

EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings

XIV International Science Conference
«Prospects for the development of
science and the environment»

April 10 - 12, 2023
Helsinki, Finland

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND THE ENVIRONMENT

Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference

Helsinki, Finland

(April 10 – 12, 2023)

UDC 01.1

ISBN – 9-789-40368-863-3

The XIV International Scientific and Practical Conference «Prospects for the development of science and the environment», April 10 – 12, Helsinki, Finland. 415 p.

Text Copyright © 2023 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>).

Illustrations © 2023 by the European Conference.

Cover design: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© Cover art: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: El Otmani M. Principles of forming the architecture of recreation and tourist complexes. Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference. Helsinki, Finland. Pp. 28-30.

URL: <https://eu-conf.com/ua/events/prospects-for-the-development-of-science-and-the-environment/>

TABLE OF CONTENTS

ADVERTISING		
1.	Костенко І.О. ЕФЕКТНА ТИПОГРАФІКА У ГРАФІЧНОМУ ДИЗАЙНІ	14
AGRICULTURAL SCIENCES		
2.	Мотузна О.Є. ВИКОРИСТАННЯ THUJA OCCIDENTALIS L. В ОЗЕЛЕНЕННІ МІСТА ХЕРСОН	18
3.	Яковчук В.С., Іванина О.П. ПОРІВНЯЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ НАГУЛУ БАРАНЧИКІВ ЗИМОВОГО ТА ВЕСНЯНОГО СТРОКУ НАРОДЖЕННЯ	21
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
4.	El Otmani M. PRINCIPLES OF FORMING THE ARCHITECTURE OF RECREATION AND TOURIST COMPLEXES	28
ART HISTORY		
5.	Кудрич Л.В. НАПРЯМКИ ПОШУКУ СТИЛЮ-ІМІДЖУ	31
6.	Лега Ю.Л. НОВІТНІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ У ТЕАТРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ	33
ASTRONOMY		
7.	Vidmachenko A.P. MACRORELIEF OF THE SURFACE OF MARS	34
BIOLOGY		
8.	Борисова Л.А., Мамотенко А.В. ОЦІНКА РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА ДЕПРЕСИВНОГО СТАНУ ЯК ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У ДІТЕЙ	41

9.	Коваленко О., Макарчук М. МІЖПІВКУЛЬНА АСИМЕТРІЯ ГОЛОВНОГО МОЗКУ У ЩУРІВ З РІЗНОЮ АЛКОГОЛЬНОЮ МОТИВАЦІЄЮ	46
10.	Смольський О.С., Янченко В.О. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕМОГЛОБІНУ КРОВІ РИБ ЗА ДІЇ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ФАКТОРІВ ДОВКІЛЛЯ	52
CHEMISTRY		
11.	Halushchenko V., Korovin O., Rusakova N. SYNTHESIS AND LUMINESCENT PROPERTIES OF LANTHANIDE COMPLEXES WITH NEW B-DIKETONE, MODIFIED WITH 1,2,4-TRIAZOLE FRAGMENT	56
12.	Osmanli M., Zeynalov N. THE KINETIC MODEL OF CO-OLIGOMERIZATION OF PROPYLENE AND N-BUTENE-2 IN THE PRESENCE OF A PROTON-CONTAINING HYDROGEN FLOW	58
13.	Savelyev Y., Markovska L., Akhranovych O. POLYURETHANE FOAMS BASED ON NATURALLY RENEWABLE RAW MATERIALS	60
14.	Лабзова О.О., Бутенко О.С., Букет О.І. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА СВИНЦЕВОГО АНОДА СЕНСОРА РОЗЧИНЕНОГО У ВОДІ КИСНЮ	65
ECONOMY		
15.	Аніщенко Г.Ю. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЧОГО ОБЛІКУ В ПЛОДОЯГІДНИХ РОЗСАДНИКАХ	67
16.	Західна О.Р., Фурман О.О. БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ	71
17.	Сакун А., Міхнова А. ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В ТОРГІВЛІ	75
18.	Скорнякова Ю.Б., Геращенко І.А. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ЗАПАСІВ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	78

19.	Шишпанова Н.О., Кирило Ю.І. ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ	83
20.	Юрій Е.О. ДО ПИТАННЯ МОНІТОРИНГУ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	86
GEOGRAPHY		
21.	Рибалова О.В., Кочура А.С., Ярмола В.А. ВПЛИВ БОЙОВИХ ДІЙ НА УНІКАЛЬНІ ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ УКРАЇНИ	88
GEOLOGY		
22.	Ішков В.В., Козій Є.С., Барташевський С.Є. ПРО РЕЗУЛЬТАТИ КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ ЗВ'ЯЗКУ АЛЮМІНІЮ З РТУТТЮ У НАФТАХ РОДОВИЩ ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКОЇ ЗАПАДИНИ	95
23.	Сливна О.В., Баранов П.М. ЕКОЛОГО-ЕСТЕТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ	105
24.	Чернобук О.І. РЕЗУЛЬТАТИ КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ ЗВ'ЯЗКУ ГЕРМАНІЮ З СВИНЦЕМ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ С8В ШАХТИ "ДНІПРОВСЬКА"	110
HISTORY		
25.	Візитів Ю.М. ІГРАШКА З ДИТИНСТВА ЯК СКЛАДОВА ВІЗУАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	120
26.	Нарізька А.М. ДЕМОГРАФІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ	126
JURISPRUDENCE		
27.	Guyvan P.D. LIMITATION OF ACTION – INSTITUTE OF PRIVATE LAW	131

28.	Вереша Р.В. ЕТИМОЛОГІЯ ВІКОВИХ ОЗНАК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ	137
29.	Говор М.С. РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ ТА БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ	142
30.	Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є., Микитенко О.Б. КОРЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ПРОКУРАТУРИ В ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	147
31.	Павлович-Сенета Я.П., Лепіш Н.Я. ХАРАКТЕРИСТИКА НАДЗВИЧАЙНИХ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ НА ПРИКЛАДІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	153
MANAGEMENT, MARKETING		
32.	Гіржева О.М. РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ	159
33.	Кублікова Т.Б., Кузнєцова І.О. НЕТРАДИЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО БІЗНЕСУ	163
34.	Овчарук Д.С. AGILE-ТЕХНОЛОГІЇ РОЗРОБКИ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ УПРАВЛІННЯ В ІТ-ГАЛУЗІ	167
35.	Риженко О.М., Омельчак Г.В. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМ МАРКЕТИНГОМ В УМОВАХ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН	170
36.	Чупир О.М., Бутенко О.П. РЕФРЕЙМІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОМОТИВАЦІЇ ТА ЗАПОРУКА ЗДІЙСНЕННЯ УСПІШНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	173

MEDICINE		
37.	Sosnovenko D. S., Kopchuk V. O. FEATURES OF THE EARLY STAGE OF HIV INFECTION	177
38.	Gavryliuk O., Mikheev A., Sydoruk I. OF THE MICROBIOME OF THE PRYEPITHELIAL BIOFILM OF THE COLON MUCOSA OF WHITE RATS DURING EXPERIMENTAL HYPOTHYROIDISM	180
39.	Lakhtadyr T., Turbal L., Duda O. FEATURES OF THE STRUCTURE OF THE DIGESTIVE SYSTEM IN CHILDHOOD	186
40.	Mogilevskyy S., Ivaniuta Y. RISK FACTORS OF THE SEVERITY OF DIABETIC MACULAR EDEMA IN TYPE 2 DIABETES MELLITUS	188
41.	Дзюба П.М. АНАЛІЗ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПІДРОЗДІЛІВ ВІД ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ	190
42.	Добродородний В.Б., Білозецька Х.І. МІКРОКАРЦИНОМИ СЕРЕД ЗЛОЯКІСНОЇ ПАТОЛОГІЇ ЦИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ	192
43.	Ковальова О.М., Шапкін В.Є., Шаповалова Є.О. СТРАТЕГІЯ ГЕРІАТРИЧНОЇ ФАРМАКОТЕРАПІЇ	195
44.	Марченко А.С., Ладика О.М., Нетецька Д.Я.М. ВПЛИВ ФЕОХРОМОЦИТОМИ НА АРТЕРІАЛЬНУ ГІПЕРТЕНЗІЮ ТА НЕВІДКЛАДНА ДОПОМОГА	197
45.	Назарова Д.Я.І., Маража І.О., Чайкіна К.В. МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ТРОМБОЗУ ПРИ ПРИЙОМІ НЕСТЕРОЇДНИХ ПРОТИЗАПАЛЬНИХ ПРЕПАРАТІВ	200
PEDAGOGY		
46.	Dobrovolska R. DEFINITION OF THE PRACTICE OF MUSIC THERAPY. FOREIGN EXPERIENCE	203

47.	Krasnopolskyi V.E., Tyshakova L.T., Khairulina N.F. PROFESSIONAL TRAINING OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS: TENDENCIES OF THE WORLD PEDAGOGICAL PRACTICE	206
48.	Radwan N., Dridi M. КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ВИКОНАВСЬКИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ МУЗИЧНОГО ПРОФІЛЮ	211
49.	Museliani T., Liparteliani T., Mukbaniani L. LESS MOTIVATION OF STUDENTS AND SEARCH FOR WAYS TO BE MORE INTERESTED IN NATURAL SCIENCE SUBJECTS	214
50.	Олійник І.В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЯК ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ В УМОВАХ АСПІРАНТУРИ	218
51.	Іваницька О.С. РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗВО В ЕКОЛОГІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ	221
52.	Базиляк Н.О. РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ З ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	224
53.	Заря Л.О., Тахтаулова Д., Талашко К. ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРОГРАМ НА УРОКАХ МУЗИКИ	229
54.	Керейбаева А.У. TIMSS PIRLS ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР АЯСЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	231
55.	Крикуненко В.М., Плевакіна Г.М. РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ І АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ ТА СПІВПРАЦЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	234
56.	Нечитайло Л.Я., Андріюк Д.М., Довга С.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	240

57.	Охріменко І.О. ГУРТКОВА РОБОТА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ	243
58.	Саєнко Ю., Скорбач В. РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МЕТОДИКИ МАРІЇ МОНТЕССОРІ	248
59.	Віцько С., Багрій С. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	252
60.	Філіппова Л.В. МОДЕЛІ ОСВІТИ	258
61.	Чепрасов В.В. ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ КОМАНДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	260
PHARMACEUTICS		
62.	Demchenko N., Samah S., Metwally A. FORECAST OF TRENDS IN MEDICAL DEVICES MARKET DEVELOPMENT IN AFRICAN COUNTRIES	263
63.	Виноградова В.В. ПРОВІДНИЙ КАНАЛ ПРОСУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ СЕРЕД ПРОФЕСІЙНОЇ АУДИТОРІЇ	266
64.	Цьось Б.І. ФІРМОВИЙ СТИЛЬ АПТЕКИ	269
65.	Явдошак М.Т. ВПЛИВ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ЇЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ	272
PHILOLOGY		
66.	Slabouz V., Nikitina K. GRAMMAR OF MODERN ENGLISH: ITS INTERCULTURAL DEVELOPMENT	275

67.	Snezhko Y.O., Shumenko O.A., Chepelyuk A.D. СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ	279
68.	Сога Л.В. ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА СКЛАДНОЩІ	283
69.	Умрихіна Л.В. ГЕНІТИВНО-АКУЗАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ОПТАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ	285
PHILOSOPHY		
70.	Мартиненко О.П. СТЕРЕОМЕТРИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ В АКСІОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЯ Л. ВІТТЕНШТАЙНА	288
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
71.	Філіпенко І.І., Точиліна Т.М. КЕРУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЯ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	292
POLITICS		
72.	Сыздыкбай М.Е., Алтыбасарова М.А. ТҮСТІ РЕВОЛҮЦІЯЛАР ЖӘНЕ САЯСИ РЕЖИМДЕРДІ БӨЛШЕКТЕУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	297
PSYCHOLOGY		
73.	Блогерман К.А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ІТ-ОРГАНІЗАЦІЇ	301
74.	Клименко О.П. РОЗВИТОК ПОЗИТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ	306
75.	Коценко М.О. КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЗАСОБАМИ ТРАНЗАКТНОГО АНАЛІЗУ У МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	312

76.	Мирошник О.Г. МОДА У ВИМІРАХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	318
77.	Онуфрієва Л.А., Чапля В.Д. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОТРЕБОВО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	322
78.	Орлова К. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СИНДРОМУ ЖЕРТВИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ	326
79.	Токар М.О. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІНТЕРНЕТІ	332
80.	Туриніна О.Л., Колос С.С. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	338
81.	Харченко Д.О. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДИХ СПІВРОБІТНИКІВ БІЗНЕСОВОЇ СФЕРИ	345
82.	Челпан Ю.В. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА САМООЦІНКУ ЖІНОК У ПЕРІОД СІМЕЙНИХ КРИЗ	351
SOCIOLOGY		
83.	Березовська В.В. ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ГАЛУЗІ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ПІД ЧАС СВІТОВОЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19	357
84.	Вецко А.І., Байдарова О.О. МОЛОДІ ЛЮДИ УКРАЇНИ: ДИНАМІЧНИЙ ПОРТРЕТ	361
TECHNICAL SCIENCES		
85.	Atadjanova N. APPLICATION OF NEURAL NETWORKS FOR SOLVING PROBLEMS IN ENGINEERING	366

86.	Atadjanova N. SOME OPTIMIZATION ALGORITHMS IN LEARNING METHODS	373
87.	Baibekova A., Kolesnikova K. METHODOLOGICAL BASIS OF DECISION-MAKING PROCESSES	379
88.	Huk M., Melnyk N. THEORETICAL ASPECTS AND CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF ONLINE GAMES	384
89.	Spirintseva O., Kuznetsov K. DEVELOPMENT OF AN ANDROID APPLICATION FOR SCHEDULING AFFAIRS	388
90.	Безвесільна О.М., Гриневич М.С. ОБРОБКА СИГНАЛУ ГРАВИМЕТРА	392
91.	Тонконогий В., Становський О., Голофєєва М. ПРОЦЕСИ ПЕРЕТВОРЕННЯ ТА ПЕРЕНЕСЕННЯ ІНТЕРСИВНИХ ПАРАМЕТРІВ В ГЕТЕРОГЕННИХ СЕРЕДОВИЩІХ	395
92.	Гайдукевич С.В., Буцерка С.Р. ПІДВИЩЕННЯ ГНУЧКОСТІ КЕРУВАННЯ МІКРОКЛІМАТИЧНИМИ ПАРАМЕТРАМИ ТЕПЛИЦІ	399
93.	Кузьменко А.І., Слишик Т.О., Чумак І.О. ВИБІР РАЦІОНАЛЬНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ МАРШРУТІВ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ВАНТАЖІВ НА ОСНОВІ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ	401
94.	Габльовська Н.Я., Павленко Т.П., Курляк П.О. ДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПСЕВДОРІДИННОМЕТАЛЕВИХ КОНТАКТІВ В ЕЛЕКТРИЧНИХ АПАРАТАХ	406
95.	Орищенко С.В. ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОЧОГО ПРОЦЕСУ СОРТУВАННЯ МАТЕРІАЛУ НА СИТІ ГРОХОТА	409

TOURISM		
96.	Маслиган О.О., Гоблик-Маркович Н.М. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕОРІЇ КУМУЛЯТИВНОГО ЗРОСТАННЯ Г. МЮРДАЛЯ	413

ЕФЕКТНА ТИПОГРАФІКА У ГРАФІЧНОМУ ДИЗАЙНІ

Костенко Ігор Олегович

кандидат технічних наук,
доцент кафедри графічного дизайну
Київської державної академії
декоративно-прикладного мистецтва
і дизайну ім. М. Бойчука

В роботі досліджено досвід творчої та проектної практики дизайну та суміжних видів діяльності, що пов'язані з обробкою та образно-художнім моделюванням текстової інформації, це дозволяє виявити нові підходи до формування сучасного професійного світогляду та розширити творчий арсенал дизайнера-проектувальника. Розглянуто тенденції розвитку типографії в контексті реклами та графічного дизайну.

Використання типографії стало масовим. При цьому графічні форми та технології роботи з текстами залишаються основними. У зв'язку з масовим характером цієї діяльності творчі прийоми та підходи типографа до роботи з текстами також змінюються. Постає проблема вибору та грамотного використання художніх засобів, співзвучних з часом та змістом інформації.

Володимир Лесняк у своїй книзі «Графічний дизайн. Основи професії» дає таке визначення поняттю «шрифт». «Шрифт – це основа графічного дизайну, у якому постійно відбуваються зміни предметної системи закономірностей, способів бачення, мислення, естетики.» [1, с. 15].

У книзі Джеймса Філічі «Типографіка: шрифт, верстка, дизайн» дається таке тлумачення визначення даного терміну: «Типографіка - це зовнішній вигляд текстової інформації. Однак часто буває нелегко читати й розглядати графічний об'єкт, виконаний у текстовій формі, так як існують різні способи сприйняття. Є краса мови, а є краса того, яким чином він нам представлений. І все це бере свій початок близько двох тисяч років тому» [2, с. 21].

Представлено аналіз новітніх методів взаємодії типографіки з технологіями сьогодення та технологіями у майбутньому, які стосуються анімованої або статичної тривимірної типографіки, зокрема варіативних шрифтів.

Мистецтво типографії допомагає привернути увагу, задати або висловити стиль і донести необхідну інформацію. Тенденції типографіки оновлюються щороку, це чітко видно на різних соціальних платформах, портфоліо провідних дизайнерів тощо.

Шрифт структурує та змінює візуальну мову, типографіка створює зв'язок та характер зображення. Естетика та функціональні аспекти мають велике значення у процесі створення друкарських об'єктів.

Кожен шрифт має свої естетичні, виразні якості, про що свідчать візуальні атрибути його літерних форм. У будь-якій категорії кожен тип шрифту має різні пропорції та різноманітність ліній, ширини, нахилу тощо. Вдале поєднання

різноманітних шрифтів із східними ознаками приносить варіації виразності та гармонії дизайну. Знання цих класифікацій є важливим інструментом для розвитку вміння дизайнера вибрати відповідний шрифт. Відношення значення і форми приносить збалансовану гармонію як з точки зору функції, так і з точки зору вираження.

Важливо зрозуміти призначення самого шрифту. Його фізична форма допомагає розтлумачити сенс самого повідомлення. Літери можуть нагадувати різні стани та способи пересування: ходіння, стрибки, танці, політ, плавання, розбиття тощо. Вони допомагають передати тон повідомлення: тихий чи голосний, здивований або пригнічений. Добре збалансовані та відповідні шрифти можуть посилити значення тексту у рекламі.

Стиль викладу тексту безпосередньо впливає на сприйняття повідомлення. Графічний дизайнер повинен враховувати як когнітивні, так і візуальні значимості при поданні письмових даних. Порожню область, яку не використовують, що оточує графічні та текстові елементи, називають білою зоною. Швейцарський типограф Ян Чихолд [3, с. 103] стверджує, що цей простір, біла зона, допомагає різним елементам дизайну дихати і визначає як «легені хорошого дизайну».

Добрий кольоровий контраст може здатися елементарною константою, але є речі, які легко пропустити, під час вибору кольорів для типографіки та загального дизайну. Контраст не досягається просто знаходженням двох дуже різних кольорів. Те, що два кольори різні, не означає, що вони забезпечать хороший контраст, якщо їх значення однакове. Простий тест, щоб побачити, чи має ваш дизайн достатній контраст, полягає в тому, щоб перетворити кольори в сірі відтінки [4, с. 15].

Інтервал між типографічними елементами полегшує чи ускладнює читання. Надмірний або замалий інтервал відштовхує, порушує зовнішній вигляд, а також робить читання проблематичним. Ці інтервали мають різні назви та призначення: інтервал між літерами (кернінг, апрош), відстань між рядками (інтерліньяж), інтервал між словами.

Колір надає значення змісту. Правильне та збалансоване використання кольору – неодмінна частина хорошого дизайну. Перше завдання дизайнера — вибрати шрифт, який надає інформацію у легкому для читання форматі. Цей вибір залежить від таких факторів, як розмір упаковки або етикетки, рівень інформації про споживача та технологія друку. Вибір друку дуже важливий, враховуючи індивідуальність бренду. Шрифти, як і люди, мають символи, які можуть використовувати дизайнери.

Жирний шрифт допомагає виділити повідомлення та підкреслити конкретний вміст, тому він добре підходить для заголовків або цитат. Шерон Мілн про популярність шрифтів із засічками: "Helvetica популярна, тому що це нейтральний, загальний шрифт без певної мети. Це вічний шрифт, тому ми бачимо його скрізь Він, він став частиною нашої популярної культури." [5].

Акцидентні шрифти сильно відрізняються від звичайних, особливо з урахуванням сучасних тенденцій: насиченість кольору, розмір та інші

незвичайні ефекти (гліч, фотофон, подвійна експозиція тощо). Такі шрифти часто використовують у рекламі та заставках. Треба зауважити що акциденція насамперед означає доречність та доцільність використання, згідно до часу, події, тощо.

Рукописні формальні шрифти, що базуються на почерку й надалі залишаються популярними, адже це один із найпростіших способів додати унікальності, витонченості та творчості до свого бренду.

Сьогодні, завдяки широкому застосуванню комп'ютерних технологій, сфера експериментального 3D-друку стрімко розвивається і стає самостійною галуззю. З графемами активно експериментували в різних областях мультимедіа, де важливість шрифтів підвищує функціональність візуальної взаємодії. Рухомий 3D-шрифт виводить візуальну комунікацію та графіку на новий рівень, втілюючи справжній дух інновацій та уяви в сучасному графічному дизайні. Це допомагає отримати широкий спектр можливостей у різноманітних експериментах, пов'язаних із пошуком нових художніх образів. Поглиблене вивчення численних об'єктів дизайнерської типографіки має великі перспективи, в якій 3D-типографіка також використовується, як основний фактор поширення впливу. 3D-зображення на площині відрізняється від 2D-зображення тим, що воно включає просторову геометричну проекцію 3D-моделі на площину за допомогою спеціалізованої програми.

Виявлено три періоди у розвитку тривимірної типографіки: титри до фільмів, експериментальна анімована типографіка, кінетична типографіка. Ці три типи анімованої типографіки зараз активно впроваджуються дизайнерами по всьому світу. Таке впровадження допомагає отримати широкий спектр можливостей у різноманітних експериментах, пов'язаних із пошуком нових художніх образів. Тому маємо широкі перспективи для подальших досліджень багатьох об'єктів дизайну з типографікою як основним фактором комунікаційного впливу. Еволюція елементів місцевості показує зміни, відображені та візуалізовані в анімації. Зростаюча кількість анімаційних відео, що з'являються у світі, а також на цифрових мережах і телебаченні, є свідченням популярності анімації та її важливості як невід'ємної частини моушн-дизайну. У літературі сучасного кіномистецтва недостатньо досліджені принципи використання анімаційних шрифтів а також у різних телевізійних культурних формах, що свідчить про актуальність теми даної роботи.

Способи, які можуть бути використані та включені для створення привабливої, ефектної, динамічної типографіки, можуть бути наступними:

- поєднання типографіки і фотографії, поєднання ілюстрацій з анімацією;
- модифікації форми шрифту засобами технологій тривимірної графіки;
- використання анімованих типографічних композицій при відсутності інших видів зображень;
- анімація окремих символів, щоб створити картину, дію, настрій або почуття;
- експерименти з різноманітними матеріалами, якими створюються анімовані шрифти;
- шрифтова анімація, комбінована зі звуком і звуковими ефектами.

Важливість друкарських експериментів у сучасній мультимедійній індустрії дозволяє диференціювати їх на етапі розробки анімаційного шрифту в анімаційному дизайні. У сучасних електронних мультимедіа ми все частіше стикаємося з різними формами анімації коротких повідомлень. Словесний зміст повідомлення, реалізованого анімованим шрифтом, посилюється рухом.

Динамічна типографіка або «Type in motion» не фіксується в статичному положенні і є динамічним. Її можна побачити в рекламних роликах, телевізійних заставках, фільмах, анімованих логотипах, відеоіграх, музичних кліпах і навіть мобільних пристроях. Цифрові технології, доступність персональних комп'ютерів – все це дає можливість створювати унікальну мобільну типографіку. Однією з головних переваг такого прийому є емоційний вплив на глядача за допомогою графічних переходів. Слово може стати виразним завдяки тому, як воно змінюється з часом.

Отже, типографіка вимагає не лише знань у сфері шрифтової графіки, а й спеціалізованого вивчення значення типографіки в графічному дизайні. Метою вибору та використання найкращого з тисяч шрифтів є створення ефективної комунікації нових методів взаємодії сучасних можливостей у типографії в контексті графічного дизайну. Те, як ми виражаємо свої емоції, думки та знання, так само важливо, як і те, що ми говоримо. У зв'язку з цим вибір шрифту є сильним прийомом візуальної виразності. Управління шрифтами – це не лише інструмент спілкування, а й керівництво до гарного дизайну. Сьогодні поширене створення унікальних засобів виразності для логотипів та різної рекламної продукції, а типографіка допомагає створювати нові унікальні художні зображення.

Список використаних джерел

1. Володимир Лесняк Графический дизайн. Основы профессии. Володимир Лесняк. – Москва: ИндексМаркет, 2011. – 416 с. – (Студия Артемия Лебедева).
2. Джеймс Філічі Типографіка: шрифт, верстка, дизайн. Джеймс Філічі. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2017. – 399 с.
3. Ян Чихольд Новая типографика. Руководство для современного дизайнера / Ян Чихольд. – Москва: Студия Артемия Лебедева, 2011. – 244 с.
4. Solomon Martin The Art of Typography : an Introduction to Typo-icon- ography / Martin Solomon., 1986. – 240 с.
5. Історія типографії – друкарня Гнозіс №; URL: <http://gnozis.com.ua/uk/blog/istoriya-plakativ-drukarnya-gnozis-1/> (дата звернення: 07.02.2022)

ВИКОРИСТАННЯ *THUJA OCCIDENTALIS* L. В ОЗЕЛЕНЕННІ МІСТА ХЕРСОН

Мотузна Олена Євгенівна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Херсонський державний аграрно-економічний університет, Херсон, Україна

У ландшафтному дизайні, зазвичай, використовують безліч декоративних деревних рослин, але найбільш розповсюдженими та ефектними є хвойні насадження, які доволі часто використовують в озелененні територій різного призначення.

Хвойні рослини відносяться до однієї з чотирьох підгруп відділу голонасінних рослин. Це найпоширеніші представники даного відділу царства рослин, що мають найбільше економічне значення [1].

Рослини виділяють леткі речовини - фітонциди, які в повітрі вступають у взаємодію із забруднюючими речовинами - сажею, димом, переводять їх в осад, окислюють і нейтралізують. Загальна площа зелених насаджень близько 2950 га. На сьогодні на кожного мешканця Херсона припадає 83,5 м² озеленої території. Це більше встановлених світових норм. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ) норма озеленення на одного мешканця міста становить 50 м² зелених насаджень в місті та 300 м² заміських зелених насаджень [2].

Сучасні ландшафтні дизайнери використовують хвойні рослини в озелененні об'єктів будь-якого призначення. Досить ефектно виглядають хвойні у насадженнях загального користування – території загальноміських і районних парків, спеціалізованих парків, парків культури та відпочинку; на територіях зоопарків та ботанічних садів, міських садів і садів житлових районів, міжквартальних або при групі житлових будинків; скверів, бульварів, насадження на схилах, набережних, лісопарків, лугопарків, гідропарків та інших, які мають вільний доступ для відпочинку [3].

Прикладом використання хвойних порід в озелененні міста є алейна посадка *Thuja occidentalis* L. на території загального користування міста Херсон (рис.1).

Рисунок 1. Використання *Thuja occidentalis* L. в озелененні території загального користування м. Херсон

Thuja occidentalis L. вічнозелене невисоке хвойне дерево. Річний приріст у висоту до 10-12 см. Рослина у дорослому віці досягає близько 3 м у висоту. Форма крони колоновидна, проте з віком змінюється на пірамідальну. Хвоя рослини однорічного віку має яскраво-золотисте забарвлення, яке зберігається протягом всього зимового періоду. Стара хвоя має світло-зелений колір. Рослина має поверхневу кореневу систему, морозостійка, тіньовитривала [4].

В озелененні використовується груповими посадками, як солітери на передньому плані, алеїні насадження, окремі елементи на квітниках або партерах [4, 5].

Оскільки *Thuja occidentalis* L. добре переносить стрижку та формовку крони, її також можна використовувати у вигляді живоплотів або вистригати топіарні фігури [5].

Окрім *Thuja occidentalis* L. популярними хвойними рослинами в озелененні міста вважаються також: ялина колюча (*Picea pungens* L.) та ялівець віргінський (*Juniperus virginiana* L.).

Загалом, використання хвойних рослин в оформленні будь-якої території значно поліпшує естетичне сприйняття об'єкту озеленення, особливо в зимовий період. Адже більшість насаджень, які знаходяться під впливом сезонної зміни температурного режиму та ряду інших природних чинників, втрачають свої декоративні якості. До того ж, завдяки вже відомим властивостям хвойних рослин, при використанні їх в об'єктах озеленення буде значно поліпшуватись

фітосанітарний стан навколишнього природного середовища, що в свою чергу чинить позитивний вплив на фізичне та психологічне здоров'я людей.

Список використаних джерел

1. Хвойні рослини [Електронний ресурс] // Bearplanet.ru прекрасный мир растений – Режим доступу: http://bearplanet.ru/golonasynny_roslini/hvoynny_roslini.html.
2. Стан зеленої зони Херсона [Електронний ресурс] // Екологія Херсонщини – Режим доступу: <https://www.library.kherson.ua/young/eco/7.htm>.
3. Зелені насадження [Електронний ресурс] // Вікіпедія – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.
4. Туя (*Thuja*) сімейство кипарисових (*Cupressaceae*) [Електронний ресурс] // Ландшафт – Режим доступу: <https://landshaft.org.ua/khvoyni-dereva-ta-kushchi/tuy-vydy-i-sorty>.
5. Туя західна [Електронний ресурс] // ІЕЕ НАН УКРАЇНИ – Режим доступу: <https://www.ieenas.org/p/tuia-zakhidna/>.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ НАГУЛУ БАРАНЧИКІВ ЗИМОВОГО ТА ВЕСНЯНОГО СТРОКУ НАРОДЖЕННЯ

Яковчук Віктор Станіславович

кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник

завідувач лабораторії технології виробництва і переробки продукції вівчарства
Інститут тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова “Асканія-Нова”
–Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства НААНУ
Україна

Іванина Олена Павлівна

кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник

Інститут тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова “Асканія-Нова”
–Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства НААНУ
Україна

Відомо, що вівці є найбільш пристосованими пасовищними тваринами. Жоден вид сільськогосподарських тварин не може конкурувати з ними у ефективному використанні пасовищ, де вони поїдають до 90 % видів рослин. Нагул у вівчарстві вважається найбільш дешевим (через відсутність значних матеріально-технічних витрат) та ефективним способом нарощування на тваринах м'язової та жирової тканини. При нагулі, особливо на пасовищах з різнотрав'я, відбувається забезпечення тварин не лише в енергетичному плані, але й у всіх поживних речовинах, необхідних для росту та розвитку. Травостій за своєю якістю, хімічним складом і поживністю найбільш повно задовольняє потребу тварин, до того ж вівці самі обирають та споживають лише ті трави, які необхідні їх організму. Нагул овець на пасовищах суттєво спрощує технологічний процес утримання, значно скорочує витрати праці на виробництво одиниці продукції, позитивно відображається на формуванні у тварин резистентності організму та корисних господарських якостей. На здоров'я нагульного молодняка позитивний вплив зумовлюють фактори зовнішнього середовища: вільне пересування по пасовищу; відсутність штучних, у тому числі техногенних подразників, що створюють стресові ситуації; свіже повітря; інсоляція [1, 2].

Прийнята на півдні України технологія утримання овець з нагулом на пасовищах базується в основному на зимовому ягнінні. Обумовлено це, перш за все, наступними умовами: вік ягнят до активної вегетації рослин досягає 3 - 3,5 місяців і їх можна утримувати окремо від вівцематок, ягнята народжуються більш життєздатними з високою енергією росту, вівцематки мають більше часу на підготовку до осіменіння [3, 4].

Асканійська тонкорунна порода овець у південному регіоні України розводиться досить давно. Так, вона була виведена академіком М.Ф. Івановим у період 1925 - 1935 років на базі стада овець німецького колоніста Фальц-Фейна в Асканії-Нова шляхом схрещування місцевих мериносових вівцематок типів електорального, інфантадо та мазаївського і їх помісей з баранами американського рамбульє. Асканійська тонкорунна порода комбінованого вовново-м'ясного напрямку продуктивності. Тварини цієї породи за конституціонально-продуктивним типом вдало поєднують велику живу масу з задовільною скороспілістю та вовною продуктивністю і добре оплачують корм продукцією. Багатоплідність вівцематок становить 130 - 150 %, їх середня жива маса – 55,0 - 59,4 кг, настриг митої вовни – 3,3-3,85 кг при довжині вовни 12-14 см і виході чистого волокна 51,1 - 56,3 %. Кращі плідники мають настриг чистої вовни 10 - 13 кг при виході 60 – 65 %, довжину вовни — 12 - 14 см. В останні десятиріччя вівці знаходяться під жорстким впливом зовнішнього середовища, яке негативно позначається на прояві їх продуктивних можливостей [1, 5].

У ХХ столітті в Україні сталися помітні кліматичні зміни. Протягом останніх десятиріч у країні на тлі глобальних процесів потепління істотно підвищилася температура повітря, змінилася структура опадів, збільшилася кількість та інтенсивність небезпечних метеорологічних явищ і екстремальних погодних умов. Підвищення середньої за рік температури повітря в Україні протягом останніх тридцяти років відбувалося значно більшими темпами, ніж зміна приземної глобальної температури (0,6 °С/10 років та 0,2 °С/10 років, відповідно). Такі зміни призвели до того, що з кінця 90-х рр. ХХ ст. кожного року середня за рік температура повітря в Україні була вищою за кліматичну норму (1961- 1990 рр.), її аномалії сягали 1,0 °С і більше, а кінець ХХ – початок ХХІ ст., стали, ймовірно, найтеплішими за період інструментальних спостережень за погодою в країні (з 1890-х рр.). За останні два десятиріччя середня за рік температура повітря в Україні підвищилася на 0,8 °С відносно кліматичної норми. Найбільш істотно зросла температура у літній та зимовий сезони, які стали теплішими на 1,3 °С та 0,9 °С відповідно [6]. Відомо, що ранній початок теплового періоду зумовлює швидке відновлення вегетації рослин. Протягом останніх двох десятиріч вегетаційний період (із середньою добовою температурою повітря 5 °С і вище) у ґрунтово-кліматичних зонах України починається на 2-6 днів раніше і закінчується на 2-6 днів пізніше, порівняно з базовим періодом. Тривалість вегетаційного періоду збільшилась у середньому на 4-13 днів, а активної вегетації (із середньою добовою температурою 10 °С і вище) – на 5-9 днів. Зросла і теплозабезпеченість вегетаційного періоду, особливо у південному Степу. На всій території України спостерігається і зростання кількості спекотних днів, коли максимальна температура повітря перевищує 25 °С. Ці зміни становлять 5 - 10 днів за 10 років і найбільше проявились у південних і західних областях країни. Збільшується також максимальна тривалість періоду з такою температурою [7].

Метою проведених досліджень було порівняльне вивчення нагулу баранчиків зимового та весняного строку народження для подальшої розробки

нагульно-відгодівельного методу утримання молодняку овець для виробництва молоді баранини.

Для цього на фізіологічному дворі Інституту тваринництва «Асканія-Нова» було проведено науковий експеримент. При зимовому ягнінні було сформовано дослідну групу вівцематок ($n=10$) з баранчиками одинаками ($n=10$) асканійської тонкорунної породи (АТ). Контрольна група – 10 вівцематок та 10 баранчиків АТ, була сформована під час весняного ягніння. Піддослідні групи утримувалися за однаковими умовами, різниця полягала лише у строках ягніння. Період підсису тривав 90 днів, а період нагулу з додатковою підгодівлею концентратами – 105 днів.

Живу масу ягнят визначали шляхом індивідуального зважування на початку досліду, у кінці експерименту та кожні два тижні. Будову тіла вивчали у 3-місячному віці під час відлучення. Для цього було взято 10 основних промірів: висота у холці; висота у крижах; коса довжина тулуба; ширина грудей; глибина грудей; ширина тазу у маклоках; довжина голови; ширина голови; обхват грудей за лопатками; обхват п'ясті. Для більш докладної характеристики тварин та їх ступені розвитку за отриманими промірами було вираховано наступні індекси: довгоногості; розтягнутості; тазо-грудний; масивності; костистості; грудний; глибокогрудості; великоголовості. Кров для дослідження відбирали з яремної вени ягнят після відлучення та у 6,5-міс. віці до ранкової годівлі, використовуючи в якості антикоагулянту гепарин. Гематологічні показники досліджували: за кількістю еритроцитів і лейкоцитів у 1 мм^3 цільної крові – підрахунком у камері Горяєва; гемоглобін – колориметрично за Г.В. Дервізом та А.І. Воробйовим; загальний білок у сироватці крові – рефрактометрично; кальцій – трилонометричним методом з мурексидом; фосфор – за методом Брігса у модифікації В.Я. Юделевича. Біометричну обробку даних здійснювали за допомогою програмного забезпечення MS Excel з використанням статистичних функцій за алгоритмами М.О. Плохінського [8].

За результатами досліджень встановлено, що жива маса баранчиків АТ при зимовому народженні склала $3,9 \pm 0,15$ кг, тоді як при весняному ягнінні тварини мали живу масу – $4,2 \pm 0,07$ кг. Молочність вівцематок I та II піддослідних груп становила відповідно $23,6 \pm 1,54$ л та $22,8 \pm 1,16$ л. У 30-денному віці жива маса баранчиків зимового ягніння становила 8,7 кг, тоді як весняного – 8,8 кг, при цьому середньодобовий приріст склав відповідно $160 \pm 5,7$ г та $153 \pm 11,1$ г (табл. 1).

Таблиця 1.

Показники приросту ягнят у період підсису

Показник	Термін народження	
	Зимовий (n=10)	Весняний (n=10)
Жива маса при народженні, кг	3,9±0,15	4,2±0,07
Жива маса у 1,0-міс. віці, кг	8,7±0,27	8,8±0,29
Абсолютний приріст за 30 днів, кг	4,8±0,16	4,6±0,18
Середньодобовий приріст, г	160±5,7	153±11,1
Жива маса у 3,0-міс. віці, кг	20,7±0,48	18,9±0,56
Абсолютний приріст за 60 днів, кг	12,0±0,32	10,1±0,38
Середньодобовий приріст, г	200±7,1	168±8,6**
Молочність вівцематок, л	23,6±1,54	22,8±1,16
Жива маса у 6,5-міс. віці, кг	40,8±0,58	37,4±0,64
Абсолютний приріст за 105 днів, кг	20,1±0,26	18,5±0,30
Середньодобовий приріст, г	191±5,8	176±6,2*
Витрати кормів за період 3,0-6,5-міс., корм. од.	133,0	133,0
Корм. од. / 1 кг живої маси	6,62	7,19

*P>0,95 **P>0,99

З кінця квітня дві піддослідні групи почали випасати на багаторічному пасовищі з використанням культур: еспарцет + стоколос “Скіф” + ламкоколосник ситниковий + житняк ширококолосний. Загальна врожайність створеного культурного пасовища на 16 травня 2022 року склала 103,5 ц/га. Відсутність опадів на півдні Україні призвела до падіння врожайності пасовища, так на 14.06.2022 р. вона становила вже – 63,8 ц/га, а вже на 4.07.2022 – 52,0 ц/га.

Жива маса у 90-денному віці баранчиків II групи становила 18,9 кг, тоді як тварини I групи мали живу масу – 20,7 кг. Середньодобовий приріст при цьому склав 168 ± 8,61 г у ягнят весняного народження, тоді як у тварин I групи – 200 ± 7,1 г, або на 19,0 % більше, при P > 0,99. Відносний приріст у молодняку овець АТ у I групі становив – 431 %, а у II групи – 350 %.

У процесі росту тварини сильно змінюються пропорції будови тіла, які не можуть бути відображені лише на їх живій масі, тобто організм, що росте при тимчасовій нестачі поживних речовин, може збільшувати розміри свого тіла без зміни живої маси. Тому, дані про масу тварини необхідно доповнювати показниками статей її тіла (табл. 2).

У промірах статей тіла баранчиків асканійської тонкорунної породи у 90-денному віці значної різниці не спостерігалось. Так, встановлено, що такі показники як: висота у холці, коса довжина тулубу та обхват грудей за лопатками у тварин I групи були відповідно 55,4 ± 1,12 см; 58,2 ± 1,02 см та 79,5 ± 1,70 см, у баранчиків II групи – 55,2 ± 0,76 см; 59,0 ± 1,11 см і 79,6 ± 1,94 см відповідно.

Таблиця 2.
Основні проміри статей будови тіла піддослідних тварин
у 90-денному віці

Показник	Термін народження	
	Зимовий (n=10)	Весняний (n=10)
Висота у холці	55,4±1,12	55,2±0,76
Висота у крижах	54,8±0,96	54,5±0,80
Коса довжина тулуба	58,2±1,02	59,0±1,11
Ширина грудей	17,6±0,49	18,1±0,20
Глибина грудей	25,1±0,45	25,7±0,74
Ширина тазу у моклаках	10,5±0,18	10,2±0,25
Довжина голови	15,3±0,38	15,3±0,42
Ширина голови	10,3±0,19	10,0±0,18
Обхват грудей за лопатками	79,5±1,70	79,6±1,94
Обхват п'ясті	8,8±0,28	8,7±0,20

Достовірної різниці між піддослідними групами встановлено не було, що можна пояснити тим, що тварини розвивалися пропорційно зміні маси тіла. За взятими у тварин промірами було обчислено індекси будови тіла (табл. 3). Встановлено, що за індексами будови тіла достовірної різниці між піддослідними групами виявлено не було.

Таблиця 3.
Індекси будови тіла піддослідних тварин у 90-денному віці

Показник	Термін народження	
	Зимовий (n=10)	Весняний (n=10)
Довгоногості	54,7	53,4
Розтягнутості	105,1	106,9
Тазо-грудний	167,6	177,5
Масивності	143,5	144,2
Костистості	15,9	15,7
Грудний	70,1	70,4
Збитості	136,6	134,9
Глибокогрудості	45,3	46,6
Великоголовості	27,6	27,7

Після відлучення тварини утримувалися на культурному пасовищі, але вже без вівцематок до 6,5-місячного віку. Жива маса у 6,5-міс. віці баранчиків II групи становила 37,4 кг, тоді як тварини I групи мали живу масу – 40,8 кг. Середньодобовий приріст при цьому склав $176 \pm 6,2$ г у ягнят весняного народження, тоді як у тварин I групи – $191 \pm 5,8$ г, або на 8,5 % більше, при $P > 0,95$.

Одним з основних показників вирощування молодняку овець є оплата корма отриманою продукцією. Так, витрати кормових засобів на 1 кг живої маси за

період 3,0 - 6,5-міс. у баранчиків II групи складала – 7,19 корм. од., а у тварин I групи – 6,62 корм. од., тобто на 7,9 % менше.

Відомо, що кров є внутрішнім середовищем і головною комунікаційною системою організму. Вона представляє собою в'язку непрозору рідину, що безперервно циркулює у системі кровоносних судин і виконує життєво важливі функції. Аналіз крові тварин наведено у таблиці 4.

Таблиця 4.
Аналіз крові піддослідних баранчиків

Показник	Терміни народження	
	Зимовий (n=3)	Весняний (n=3)
Гемоглобін, г%	8,73±1,31	8,5±0,51
Еритроцити, млн./мкл	11,16±0,12	10,31±1,39
Лейкоцити, тис/мм ³	9,02±0,03	10,27±1,00
Загальний білок, г%	6,35±0,09	6,03±0,06
Альбумін, г%	2,79±0,25	2,63±0,12
α-глобулін, г%	0,47±0,11	0,43±0,11
β-глобулін, г%	0,52±0,14	0,54±0,10
γ-глобулін, г%	2,57±0,07	2,43±0,17
Фосфор, мг%	5,95±0,10	5,51±0,09
Кальцій, мг%	10,08±0,08	9,75±0,14
Кальцій-фосфорне співвідношення	1,69	1,77

Встановлено, що кількість еритроцитів та гемоглобіну у баранчиків II групи була 10,31 млн./мкл і 8,50 г%, тоді як у тварин I групи – 11,16 млн./мкл і 8,73г%, або на 8,24 % і 2,71 % більше. Вивчення рівня загального білку у сироватці крові та співвідношення його фракцій дозволяє оцінити продуктивність тварини, її фізіологічний стан і відносний рівень природньої резистентності. Встановлено, що баранчики II групи мали 6,03 г%, тоді як тварини I групи – 6,35 г%, або на 5,31 % більше. Це свідчить про достатню кількість структурного матеріалу для забезпечення приростів живої маси. Альбуміни та глобуліни є основними видами білків, що приймають участь у обміні речовин в організмі тварин. Зміна вмісту альбумінів у сироватці крові нерозривно пов'язана з інтенсивністю росту тварини. Помічено, що при більш високому рівні альбумінів, вище і середньодобові прирости живої маси. Так, баранчики II групи мали 2,63 г%, тоді як тварини I групи – 2,79 г%, або на 6,1 % більше. Особливу зацікавленість становлять глобуліни. Це значна група білків різної структури з важливими біологічними функціями. Рівень глобулінових білків визначає майбутню продуктивність молодих тварин та захисні сили організму. Так, загальна кількість глобулінів у сироватці крові баранчиків II групи становила 3,4 г%, тоді як у тварин I групи – 3,56 г%, або на 4,71% більше. При цьому вміст γ-глобулінів у тварин II групи становив 2,43 г%, тоді як у баранчиків з I групи – 2,57 г%, або на 5,76 % більше, що свідчить про кращу їх резистентність.

У результаті проведених досліджень, було розроблено нагульно-відгодівельний метод утримання молодняку овець, який базується на: зимовому ягнінні; ін'єкції внутрішньом'язово фероглюкіну з тривітаміном на 2-3-й день після народження; підгодівлі з 7-10 дня сіном та концентрованими кормами; утриманні ягнят разом з вівцематками до відлучення у секціях під навісом; вільне використання суміші мікроелементів разом з кухонною сіллю (CuSO_4 , ZnSO_4 , MnSO_4 , CoSO_4) з годівниць-солянок; відлученні від вівцематок у 3,0-місячному віці; утриманні молодняку овець на створеному культурному пасовищі; дегельмінтизації ягнят у 4,0-міс. віці препаратом "Дектомакс"; вмісті у раціоні концентрованих кормів до 50 %; використанні молодняку овець неподрібненої зерноsumіші; максимальна тривалість утримання до 6,5-місячного віку.

Таким чином, результати досліджень свідчать, що використання нагульно-відгодівельного методу утримання баранчиків зимового ягніння у порівнянні з тваринами весняного ягніння забезпечує достовірне підвищення середньодобових приростів до 6,5-міс. віку на 8,5 %.

Список джерел

1. Вівчарство України / за ред. В.М. Іовенка. К. 2017. 488 с.
2. Кулик В.В. Інтенсивні технології у вівчарстві. Київ, 1990. 123 с.
3. Горлова О.Д., Скрепець В.І., Тетерятник Е.Е., Яковчук В.С., Берьозкіна Л.І. Енергетична оцінка різних строків ягніння вівцематок асканійської тонкорунної породи. *Вівчарство*. 2006. Вип. 33. С. 59-63.
4. Паньків Л. П. Енергетична оцінка окремих технологічних елементів, порід та систем виробництва продукції вівчарства в зоні лісостепу України : дис. ... канд. с.- г. наук : 06.02.04. Харків, 2005. 136 с.
5. Вдовиченко Ю.В., Вороненко В.І., Іовенко В.М. Довідник з вівчарства. Нова Каховка, 2017. 160 с.
6. Малинка Л.В., Дідур І.М., Гетья Л.А., Підвищення температури повітря – як складова глобального потепління в Україні. Збірник тез II міжнар. наук.-практ. конф. «Кліматичні зміни та сільське господарство. Виклики для аграрної науки та освіти», 10-12 квітня 2019 р. Київ: ДУ НМЦ; 2019. С. 311-313.
7. Дідур І.М., Малинка Л.В., Шишкіна К.І., Гетья Л.А., Наслідки кліматичних змін для аграрної науки. Збірник тез II міжнар. наук.-практ. конф. «Кліматичні зміни та сільське господарство. Виклики для аграрної науки та освіти», 10-12 квітня 2019 р. Київ: ДУ НМЦ; 2019. С. 313-315.
8. Плохинский Н.А. Руководство по биометрии для зоотехников. Москва, 1969. 256 с.

PRINCIPLES OF FORMING THE ARCHITECTURE OF RECREATION AND TOURIST COMPLEXES

El Otmani Mohammed

student of the Educational and Scientific Institute of Architecture, Design and Fine
Arts
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
Kharkiv, Ukraine

The main prerequisites for evaluating the effectiveness of the reproduction of natural recreational and architectural resources have been determined. A comprehensive approach to a science-based approach to research and design of recreational and health complexes in historically valuable places with special natural conditions has been developed. The rapid development of the living conditions of the population led to the need to improve the quantitative and qualitative characteristics of natural resources, which in turn led to an increase in demand for recreational products. Currently, tourism is an important factor in the economic, social and cultural development of the region and the country as a whole. This creates a need for a systematic approach to developing a strategy for its development and a systematic assessment of recreational nature use. Therefore, the article highlights the recreational potential, highlights the main aspects of social development, cultural and economic level. It is important to note that in domestic and foreign literature, considerable attention was paid to the use of recreational potential, development of green tourism, improvement of service quality and work organization. Taking into account the significant contribution of scientists to the elucidation of the main issues of recreational potential, there are still many unresolved issues that require deeper research and elucidation of the main problems of the economic and social use of recreational resources of the studied territory. Taking into account all aspects and features of the design and development of the recreation and health complex on the coastal territory, the basic principles of the architectural and spatial organization of recreation and tourism facilities were formed. that in domestic and foreign literature, considerable attention was paid to the use of recreational potential, development of green tourism, improvement of service quality and work organization. Taking into account the significant contribution of scientists to the elucidation of the main issues of recreational potential, there are still many unresolved issues that require deeper research and elucidation of the main problems of the economic and social use of recreational resources of the studied territory. Taking into account all aspects and features of the design and development of the recreation and health complex on the coastal territory, the basic principles of the architectural and spatial organization of recreation and tourism facilities were formed. that in domestic and foreign literature, considerable attention was paid to the use of recreational potential, development of green tourism, improvement of service quality and work organization. Taking into account the significant contribution of scientists to the elucidation of the main issues of recreational

potential, there are still many unresolved issues that require deeper research and elucidation of the main problems of the economic and social use of recreational resources of the studied territory. Taking into account all aspects and features of the design and development of the recreation and health complex on the coastal territory, the main principles of the architectural and spatial organization of recreation and tourism facilities were formed. Taking into account the significant contribution of scientists to the elucidation of the main issues of recreational potential, there are still many unresolved issues that require deeper research and elucidation of the main problems of the economic and social use of recreational resources of the studied territory. Taking into account all aspects and features of the design and development of the recreation and health complex on the coastal territory, the basic principles of the architectural and spatial organization of recreation and tourism facilities were formed. Taking into account the significant contribution of scientists to the elucidation of the main issues of recreational potential, there are still many unresolved issues that require deeper research and elucidation of the main problems of the economic and social use of recreational resources of the studied territory. Taking into account all aspects and features of the design and development of the recreation and health complex on the coastal territory, the basic principles of the architectural and spatial organization of recreation and tourism facilities were formed.

The trend of recent times is increasingly directed towards the development of green tourism. It is no secret that tourism has a huge potential for the development of tourism and versatile active recreation of the population. The territories of the coastal zone have a special value. Traditionally, these territories were used for agriculture and fishing, organization of water transport, etc. A tourist and recreation complex is interpreted as a complex that unites a system of tourist and recreation facilities, infrastructure enterprises that serve them, and other industries that have close industrial and economic ties, jointly use resources for the purpose of satisfying various recreational, cognitive, cultural and other needs of the population. Uniqueness, historical or cultural value, originality, aesthetic appeal and medical and health-improving significance of recreational and tourist territories for the organization of recreational activities allows to distinguish the priority types of these territories: - educational, - excursion, - recreational, - health - scientific, - festival, - religious, - business, - rural, - complex . Therefore, the specificity of the functional purpose of recreational and tourist areas should determine their priority type. To determine the type of recreational and tourist territories, the following main factors must be taken into account: - geopolitical position (location of the territory, availability of labor resources, transport communications, sources of raw materials, energy, history of the territory's development, traditions, etc.); – availability of recreational resources; – state of tourist infrastructure; – demand for recreation and tourism; - tourism and recreation policy of the region.

In the conditions of market transformation, the insufficient efficiency of the use of natural and recreational resources is connected with the influence of environmental factors on the development of international and regional tourism. The relevance of this study is due to the fact that a comprehensive approach to the development of recreation

and health complexes, the creation of infrastructure at the appropriate level, provision of comfortable conditions for recreation and health improvement of the population can become a solution to many social and economic problems. The purpose of the work is to get acquainted with the experience of designing and building recreation and tourism facilities. Establishing the natural and historical features of this territory for further development as a tourist center.

Based on the analysis and generalization of modern domestic and foreign experience in the design and construction of recreation and tourism facilities, the peculiarities of the urban planning organization of the facility-planning structure of recreational facilities are highlighted.

In the process of research, the main principles of architectural and planning organization of tourism objects on coastal and historically valuable territories were formed. The main problems on the way to improving the tourist potential of this territory have been identified.

НАПРЯМКИ ПОШУКУ СТИЛЮ-ІМІДЖУ

Кудрич Людмила Володимирівна
доцент кафедри
естрадного та народного співу
Харківської державної академії культури

Кафедра естрадного співу ХДАК існує 23 роки. За час роботи на кафедрі безупинно проводиться робота над головною метою у становленні естрадного співака – над пошуком та удосконаленням стилю-іміджу артиста естради. Існує два напрямки в цій роботі. Перший – пошук свого стилю-іміджу відносно можливостей учня на основі авторського репертуару. Мається на увазі свій репертуар та власна манера виконання. Другий – пошуки стилю-іміджу відносно голосових можливостей та створення своєї голосової манери що застосовується в пісенних кавер-версіях творів. Варто відзначити, що другий варіант є більш задіяним і краще відповідає вимогам широкого загалу. Тобто це артисти, що переважно виступають на клубних сценах. Головним у їх формуванні є розвинутий голос, який є сильним, насиченим, технічним і самодостатнім. Саме він і виводить артиста на виконавську манеру в інтерпретації кавер-версій різноманітних хітів. Але таким артистам не складно створити і власний репертуар та перейти до авторських композицій.

В моєму творчому доробку є такі яскраві приклади: з перших випусків – це Артем Верещака, який маючи свій потужний сформований голос з легкістю справлявся з роботою в рок-опері Світлани Манько «Монах», додаючи свого характеру та власного бачення головного героя в цьому творі. На даний момент Артем працює у власному творчому стилі з кавер-версіями різноманітних хітів в живому виконанні з гуртом «Орбіс бенд». Варто зауважити, що при голосовому стилю-іміджу, не є головним іміджева сторона зі сцен-руху, акторської майстерності чи міміки, гриму та жестів. Головне, що звукова атмосфера заповнює всі ніші сценічного іміджу і відбудовує свій впевнений досконалий образ у творчому просторі.

До таких співаків в моїй практиці відноситься й Сашко Порядинський – переможець X-фактору в Україні. Саме яскравий голос співака формує свою публіку та образ. При роботі з власним репертуаром, який включає авторські твори і відомі кавери інших авторів, перемагає завжди кавер-версія відомої композиції. Хоча в репертуарі Олександра Порядинського є досягнення і в виконанні авторської пісні. А саме композиція, що була представлена артистом для національного відбору на Євробачення. Але складнощі з високохудожнім репертуаром не дають співаку повного самовираження, адже він ще досить молодий і творчий пошук в авторському репертуарі триває.

До цієї кагорти співаків можна віднести і Олега Рудича. Який має високопрофесійний голос. Артист сам собі обрав стилістику в поєднанні з енергетичним окрасом. В результаті це допомагає йому сформувати свій не перевершений стиль рок-співака з високою голосовою технікою.

Таким чином, пошуки саме голосового стилю-іміджу є найактуальнішими на наш час і вони задовольняють потреби публіки в повному обсязі.

НОВІТНІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ У ТЕАТРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Юрій Леонідович Лега

Викладач кафедри “Режисура”

Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва
ім.Л.О.Утьосова

З розвитком сучасного телебачення вплив кінематографу на глядача посилюється, максимально наблизивши глядача до актора, або ж актора до глядача.

З'явилася можливість зазирнути актору в очі, ніби прочитати його думки, виник ефект “присутності” глядача в сцені переглядаємого ним фільму і саме це спонукало театральних діячів почати шукати більш витончені та дієві засоби сценічної виразності.

В пластичному вирішенні у виставах з'являються своєрідні стоп-кадри, коли режисер у потрібний йому моменти різко обмежує або і зовсім зупиняє зовнішні рухи актора, ніби “зупиняє мить”, надаючи глядачам можливість повністю роздивитися через зовнішнє вираження глибинну суть та внутрішнє життя персонажа. Також варто відзначити, що професіонали сценічного мистецтва, а ми говоримо саме про них, разом з акторами знаходять психологічні мотивуючі аспекти, які будуть виражатися в подібному повному “завмиранні” але при цьому при граничному насиченні внутрішньої дії. Розвиток події що відбувається на сцені при цьому не переривається і не зупиняється, тим самим сама тканина вистави не втрачає життєвої справжності.

Кінематограф став своєрідним мотиватором для розвитку більш винахідливого та вишуканого володіння технікою сценічного освітлення. Арсенал прийомів цього засобу виразності надзвичайно збагатився за рахунок більшої динамічності, і навіть можна сказати більшої сміливості у його використанні.

В минуле відійшов той час, коли театр боявся повної темряви на сцені, коли головною справою світлової партитури вистави було забезпечення того, щоб на сцені перш за все було видно і висвітлено все.

В сучасному театральному мистецтві режисер до освітлення сцени висуває більш серйозні, можна так сказати більш нові вимоги.

Його не влаштовує навіть гранично правдоподібне освітлення. І в цьому відношенні театральне мистецтво зробило величезний крок в своєму розвитку.

Адже світло як компонент театального уявлення, починає займати достойне і рівноправне місце в ряді інших виразних сценічних засобів.

Перш за все збільшилася роль світла, як фактора впливу на емоційну сферу людини, його сприймаючого. В цьому сенсі світло виконує таку ж роль як і музика. І не дивлячись на те, що він як і музика має сім основних тонів їх комбінаціям немає ліку. Сьогодні без світла-кольору не можливо говорити про створення сценічної атмосфери яка матиме якісний вплив на глядача, та яка зможе повністю заглибити його у світ переглядаємої в театрі вистави.

MACRORELIEF OF THE SURFACE OF MARS

Vidmachenko Anatoliy Petrovych,

Doctor Phys.-Math. Sci., Professor, Professor of Department of Physics
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Abstract: The laser altimeter of the “Mars Global Surveyor” spacecraft measured the height of mountains on the surface of Mars with an average accuracy of 13 m. This made it possible to obtain a detailed topographic map of Mars. The obtained data showed that the relief of the northern and southern hemispheres of Mars is noticeably different. A large part of the northern hemisphere is occupied by smooth plains. They lie 2-5 km below the average level of the planet’s surface. In the southern hemisphere, elevations at heights of 1 to 3 km are common. Among the plains, there are only Hellas Planitia and Argyre Planitia, which have a rounded shape. They were probably formed when large bodies fell on Mars. Near the equator is the highest height of Tharsis, up to 9 km high. On it, three extinct giant shield volcanoes are located on the same line – Ascraeus, Pavonis and Arsia. Next to these volcanoes is Olympus Mons, the highest volcano in the Solar System. There are valleys on the planet that look like dry riverbeds. They can testify to the existence of powerful water currents on the surface of Mars in the past. In the central part of the planet there is a system of canyons. It is associated with the ancient tectonics of Mars. During the movement of the plates of the Martian crust several billion years ago, a huge rift was formed as a result of the splitting of the crust. Towards the west, the rift passes into a wide zone of branched canyons called the Labyrinth of the Night. In the eastern part of the Valles Marineris, the central rift is bordered by an extensive area of chaotic terrain with several large valleys. In the north, they flow into the Chryse Planitia. To the south of Valles Marineris lies the ancient volcanic plain of Solis Planum. Canyons and channel-like channels are sometimes accompanied by chains of craters of various diameters. More than 70 extinct volcanoes have been found on Mars. In the northern hemisphere of Mars, there is a large plain with a small number of craters – Utopia Planitia. It was chosen as the landing site for the “Viking-2” spacecraft. Panoramic images transmitted to Earth from the lander showed a surface with many boulders. A circular plateau, Chryse Planitia, may also be an impact basin. It is located in the northern equatorial region of Mars. It was chosen as the landing site for the “Viking-1” spacecraft.

The “Mars Global Surveyor” spacecraft was equipped with a laser altimeter with an average measurement accuracy of 13 m, and up to 2 m on flat surfaces. Almost 30 million measurements were made with it. As a result of this work, a detailed topographic map of Mars was obtained (Fig. 1). The mountains on it are yellow and brown, and the depressions are green and blue. This map is made by the method of layered coloring with 21 levels of heights between horizontals. The images obtained by the “Mars Global Surveyor” spacecraft made it possible to distinguish details on the surface of the planet several tens of meters in size. Up to a height of 8 km, the crossing of the terrain on the map takes 1 km. From 8 to 12 km – after 2 km. Above 12 km, only

one grade is shown in color with height markings of individual peaks [1]. The processing of perturbations in the orbits of spacecraft [4, 13] made it possible to obtain a three-dimensional map of the level surface of Mars, which is called an areoid. This surface correlates well with the visible topography of Mars. Only Olympus Mons stands out on it. The areoid level surrounds the mountain with depressions 300-400 m deep. Inside the mountain, the areoid level rises to a height of 500 m. On average, gravitational anomalies on Mars exceed gravitational anomalies on Earth by 17 times.

The new height marks differ from the equipotential surface of the triaxial ellipsoid of rotation with the following parameters: the length of the axes of the ellipsoid $A=3398.627$ km (1°N , 72.4°E); $B=3393.760$ km (0°N , 342.4°E .); $C=3376.200$ m (latitude 89°N , longitude 252.4°E); compression is $1/169.8$; average radius 3389.508 km; the average equatorial radius is 3396.200 km; north polar radius 3376.189 km; the southern polar radius is 3382.580 km.

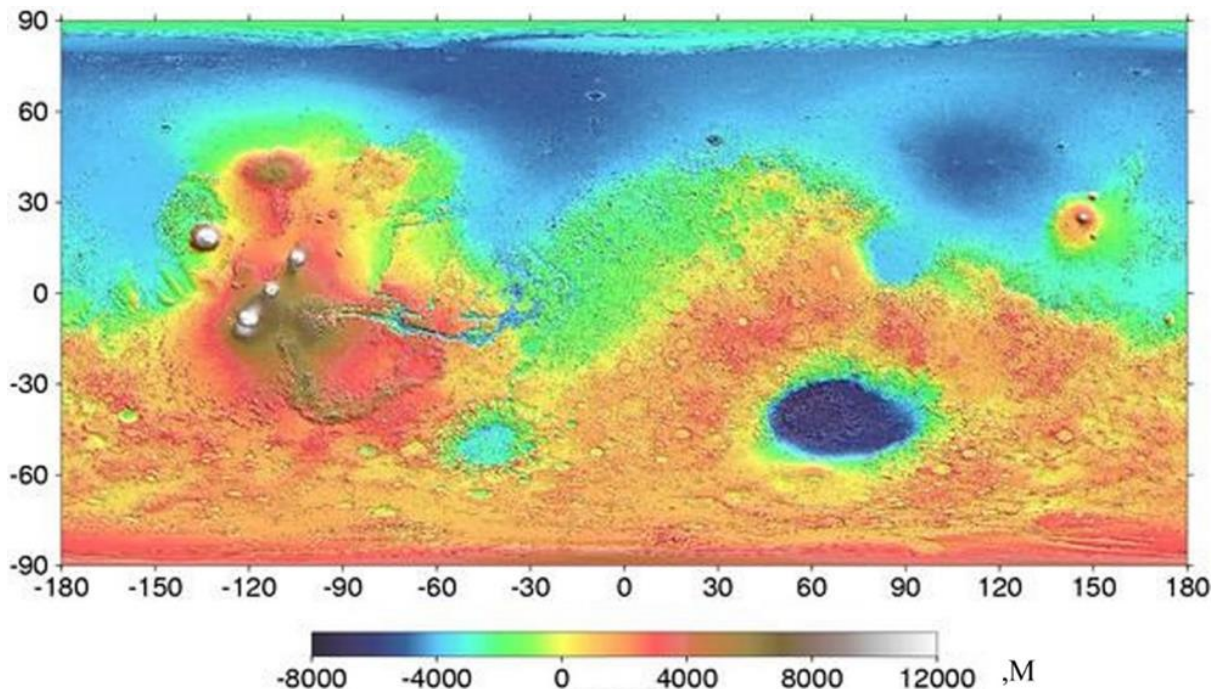

Fig. 1. Map of the terrain of Mars (<http://photojournal.jpl.nasa.gov/>)

On the surface of the planet, the Tharsis region stands out, which on average is raised to 9 km and occupies about 15% of the planet's area [3, 17]. Even higher, precisely in the region of Tharsis, rise three gigantic extinct shield volcanoes located in one line: Ascraeus, Pavonis and Arsia. And next to it is the largest volcano in the Solar System, Olympus Mon. From Fig. 1 shows that the surface of Mars is characterized by a so-called dichotomy [6, 15, 16], when the southern hemisphere is older and covered with craters; it is raised; and the northern hemisphere is covered with plains on large areas and is lowered. An extensive system of faults surrounds the Tharsis highland. The steepness of the slopes of some canyons here reaches 20° . The obtained data show that the layered structure of the upper crust is a general property of the planet [7].

Thus, in Valles Marineris (Fig. 2) it can be traced to a depth of ~10 km. This huge rift valley east of the Tharsis region extends more than 4,000 km into the equatorial region of Mars, with a maximum width of about 700 km and a depth of up to 7 km in places [8]. It is located almost from 20° to 100°W in the latitudinal belt between the equator and 15°S. It is believed that the origin of the canyons is related to the ancient tectonics of Mars: the movement of the plates of the Martian crust several billion years ago. The central part of the canyon system is a huge rectilinear rift formed as a result of the splitting of the crust.

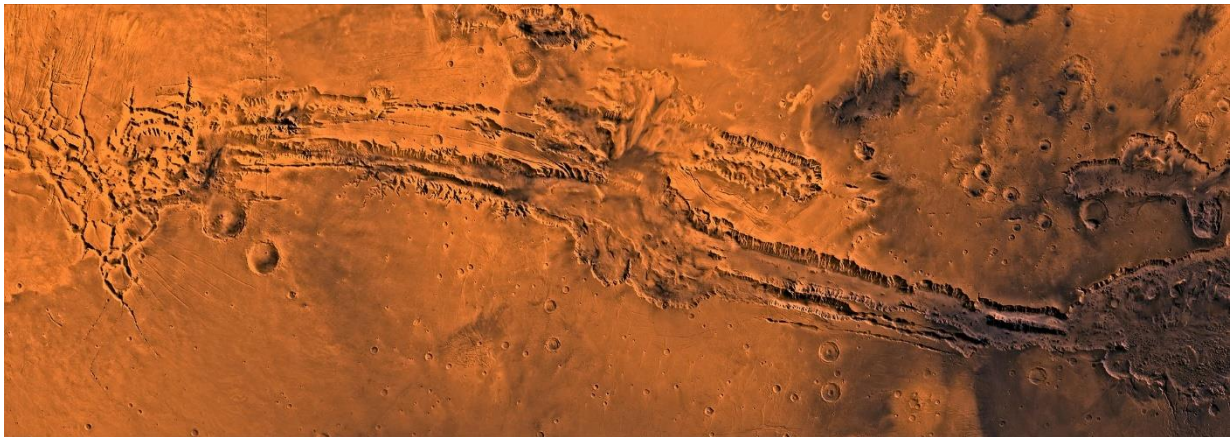

Fig. 2. Valles Marineris

(<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/92/VallesMarinerisHuge.jpg/1920px-VallesMarinerisHuge.jpg>)

Towards the west, this rift turns into a wide area of branched canyons (Labyrinth of the Night). In the eastern part of the Valles Marineris, the central rift is bordered by an extensive area of chaotic terrain. From here originate several of the largest valleys, which go further north and flow there into the Chryse Planitia. That is, canyons and channel-like channels (Fig. 3, left) are characteristic details of the Martian surface. In some cases, they are accompanied by chains of craters of various sizes (Fig. 3, right). They are associated with the existence of liquid water on Mars in the distant past [6]. Most of such long valleys are located in the zone near the equator. And only some of them are found in middle latitudes.

The distribution of surface elevations in the Western and Eastern Hemispheres of Mars shows that the Western Hemisphere is slightly higher on average than the Eastern Hemisphere. The area occupied by plains is almost the same in both hemispheres. There is also a volcanic region in the eastern hemisphere called Elysium Planitia [2]. There are three volcanoes on it. The largest of them – Elysium Mons – has a diameter of about 150 km and a height of up to 14 km. Separate small volcanoes can be seen in other regions of Mars.

The obtained data show that the relief of the northern and southern hemispheres of Mars is noticeably different. A large part of the northern hemisphere is occupied by relatively smooth plains: the Great Northern Plain stretches from the northern polar region, passing in the western part into the plains of Arcadia Planitia, Amazonis Planitia, Chryse Planitia, and Acidalia Planitia; and in the eastern part – in Utopia

Planitia, Elysium Planitia and Isidia Planitia. The plains of the northern hemisphere lie below the average level of the planet's surface. For example, the Great Northern Planitia, the Utopia Planitia, and the Acidalia Planitia have a depth of 4 to 5 km. Planitia Arcadia, Amazonis Planitia and Chryse Planitia are 1 km higher.

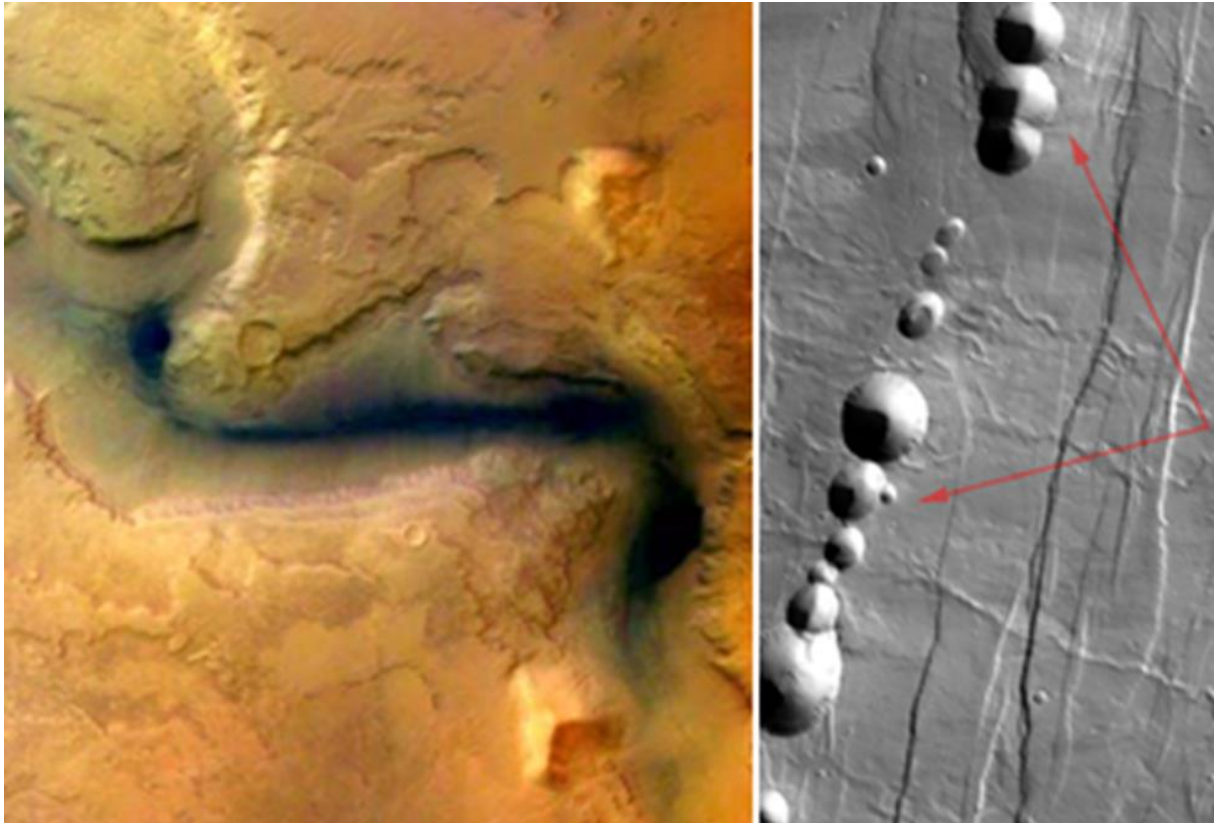

Fig. 3. On the left – the “river channel” near the south pole of Mars. To the right is the chain of Acheron craters (<http://photojournal.jpl.nasa.gov/>)

Depressions on Mars are similar to oceanic depressions on Earth. These regions of Mars vary in origin, age, and appearance. Subsurface ice [14, 21] probably played an important role in the formation of the northern plains. That is, in the Northern Hemisphere, surfaces buried by 2-5 km prevail; these levels correspond to flat areas. In the southern hemisphere, elevations at heights from 1 to 3 km are mostly common. There are relatively few plains there and they are not as extensive as in the northern hemisphere. These are Hellas Planitia [5, 9, 10] and Argyre Planitia; they have a rounded shape. Probably, they were formed as a result of the fall of large bodies on Mars. Most of the southern hemisphere is represented by elevations covered with many craters. The average height of the continents of Mars is 3-4 km. So, the Syria Plateau is located at an altitude of 5-6 km, the Sinai Plateau – 3-5 km, the Sun Plateau – 3-4 km, etc.

Thus, the geological processes on Mars are very diverse, and the surface itself differs significantly in individual regions. The entire surface is characterized by a global asymmetry in the distribution of low areas – plains, which make up 35% of the entire surface, and elevated areas covered with many of different types of craters. Most of the plains are located in the northern hemisphere. The border between them in some

cases is represented by a special type of relief – the so-called table mountains. They consist of mountains and ridges with flat tops.

The ancient highlands covering the southern hemisphere differ from the younger northern plains. In addition, there are significantly fewer craters in the north [23-25]. Martian impact craters differ from the craters of the Moon and Mercury by their shallower depth and traces of wind and water erosion [11, 12]. The largest of them are: Huygens (diameter 470 km, depth about 4 km), Schiaparelli (diameter 465 km, depth 2 km), Cassini (diameter 411 km, depth 1 km), Antoniadi (diameter 410 km, with zero surface level), Tikhonravov (diameter 380 km, depth 2 km); Newton (the deepest part with a depth of up to 5 km). Some young Martian craters are distinguished by radial flow ejections of soil in places of possible ice melting below the surface. Such soil emissions are more common in craters located on the northern plains.

Constructed hypsometric maps revealed a number of features of the relief forms of Mars. For example, it turned out that the well-known plateaus of Syria, Sinai, Daedalia and Solis are actually not level plateaus at all, but are located on a global slope. If you imagine dividing the planet with a great circle inclined at 35° to the equator, then there are also noticeable differences in the nature of the surface between these two hemispheres of Mars. The southern part has a mostly ancient surface, heavily cratered. It is in this hemisphere that the main shock depressions are located - Hellas Planitia [19, 20, 22], Argyre Planitia and Isidis Planitia.

In the north, the younger surface dominates, with a small number of craters. A large part of the surface of Mars consists of lighter areas called “continents”; they have a red and yellow-hot color; 25% of the entire surface are dark “seas” of gray green in Fig. 1 color; their surface level is lower than the “continents”. The height differences there are quite significant and amount to 14-16 km in the equatorial region; but there are also peaks with a much higher height.

The highest areas are the volcanic domes of the mountains on the plateau of Tharsis and Elysium Planitia. Although these volcanoes are apparently no longer active, they probably formed earlier and have been active much longer than any volcanoes on Earth. In addition, the lower gravity allowed the erupted material to form much taller structures on Mars that did not collapse under their own weight. So, the largest of the giant extinct volcanoes – Olympus Mons, located on the northwestern edge of the Tharsis plateau, has a base with a diameter of up to 900 km, a caldera at the top with a diameter of up to 90 km and a total height of almost 27 km. The other three large volcanoes – Askraeus, Pavonis and Arsia – are located on the top of the Tharsis Continent with a height of about 9 km, and rise above the plateau for another 17 km. Another huge ancient volcanic plain with a diameter of more than 5000 km – Elysium Planitia – rises above the surrounding landscape for 5 km. In addition, more than 70 extinct volcanoes have been found on Mars; but all of them are much smaller in area and height. Mars also features Solis Planum, which is an ancient volcanic plain that lies on south of Valles Marineris.

After measurements made by the "Mars Global Surveyor" spacecraft, it became known that Terra Arabia lies one kilometer below the surrounding plateaus. This may indicate that the region was subject to erosion in the past. Erosion could be caused by

various reasons: volcanic activity, glaciers, wind. However, the huge size of the area affected by erosion may indicate that the erosion on the Terra Arabia was most likely caused by flowing water.

Another extensive round impact crater – Argyre Planitia – has a diameter of 900 km and is located in the southern hemisphere of Mars. Arcadia Planitia is located in the northern hemisphere of Mars. There is also a large plain with a small number of craters – Utopia Planitia. It was chosen as the landing site for the “Viking-2” spacecraft. Panoramic images transmitted to Earth by this lander showed a surface with many boulders composed of textured rocks. Chryse Planitia is a round plateau, most likely an impact basin. It is located in the northern equatorial region of Mars; this formation was chosen as the landing site of another spacecraft – “Viking-1”.

References:

1. Chapman M.G. (2007) The geology of Mars: evidence from Earth-based analogs. Cambridge, UK. New York: Cambridge University Press. -460 p.
2. De Vaucouleurs G., Davies M., Dollfus A., et al. (1975) The new Martian nomenclature of the International Astronomical Union. *Icarus*. 26(1), p. 85-98.
3. Fjeldbo G., Kliore A., Seidel B. (1972) Bistatic radar measurements of the surface of Mars with Mariner 1969. *Icarus*. 16(3), p. 502-508.
4. Goldstein R.M., Melbourne W.G., Morris G.A., et al. (1970) Preliminary radar results of Mars. *Radio. Sci.* 5(2), p. 475-478.
5. Kuznyetsova Yu.G., Vidmachenko A.P., Steklov A.F. (2019) What can be called “traces” of life on Mars. 6-th Gamow ICo in Odessa and 19-th Gamow Summer School, Ukraine, Odessa, August 11-18, 2019, p. 52-53.
6. McCauley J.F., Carr M.H., Cutts J.A., et al. (1972) Preliminary Mariner 9 Report on the Geology of Mars (A 4. 3). *Icarus*, 17(2), p. 289-327.
7. Morozhenko A.V., Vid'machenko A.P. (2005) Polarimetry and Physics of Solar System Bodies. *Photopolarimetry in Remote Sensing, NATO Science Series II: Mathematics, Physics and Chemistry*. 161, p 369-384.
8. Smith D.E., Zuber M.T., Frey H.V., et al. (1998) Topography of the northern hemisphere of Mars from the Mars Orbiter laser altimeter. *Science*. 279(5357), p. 1686-1692.
9. Steklov A.F. Vidmachenko A.P. (2019) Where and What Exactly Can Be the “Traces” of Life on Mars? The Mars Extant Life: What’s Next? Conference, scheduled for Jan. 29-Feb. 1, is now scheduled for Nov. 5-8, 2019 at National Cave and Karst Research Institute, Carlsbad, New Mexico. #5089. LPI Co. No. 2108.
10. Steklov A.F., Vidmachenko A.P. (2019) In what places and what exactly can be the “traces” of life on Mars? 9th International Conference on Mars, Pasadena, California, Jul 22-25, 2019, LPI Contrib. No. 2089, 6007.
11. Vidmachenko A., Mozhgovyi A., Steklov O. (2021) Specificity of long-term human settlements on Mars. *Astronomy and the present: materials of the 10th All-Ukrainian scientific conference*, April 12, 2021, Vinnytsia / ed.: V.F. Zabolotny, O.V. Mozhgovyi. - Vinnytsia: LLC "TVORY", p. 60-61.

12. Vidmachenko A.P. (2009) Planetary atmospheres. Astronomical School's Report. 6(1), p. 56-68.
13. Vidmachenko A.P. (2009) Research of the Mars by space vehicles. 11 ISCo AS YS, May 26-29, 2009. Kherson, Ukraine, p. 11-12.
14. Vidmachenko A.P. (2009) Water on Mars. Astronomical almanac. 56, p. 225-249.
15. Vidmachenko A.P. (2016) Activity of processes on the visible surface of planets of Solar system. 18 ISCo AS YS. Kyiv, Ukraine. May 26-27, 2016, p. 23-27.
16. Vidmachenko A.P. (2016) Activity of processes on the visible surfaces of Solar System bodies. Astronomical School's Report 12 (1), p. 14-26.
17. Vidmachenko A.P. (2016) Is there life on Mars and where necessary to search for its traces. Astronomy and present: materials of 5 Interregional Scientific Conference, April 12, 2016, Vinnytsia, Ukraine. / Science editor A.V. Mozhovyi. - Vinnytsia: FOP "NP Kostiuk". - 241 p. P. 43-48.
18. Vidmachenko A.P. (2016) Processes on the "young" Mars: possible developments of events. 18 ISCo AS YS, Kyiv, Ukraine, May 26-27, p. 16-17.
19. Vidmachenko A.P. (2016) Traces of life on Mars must be sought around the valley Hellas in areas where the water coming out from under the planet's surface. 18 ISCo AS YS. National Aviation University, Kyiv, Ukraine, May 26-27, p. 14-16.
20. Vidmachenko A.P. (2016) Where is Necessary to Search Traces of Life on Mars? Biosignature Preservation and Detection in Mars Analog Environments, Proceedings of a conference held May 16-18, 2016, in Lake Tahoe, Nevada. LPI Contribution No. 1912, id.2002.
21. Vidmachenko A.P. (2018) Water in Solar system. 20 International scientific conference Astronomical School of Young Scientists. May 23-24 2018. Uman, Ukraine, p. 91-93.
22. Vidmachenko A.P. (2019) Traces of life on Mars should be sought in emissions from the crater Hellas in places where water exits from under the surface. New Trends in Astrophysics, Cosmology and HEP after Gamow, p. 45
23. Vidmachenko A.P., Klimenko V.M., Morozhenko A.V. (1981) Apparent spectral albedos of the disk of Mars in September-October 1977. Solar System Research. 14(4), p. 157-159.
24. Vidmachenko A.P., Morozhenko O.V. (2014) The physical characteristics of surface Earth-like planets, dwarf and small (asteroids) planets, and their companions, according to distance studies. MAO NAS of Ukraine, NULES of Ukraine. Kyiv, Publishing House "Profi". -388 p.
25. Vidmachenko A.P., Morozhenko O.V. (2019) Physical parameters of terrestrial planets and their satellites. Kyiv, Editorial and Publishing Department of NULES of Ukraine. -468 p.

ОЦІНКА РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА ДЕПРЕСИВНОГО СТАНУ ЯК ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У ДІТЕЙ

Борисова Людмила Анатоліївна

Студентка 51-М групи, факультету природничої, спеціальної та здоров'язбережувальної освіти ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Мамотенко Алла Віталіївна

Кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри анатомії і фізіології людини імені Я.Р. Синельникова ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Стан людини являє собою цілісну системну реакцію на зовнішні і внутрішні впливи, спрямовану на збереження цілісності організму і забезпечення його життєдіяльності в конкретних умовах існування [1]. Він характеризується модальністю, тривалістю (стійкістю); глибиною (інтенсивністю) та якістю. У науковій літературі найчастіше виділяються такі стани людини, як психічний, функціональний та психофізіологічний. При цьому зміст, який приписується окремо кожному з них, часто у значній мірі, перекриває зміст іншого. Так, психічний стан людини являє собою цілісну характеристику її психічної діяльності за певний період, що відображає складну структуру взаємозв'язків з вище та нижче розташованими рівнями системи психічної регуляції, утворену процесами самоуправління і саморегуляції. Він має активаційний, емоційний і когнітивний компоненти [2]. Функціональний же стан є результатом динамічної взаємодії організму із зовнішнім середовищем, який характеризується проявами якостей і властивостей організму людини, які прямо або опосередковано визначають її діяльність [3]. Він оцінюється за результатами трудової діяльності людини і розглядається як цілісна багатокomпонентна характеристика зовнішніх поведінкових та внутрішніх функцій організму людини, за допомогою яких можна оцінити властивий їй у даний момент рівень активності вищих психічних функцій та фізіологічних систем, що зумовлюють виконання трудової діяльності [4]. У свою чергу, психофізіологічний підхід до визначення функціональних станів спирається на уявлення про існування модулюючих систем мозку. Відповідно до цього підходу акцент робиться на функціональній спеціалізації двох систем організму: формації стовбура мозку, здатної надавати як збудливий, так і гальмівний вплив на вище розташовані відділи мозку та лімбічної системи, відповідальної за емоційні стани людини. Обидві модулюючі системи тісно пов'язані з вищими відділами кори великих півкуль та утворюють особливу функціональну систему, що має кілька рівнів реагування: фізіологічний, поведінковий, психологічний (суб'єктивний) [5]. Відповідно до цієї логіки функціональний стан можна розглядати як результат активності об'єднаної функціональної системи. Таким чином, у психофізіології функціональний стан виступає як результат взаємодії модулюючих систем мозку і вищих відділів кори

великих півкуль, що визначає поточну форму життєвої активності індивіда [6].

До станів, які негативно впливають на життєдіяльність людини, найчастіше відносять такі як стрес, нервово-психічна напруга та стомлення. Щодо дитячого організму, то їхня стрес-реактивність ослаблена, і це враховується у сучасній педіатричній практиці. Це пов'язано з незрілістю систем адаптації та фізіологічних систем організму, незавершеністю формування особистості та не сформованістю стратегій подолання стресу [7]. Це робить дітей та підлітків особливо вразливими до стресу та зумовлює «травматичну» траєкторію їх подальшого розвитку. Слід зазначити, що стресові стани у дитинстві можуть мати відтерміновані у часі тривалі наслідки у вигляді нервово-психічної напруги, підвищеної тривожності, соціальної дезадаптації та депресії [8]. Відомо, що через підвищену психологічну напругу, яку діти зазнають у ранньому дитинстві у них часто спостерігається затримка росту та статевого дозрівання [9]. Це у подальшому може призвести до появи хвороб шлунково-кишкового тракту, розладів травлення та виникнення інших соматичних патологій. Депресія у підлітків може призвести до зниження академічної успішності [10], збільшення ризику зловживання психоактивними речовинами [11], суїцидального ризику [12], зниження якості життя [13]. Самостійно подолати стрес дитині не під силу. За останні роки на теренах нашої країни суттєво зросла психологічна травматизація серед дітей та підлітків внаслідок соціально-економічних потрясінь, пов'язаних з пандемією COVID-19, збільшенням рівня домашнього насильства та зменшенням активності соціальних служб у боротьбі з насильством серед неповнолітніх [14, 15] і, особливо, зараз під час воєнних дій. Однак, незважаючи на суспільну та медичну значущість, депресії у дітей та підлітків, які зазнали психологічної травматизації, на відміну від посттравматичного синдрому часто залишаються не діагностованими [16].

У зв'язку з вище зазначеним, мета нашого дослідження – оцінити рівень реактивної (ситуативної) і особистісної тривожності у підлітків з різними руховими режимами та провести серед них діагностику депресивних станів.

Дослідження проведено серед 60 учнів 8-9 класів 13-15 років. На початку дослідження нами сформовано дві групи досліджуваних. До першої групи (I) – увійшли 30 підлітків, які вели малорухомий спосіб життя. Їх денна активність полягала тільки у шкільних дистанційних заняттях, пересуванні міським транспортом, хатній роботі. Тобто для більшості з них був характерний «сидячий» спосіб життя. Друга група (II) сформована з учнів, які вели активний спосіб життя. Вони регулярно займалися спортом, відвідували спортивну секцію (баскетбол, боротьба, аеробіка, футбол) окрім шкільних занять.

Оцінку рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності провели за методикою Ч.Д. Спілбергера і адаптованою Ю.Л. Ханіним [17]. Дана методика є інформативним способом самооцінки рівня тривожності в конкретний момент (реактивна тривожність, як стан) і особистісної тривожності (як стійка характеристика людини). Показники реактивної тривожності (РТ) та особистісної тривожності (ОТ) підраховуються окремо за формулами (1, 2):

$$PT = \Sigma 1 - \Sigma 2 + 50 \quad (1)$$

де $\Sigma 1$ – сума закреслених на бланку цифр за пунктами шкали 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

$\Sigma 2$ – сума інших закреслених цифр (пункти 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20).

$$OT = \Sigma 1 - \Sigma 2 + 35 \quad (2)$$

де $\Sigma 1$ – сума закреслених цифр на бланку по пунктах шкали 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40;

$\Sigma 2$ – сума інших цифр по пунктах 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

Експрес-діагностику схильності до немотивованої тривожності у підлітків двох груп провели за методикою В.В. Бойко [17]. Диференціальну діагностику депресивних станів серед учнів здійснили за методикою В.А. Жмурова [18].

Отриманий цифровий матеріал обробили методами математичної статистики за допомогою програм «Statistica 10.0 for Windows» і «Microsoft Excel». Визначали середнє арифметичне \bar{x} та похибку середнього арифметичного ($\pm S$). Статистично значущу різницю середніх встановлювали за допомогою критерію Стьюдента (t). Розходження вважали статистично значущими при $p < 0,05$.

У ході дослідження нами з'ясовано, що реактивна (ситуативна) та особистісна тривожність у підлітків I групи, які ведуть «сидячий» спосіб життя, відповідає «високому» рівню (Табл. 1).

Таблиця 1.

Оцінка рівня тривожності та депресивного стану у дітей (у балах)

Групи учнів, n=30	Рівень тривожності за методикою Ч.Д. Спілбергера у адаптації Ю.Л. Ханіна, (\bar{x}) \pm S	Рівень схильності до немотивованої тривожності у підлітків за методикою В.В. Бойко, (\bar{x}) \pm S	Прояв депресивного стану у учнів за методикою В.А. Жмурова, (\bar{x}) \pm S
Перша група (I)	45,09 \pm 1,63	8,01 \pm 0,12	66,04 \pm 2,23
Друга група (II)	32,03 \pm 1,35*	5,02 \pm 0,11*	24,08 \pm 1,16*

Примітка: * – статистично значимі зміни порівняно з першою групою (I), ($p < 0,05$)

Слід зазначити, що рівень тривожності у підлітків другої групи (II), які займаються спортом відповідає «помірному» і статистично значимо нижчий на 28,9% ($p < 0,05$), порівняно з учнями I групи, які не відвідують спортивні секції (див. табл. 1). Це свідчить, що учні, які ведуть активний спосіб життя мають кращі функціональні можливості організму у протидії стресовим навантаженням, порівняно з учнями, які ведуть малорухливий спосіб життя.

За методикою В.В. Бойко враховувалося, що чим більше учень дав стверджувальних відповідей, тим більше у нього виражена дисфункціональність досліджуваного стереотипу поведінки. З'ясовано, що у підлітків обох груп є деяка схильність до немотивованої тривожності (див. табл. 1). Однак, у дітей, які ведуть активний спосіб життя рівень безпідставної тривожності статистично значимо нижчий на 37,3% ($p < 0,05$), порівняно з учнями I групи (див. табл. 1). Це

свідчить, що у підлітків, які ведуть «сидячий» тип життя, рівень немотивованої тривожності ймовірно наближається до сталого рівня, який буде невід'ємною складовою їхньої поведінки та може проявлятися емоційно яскраво.

За отриманими показниками, в ході проведення опитувальника В.А. Жмурова, показники депресивних станів у учнів першої групи (І) відповідають граничному помірному рівню (див. табл. 1). У той же час, у підлітків II групи наявна, в основному, «легка» депресія (див. табл. 1). Тобто, учні, які ведуть активний спосіб життя статистично значимо менше на 63,5% здатні до проявів депресії, порівняно з підлітками, які не займаються спортом.

Отже, активний спосіб життя позитивно відбився на стресреалізуючій функції організму підлітків другої групи. Учні, які ведуть «сидячий» спосіб життя мають вищий ступінь розвитку як ситуативної, особистісної так і немотивованої тривожності. Ймовірно, це і є головною причиною розвитку у них депресивного стану, що відповідає «легкому» рівню прояву.

Список літератури

1. Терещенко В.І., Франків Д.І., Худолій Л. О. Вплив мотивації на психофізіологічні стани людини. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2021. Випуск 6 (137). С. 101–105
2. Іонов І. А. та ін. Фізіологія вищої нервової діяльності (ВНД) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. до лаб. занять з курсу «Фізіологія ВНД». Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : ФОП Петров В. В., 2017. 143 с.
3. Комісова Т. Є., Мамотенко А. В., Коваленко Л. П. та ін. Вікова анатомія та фізіологія людини : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. до курсу "Вікова анатомія та фізіологія людини". Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : ФОП Петров В. В, 2021. 111 с.
4. Комісова Т.Є. та ін. Функціональні можливості здобувачів вищої освіти з різним рівнем та характером рухової активності. Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії, інклюзивної та спеціальної освіти : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф., Луцьк, 3 груд. 2019 р./ Луцьк. ін-т розвитку людини Ун-ту "Україна" ; [ред. В. В. Чижик]. Луцьк : ЛПроЛ, 2019. С. 63–64.
5. Комісова Т.Є., Мамотенко А.В. Конспекти лекцій до курсу “Анатомія та еволюція нервової системи людини” : навч. вид. Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2014. 153 с.
6. Комісова Т.Є., Мамотенко А.В. Конспекти лекцій до курсу “Психофізіологія” : навч. вид. Ч. I; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2015. 120 с.
7. Напрєєнко О.К., Марценковський Д.І. Депресії при посттравматичному стресовому розладі у дітей та підлітків. 2019. *Neuronews*. С. 20–28.

8. Марценковський Д.І. Клінічний поліморфізм та коморбідність психічних розладів у дітей та підлітків, що постраждали від гібридної війни на сході України. *Архів психіатрії*. 2017. 23(2). С. 91–95.
9. Caffo E., Belaise C. Psychological aspects of traumatic injury in children and adolescents. *Child and adolescent psychiatric clinics of North America*. 2003. 12(3). С. 493–535. [https://doi.org/10.1016/s1056-4993\(03\)00004-x](https://doi.org/10.1016/s1056-4993(03)00004-x).
10. Khesht-Masjedi M.F., Shokrgozar S., Abdollahi E., Habibi B., Asghari T., Ofoghi R.S., Pazhooman S. The relationship between gender, age, anxiety, depression, and academic achievement among teenagers. *Journal of family medicine and primary care*. 2019. 8(3). P. 799–804. https://doi.org/10.4103/jfmprc.jfmprc_103_18
11. Yang S.-Y., Fu S.-H., Chen K.-L., Hsieh P.-L., Lin P.-H. Relationships between depression, health-related behaviors, and internet addiction in female junior college students. *PLoS ONE*. 2019. 14(8). E0220784. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0220784>
12. Kroning M., Kroning K. Teen Depression and Suicide, A SILENT CRISIS. *Journal of Christian nursing: a quarterly publication of Nurses Christian Fellowship*. 2016. 33(2). P. 78–86. <https://doi.org/10.1097/CNJ.0000000000000254>.
13. Lynch F.L., Dickerson J.F., Feeny D.H., Clarke G.N., MacMillan A.L. Measuring Health-related Quality of Life in Teens With and Without Depression. *Medical care*. 2016. 54 (12). P. 1089–1097. <https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000000581>.
14. Kar N. Depression in Youth Exposed to Disasters, Terrorism and Political Violence. *Current Psychiatry Reports*. 2019. 21(8). <https://doi.org/10.1007/s11920-019-1061-9>.
15. Campbell A.M. An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives. *Forensic Science International. Reports*. 2020. 2. P. 100089. <https://doi.org/10.1016/j.fsir.2020.100089>.
16. Furuse K., Ukai W., Hashimoto E., Hashiguchi H., Kigawa Y., Ishii T., Tayama M., Deriha K., Shiraishi M., Kawanishi C. Antidepressant activities of escitalopram and blonanserin on prenatal and adolescent combined stress-induced depression model: Possible role of neurotrophic mechanism change in serum and nucleus accumbens. *Journal of affective disorders*. 2019. 247. P. 97–104. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.01.007>
17. Очколяс, В.І. Non-psychotic psychiatric disorders in patients with benign prostatic hyperplasia (clinical picture, diagnosis, psychotherapy). *Журнал психіатрії*. 2012. 16(3), С. 5–14.
18. Макаренко П., Доценко В. Копінг-поведінка першокурсників з во з і специфічними умовами навчання: гендерний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. 3(53), С. 61–69.

МІЖПІВКУЛЬНА АСИМЕТРІЯ ГОЛОВНОГО МОЗКУ У ЩУРІВ З РІЗНОЮ АЛКОГОЛЬНОЮ МОТИВАЦІЄЮ

Коваленко Ольга,

асистент кафедри фізіології людини і тварин
ННЦ «Інститут біології та медицини» Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Макарчук Микола,

д.б.н., професор
завідувач кафедри фізіології людини і тварин
ННЦ «Інститут біології та медицини» Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Проведено аналіз моторної міжпівкульної асиметрії у щурів, які відрізнялися ступенем алкогольної мотивації та здатністю до навчання на різних стадіях хронічної алкоголізації. Отримані результати вказують на певною мірою правопівкульний характер латералізації "алкогольної домінанти", оскільки серед схильних до алкогольної залежності щурів частіше зустрічались тварини саме з лівобічною моторною асиметрією. У хронічно алкоголізованих тварин був виявлений вплив алкоголю на індивідуальні профілі функціональної асиметрії і зміну домінування півкуль, що проявлялось в модуляції лівих профілів моторної асиметрії і пригніченні процесів переробки інформації в правій півкулі.

Ключові слова: асиметрія, ліпідний обмін, алкогольна мотивація.

Вступ. Значимість проблеми алкоголізму визначається як його великою розповсюдженістю, так і його важкими соціально-медичними наслідками. За оцінками ВООЗ хвороби, які спричиняються алкоголем, займають на світовому рівні 5 місце в групі чинників, які призводять до важких захворювань зі смертельними наслідками. [1;2]. Вплив етанолу на організм залежить від багатьох факторів і його дія має досить різноспрямований характер. Відомо, що алкоголізація в першу чергу порушує вищі функції мозку і може спричинити поведінкові зміни, оскільки саме нервова тканина є найбільш чутливою до впливу етанолу [3;4;5;6;7]. Клінічні дослідження та тестування на моделях формування алкогольної залежності у тварин показали, що споживання алкоголю впливає на вираженість просторово-моторної асиметрії [8;9].

На сьогоднішній день існує серія експериментальних та клінічних спостережень, в яких показано, що неоднорідність нейрофізіологічних наслідків алкогольної інтоксикації обумовлюється особливостями індивідуальної реактивності систем неспецифічної активації мозку [10;11;12;13;14]. В той же час досить обмеженими є дані щодо взаємозв'язку між споживанням етанолу, функціональним станом ЦНС.

Мета дослідження. Встановити закономірності змін моторної міжпівкульної асиметрії щурів з різним рівнем алкогольної мотивації та розкрити причинно-

наслідкові взаємозв'язки між латералізацію мозку і процесами виникнення алкогольної залежності.

Матеріали та методи. Об'єктом дослідження були білі щури вагою 180-220 г на початку експерименту. Дослідження проводили за загальними правилами та міжнародними біоетичними принципами Європейської конвенції про охорону хребетних тварин, які використовуються для дослідних та інших наукових цілей, загально-етичними принципами, затвердженими Першим національним конгресом України з питань біоетики та закону України [15;16;17]. Щурів розподіляли на збалансовані групи за здатністю до навчання в радіальному лабіринті (РЛ) [18], та схильністю до алкоголю. До хронічної алкоголізації у щурів вироблявся умовний рефлекс у радіальному лабіринті. Після закінчення навчання та алкоголізації щури були розділені на тих, що добре і погано навчалися, та схильних і несхильних до алкоголю:

I група - "контроль ДН" - інтактні тварини, що добре навчалися в лабіринті;

II група - "контроль ПН" - інтактні тварини, що погано навчалися в лабіринті;

III група - "Етанол+ ДН" - тварини, що під час алкоголізації надавали перевагу етанолу і добре навчалися в лабіринті;

IV група - "Етанол+ ПН" – тварини, що під час хронічної алкоголізації надавали перевагу етанолу і погано навчалися в лабіринті;

V група - "Вода+ДН" – тварини, що під час хронічної алкоголізації надавали перевагу воді та добре навчалися в лабіринті;

VI група - "Вода+ ПН" - тварини, що під час хронічної алкоголізації надавали перевагу воді та погано навчалися в лабіринті.

Хронічна алкоголізація проводилася в два етапи: на I етапі визначали схильність ураження до етанолу методом "двома пляшками". Тварини, які раніше не мали контакту з етанолом, поміщали в окремі клітини з двома пляшками, одна з водою, а інша з 15% розчином етанолу. На цьому етапі впродовж 14 днів тварини мали вільний вибір між розчином етанолу та водою. Величина індивідуального обсягу споживаного алкоголю за одиницю часу (г / кг / добу) та процентного співвідношення споживаного алкоголю та обсягу цільної рідини розраховується один раз на добу. На II стадії вимушена алкоголізація проводилася шляхом введення етанолу як єдиного джерела рідини протягом 30 днів. Після цього для оцінки індивідуального рівня споживання алкоголю протягом 4 днів клітки були знову обладнані двома пляшками (одна з водою, інша з 15% розчином етанолу) [19].

Для дослідження моторної асиметрії і її стійкості до дії алкоголізації використовували метод Т-подібного лабіринту. У кожній особини обчислювали коефіцієнт асиметрії (Кас) - показник переваги напрямку руху, який представляє собою відношення різниці правобічних (П) і лівобічних (Л) пробіжок до їх суми, виражений у відсотках: $Кас = (П - Л) / (П + Л) \times 100\%$. За результатами тестування всі тварини були розділені на 3 групи: щури з правобічною моторною асиметрією - «правші» ($Кас > 20$), щури з лівобічною моторною асиметрією - «шульги» ($Кас < -20$) і щури, які не мають вираженої моторної асиметрії - «амбідекстри» ($-20 < Кас < 20$) [20]. Експеримент був записаний за допомогою

відеокамери. Вся поведінка реєструвалась та аналізувалась за допомогою програми Real Timer.

Статистичний аналіз даних проводили за допомогою програми Statistica 7.0. Згідно критерію Шапіро-Вілکا виявилось, що вибірки даних активності поведінки належать до ненормально розподілених. Тому поведінкові показники обробляли за допомогою непараметричного критерію Манна-Уїтні та представляли у вигляді медіани та 25% і 75% квантилів. Для порівняння динаміки змін показника з часом при багаторазовому використанні одного тесту використовували критерій Вілкоксона. Критичний рівень значущості при перевірці статистичних гіпотез приймали $\leq 0,05$.

Результати та обговорення. Дослідження міжпівкульної асиметрії з використанням Т-подібного лабіринту показало, що за вихідним рівнем моторної асиметрії щурів експериментальних груп можна розподілити на 3 групи: 45% з правобічною моторною асиметрією або «правші»; 33% щурів які не мали вираженої моторної асиметрії або «амбідекстри» і 22% з лівобічною моторною асиметрією або «шульги».

Інтактні тварини з різним профілем моторної асиметрії («правші», «шульги» і «амбідекстри») розподілялись між експериментальними групами ДН і ПН та «схильних» і «несхильних» наступним чином: в підгрупах ДН достовірна більшість щурів були з домінуванням лівої півкулі або «амбідекстри» ($p < 0,05$) (серед ДН 79% «правші», 13% «амбідекстри» і 8% «шульги»), тоді як в ПН більшість тварин мали правобічну моторну асиметрією ($p < 0,05$).

В групах «схильних» і «несхильних» теж спостерігалась певна нерівномірність розподілу: так серед «схильних» тварин відсоток щурів з лівобічною моторною асиметрією був більше, ніж серед «несхильних» (40% «шульги», 37,5% «правші» і 22,5% «амбідекстри»).

Таблиця 1

Коефіцієнти моторної асиметрії (Кас) у щурів експеримент I під впливом алкоголізації і навчання на різних етапах експерименту (%; M \pm SD).

Група	коефіцієнт асиметрії (Кас)		
	До початку алкоголізації і навчання в РЛ	20 доба алкоголізації	Після завершення алкоголізації і навчання в РЛ
I	55,0 \pm 3,2	53,0 \pm 5,1	51,5 \pm 7,7
II	28,0 \pm 7,1	28,9 \pm 3,5	29,2 \pm 8,6
III	-6,3 \pm 1,0 ^{oooo}	22,6 \pm 2,5 ^{****} ^{oooo}	-15,6 \pm 5,9 ^{***} ^{oooo}
IV	-37,7 \pm 4,4 ^{oooo}	40,7 \pm 7,4 ^{****} ^{oooo}	-43,6 \pm 0,00 ^{***} ^{oooo}
V	47,6 \pm -1 ^o	60,6 \pm 8,1 ^{***} ^{oooo}	-25,8 \pm 6,8 ^{****} ^{oooo}
VI	19,7 \pm 5,5 ^o	55,1 \pm 11,5 ^{****} ^{oooo}	-61,8 \pm 1,1 ^{****} ^{oooo}

Примітки: 1) * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,02$; *** – $p < 0,01$; **** – $p < 0,001$ – в порівнянні з вихідними показниками підгруп;

2) ^o – $p < 0,05$; ^{oo} – $p < 0,02$; ^{ooo} – $p < 0,01$; ^{oooo} – $p < 0,001$ – в порівнянні з контрольними показниками;

3) позитивний знак Кас характеризує правобічну, негативний лівобічну моторну асиметрію, ($K_{ac} > 20$) - щури з правобічною моторною асиметрією - «правші», ($K_{ac} < -20$) - щури з лівобічною моторною асиметрією - «шульги» і ($-20 < K_{ac} < 20$) - щури, які не мають вираженої моторної асиметрії - «амбідекстри».

У тварин контрольних груп з різним рівнем моторної латералізації коефіцієнт асиметрії (Кас) достовірно не змінювався протягом усього експерименту (I $t=3,52$; II $t=5,1$). У тварин, які отримували розчин етанолу, були зареєстровані певні зміни Кас, проте зміни ці мали різний ступінь прояву і залежали від вихідної моторної латералізації (табл. 1, табл. 2). Під впливом хронічної алкоголізації у тварин з груп III і IV вихідний Кас на 20 добу алкоголізації зростав на 52% і 78% відповідно ($t=0,32$, $p<0,001$) ($t=2,3$, $p<0,001$). Схожа тенденція відбувалась і у несхильних до алкоголізму тварин. У групах V і VI Кас зростав на 35% і на 45% відповідно ($t=5,7$, $p<0,01$) ($t=2,7$, $p<0,001$). Ці зміни мають більш виражений характер саме в групах ПН щурів IV і VI, що може свідчити про більшу чутливість індивідуального профілю моторної асиметрії до дії алкоголю у тварин з низькою силою нервових процесів в ЦНС. Окрім того, в усіх алкоголізованих щурів після завершення алкоголізації Кас набував від'ємного значення. Так, в групах ПН алкоголізованих щурів VI і VI Кас знижувався: в групі VI на 35% порівняно з вихідним рівнем ($t=3,1$, $p<0,01$); в групі VI на 34% порівняно з вихідним рівнем ($t=5,3$, $p<0,002$). В груп ДН тварин рівень Кас також набував від'ємного значення після завершення алкоголізації, але таке зниження є не настільки вираженим, ніж у ПН тварин. (табл. 1). Таким чином, за результатами тестування на 20 добу алкоголізації незалежно від здатності до навчання і рівня алкогольної мотивації Кас у алкоголізованих щурів зростав і ставав позитивним, а на 3-ю добу після завершення алкоголізації навпаки набував від'ємного значення.

Окрім того, у щурів з низькою алкогольною мотивацією V і VI на відміну від схильних до алкоголізму щурів III і IV коливання рівня Кас на різних етапах тестування мало більш виражений характер і це не зважаючи на те, що вихідний рівень Кас в групах V і VI достовірно не відрізнявся від рівня контрольних тварин.

Виходячи з отриманих результатів, можна говорити, про певною мірою правопівкульний характер латералізації "алкогольної домінанти" оскільки, серед схильних до алкогольної залежності щурів частіше зустрічались тварини саме з лівобічною моторною асиметрією. Окрім того, серед щурів, що мали високу здатність до навчання, достовірно більше було тварин з правобічною моторною асиметрією. У хронічно алкоголізованих тварин збільшення вихідного рівня Кас під час алкоголізації говорить про наявність впливу алкоголю на індивідуальні профілі функціональної асиметрії і зміну домінування півкуль, що проявляється в модуляції лівих профілів моторної асиметрії і пригніченні процесів переробки інформації в правій півкулі. Оскільки моторна асиметрія може виступати у якості показника, що відображає функціональний стан нервових процесів, такі зміни є

непрямим свідченням різноспрямованого впливу алкоголізації на тварин з різними поведінковими характеристиками.

Висновки. Зміни функціонального стану ЦНС в результаті хронічного вживання етанолу корелюють зі змінами моторної міжпівкульної асиметрії головного мозку і проявляються в пригніченні процесів переробки інформації в правій півкулі в період алкоголізації. Інверсія моторної асиметрії має більш виражений і стійкий характер у тварин з низькою здатністю до навчання в радіальному лабіринті. Схильність до алкогольної залежності корелює з рівнем моторної асиметрії, що проявляється у достовірному переважанні лівих профілів латералізації моторних ознак у щурів з високою алкогольною мотивацією.

Список використаних джерел

1. Rehm J., Mathers C., Popova S., Thavorncharoensap M., Teerawattananon Y., Patra J. Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol use and alcohol-use disorders // *Lancet*. – 2009. – Vol. 373, № 9682. – P. 2223-2233. doi: 10.1016/S0140-6736(09)60746-7.
2. Shield KD, Gmel G, Gmel GS, Mäkelä P, Probst C, Room R, et al. Lifetime risk of mortality due to different levels of alcohol consumption in seven European countries: implications for low-risk drinking guidelines. *Addiction*. 2017;112:1535–44. doi: 10.1111/add.13827.
3. Лінський І. В. Прогнозування епідемії залежності від психоактивних речовин в Україні засобами популяційної екології / І. В. Лінський, О. О. Мінко, Е. Б. Первомайський та ін. // *Новини української психіатрії*. – Київ-Харків, 2006. – С. 120-125.
4. Alan W. Jones Alcohol, its absorption, distribution, metabolism, and excretion in the body and pharmacokinetic calculations *WIREs Forensic Sci.* Volume1, Issue5 2019. doi.org/10.1002/wfs2.1340
5. López M., Olivares M.José, Berrios German E. Pellagra Encephalopathy in the Context of Alcoholism: Review and Case Report. // *Alcohol and Alcoholism*, – 2014. – Vol. 49, Issue 1. – Pages 38–41, doi.org/10.1093/alcalc/agt070
6. Lopez MF, Anderson RI, Becker HC. Effect of different stressors on voluntary ethanol intake in ethanol-dependent and nondependent C57BL/6J mice. *Alcohol*. 2016; 51: 17–23. doi.org/10.1016/j.alcohol.2015.11.010
7. Pervin Z., Stephen JM. Effect of alcohol on the central nervous system to develop neurological disorder: pathophysiological and lifestyle modulation can be potential therapeutic options for alcohol-induced neurotoxication - *AIMS Neurosci*. 2021; 8(3): 390–413.doi: 10.3934/Neuroscience.2021021
8. Zhu Jiajia, Wang Yajun, Wang Haibao, Cheng Wenwen, Li Zipeng, Qian Yinfeng, Li Xiaohu, Li Xiaoshu, Yu Yongqiang Abnormal gray matter asymmetry in alcohol dependence. *NeuroReport*, Volume 29, Number 9, 13 June 2018, pp. 753-759 (7) doi.org/10.1097/WNR.0000000000001027
9. K Goto, R Kurashima, H Gokan, N Inoue, I Ito, , Watanabe S. Left–Right Asymmetry Defect in the Hippocampal Circuitry Impairs Spatial Learning and Working Memory in iv Mice *PLoS One*. 2010; 5(11): e15468. doi.org/10.1371/journal.pone.0015468

10. Levin E.D. Learning about cognition risk with the radial-arm maze in the developmental neurotoxicology battery. *Neurotoxicol Teratol.* 2015; 52(A): 88–92. doi: 10.1016/j.ntt.2015.05.007.
11. Lopez MF, Anderson RI, Becker HC. Effect of different stressors on voluntary ethanol intake in ethanol-dependent and nondependent C57BL/6J mice. *Alcohol.* 2016; 51: 17–23. doi: 10.1016/j.alcohol.2015.11.010
12. Steigrewald E.S., Miller M.W. Performance by adult rats in sensory – mediated radial arm tasks is not impaired and may be transiently enhanced by chronic exposure to ethanol // *Alcohol. Clin. Exp. Res.* 1997. V. 21. № 9. P. 1553–1559. PMID: 9438512
13. Stewart R.B., Gatto G.J., Lumeng L. Comparison of alcohol-preferring (P) and nonpreferring (NP) rats on tests of anxiety and for the anxiolytic effects of ethanol // *Alcohol.* 1993. № 10. P. 1-10. DOI: 10.2165/00003088-199324060-00003
14. Thayanukulvat C, Harding T. Binge drinking and cognitive impairment in young people. *Br J Nurs.* 2015;24:401–7. DOI: 10.12968/bjon.2015.24.7.401
15. European convention for protection of vertebrate animals used for experimental and other scientific purpose: Council of Europe. – (18.03.1986). – Strasburg, 1986. – p. 52.
16. Загальні етичні принципи експериментів на тваринах // *Ендокринологія.* – 2002. – № 1. – С. 142–145.
17. Закон України від 21.02.2006 № 3447–IV «Про захист тварин від жорстокого поводження» // *Відомості Верховної Ради України.* – 2006. – № 27. – С. 230.
18. Буреш Я., Бурешова О., Хьюстон Д. П. Методики и основные эксперименты по изучению мозга и поведения. М.: Медицина, 1991. С. 45–68.
19. Parkhomenko Yu M, Donchenko GV, Pylypchuk SYu, Stepanenko SP, Chekhovskaia LI, Klimenko EP. Characteristic metabolic disturbances in the rat tissues caused by long-term use of alcohol. *Ukr Biokhim Zh.* 2007; 79(3): 61–9. Russian.
20. Чуян Е.Н., Горная О.И. Изменение двигательной активности животных с разным профилем моторной асимметрии в условиях гипокинезии- *Физика живого*, Т.17, №2, 2009 С.193-199

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕМОГЛОБІНУ КРОВІ РИБ ЗА ДІЇ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ФАКТОРІВ ДОВКІЛЛЯ

Смольський О.С.,

к.б.н., доцент кафедри хімії, технологій та фармації НУ «Чернігівський
колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Янченко В.О.,

к.фарм.н., доцент кафедри хімії, технологій та фармації НУ «Чернігівський
колегіум» імені Т.Г. Шевченка

На сьогодні одним з найпоширеніших екологічних наслідків антропогенного впливу є порушення газового режиму та вмісту розчиненого кисню у воді. У водному середовищі дифузія кисню протікає значно менш ефективно, в порівнянні з повітрям, тому в умовах забруднень води чинниками різного походження здатне викликати гіпоксичні стани у гідробіонтів. Особливо це актуально для риб, у яких енергетичні витрати на обмін істотно превалюють над конструктивними процесами [8]. В цих умовах для підтримання гомеостазу першорядного значення набуває підтримання на оптимальному функціональному рівні кисень-транспортних можливостей крові.

Гемоглобінова система риб є чутливою та зручною моделлю щодо оцінки впливу умов існування риб до дії факторів навколишнього середовища. Відомо, що процес приєднання кисню до гемоглобіну характеризується кооперативним характером зв'язування, завдяки чому криві окси- та деоксигенації мають сигмоїдний характер. При цьому найбільш оптимальним для організму у фізіологічних умовах є такий варіант зсуву, коли крива зміщується вліво в область верхньої інфлексії та вправо – в область нижньої інфлексії [2].

Тому для розуміння молекулярних механізмів підтримки фізіолого-біохімічної активності гемоглобіну нами розглянуто його функціональні характеристики, головною з яких є спорідненість до кисню. Для оцінки функціональних властивостей гемоглобіну досліджено вплив токсичних концентрацій йонів металів окремо та в суміші з амоніаком, а також фенолу на кисеньтранспортні можливості крові коропа лускатого.

Спорідненість гемоглобіну до кисню аналізували за кривими дисоціації оксигемоглобіну та вмісту в крові АТФ, 2,3-ДФГ та білкових SH-груп [5].

Аналіз кривих дисоціації оксигемоглобіну коропа свідчить, що максимальний зсув відбувається в області верхньої інфлексії. Зниження спорідненості гемоглобіну до кисню спостерігається у випадках впливу амоніаку окремо та в суміші з йонами Mg^{2+} , Mn^{2+} та Cu^{2+} , а також суміші йонів Mn^{2+} та амоніаку. При дії йонів Pb^{2+} , Pb^{2+} з амоніаком, йонів Zn^{2+} та фенолу відмічається зсув кривих дисоціації вліво. Останнє свідчить про поліпшення віддачі кисню, що у умовах токсикозів є необхідним, оскільки найчастіше у риб відбувається ослизнення зябер і доступ кисню у тканини погіршується. У випадках зсуву

кривих праворуч, як і при впливі інших абіотичних факторів, за рахунок прискореної дисоціації оксигемоглобіну та низької спорідненості дезоксигемоглобіну до кисню збільшується кількість незв'язаного молекулярного кисню (P_{50} підвищується). Наслідком цього є надлишкова оксигенація тканин, що за активації гліколізу може призводити до неконтрольованого використання молекулярного кисню не на окислення енергетичних субстратів, а на процеси, які ініціюють утворення пероксидних похідних ліпідів. Зазначені зміни мають масовий характер при токсикозах. Ці дані корелюють зі швидкістю дисоціації оксигемоглобіну, яка у випадках збільшення P_{50} зростає.

З іншого боку, підвищення спорідненості гемоглобіну до кисню (зсув кривих дисоціації вліво) у випадках впливу іонів Pb^{2+} окремо та в суміші з амоніаком, іонів Zn^{2+} та фенолу можна розглядати як захисні, спрямовані на підтримку необхідної кількості функціонально активного гемоглобіну. Вважаємо, що надлишкова оксигенація, крім перекисного окислення ліпідів, може окиснювати і йони Fe^{2+} гему, а необхідну кількість макроергічних сполук організм у будь-якому випадку при інтоксикаціях змушений отримувати гліколітично. +

Однак кінетика дисоціації оксигемоглобіну та її швидкість однозначно не відображають причин зміни спорідненості до кисню даного гемпротеїду. Тому нами проаналізовані показники мікрооточення гемоглобіну і, зокрема, рівня органічних фосфатів як негативних модуляторів функціональних властивостей гемоглобіну. Крім того, їх вміст певною мірою відображає інтенсивність метаболічних процесів у крові, зокрема в еритроцитах.

Відомо, що у ссавців основним органічним фосфатом, що впливає на спорідненість гемоглобіну до кисню є 2,3-ДФГ, а у риби - АТФ [1].

Для вивчення механізмів зміни кисневотранспортної функції гемоглобіну нами розглянуто динаміку вмісту цих двох органічних фосфатів в еритроцитах коропа окремо, а також у їх взаємозв'язку між собою та з іншими алостеричними ефекторами спорідненості до кисню - іонами металів, SH-вмісними речовинами.

Встановлено, що рівень 2,3-ДФГ в еритроцитах підвищується вірогідно лише у випадках впливу іонів Mn^{2+} та Mn^{2+} з амоніаком ($p < 0,05$). Проте за дії іонів Pb^{2+} , Pb^{2+} з амоніаком, Zn^{2+} та Cu^{2+} та амоніаку окремо спостерігаємо вірогідне зменшення даного фосфату.

Аналіз зміни кількості АТФ в еритроцитах свідчить про динаміку, що подібна змінам 2,3-ДФГ. Незважаючи на думку, що у риби основним регулятором спорідненості гемоглобіну до кисню є АТФ, зміна її вмісту аналогічна такій для 2,3-ДФГ і, на нашу думку, однозначно стверджувати про переважну роль АТФ у регуляції швидкості дисоціації оксигемоглобіну та виключати роль 2,3-ДФГ не можна. Літературні дані щодо вмісту цих двох фосфатів в еритроцитах свідчать про значне перевищення у риби рівня АТФ [1].

Нами встановлено, що кількість АТФ значно перевищує рівень 2,3-ДФГ (з розрахунку на мінеральний фосфор), і тому, говорячи про зміну спорідненості гемоглобіну до кисню за допомогою органічних фосфатів, необхідно розглядати

саме показники вмісту АТФ. Крім того, у більшості випадків зміна кількості АТФ є достовірною. Саме АТФ і має регулюючий вплив на цей процес, оскільки аденіловий фосфат, зв'язуючись з дезоксигемоглобіном, знижує спорідненість останнього до кисню. Оскільки еритроцитарний АТФ утворюється гліколітично [4], то зміна швидкості гліколізу може опосередковано впливати на кисневі транспортні можливості крові.

Таким чином, зміна спорідненості гемоглобіну до кисню у бік збільшення або зменшення залежить від типу токсиканту. При цьому зміщення кривих дисоціації оксигемоглобіну ліворуч у випадках впливу йонів Pb^{2+} окремо та в суміші з амоніаком, йонів Zn^{2+} , а також фенолу можна розглядати як компенсаторне та спрямоване на підтримку необхідної кількості активного кисню, недолік якого організм відчуває при токсикологічних станах [8]. У цих умовах підвищення спорідненості дезоксигемоглобіну до кисню внаслідок зниження кількості органічних фосфатів є необхідною умовою нормального функціонування системи кисневого забезпечення тканин.

Навпаки, у випадках зниження спорідненості гемоглобіну до кисню та збільшення парціального тиску кисню в крові ці зміни можна розглядати як показник порушення та погіршення транспорту кисню в тканині. Внаслідок збільшення P_{50} у крові збільшується кількість незв'язаного молекулярного кисню та можуть ініціюватися переокисні процеси. Це можливе за умов токсичних, радіаційних впливів та різних патологіях у тварин та людини [6].

Крім органічних фосфатів, на функціональну активність гемоглобіну впливають інші компоненти мікрооточення гемоглобіну: йонів Na^+ , K^+ , Cl^- , SH-вмісні речовин, внутрішньоеритроцитарного рН [3]. Дані кінетики деоксигенації оксигемоглобіну показують, що у разі спільного впливу аміаку з йонами магнію останній в еритроцитах не є фактором підвищення спорідненості. Про це свідчать як зниження рівня оксигемоглобіну в крові, так і зниження спорідненості з гемоглобіном до кисню. У зворотній залежності із спорідненістю гемоглобіну до кисню знаходиться рівень SH-вмісних речовин. Дослідження вмісту незв'язаних сульфгідрильних груп крові дозволяє припустити їх суттєвий вплив на цю характеристику гемоглобіну у наших дослідах. Так, при дії йонів Pb^{2+} та фенолу має місце підвищення спорідненості гемоглобіну до кисню та зниження кількості білкових сульфгідрильних груп, що супроводжується зниженням рівня оксиформи гемоглобіну. Останнє може свідчити про зниження кисневої потреби організму та достатність наявної кількості кисню для забезпечення метаболічних перетворень.

Таким чином, основними чинниками регуляції спорідненості гемоглобіну до кисню за дії екстремальних чинників органічної та неорганічної природи є рівень органічних фосфатів, насамперед АТФ. Збільшення вмісту білкових сульфгідрильних груп у більшості токсичних впливів можна розглядати як адаптивну реакцію організму, яка направлена на захист функціонально-активних тіолових груп білків, ферментів та інших біомолекул від токсичного впливу токсикантів та їх метаболітів.

Список літератури

1. Гідулянов А.О. Порівняльна характеристика структурних властивостей гемоглобінів та показників еритроцитарного метаболізму у представників класу ссавців і класу риб: автореф.дис. ...канд.біол.наук: 03.00.04. Сімферополь, 2003. 28 с.
2. Губський Ю.І. Біологічна хімія: підр. Київ-Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. С. 420.
3. Пількевич Н.Б., Раздайбедін В.М., Боярчук О.Д. Гемоглобін: структура, біохімія та патологія: навч. посіб. Луганськ: Альма-матер, 2007. 90 с.
4. Сергієнко О.В. Особливості гліколізу в еритроцитах активних донорів крові. *Світ медицини та біології*. Київ. 2010. Т.6, Вип. 3. С. 38-40.
5. Солдатов О.О., Парфенова І.А. Зв'язування кисню кров'ю морських риб в умовах експериментальної гіпотермії. *Укр. Біохім. Журнал*. Київ, 2011. Т.83, № 1. С. 77-82.
6. Тихонова С. А., Пахомова О.О., Волковинська Т.В. Ліпідний склад еритроцитів, стан перекисного окиснення ліпідів, антиоксидантної і тіол-дисульфідної систем плазми крові у молодих чоловіків з артеріальною гіпертензією. *Досягнення біології та медицини*. Одеса. 2006. № 1(7). С.46-50.
7. Хочачка П., Сомеро Дж. Биохимическая адаптация. М.: Мир, 1988. 568 с.
8. Gudkov D. I. Radiation-induced cytogenetic and hematologic effects on aquatic biota within the Chernobyl exclusion zone / D. I. Gudkov, N. L. Shevtsova., N. A. Pomortseva at oth. *Journal of Environmental Radioactivity*. 2016. Vol. 151. P. 438–448.

SYNTHESIS AND LUMINESCENT PROPERTIES OF LANTHANIDE COMPLEXES WITH NEW β -DIKETONE, MODIFIED WITH 1,2,4-TRIAZOLE FRAGMENT

Halushchenko Valeriia

Laboratory assistant

A.V.Bogatsky Physico-Chemical Institute of the NAS of Ukraine

Student

Faculty of Chemistry and Pharmacy, Odessa I.I. Mechnikov National University

Korovin Oleksandr

Leading engineer

A.V.Bogatsky Physico-Chemical Institute of the NAS of Ukraine

Rusakova Natalia

DSc, Senior researcher

A.V.Bogatsky Physico-Chemical Institute of the NAS of Ukraine

The interest in lanthanide-centered luminescence β -diketonates complexes is due to the potential practical use because of narrow-banded emission and high luminescent characteristics. It also should be noted the relative ease of synthetic procedures and the possibility of obtaining lanthanum-containing hybrid materials with high mechanical and optical characteristics, which can be achieved, in particular, by modifying the β -diketonate ligand with various chromophoric groups. Among such structural fragments, 1,2,4-triazole derivatives are attractive low-molecular-weight fluorophores which can function as linkers between two or more molecular fragments and also contributes to the overall physical and chemical properties of the entire molecule. Wide availability, synthetic flexibility, and the ability to easily change the conjugation system or molecular electronic structure can facilitate rapid expansion and simple tuning of these fluorophores to promote unique optical and physical properties and develop them for practical applications.

In this work we describe the preparation of Ln(III) (Ln = Sm(III) and Eu(III)) coordination compounds with a new β -diketone containing a 1,2,4-triazole fragment: 1-(1-methyl-1*H*-1,2,4-triazol-3-yl)-3-phenylpropane-1,3-dione (MTBA) (Fig. 1). Complexes of the composition [Ln(MTBA)₃] were synthesized according to the general method of obtaining β -diketonates of lanthanides. Tris-complexes were used to obtain adducts with 1,10-phenanthroline (Phen) and 2,2'-dipyridyl (Dipy) – [Ln(MTBA)₃Phen] and [Ln(MTBA)₃Dipy] as well as tetrakis-complexes Na[Ln(MTBA)₄] and NBu₄[Ln(MTBA)₄]. The compounds were identified using a number of physicochemical research methods (elemental analysis, IR, NMR spectroscopy). The compounds show intense 4f-luminescence when excited by UV light. The spectral-luminescence properties of the complexes in the solid state and in solutions were investigated.

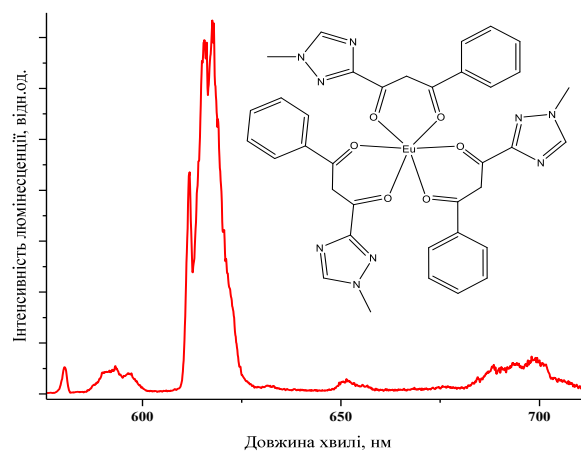

Figure 1. Photoluminescence spectrum of the [Eu(MTBA)]₃ complex and its schematic formula.

THE KINETIC MODEL OF CO-OLIGOMERIZATION OF PROPYLENE AND N-BUTENE-2 IN THE PRESENCE OF A PROTON-CONTAINING HYDROGEN FLOW

Osmanli Mahammad,
Master
Baku State University

Zeynalov Natig
PhD, Associate professor
Baku State University

The co-oligomerization of propylene with other lower olefins of numerous configurations is one of the basic progressions in the invention of a wide range of practically significant products – apparatuses of fuels and lubricating oils, surfactants, oil additives, etc. [1].

In this direction, the creation of environmentally friendly technologies based on the use of available reagents and catalysts is applicable [2].

During the developing of new processes, it is essential to identify the kinetic indicators of reactions occurring in the system.

In order to develop a kinetic model for the co-oligomerization of propylene and n-butenes of protic hydrogen, we hold the experiments in a perfectly mixed flow reactor in the temperature range of 273–333 K and contact time was equal to from 0 till 40 minute.

The procedure is considered as a three-component co-oligomerization of propylene with cis- and trans-butenes-2.

The compiled kinetic model of the process is described as following:

$$-\frac{dX_i}{dT} = \left[\frac{K_{11} \sum_{i=1}^3 X_i + K_{11} X_1 + K_{12} X_2 + K_{13} X_3}{K_{11} \sum_{i=1}^3 X_i + K_{11} X_1 + K_{12} X_2 + K_{13} X_3 + K_{06}} \right] K_u \sum_{i=1}^3 \mu_i d\Pi_i$$

Where are x_1, x_2, x_3 – concentrations of propylene, cis- and trans-butene-2, respectively

. μ - the chemical potential of the respective components.

K_{ij} – kinetic constants

K_u – initiation constants

K_{06} - reversible reaction rate constant

The parameters of the compiled kinetic model were estimated using the maximum likelihood method. The program for scheming the kinetic constants of the process was compiled in the algorithmic language LBMCSMP and achieved the following expressions:

$$K_{11} = 2.8 \cdot 10^{-2} \exp(1476/RT)$$

$$K_{12} = 14.13 \cdot 10^{-1} \exp(1128/RT)$$

$$K_{13} = 1.72 \cdot 10^{-1} \exp(972/RT)$$

$$K_{14} = 1.09 \cdot 10^{-1} \exp(-2736/RT)$$

$$K_{об} = 3.12 \cdot 10^{-1} \exp(-4012/RT).$$

The achieved upshots can be used to optimize and design the reactor block of the co-oligomerization progression.

Reference

1.С.В. Котов и др. Олигомеры олефинов: Способы получения и применение в качестве компонентов топлив и масел (обзор). // Нефтехимия, 2003, Т. 43, № 5, с. 323-333.

2.М.Н. Osmanli, N.Y. Zeynalov, S.Yusifli, S.Ismayilov. The complex use of C₃-C₄ fraction of catalytic cracking products. // Republican Scientific Conference of doctoral students, masters and young researchers on “Chemistry and Chemical Technology” dedicated to the 99th anniversary of the national leader Heydar Aliyev, May 18-19, 2022, p. 240.

POLYURETHANE FOAMS BASED ON NATURALLY RENEWABLE RAW MATERIALS

Yury Savelyev

Dr.Sci. (Chemistry), Professor, Head of the Department
Institute of Macromolecular Chemistry, National Academy of Sciences of Ukraine

Lyudmila Markovska

Ph.D., Senior Scientist
Institute of Macromolecular Chemistry, National Academy of Sciences of Ukraine

Olena Akhranovych

Ph.D., Scientist
Institute of Macromolecular Chemistry, National Academy of Sciences of Ukraine

In the conditions of the depletion of natural energy resources on a global scale and the problems of polymer waste disposal, there is a growing interest in the development of new polymers using renewable resources as a source of raw materials capable of degrading in the environment, and in effective methods of their production. At the same time, the methods of synthesis of new materials should be maximally aimed at creating polymers that are non-toxic to both humans and the environment in general during their long-term use and after its end, and the functional indicators of the created materials should not deteriorate in order to reduce their toxicity.

For this purpose, polyurethane foams (PUF) based on polysaccharides (PS) were created in a one-step method by introducing aqueous gels of PS (starch (St), sodium alginate (Na-Alg), sodium carboxymethyl cellulose (Na-CMC) and hydroxyethyl cellulose (HEC)) into the reaction mixture together with synthetic polyols. The use of water gels is due to the desire to destroy or weaken the intra- and intermolecular hydrogen bonds existing in the PS and thus ensure the formation of both a covalent bond between the hydroxyls of the PS and isocyanates, and a new system of hydrogen bonds of bonds between hydroxyl groups of PS and functional groups of PUF.

Two types of oils were used for the synthesis of PUF based on vegetable oils (VO): hydroxyl-containing castor oil (CO), which was used in its native form, and non-hydroxyl - linseed (LO), palm (PO) and soybean (SO). To obtain hydroxyl-containing reactive oligomers (HROs), hydroxyl-free VOs were subjected to glycerololysis, which proceeds with the gradual formation of monoglycerides (MG) and diglycerides (DG). CO or HROs was introduced to PUF through the stage of isocyanate prepolymer (ICP) synthesis. As the research results show, the physical and mechanical properties of PUF based on natural compounds have deformation and strength characteristics within the limits of the operational requirements for such materials. An increase in the number of PS in PUF leads to an increase in strength and a decrease in the relative elongation of the samples, which is associated with the peculiarities of the structure of PS, which provide additional rigidity to PUF and the formation of additional interactions between

hydroxyls of PS and polar groups of PU. Also, the moisture absorption and vapor permeability of PUF/VO/PS increases significantly, which will also contribute to the increase in the ability to degrade the obtained PUF in environmental conditions. A sharp increase in the strength of PUF/VO, compared to PUF/matrix, is noteworthy: they increase by 1.5-2 times, and with increasing concentration of VO, the strength increases. The introduction of only 1 and 2% PS into the PUF composition leads to a significant decrease in the destructive voltage of PUF/VO/PS, which indicates their greater ability to destructive processes (Table 1). Formation of such a supramolecular structure of the material in the future determines its properties and behavior in model environments.

Table 1.
Physico-mechanical parameters of the obtained PUF

PUF sample	ρ , kg/m ³	σ , kPa	ε , %	Water sorption, %
1	2	3	4	5
PUF/matrix	48	183,0	139,3	0,027
PUF/Na-Alg (2%)	61	150,0	128,3	0,848
PUF/Na-Alg (4%)	58	164,0	128,3	0,932
PUF/Na-Alg (8%)	60	172,7	124,3	1,682
PUF/Na-Alg (16%)	65	175,3	124,0	1,908
PUF/Na-CMC (1%)	54	158,0	126,3	0,963
PUF/Na-CMC (2%)	52	160,7	124,3	1,473
PUF/Na-CMC (4%)	53	168,0	124,3	1,768
PUF/Na-CMC (8%)	65	178,7	122,0	1,960
PUF/St (2%)	66	160,0	126,7	1,017
PUF/St (4%)	67	165,3	123,0	1,188
PUF/St (8%)	65	175,3	122,3	1,349
PUF/HEC (2%)	51	135,3	118,7	1,090
PUF/HEC (4%)	56	152,7	125,0	1,217
PUF/HEC (8%)	57	171,3	124,7	1,311
PUF/CO (24%)	59	302,3	137,1	0,215
PUF/CO (30%)	68	346,0	136,5	0,246
PUF/CO (45%)	76	354,0	136,0	0,351
PUF/CO (45%)/HEC (2%)	79	208,7	121,2	1,344
PUF/CO (45%)/HEC (4%)	81	226,0	125,3	1,636
PUF/SO (24%)	72	349,3	129,6	0,201
PUF/SO (24%)/HEC (2%)	66	226,0	117,2	1,120
PUF/SO (24%)/HEC (4%)	60	238,5	119,8	1,242
PUF/LO (24%)	71	340,7	128,9	0,216
PUF/PO (24%)	72	342,0	129,1	0,197

The effect of acidic and alkaline environments was determined by keeping PUF samples in 0.1 N solutions of HCl and KOH, respectively, for a period of 30 days at a temperature of 36.6–37.0°C (Table 2).

Table 2.
Mass loss of PUF/VO and PUF/VO/PS samples after hydrolysis

PUF sample	Mass loss after hydrolysis, %	
	0.1 n HCl solution	0.1 n KOH solution
PUF-matrix	2,34	8,49
PUF/CO (24%)	15,01	18,08
PUF/CO (30%)	16,35	19,31
PUF/CO (45%)	17,56	20,90
PUF/CO (45%)/HEC (2%)	20,02	31,28
PUF/CO (45%)/HEC (4%)	19,01	30,83
PUF/SO (24%)	13,76	18,30
PUF/SO (24%)/HEC (2%)	18,56	29,49
PUF/SO (24%)/HEC (4%)	18,21	29,05
PUF/LO (24%)	13,24	18,84
PUF/PO (24%)	14,00	17,94

The research results show that after exposure to acidic and alkaline environments, the PUF/PS samples degrade much more than the PUF/matrix sample.

For example, the effect of the alkaline environment is more pronounced for all PUF samples, with the exception of PUF/Na-Alg (4%) and PUF/HEC (8%), which are more susceptible to degradation in an acidic environment. Moreover, the mass loss of samples does not depend on the content of PS in them. The samples PUF/Na-Alg (4%) ($\Delta m = 22.52\%$) and PUF/HEC (2%) ($\Delta m = 18.90\%$) were the most sensitive to acid hydrolysis. Alkaline environment has the greatest effect on samples PUF/HEC (2%) ($\Delta m = 29.97\%$), PUF/Na-Alg (16%) ($\Delta m = 28.80\%$) and PUF/Na-Alg (2%) ($\Delta m = 26.12\%$).

All the carbohydrates we used are characterized by high hydrophilicity, therefore their introduction into PUF, as well as increasing their concentration naturally increases the water sorption of these samples in comparison with PUF/matrix. The introduction of VO also increases VP, but this is expressed to a lesser extent. An increase in VP, and therefore hydrophilicity, will contribute to improving the adhesion of microorganisms to the polymer surface and thereby activate the destruction process. The study of PUF degradation was carried out in accordance with the standard methodology, which allows simulating the processes that occur in natural conditions. The studied samples were incubated in containers with soil (pH = 7.3; relative humidity 6.0%, T = 12-25°C) for a period of 30 to 360 days. Determination of soil microflora showed the presence of fungi of the genera *Rhizopus*, *Aspergillus*, and *Penicillium*. The biological activity of the soil was determined according to the standard method of determining the intensity of decomposition of linen cloth. The rate of degradation was monitored by the weight loss of the samples at specified time intervals. The results of the research are shown in Table 3.

Table 3.

Evaluation of the degradation results of PUF/PS, PUF/VO and PUF/VO/PS in soil

PUF sample	Mass loss after incubation, %		Change in soil pH *	
	1 month	3 months	1 month	3 months
PUF/matrix	2,13	2,15	7,17	7,17
PUF/HEC (2%)	11,45	12,95	7,12	7,09
PUF/HEC (4%)	14,64	16,02	7,12	7,10
PUF/CO (45%)	9,58	12,69	7,14	7,11
PUF/CO (24%)	6,42	8,37	7,15	7,12
PUF/CO (45%)/HEC (2%)	19,93	24,44	7,10	7,06
PUF/CO (45%)/HEC (4%)	22,49	26,74	7,11	7,06
PUF/SO (24%)/HEC (2%)	19,99	24,98	7,11	7,06
PUF/SO (24%)/HEC (4%)	23,03	27,20	7,11	7,05

* - pH of the soil before the test is 7,17

The research results (Table 3, Fig. 1) show that due to incubation in the soil, PUF/VO samples have a high ability to degrade in the environment. It was shown that the introduction of 1.2% of polysaccharides into the PUF/VO composition significantly accelerates the degradation process. Already after 30 days of incubation in the soil, the mass loss of PUF/VO/PS samples is 10 times higher than the actual content of PS in PUF/VO/PS. The mass loss of PUF/VO/PS samples after 360-day incubation in the soil is ten times higher than the content of PS in PUF and almost three times higher than the content of VO. That is, the synergistic effect of PS and VO activates the degradation process - the mass loss of PUF/VO/PS samples increases dramatically even after 12 months, incubation in the soil, it is 57.03-66.89%.

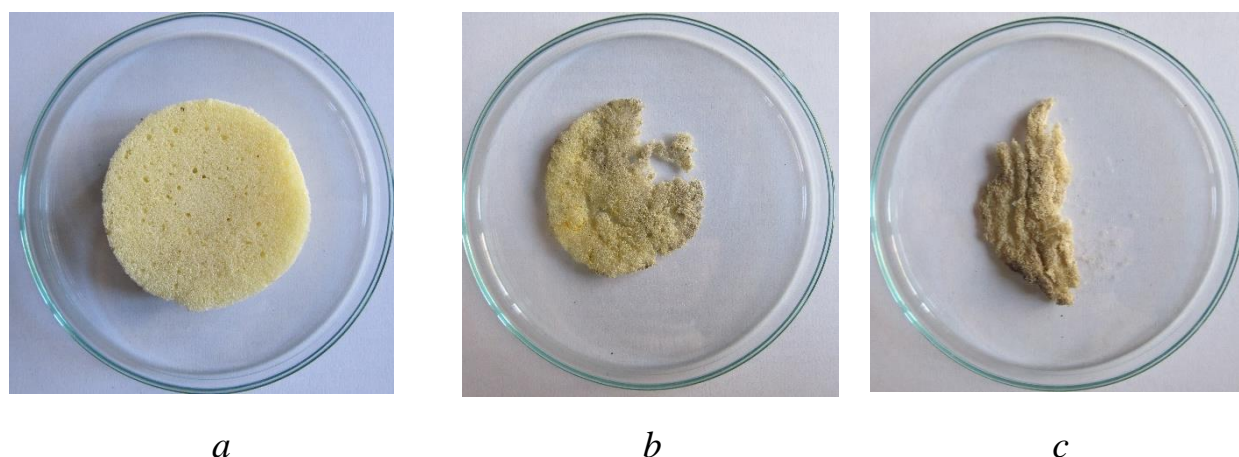

Figure 1. Samples of the initial PUF/St (8%) (a) and after its incubation in the soil for 6 months (b) and 12 months (c).

The creation of PUF using natural compounds makes it possible to obtain PUF materials without reducing their operational characteristics and with an adjustable degree of degradation in environmental conditions at the end of the period of use. It

has been proven that the introduction of natural compounds into the macrochain of polymers leads to the initiation of the process of degradation of materials and allows to effectively regulate this process. The use of natural compounds in the production of PUF allows to substantially reduce its dependence on synthetic (petrochemical) raw materials.

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА СВИНЦЕВОГО АНОДА СЕНСОРА РОЗЧИНЕНОГО У ВОДІ КИСНЮ

Лабзова Олександра Олександрівна

магістр кафедри технології електрохімічних виробництв
Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського

Бутенко Олександр Сергійович

аспірант кафедри технології електрохімічних виробництв
Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського

Букет Олександр Іванович

кандидат технічних наук, доцент
доцент кафедри технології електрохімічних виробництв
Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського

Важливість моніторингу вмісту розчиненого у водному середовищі кисню не підлягає сумніву як в агропромисловому комплексі, так і в промисловості, наприклад, для оцінки корозійної агресивності технологічних і природних водних розчинів по відношенню до основного металевого обладнання. Загальновідомо, що для названих галузей оптимальними приладами для кількісного визначення розчиненого кисню є такі, що засновані на електрохімічних сенсорах, якщо їх порівнювати з іншими типами первинних перетворювачів за комплексом притаманних властивостей, оцінюючи одночасно вартість, стабільність технічних характеристик в умовах можливих перевантажень та отруєнь, нижню та верхню межу вимірювань, простоту реєстрації та перетворення аналітичного сигналу.

Серед електрохімічних сенсорів зробити обґрунтований вибір між заснованими на потенціометричному або амперометричному принципі дії можна з огляду на їх переваги та недоліки: за потреби у діапазоні вимірювання шириною в кілька порядків перевагу віддають потенціометричним сенсорам, програючи в похибках визначення концентрації кисню; за потреби в стабільній нормованій похибці визначення розчиненого кисню у діапазоні концентрацій не ширше двох порядків перевагу віддають сенсорам аперометричного типу.

Поставлена задача – розробка екологічно безпечного електрохімічного сенсора для визначення кисню на рівні його розчинності у воді з метою оцінки придатності природних вод для дихання живих організмів або корозійної агресивності природних чи технічних вод по відношенню до основного металевого промислового обладнання, – може бути вирішена з мінімальними затратами на пошукові дослідження за умови доведення безпечності використання свинцю як добре відомого анодного матеріалу.

Лабораторний зразок амперометричного сенсора кисню був виготовлений у двоелектродному варіанті: свинцевий анод – циліндр діаметром 3 мм і довжиною

20 мм, на поверхні якого сепаратор з гідрофілізованого поліпропілену закріплено навиванням робочого електрода зі срібної дротинки діаметром 0.1 мм і довжиною 250 мм, поверх якої закріплено мембрану з поліетилену товщиною 50 мкм, а торцеві частини конструкції запаяні термоклеєм. Сепаратор попередньо просочували 3 % розчином хлориду натрію марки «х.ч.».

Концентрацію розчиненого у воді кисню контролювали атестованим сенсором марки «Элис-102» з основною відносною похибкою вимірювання до 4 %.

За концентрації кисню у питній воді 10 мг/л стаціонарний сигнал розробленого сенсора кисню складав 17 мкА і досягав за 2 хв 90 % вказаної величини. Після встановлення працездатності розробленого сенсора, його витримували у питній воді об'ємом 200 мл протягом 30 діб за температури близько 20 °С. Протягом цього часу сенсор був закорочений на навантажувальний резистор і генерував струмовий сигнал, а значить утворював відповідні до рН і добутоків розчинності сполуки свинцю (II). Вміст свинцю у дослідній воді, у якій випробовували сенсор, до і після експерименту контролювали атомно-абсорбційним методом.

Результати визначення проникнення свинцю з електрохімічної комірки сенсора у дослідне водне середовище об'ємом 100 мл, проведене атомно-абсорбційним методом, показало, що в обох випадках (до експерименту та після безперервної роботи сенсора протягом 30 діб) виміряний вміст свинцю становив 0.01 ppm, що вказує на нижню межу вимірювання метода.

ГДК свинцю у воді становить 0.03 мг/л. У перерахунку на ppm ГДК свинцю становить 0.0026 ppm. Навіть якщо протягом дослідження вміст свинцю збільшився від 0 до 0.01 ppm, то при застосуванні сенсора в ємності з водою більше 800 мл концентрація свинцю у воді не буде перевищувати ГДК.

Надалі заплановано дослідити можливість застосування міді як анода двоелектродного амперометричного сенсора кисню, принципова можливість чого була показана попередніми дослідженнями на кафедрі технології електрохімічних виробництв [1].

Список літератури

1. Buket O.I., Vashchenko O.M. Copper as a replacement of lead as an anodic material of galvanic oxygen sensor // Promising Materials and Processes in Applied Electrochemistry – 2019 : Monograph / editor-in-chief V. Z. Barsukov. Kyiv: KNUTD, 2019 – 285 p. – P. 152-160. ISBN 978-617-7506-48-4.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЧОГО ОБЛІКУ В ПЛОДОЯГІДНИХ РОЗСАДНИКАХ

Аніщенко Галина Юріївна,

канд. екон. наук, доцент кафедри обліку і оподаткування
Уманський національний університет садівництва

Специфічний характер виробничого циклу, який притаманний галузям аграрного виробництва, обумовлює необхідність побудови виробничого обліку на сільськогосподарських підприємствах з повним врахуванням факторів: технології, тривалості виробництва, асортименту продукції, строків оприбуткування продукції, напрямів її використання та ін. Безумовно, що усі вказані чинники повинні бути взяті до уваги тоді, коли вирішуються питання організації внутрішньогосподарського обліку та звітності. Крім того, узгодження порядку ведення обліку виробничого процесу має вплив на: визнання операційного циклу, вибір методів обліку витрат та підбір відповідних калькуляційних аналітичних рахунків, визнання оприбуткованої продукції, її оцінювання, застосування певних способів калькулювання фактичної собівартості продукції, способи закриття калькуляційних рахунків, вибір спеціальних реєстрів бухгалтерського обліку для фіксації та накопичення облікових даних, склад та періодичність управлінської звітності. Серед даних методів, процедур та носіїв інформації, форматів внутрішньовиробничих звітів кожен виробник обирає ті з них, що найкраще відображають специфіку виробництва у конкретних галузях, корелюють із системою обліку та оподаткування, в рамках якої працює конкретний суб'єкт діяльності, й формують норми облікової політики підприємства. Проблеми побудови й ведення виробничого обліку в плодovitих та ягідних розсадниках мало досліджені через вузьку спеціалізацію таких підприємств та їх відносно невелику кількість. Питання виробничого обліку у галузі садівництва розглядаються у працях О.В. Богданюк [1], Ю. Грибовської, О. Золотухіної, С. Ковач, Р. Краснощок, В. Мервенецької, О. Озерової, О. Смольської [4], Л. Ходаківської, Ж. Кононенко. У переважній більшості ці праці присвячені деталізації облікових питань щодо закладання багаторічних плодovitих насаджень в світлі внесення змін до НП(С)БО 30 «Біологічні активи» [3], обліку витрат на вирощування продукції садівництва (плодів / ягід), декоративного садівництва. Разом з тим, питання обліку у плодovitих розсадниках потребують поглибленого вивчення з метою напрацювання практичних рекомендацій щодо організації виробничого обліку, який максимально враховував би технологічні процеси в галузі та покрив інформаційні потреби управлінського персоналу. Все це обумовлює мету наукового дослідження.

Високий ступінь залежності організації бухгалтерського обліку від технологічних особливостей виробництва у плодovitих розсадниках

обумовлює потребу належної організації обліку з виділенням блоків питань, які стосуються порядку відображення виробничих процесів у розсадництві. Зазначені блоки повною мірою охоплюють комплекс взаємопов'язаних питань організації облікового процесу:

1. Вибір методів обліку витрат з врахуванням специфіки галузі виробництва, перебігу технологічних процесів, тривалості операційного циклу, періодичності та ритмічності виходу продукції, нормування та планування виробництва;

2. Побудова системи аналітичного обліку для відображення витрат виробництва в межах окремих виробничих стадій / процесів / переділів із забезпеченням належного розрізу за сільськогосподарськими культурами / їх сортами;

3. Вихід продукції (розсада, саджанці, вуса, кореневища, живці, підщепи, прищепи) та відображення процесу її визнання у системі бухгалтерського обліку з дотриманням достатньої аналітики у плодючому розсадництві;

4. Облік витрат на зберігання продукції (розсада, саджанці) / підтримання її споживчих характеристик задля наступного використання (власних виробничих потреб та реалізації).

У рамках конкретних методів обліку витрат та організації системи збору інформації виробничий облік у плодючому розсадництві може бути організований з врахуванням наступних підходів:

– залежно від поетапності виробничого процесу, обумовленої технологічною структурою, з виділенням рахунків для обліку витрат на утримання маточників клонових підщеп, маточно-живцевих насаджень, шкільки сіянців, саджанців першого чи другого року вирощування;

– у розрізі плодкових та ягідних культур, їх сортів, адже вирощування посадкового матеріалу є специфічним для кожного окремого найменування (об'єкту калькулювання) [2];

– залежно від видів робіт із виділенням окремих завершених їх операцій / стадій: обробіток ґрунту; вирощування і догляд; внесення засобів захисту насаджень від хвороб і шкідників; удобрення полів та підживлення; зрошення та полив; обрізка, формування крони; роботи з прикопування та інші агротехнічні заходи;

– залежно від виробничої структури з виділенням окремих функціональних підрозділів / бригад, які виконують певні види робіт чи їх комплекс, забезпечуючи виробничі операції на окремих угіддях чи взаємопов'язаних процесах;

– за локацією об'єктів обліку витрат – полями під насадженнями певного типу, що визначається структурою садообороту чи відносно технологічною цілісністю за процесами вирощування, які притаманні певній ділянці.

Дані підходи можна додатково поглиблювати залежно від управлінських потреб щодо деталізації даних. Кожен з них має своє значення та може бути застосований згідно норм затвердженої облікової політики чи прийнятої на підприємстві системи внутрішньогосподарської звітності. В рамках облікового

забезпечення вирішується питання щодо застосування найбільш доцільних методів обліку витрат й аналітичної архітектури виробничого обліку та побудови відповідної управлінської звітності.

Специфічність продукції плодоягідних розсадників полягає у тому, що після оприбуткування посадкового матеріалу (залежно від міри його біологічної зрілості / завершеності) його необхідно належним чином ідентифікувати, визнавати та оцінити. Ці процедури мають безпосередній вплив на відображення в бухгалтерському обліку виходу продукції, застосування справедливої чи первісної оцінки, закриття калькуляційних рахунків, а також формування суми витрат за незавершеним виробництвом. Для цього в наказі про облікову політику розсадницького підприємства в рубриці обліку процесу виробництва необхідно чітко передбачити способи оцінки продукції для кожної групи плодоягідних культур. Обґрунтування обрання варіанту оцінювання продукції розсадників залежить від наявності її активних ринків. Також варто врахувати наступні аспекти: ступінь завершеності посадкового матеріалу з позиції біологічної зрілості; можливість його подальшого використання чи продажу.

Варто врахувати те, що процес оприбуткування продукції плодоягідних розсадників не завершує виробничого обліку, адже за винятком негайної реалізації чи використання для власних потреб може відбуватись додаткова технологічна стадія – зберігання, яка накопичує відповідні витрати та пов'язана із можливими втратами продукції під час зимової прикопки чи інших способів зберігання посадкового матеріалу. З огляду на це в наказі про облікову політику необхідно додатково передбачити положення, яким чітко зафіксувати норми можливих втрат після зимового зберігання, що збільшує первісну вартість саджанців. Тому дану стадію потрібно включати до ланцюгів точок розподілу витрат і розмежування їх між виробничим та реалізаційним процесами.

Таким чином, зростаючі запити управлінського персоналу у розсадницьких підприємствах вимагають розбудову виробничого обліку за різними можливими напрямками з поглибленням його аналітичної структури. При цьому дуже важливо врахувати специфіку технології виробництва посадкового матеріалу, яка обумовлює необхідність ретельного напрацювання облікової політики. Вбачаємо за необхідне переглянути її із внесенням до методики застосування діючих облікових положень чіткого розмежування витрат за напрямками: у розрізі плодкових та ягідних культур; поетапності виробничого процесу; за видами робіт із виділенням окремих завершених їх операцій / стадій; за виробничою структурою; за локацією об'єктів обліку витрат. Також доцільно у виробничому обліку окремо виділяти витрати безпосередньо на вирощування посадкового матеріалу та його зберігання. Усе у підсумку сприятиме раціональній та обґрунтованій організації виробничого обліку в плодоягідних розсадниках.

Список літератури

1. Богданюк О.В. Особливості обліково-аналітичного забезпечення управління розвитком садівництва. *Облік і фінанси АПК*. 2009. № 1. С. 53–58.
URL: <https://magazine.faaf.org.ua/osoblivosti-oblikovo-analitichnogo->

zabezpechennya-upravlinnya-rozvitkom-sadivnictva.html (дата звернення 20.03.2023)

2. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання фактичної собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарськими підприємствами: наказ Міністерства аграрної політики України від 18.05.2001 р. № 132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01#Text> (дата звернення: 05.03.2023).

3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 р. № 790. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05#Text> (дата звернення: 10.03.2023).

4. Смольська О. Ю. Організаційно-методичні засади обліку в плодорозсадниках. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3068> (дата звернення: 12.03.2023).

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Західна Оксана Романівна

К.е.н., доцент, доцент кафедри фінансового менеджменту
Львівський національний університет імені Івана Франка

Фурман Олександра Олександрівна

здобувач першого(бакалаврського) рівня вищої освіти
кафедри фінансового менеджменту
Львівський національного університету імені Івана Франка

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Повномасштабне вторгнення держави-агресора завдали значних збитків фінансовому сектору, тому забезпечення належного виконання державного бюджету має зайняти одне із пріоритетних місць для виконання державою. Адже саме від швидкого та злагодженого регулювання бюджетної політики залежить підтримка фіскальної стабільності країни та запобігання макроекономічним дисбалансам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження стабілізації бюджетної політики та порівняння змін, які в ній відбуваються не втрачають на сьогодні своєї актуальності. У своїх наукових дослідженнях підтримка бюджетної системи у важкі часи розглядалась такими науковцями, як І. Сторонянська, О. Західна, І. Чугунов, Н. Проць, С. Юшко, Л. Лисяк, С. Юрій, В. Гаєць та інші.

Бюджетна політика у воєнний час відіграє важливу роль у стабілізації економіки, функціонуванні бюджетної системи та координації її ланок для ефективного виконання функцій держави. Адже саме зростання рівня ВВП та його перерозподіл, конкурентоспроможність і розвиток зовнішніх відносин залежать від функціонування та ефективної побудови бюджетної системи.

Сутність поняття "бюджетна політика" як економічної категорії визначається законодавчими актами, і існує безліч підходів вчених до його трактування. У Господарському кодексі України визначено, що "бюджетна політика спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу" [1].

31 травня 2021 року уряд ухвалив Бюджетну декларацію на період 2022-2024 років, яка визначила пріоритетні цілі та принципи бюджетної політики, а також показники державного бюджету. Очікувалось, що програма сприятиме продовженню економічного зростання, збереженню макроекономічної стабільності, усуненню фінансових ризиків, створенню підґрунтя для трансформації національного виробництва, забезпеченню конкурентних позицій на зовнішніх ринках та привабливого інвестиційного клімату в середині країни.

Пріоритетами державного бюджету України на 2022 рік були інвестиції в майбутнє: охорону здоров'я, освіту, інфраструктуру, діджиталізацію, безпеку та оборону [2].

Проте глобальні зміни, що відбулись в Україні з початком повномасштабного вторгнення росії, змусили уряд швидко зреагувати та переглянути цілі та завдання, які були поставлені перед країною. Як наслідок, було прийнято низку оперативних рішень та внесено зміни до чинного бюджетного законодавства з метою забезпечення безперебійного функціонування фіскального сектору, покращення умов та посилення цивільного захисту.

9 квітня 2022 року Кабінет Міністрів України вніс зміни до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в умовах воєнного стану. Ця Постанова надає можливість в особливому режимі в умовах воєнного стану здійснювати пріоритетні видатки бюджетів [3].

Таблиця 1

Показники виконання Державного бюджету України 2021–2022 р., млрд грн [4]

Показники виконання	Загальний фонд			Спеціальний фонд			Разом		
	2021	2022	Темп зростання	2021	2022	Темп зростання	2021	2022	Темп зростання
Доходи	313.8	365.9	52.1	43.7	46.7	3.0	357.5	412.6	55.1
Видатки	344.4	523.6	179.2	40.9	35.1	-5.8	85.3	558.7	173.4
Кредитування	-0.8	-0.3	0.5	2.1	1.5	-0.6	1.3	1.2	-0.1
Дефіцит/Профіцит	-29.7	-157.4	-127.	0.7	10.0	9.3	-29.0	-147.4	-118.4

З даних, що наведені у таблиці можемо зауважити зростання видатків у 2022р., що було спричиненим повномасштабним вторгненням РФ [4]. Необхідно ефективно управляти бюджетними видатками, щоб забезпечити раціональне використання бюджетних ресурсів з максимальним економічним або соціальним ефектом [6, с. 45].

Ефективна політика управління державними ресурсами має вирішальне значення для формування доходів бюджету країни, оскільки значна частина ВВП розподіляється і перерозподіляється через бюджет. Рівень

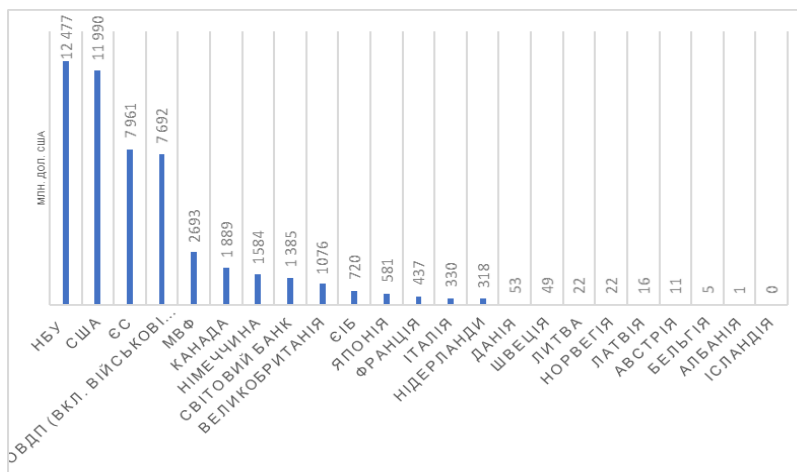

Рис. 1. Джерела міжнародного фінансування Державного бюджету України (станом на 30.12.2022), млн. дол. США [8]

бюджетних надходжень визначає спроможність держави виконувати свої обов'язки та завдання, фінансувати програми та проекти, а також акумулювати кошти бюджетів з різних рівнів [7, с. 105].

Аналіз джерел підтримки українського державного бюджету показує, що найбільший обсяг коштів у період з 24 лютого по 30 грудня 2022 року було залучено Національним банком України, який відкрив спеціальний рахунок в іноземній валюті для фінансування потреб армії.

Також найбільше надходжень спостерігається від Сполучених Штатів Америки та ЄС. Ще одним вагомим джерелом фінансування Державного бюджету є ОВДП, включаючи військові облигації. З початку повномасштабної війни до 31 березня 2023 року Уряд України залучив від розміщення ОВДП на аукціонах 263 168,0 млн грн, 2 714,2 млн дол. США та 1 064,2 млн євро. На погашення за внутрішніми борговими цінними паперами за аналогічний період спрямовано 261 572,3 млн грн, 3 542,1 млн дол. США та 662,6 млн євро. Про це свідчать дані депозитарію НБУ [9].

У 2022 році державний бюджет України планувався та виконувався в дуже складних умовах, але платники податків та державні установи продемонстрували стійкість у виконанні своїх завдань. Цю стійкість потрібно трансформувати з короткострокової на середньострокову. Водночас необхідно докласти подальших зусиль для посилення операційної спроможності податкової системи, оптимізації та раціоналізації бюджетних видатків, проведення активної боргової політики та зміцнення інституційної спроможності державних установ щодо управління бюджетними асигнуваннями [10].

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2013 р. №436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Постанова Верховної Ради України "Про Бюджетну декларацію на 2022-2024 роки". № 1652-IX від 15.07.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1652-IX#Text>
3. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану" № 590 від 9 червня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>
4. Державний вебпортал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua>
5. Фінансовий менеджмент: навчальний посібник / [Ситник Н.С., Стасишин А.В., Гукалюк А.Ф., Західна О.Р., Сич О.А., Шушкова Ю.В.] ; за заг. ред. Н. С. Ситник.-Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – 845 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/Finans_menedzhment28_11_3.pdf

6. Радіонов Ю. Формування видатків бюджету: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 45
7. Макогон В. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 105.
8. Фінансування Державного бюджету України з початку повномасштабної війни. Офіційний портал Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Financing_ua_30_12_22_.pdf
9. Уряд України з початку повномасштабної війни залучив від продажу ОВДП на аукціонах майже 395 млрд грн в еквіваленті – депозитарій НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/uryad-ukrayini-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyni-zaluchiv-vid-prodaju-ovdp-na-auksionah-mayje-395-mlrd-grn-v-ekvivalenti--depozitariy-nbu>
10. Виконання бюджету-2022: головні підсумки року. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/545981_vikonannya_byudzhetu2022_golovni.html

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В ТОРГІВЛІ

Сакун Аліна

кандидат економічних наук, доцент
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Міхнова Аліна

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Серед пріоритетних завдань бухгалтерського обліку важко переоцінити актуальність та об'єктивну необхідність забезпечення потреби управління на різних рівнях фінансово-економічною інформацією, що надходить, будучи основним реєстратором фактів господарської діяльності, але при цьому його інформаційно-аналітичний потенціал використовується в недозволено обмежених рамках. Особливо це проявляється у торговельній діяльності: і в оптовій, і в роздрібній. Це пояснюється тим, що сучасний бухгалтерський облік - як спеціалізована інформаційна технологія спрямований на задоволення запитів внутрішніх і зовнішніх користувачів в обліковій інформації, це перш за все інформаційна база [1].

Однак, нормативно-законодавча база, запроваджена останніми роками, спрямовує методологію обліку, звітності та економічного аналізу на інформаційний попит лише зовнішніх користувачів, тоді як у мікроекономіці постійно зростає цінність системної облікової економічної інформації, необхідної для вироблення та підтримки управлінських рішень, що стосуються насамперед, поточної діяльності організації торгівлі та її найближчої перспективи. Нині щодо тенденції розвитку управлінського обліку виділяються дві паралельні тенденції, що зумовили зміни у бухгалтерській професії. По-перше, намітився рух у бік реформування системи корпоративного управління. У зв'язку з цим змінюються стандарти фінансової звітності та аудиту, а також процедури здійснення нагляду та регулювання. По-друге, намітилася тенденція до інтегрування бухгалтерського обліку у процес управління торгової діяльності [2].

При цьому ефективність управлінського обліку оцінюється по-різному. Так, О.В. Фоміна вважає, що він буде ефективним, якщо система управлінського обліку базуватиметься на застосуванні окремих принципів формування, розроблення, впровадження та використання системи, серед яких: структурування діяльності за бізнес-процесами, можливість постійної оцінки результатів як загалом по підприємству, так і за кожним бізнес-процесом, обов'язкова регламентація усіх процесів на підприємстві, комплексність і аналітичність використовуваних для управлінського обліку результатів [3, с. 265–266].

У країнах із розвинутою економікою управлінський облік, який набув статусу національних стандартів, забезпечує створення діяльної обліково-економічної інформації про витрати на виробництво та продаж; позареалізаційних та інших витратах, доходах та фінансових результатах за гнучкими та еволюційними правилами, єдиний критерій якої – застосована практика обліку має бути здатною виробляти інформацію, доступну для адміністрації та відповідальних фахівців. За допомогою найбільш відомого методу змінних витрат у поєднанні із системою стандартних (нормативних) витрат формується інформація для визначення обсягів виробництва за критеріями максимуму маржинального доходу, періодичності та економічної ефективності оновлення асортименту продукції та технологічних процесів, доцільності перегляду відпускних цін відповідно до результатів вивчення ринкової кон'юнктури, інформаційної підтримки інших управлінських рішень, пов'язаних з зміцненням економіки підприємства.

Управлінський облік практично стає однією з найважливіших концепцій бухгалтерського обліку, орієнтованої на розвиток поточного та стратегічного управління. Він має адаптувати традиційну систему бухгалтерського обліку до інформаційних потреб посадових осіб, які готують та приймають управлінські рішення. При цьому стратегічні управлінські рішення, для підготовки яких потрібні додаткові дані докільця діяльності економічного суб'єкта, є прерогативою вищого рівня управління підприємства [4].

Вважаємо, що для торговельних підприємств більш раціональним є підхід формування управлінського обліку саме на засадах інтегрованості, що дає змогу одночасно оперувати даними різних видів обліку (фінансового, оперативного, податкового, управлінського), завжди керуватися лише достовірною інформацією, не розширювати штат працівників для ведення управлінського обліку. Інформація, що формується в управлінському обліку, є продуктом об'єднаного єдиною програмою інтегрованого процесу ідентифікації, оцінки, угруповання, аналізу, інтерпретації, бухгалтерської обробки техніко-економічної, організаційної та іншої внутрішньогосподарської та зовнішньої інформації, що надходить до управлінської бухгалтерії (службу контролінгу, відділ управлінського обліку), що виходить у вигляді системних даних, що розробляються управлінськими рішеннями, що приймаються відповідальними посадовими особами на різних рівнях управління економікою підприємства [5,6]. Подібна взаємна інтеграція при певній незалежності від державних жорстких регламентації дозволяє управлінському обліку формувати сегментарні звітні дані, що реалізують головну ідею: облікова інформація має бути корисною для працівників управління, допомагати їм порівнювати витрати підвідомчих підрозділів з отриманими ними доходами. Забезпечення необхідного рівня основних економічних показників діяльності підприємства значною мірою залежить від правильного формування товарного асортименту.

Для обґрунтування обсягу закупівель та продажів необхідно враховувати такі фактори, як прогноз попиту, закупівельні та продажні ціни, які істотно впливають на структуру асортименту товарів [7].

Підсумовуючи сказане, бухгалтерський управлінський облік можна розглядати, з одного боку, як інформаційну базу для управління та внутрішньогосподарського менеджменту, що значною мірою базується інформацією управлінського обліку, з іншого, як нетрадиційну для торгових підприємств форму внутрішньогосподарського аналітичного бухгалтерського обліку, що виконує роль своєрідного постачальника обліково-економічної інформації системи управління економікою суб'єкта господарювання, що забезпечує нові прийоми та способи управління витратами та фінансовими результатами (порівняння витрат з кінцевими якісними результатами звичайної діяльності підрозділів (сегментів) і підприємства в цілому).

Список літератури

1. Сакун А., Волковська Л. Тенденції розвитку облікової системи підприємства відповідно запитів користувачів // Current issues of science and education. Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference. Rome, Italy 2021. Pp. 53-56. URL: <https://isg-konf.com>. DOI: 10.46299/ISG.2021.I.XIV
2. Сакун А.Ж., Пристемський О.С. Роль управлінського обліку в інформаційному забезпеченні бізнес-процесів підприємств. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2020. Т. 25. № 1(80) С. 219–223.
3. Фоміна О.В. Управлінський облік у торгівлі: монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. 468 с.
4. Alina Zh. Sakun, Iryna V. Perevozova, Olha H. Kartashova, Oleksandr S. Prystemskyi, Andrii S. Mokhnenko, "Innovative Paradigm of Management Accounting and Development of Controlling in the Entrepreneurship" *Universal Journal of Accounting and Finance*, Vol. 9, No. 4, pp. 548-564, 2021. DOI: 10.13189/ujaf.2021.090403.
5. Пристемський О.С. Організаційно-правові засади бухгалтерського обліку на підприємствах торгівлі. Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю : матеріали IV Міжнар. наук. – практ. конф. (м. Полтава, 20-21 квітня 2022 р.) / за ред. проф. Пилипенко К. А. Полтава: ПДАУ, 2022. С. 183-185.
6. Ганін В., Шуляк, В. ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ ТОВАРНИХ ОПЕРАЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 124-129. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-28>
7. Сакун А.Ж. Окремі аспекти впровадження системи управлінського обліку. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo- Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii*. (30.01.2020). Warszawa, 2020. Str.34- 36

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ЗАПАСІВ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Скорнякова Юлія Борисівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Запорізький національний університет, Україна

Геращенко Інна Андріївна

Запаси є важливою складовою господарської діяльності переважної більшості сучасних підприємств. Успішна діяльність виробничих підприємств потребує формування достатнього рівня виробничих запасів, предметів незавершеного виробництва та готової продукції, діяльність торгових підприємств – товарних запасів. На формування відповідних запасів спрямовується значна частина фінансових ресурсів підприємства, а від ефективності використання запасів та швидкості їх руху принципово залежить прибутковість діяльності суб'єктів господарювання та їх фінансовий стан та конкурентоспроможність в цілому. Постійне «заморожування» суттєвої суми коштів в надлишкових запасах, що не використовуються, може суттєво погіршити фінансові показники діяльності будь-якого підприємства.

Таким чином, управління запасами є важливою складовою управління бізнесом, що й актуалізує питання організації якісної системи обліку наявності та руху запасів, адже прийняття дієвих та оперативних управлінських рішень потребує якісної інформаційної підтримки.

Теоретичним та практичним аспектам організації та методики обліку запасів присвячені дослідження багатьох вчених-економістів, таких, як Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, Л.Л. Горецька, Р. Ентоні, В.В. Ковальов, Н.М. Малюга, Д. Міддлтон, Л.В. Нападовська, Б. Нідлз, Н.В. Петруня, М.С. Пушкар, В.В. Скоробогатова, Я.В. Соколов, В.В. Сопка, Е. Хендріксон, Ю.С. Цал-Цалко, Г. Шорт Даніел та багатьох інших. В той же час проблематика ідентифікації та інформаційно-облікового забезпечення управління запасами є достатньо багатогранною, а господарська підприємницька практика постійно актуалізує нові запитання та завдання.

Побудова якісної системи обліку запасів на підприємстві можлива лише із врахуванням нормативним документів, що регулюють питання бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності.

Основним нормативним документом, що регулює зазначені питання в Україні, є Закон України від 16.07.1999. № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Даний нормативний документ не містить визначення облікової категорії «запаси», але характеризує категорію «активи», до якої запаси належать як складова. Так, зазначеним документом визначено, що

активами є «ресурси, контрольовані підприємством в наслідок минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому» [1]. Безперечно, що запаси як складова активів мають відповідати вимогам, що передбачені до ідентифікації активів в цілому.

На організацію обліку запасів як складової активів безперечно впливають і принципи формування фінансової звітності, передбачені Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Увагу, насамперед, варто звернути на такі задекларовані принципи як принцип «історичної (фактичної) собівартості, що визначає пріоритет оцінки активів, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання» [2], а також на принцип «обачності, згідно з яким методи оцінки, що застосовуються в бухгалтерському обліку, повинні запобігати ... завищенню оцінки активів ...» [2].

Безпосередньо принципи ідентифікації та обліку запасів в Україні передбачені Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 «Запаси». Для українських підприємств, що формують фінансову звітність за міжнародними стандартами, актуальним документом є Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 «Запаси». Порівнюючи принципи ідентифікації облікової категорії «запаси» даними нормативними документами, варто відзначити відсутність суттєвих розбіжностей. Так, відповідно до норм п. 6 МСБО 2 «Запаси» «запаси – це активи, які:

- а) утримуються для продажу у звичайному ході бізнесу;
- б) перебувають у процесі виробництва для такого продажу;
- в) існують у формі основних чи допоміжних матеріалів для споживання у виробничому процесі або при наданні послуг» [3].

Вітчизняний профільний нормативний документ – НП(с)БО 9 «Запаси» – характеризує запаси як «активи, які:

- утримуються для подальшого продажу (розподілу, передачі) за умов звичайної господарської діяльності;
- перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва;
- утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також для управління підприємством» [4].

Важливим елементом ідентифікації та визнання запасів як складової активів є розуміння, що «запаси визнаються активом, якщо існує імовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з їх використанням, та їх вартість може бути достовірно визначена» [4].

Нормативне регулювання бухгалтерського обліку запасів та подання відповідної інформації у звітності є питанням багаторівневим. В таблиці 1 представлений аналіз змісту окремих документів, актуальних в даній площині для українських підприємств.

Таблиця 1

Нормативно-правове регулювання обліку запасів в Україні

№ з/п	Нормативний документ	Основні питання, що регулюються
1	2	3
1.	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 «Запаси» [3]	Регламентує особливості визнання та оцінки запасів при їх надходженні та використанні для підприємств України, які використовують міжнародні стандарти формування фінансової звітності
2.	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1]	Визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності, в тому числі щодо запасів, порядок оформлення первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку, обов'язки підприємств щодо проведення інвентаризації
3.	Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [2]	Визначає мету, склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів, в тому числі при формуванні інформації щодо запасів
4.	Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» [4]	Визначає методологічні засади формування в обліку інформації про запаси, регулює їх порядок оцінки і обліку на підприємстві та розкриття інформації в фінансовій звітності
5.	Інструкція «Про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку» [5]	Визначає основні рахунки та субрахунки для систематизації інформації про запаси, а також регулює порядок їх використання при здійсненні операцій з ними
6.	Положення про облікову політику	Визначає особливості бухгалтерського обліку запасів індивідуально на окремому підприємстві, зокрема визначення первісної вартості запасів, перелік однорідних груп, обраний метод оцінки вибуття запасів

Ключовим проблемним питанням організації обліку запасів та презентації відповідної інформації у звітності є оцінка запасів. Так, С. Малютяк з цього приводу цілком слушно зауважує, що «важливою передумовою обліку запасів є їх оцінка, яка впливає на визначення собівартості продукції. Особливого значення це питання набуває за сучасних умов господарювання, коли ринкові ціни постійно змінюються. Методика оцінки запасів є дієвим інструментом організації ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства і викликає значний інтерес бухгалтерів у зв'язку з необхідністю визначення реальної вартості запасів» [6, с. 51].

Питання оцінки запасів у сучасній обліковій практиці українських підприємств є багаторівневим. Так, зазначене питання регулюється на рівні нормативних документів. Зокрема, НП(с)БО 9 «Запаси» передбачені принципи первісної оцінки запасів, оцінки при вибутті і оцінки на дату балансу. В той же час кожне підприємство розробляє та впроваджує власну облікову політику, окремі елементи якої мають регулювати питання оцінки та обліку запасів. З цього приводу варто зазначити, що принциповий вплив на облікову оцінку

запасів здійснюють такі елементи облікової політики як вибір метода оцінки запасів при списанні, для придбаних запасів – вибір порядку розподілу транспортно-заготовлених витрат, для предметів незавершеного виробництва та готової продукції – вибір бази розподілу загальновиробничих витрат та інші складові такого розподілу, а також процедура оцінки запасів на дату балансу за чистою вартістю реалізації у разі її застосування.

Важливим елементом організації обліку запасів є також питання документування, адже йдеться про матеріальні цінності, для яких актуальним є не лише питання ефективного використання, а й питання збереження. Досліджуючи питання підвищення якісного рівня документування руху запасів, О.О. Одношєвна вважає такі умови необхідними для досягнення зазначеної мети:

- «створення графіків документообігу з обліку запасів і доведення до виконавців їх функцій при створенні і перевірці первинного документу;
- видача розпорядчої документації особам, що відповідають за здійснення тієї або іншої господарської операції і мають право підпису первинних документів;
- контроль із боку працівників бухгалтерії правильності оформлення первинної документації з обліку запасів (включення в обов'язок бухгалтера, що робить обробку документа, цієї функції через посадові інструкції та становлення відповідальності за її недотримання)» [7, с. 148].

Підсумовуючи варто зазначити, що формування якісної та оперативної системи обліку запасів є важливим завданням управління на переважній більшості українських підприємств. Основними напрямками вдосконалення наявної системи обліку запасів є, на нашу думку, послідовне провадження облікової політики, елементи якої мають цілком відповідати особливостям функціонування конкретного підприємства, впорядкування процесів документування руху запасів, у тому числі шляхом переходу на електронний документообіг, застосування сучасних облікових програмних продуктів з метою автоматизації обліку наявності та руху виробничих запасів. Вирішення зазначених завдань на практиці дозволить суттєво підвищити якісний рівень та оперативність облікової інформації щодо наявності та руху запасів, що є необхідною складовою забезпечення їх збереження та ефективності використання.

Список літератури

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. Дата оновлення: 10.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення 06.04.2023).
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. Дата оновлення: 17.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення 06.04.2023).

3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 «Запаси». Дата оновлення: 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_021#Text (дата звернення 06.04.2023).

4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» : Наказ Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#Text> (дата звернення 06.04.2023).

5. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій та Інструкція щодо його застосування: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. Дата оновлення: 29.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення 06.04.2023).

6. Малютяк С. Облік запасів: деякі нюанси застосування П(с)БО та МСБО. *Аудитор України*. 2015. № 7-8 (236-237). С. 50-53.

7. Одношевна О.О. Практичні аспекти та шляхи вдосконалення обліку виробничих запасів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 146-148.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ

Шишпанова Наталія Олександрівна,

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та
адміністрування і міжнародної економіки
Миколаївський національний аграрний університет

Кирило Юлія Іванівна,

здобувач вищої освіти ОС «Бакалавр»
Денної форми навчання 4 курсу групи 1
спеціальності «Публічне управління та адміністрування»
Миколаївський національний аграрний університет

Згідно з Міжнародних зобов'язань України, її правовий обов'язок – врахування інтересів, потреб, можливостей та досвіду різних груп жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що лежить в основі гендерно-чутливої політики країни.

Як показує європейська практика, особливої актуальності набуває гендерна політика у питаннях системи управління різних рівнів та різних сфер діяльності [3].

На жаль сучасна ситуація, щодо гендерного аналізу українського суспільства дає змогу виявити так звані проблемні зони, які потребують активного втручання з боку держави та суспільства, і є відправними пунктами процесу формування гендерної політики.

У сучасних наукових баченнях поняття «гендер» означає соціально сконструйовані характеристики відмінностей у поведінці, менталітеті та емоційних реакціях між чоловіками та жінками. Вперше термін «гендер» був використаний наприкінці 50-х рр. минулого століття американським психоаналітиком Робертом Столером. Психолог зробив висновок, що біологічна стать людини може не збігатися зі статевою ідентичністю. У таких випадках, як з'ясувалося, доречніше змінити стать такої людини, ніж навчити її відчувати себе чоловіком або жінкою. Так сформувався поняття «гендер», що означає соціально-культурні аспекти статі. Р. Столер запропонував застосовувати це визначення в контексті понять «стать в соціальному контексті» і «стать в біологічному і сексуальному значенні слова». Однак, у соціальні науки поняття «гендер» було введено у 70-х рр. ХХ ст. ХХ століття Енном Оклеєм. Спочатку інтерес зарубіжних дослідників було зосереджено на виявленні доказів існування гендера, на виявленні небіологічних передумов відмінності між чоловічим та жіночим у соціумі [2].

Сьогодні «гендер» означає розподіл ролей між статями в суспільстві, що поєднує різні наслідки такого розподілу, а саме економічні, політичні, соціальні, культурні, психологічні.

Гендерний підхід зосереджується, зокрема, на гендерних відмінностях осіб, які при владі та розглядається, як дискримінаційна форма забезпечення безпосередніх потреб, а також довгострокові інтереси жінок і чоловіків.

У політичному контексті врахування гендерної перспективи є стратегією для того, щоб занепокоєння та досвід жінок, а також чоловіків, стали невід'ємним виміром розробки, реалізації, моніторингу та оцінки політики та програм у всіх політичних, економічних та суспільних сферах, щоб жінки і чоловіки виграють однаково, і нерівність не зберігається.

Існують певного роду «гендерні стереотипи», щодо ролей тієї чи іншої статі у суспільстві. Особливо виразно такі стереотипні уявлення проявляються на сільській місцевості. Тому реалізація гендерного підходу є важливою, адже це надає змогу покращити місцеві програми розвитку, таким чином, щоб вони відповідали потребам жінок та чоловіків у різних сферах, розширює можливості управління загалом та бюджетування зокрема.

Важливо відмітити, що гендерна складова в управлінській діяльності в період реформи децентралізації полягає у таких факторах впливу:

- зростання впливу людей (жінок і чоловіків та/або їх груп) на процес прийняття управлінських рішень для розвитку громади;
- однаковий рівень доступу жінок і чоловіків до ресурсів громади; можливості самореалізації в управлінській та політичній сферах;
- створення сприятливих умов для участі жінок і чоловіків у громадському житті;
- створення середовища для розвитку та реалізації професійного потенціалу жінок і чоловіків у всій їх різноманітності [1].

Попри те, що Україна вже не перший рік як визначилась із гендерною політикою, інструменти упровадження гендерних підходів залишаються високо затребуваними на всіх рівнях. Відповідно до «Методичних рекомендацій з реалізації гендерного підходу та підходу, що базується на дотриманні прав людини, на рівні територіальних громад», що були затверджені Міністерством соціальної політики у 2022 році, розроблені основні напрями докладання зусиль із застосуванням гендерного підходу для управління ОТГ. Так, до таких заходів віднесено:

1. Розробка програм розвитку територіальної громади. Слід провести моніторинг, що допоможе визначити та встановити розподілені за ознакою статі та іншими ознаками питання, що потребують вирішення. На основі цього має бути розроблена програма розвитку.

2. Використання територіальною громадою механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

3. Менеджмент сфери управління людськими ресурсами. На даному етапі важливим є дотримання принципів прав людини, недискримінації та гендерної рівності в управлінні людськими ресурсами в громаді.

4. Спілкування між членами громади та керівництвом, що підтверджує необхідність дотримуватись принципів гендерної чутливості та недискримінації,

що, у свою чергу, передбачає проведення інформаційних кампаній щодо питань гендерної рівності в громаді тощо.

5. Вчасні рішення щодо надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, збройні конфлікти та війну.

6. Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад [4].

Таким чином, було проведено аналіз, щодо гендерного підходу в управлінні територіальними громадами. Розглянуто особливості визначення поняття «гендер», за рахунок чого підтверджено важливість даного процесу. У процесі дослідження було проаналізовано гендерні фактори, що мають вплив на реформи децентралізації. Крім цього, здійснено аналіз основних напрямків докладання зусиль із застосуванням гендерного підходу для управління ОТГ, що прописані у «Методичних рекомендацій з реалізації гендерного підходу та підходу, що базується на дотриманні прав людини, на рівні територіальних громад», що були затверджені Міністерством соціальної політики у 2022 році.

Список використаних джерел

1. Гендер: інструменти діяльності для посадових осіб місцевого самоврядування. URL: <https://ztrada.gov.ua/files/upload/sitefiles/doc1610801721.pdf>
2. Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Засади розуміння гендеру та гендерної рівності: лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 20 с.
3. Супрун В.В. Гендерний підхід та гендерно-орієнтоване бюджетування освіти як пріоритет державної політики України. Вісник післядипломної освіти. «Серія «Соціальні та поведінкові науки». 2020. №20. С. 200 – 231.
4. Як реалізовувати гендерний підхід на рівні територіальної громади. URL: <https://hromady.org/yak-realizovuvati-gendernij-pidxid-na-rivni-teritorialnoї-gromadi/>

ДО ПИТАННЯ МОНІТОРИНГУ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Юрій Едуард Олександрович

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Зміни, які відбуваються останнім часом в економічній системі країни, мають кардинальний вплив на напрями та темпи розвитку банківської системи. З огляду на це, виникає потреба в окресленні підходів до моніторингу функціонування банківських установ в умовах нових викликів.

Ефективність суб'єкта господарювання в економіці розглядається як результат, який можна визначити шляхом порівняння показників доходів з витратами, що були витрачені на отримання цього результату, тому економічної ефективності банківська установа як суб'єкт господарювання досягає тоді, коли з наявних фінансових й інших ресурсів отримує більший результат діяльності, окупивши витрати на надання послуг клієнтам і забезпечення належного функціонування банку. Таким чином, моніторинг ефективності функціонування банківської системи базується перш за все на дослідженні розвитку прибутковості банку, якого досягає керівництво в процесі здійснення управління цим банком [2].

Під час моніторингу ефективності функціонування банківської системи України також варто зосередити увагу на дослідженні показників в розрізі груп банків залежно від їх власника. До таких груп відносяться: банки з державною часткою; банки з приватним капіталом; банки, які належать до іноземних банківських груп. Такий поділ банків на ці три групи являється офіційним групуванням банків, на які поділяє їх НБУ під час здійснення аналізу та представлення результатів функціонування банків в Україні.

Якщо проаналізувати дані за групами банківських установ, то майже усі із виведених з ринку банків виявилися банками, що належали до групи банків з приватним вітчизняним капіталом. Це здебільшого надмірно ризикові, малі банки та банки, які не вели ефективної ринкової діяльності й зосереджувалися на підтримці приватних інтересів власників щодо обслуговування бізнесів цих власників.

Причиною тривалої збитковості банків, а отже, неефективності функціонування банківської системи впродовж останніх років було перш за все зниження якості активів. Дана тенденція була спричинена двома групами чинників, а саме: зниженням платоспроможності клієнтів і кризовими тенденціями в економіці, а також надмірною схильністю банківських установ до прийняття досить високих кредитних ризиків, багато з яких реалізувалися.

Варто зазначити, що подальший стан банківської системи в Україні не може бути точно спрогнозований, проте необхідно вміти передбачити деякі зміни, швидко розробляти та запроваджувати дієві заходи. Банкам потрібно вміти

швидко адаптуватися до змін чинників, які впливають на їхню прибутковість, не виходити за межу їх допустимих значень та розробити ефективний механізм управління всіма статтями доходів, витрат банку та правильного використання одержаного прибутку.

Список літератури:

1. Berger A. Efficiency of financial institutions: International survey and directions for future research. *European Journal of Operational Research*. 1997. V. 98 (2). pp. 175-212.
2. Пась Я.І. Основні показники ефективності управління розвитком банківського бізнесу в Україні. *Вісник ХДУ Серія Економічні науки*. 2021.
3. Показники банківської системи. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.

ВПЛИВ БОЙОВИХ ДІЙ НА УНІКАЛЬНІ ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ УКРАЇНИ

Рибалова Ольга Володимирівна,
канд. техн. наук, доцент, доцент,

Кочура Анастасія Сергіївна,
студентка
Національний університет цивільного захисту України,
м. Харків, Україна

Ярмола Владислав Андрійович,
студент
University of Tokyo, School of science, м. Токіо, Японія

Бойові дії на території України призвели до значного забруднення земель та пошкодження ландшафтів природно-заповідного фонду. У межах зони бойових дій опинились 393 природно-заповідних об'єктів та об'єктів Смарагдової мережі, що становить понад третину всього природно-заповідного фонду України. 347 об'єктів знаходились під окупацією, а 257 об'єктів знаходились на відстані до 5 км від ліній фронту. Загалом внаслідок агресії близько 46 тис. квадратних кілометрів площі об'єктів природно-заповідного фонду та Смарагдової мережі мають ризик пошкодження та забруднення, що становить 43% від загальної площі цих об'єктів в Україні [1].

В 2014 році окупація та анексія Криму призвели до мілітаризації півострова. Російські війська створили військові полігони на значній території, межі яких не можна встановити з відкритих джерел. Полігони «Опук» та «Чауда» мають загальну площу понад 55 000 гектарів. Ці полігони повністю входять до Смарагдової мережі Європи та розташовані на території Керченського півострова.

Життєве середовище рідкісних видів птахів степової зони, таких як журавель степовий, дрохва євразійська, лежень степовий і дерихвіст лучний, було серйозно під загрозою через створені військові полігони. Ці види могли спокійно гніздитися на цих великих безлюдних площах, які були фактично єдиним місцем у країні для їх збереження. Тепер ці види птахів зазнають значних труднощів через військові дії на півострові [2].

Міндовкілля вже направило ноти протесту до Секретаріатів Бернської, Рамсарської, Боннської Конвенцій, Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), а також до Секретаріату Міжнародного союзу охорони природи та до Національної комісії у справах ЮНЕСКО. Це дозволить надати питанню широкого розголосу та залучити міжнародну спільноту до вирішення проблеми, а також домогтися справедливого покарання для РФ в межах зазначених організацій [2].

Під час бойових дій техногенний вплив на природні екосистеми значно поглиблюється через наявність військової техніки та зброї, що супроводжується забрудненням повітря, ґрунту та води небезпечними хімічними речовинами. Це може призвести до зниження різноманітності видів та негативно вплинути на функціонування екосистем. Найбільша кількість об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) знаходиться під загрозою на сході України (рис.1).

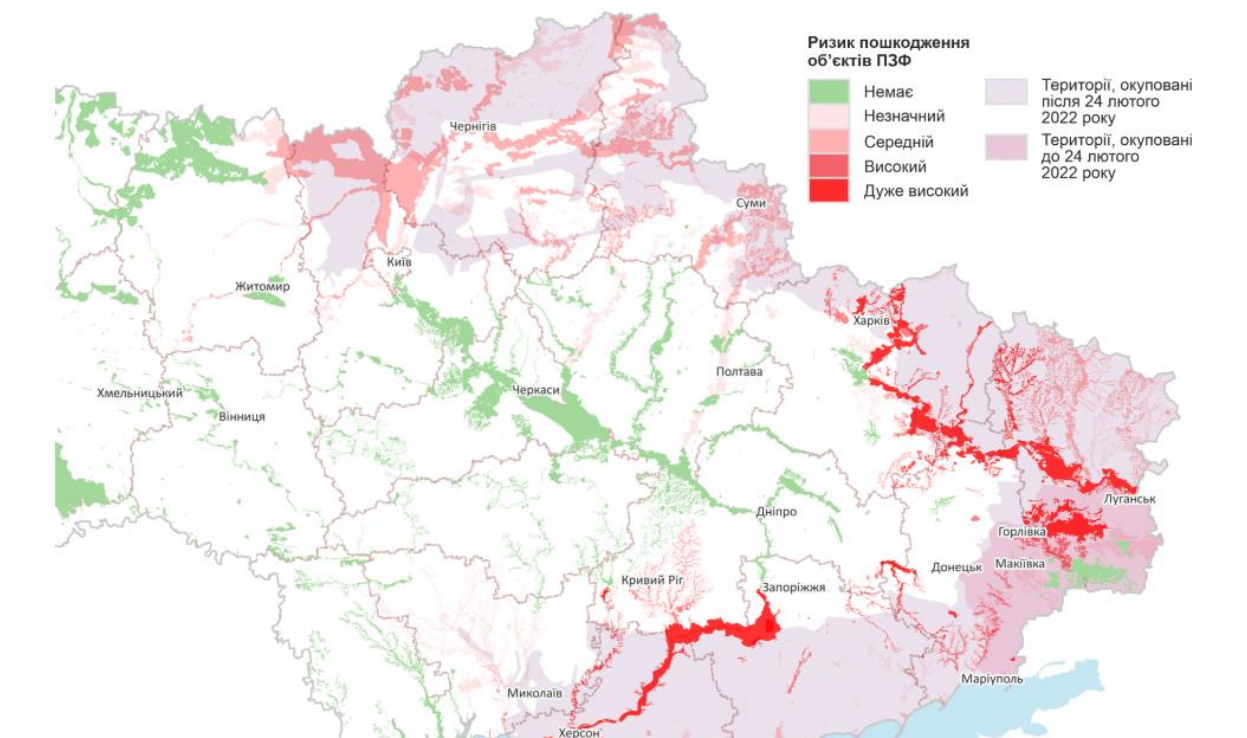

Рисунок 1. Ризики пошкодження об'єктів ПЗФ в зонах бойових дій [2]

Для визначення об'єктів ПЗФ, що опинилися у зоні бойових дій, та їх площ використано інтерактивну мапу територій, які потенційно можуть бути забруднені вибухонебезпечними предметами, розроблену Сервісом протимінної діяльності ДСНС України. Згідно з аналізом геопросторових даних щодо меж небезпечних зон, які потенційно можуть бути забруднені вибухонебезпечними предметами на окупованих територіях, виявлено 1426 об'єктів ПЗФ, які зазнали впливу російської агресії, що становить 16,5% від їх загальної кількості в межах України (табл.1). Потенційно забрудненими є 1,1 млн га земель ПЗФ, або 24,5% площі природоохоронних територій України. Крім того, повністю чи частково окупованими з 2014 року залишаються 131 об'єкт ПЗФ [3].

Таблиця 1

Площа та кількість об'єктів ПЗФ, які розташовані в межах небезпечних зон та на тимчасово окупованих територіях [3]

Тип об'єкту ПЗФ	Площа об'єктів ПЗФ, га	Кількість об'єктів ПЗФ	Об'єкти ПЗФ в межах небезпечних зон		Об'єкти ПЗФ на окупованих територіях	
			площа, га	кількість	площа, га	кількість
Природний заповідник	92578	9	14197	5	51775	6
Біосферний заповідник	369527	3	334217	3	-	-
Нац. природний парк	406855	17	270098	15	14005	3
Регіональний ландшафтний парк	224359	16	125972	15	84	1
Заказник	524241	797	328537	739	112599	61
Заповідне урочище	22832	103	18625	101	553	2
Пам'ятка природи	9319	392	7045	350	2263	42
Ботанічний сад	1135	4	55	2	1080	2
Дендрологічний парк	406	6	404	6	-	-
Зоологічний парк	49	3	45	3	-	-
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	1890	76	1232	62	387	14
Разом	1653191	1426	1100427	1301	182746	131

Українські природні екосистеми зазнають прямого та опосередкованого впливу військових дій. Бойові дії призводять до загибелі рослин, тварин і мікроорганізмів, порушення родючого шару ґрунту, трансформації мікрорельєфу. Руйнування окремих компонентів екосистеми призводить до деградації або повної трансформації екосистеми.

Пряме попадання снаряда на територію природних екосистем викликає фізичне порушення екосистем або окремих їх компонентів, що призводить до загибелі рослинності, тваринного світу та місць їх проживання в зоні ураження. Це також викликає зміни мікрорельєфу місцевості, проникнення забруднюючих речовин, температурний вплив внаслідок пожеж тощо.

Саме в природних екосистемах зосереджена більшість біорізноманіття, включаючи види, що мають природоохоронний статус. Також страждають рослини і тварини, що мешкають в урбоекосистемах, у тому числі мешканці парків, скверів, зелених зон, що не мають заповідного статусу, територій природно-заповідного фонду в межах населених пунктів.

Станом на жовтень 2022 року в Україні тривають бойові дії приблизно на 1300 км лінії фронту, охоплюючи значний відсоток сільськогосподарських угідь: поля, полезахисні лісосмуги, пасовища, присадибні території.

Згідно з інформацією, зафіксованою на картах [4], у жовтні 2022 року ділянка фронту стабілізувалася на територіях, розораних під сільськогосподарські угіддя, у полезахисних лісосмугах та поблизу малих населених пунктів. Щодня ведуться масовані артилерійські обстріли, скидаються важкі авіабомби, ракети з великими зарядами по всій лінії фронту. Крім того, фосфорні бомби, які постійно використовують російські війська, випалюють все живе на великих територіях.

За даними Міністерства оборони України, у найбільш активні дні росія випустила по позиціях українських військ 40–60 тисяч снарядів [5]. Ці дані окреслюють наслідки для земельних ресурсів у зоні активних бойових дій. Однією з них є сильне механічне руйнування поверхні землі внаслідок вибухів, рухомої техніки та будівельних траншей.

При розриві снарядів, випущених по позиціях військових, утворюються воронки глибиною до 0,5-5 метрів (залежно від зброї), що руйнує рослинність і ґрунтовий покрив. Також порушується ґрунтовий профіль і гідрологічний режим ґрунту. При цьому формується новий, нетиповий для цієї території ґрунтовий профіль.

Кожен вибух боєприпасів – це складна суміш хімічних речовин, які осідають у шарі ґрунту, пригнічуючи ріст рослинності на роки чи десятиліття, зменшуючи популяцію ґрунтових тварин і бактерій, руйнуючи місцевий біогеоценоз. Оскільки рослини легко накопичують важкі метали, які отруюють ґрунт після вибухів боєприпасів, не рекомендується вживати сільськогосподарську продукцію, вирощену на полях, які торкнулися бойових дій.

Обстріли також часто спричиняють пожежі, коли загоряється суха трава чи дерева, що піддалися вибухам, унаслідок чого пошкоджується родючий шар ґрунту та знищуються рослини, їх коренева система, а також бактерії та мікроміцети. Одночасно збільшується вміст мінеральних речовин у ґрунті, сприяючи подальшому розвитку екзогенної сукцесії рослинного покриву.

Внаслідок військових дій зазнали значних пошкоджень лісові та лісо-захисні насадження. Найбільші ризики для лісових насаджень пов'язані з лісовими пожежами, що виникають внаслідок вибухів боєприпасів або умисних підпалів, пов'язаних з тактикою ведення бойових дій. Крім того, значні лісові площі постраждали від механічних пошкоджень, що виникають під час маневрів військової техніки та від вибухів боєприпасів, що призводить до ослаблення або загибелі лісових насаджень.

Оскільки гасіння пожеж та проведення лісогосподарських заходів вздовж ліній фронту є небезпечним до повного припинення бойових дій та розмінування території лісового фонду, зниження лісистості в Україні залишається серйозною проблемою. За даними Zoї Environment Network в зоні бойових дій було зафіксовано 298 тис. гектарів лісових та 1438 тис. гектарів трав'яних пожеж, що разом з горінням нафти та нафтопродуктів спричинило значне забруднення атмосферного повітря [3].

Найбільшу кількість пожеж зафіксовано вздовж лінії фронту (рис.2).

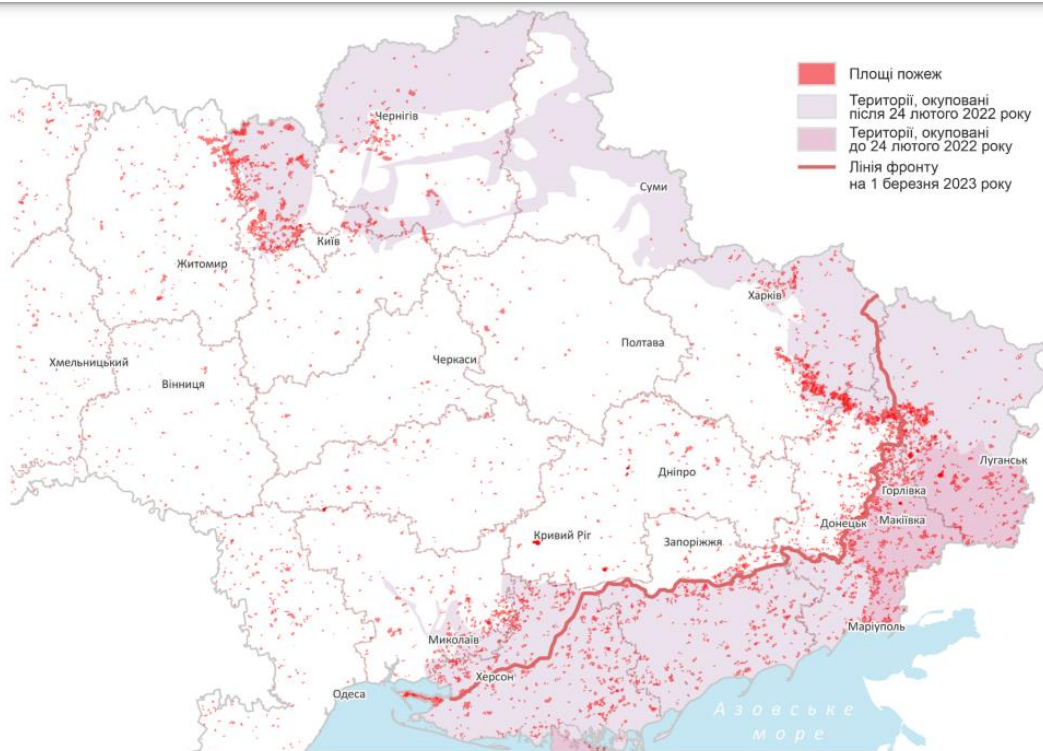

Рисунок 2. Пожежі в регіонах України внаслідок бойових дій [2]

Лісові пожежі мають негативний вплив на всі компоненти природних екосистем: викликають забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, поверхневих і підземних вод, призводять до втрат біорізноманіття, знищують тваринний і рослинний світ, викликають ерозію ґрунту, змінюють режими річок. Лісові пожежі є одним з найбільш небезпечних явищ в довкіллі, які призводять до істотних економічних втрат і негативних екологічних наслідків.

Лісові пожежі є причиною зниження водорегулюючої, ґрунтозахисної, санітарно-гігієнічної, кліматичної, природоохоронної та протиерозійної ролі лісу в природних екосистемах. Знищення пожежами прибережних лісів призводить до обміління річок та швидкого розмиву їх берегів. З поверхневим стоком з лісових масивів після пожежі потрапляє в поверхневі водні об'єкти велика кількість забруднюючих речовин. Ліси регулюють стік води, інтенсивність сніготанення; вирівнюють температурний режим, знижують амплітуду коливань, очищають воду і повітря від механічних і інших домішок.

Особливо небезпечним наслідком лісових пожеж є швидке вивільнення і надходження до атмосфери CO_2 та хімічно активних викидів (в т.ч. парникових газів) і вплив на ряд геохімічних процесів у біосфері. У зонах бойових дій під час лісових пожеж відбуваються перенесення та вторинне забруднення територій радіонуклідами, важкими металами і токсичними сполуками.

Масштаби пожеж визначають просторову неоднорідність деревостану, а також впливають на величину ефективних відстаней регенерації. Інтенсивність пожеж залежить від багатьох чинників, в тому числі від типів і маси деревини, різних компонентів деревостану і підстилki, топографії і метеорологічних умов, пори року, географічних особливостей ландшафтів.

Лісові пожежі є не тільки лихом для населення, а й важливим чинником локальної, регіональної та навіть глобальної екологічної динаміки, що проявляється, наприклад, в обумовлених пожежами викидах в атмосферу парникових газів і аерозолів. Пов'язані з лісовими пожежами викиди аерозолу в атмосферу можуть чинити істотний вплив на оптичні характеристики хмарного покриву і зміни клімату.

Лісові пожежі впливають на глобальні зміни навколишнього середовища, При оцінці наслідків лісових пожеж враховуються, перш за все, масштаби прямого збитку: безпосередня загроза життю людей, об'єктам техносфери, природним об'єктам, що перебувають у зоні пожежі, цінність і обсяги пошкодженої деревини, загроза збереженню біо-різноманіття. У той же час непрямі збитки від пожежі, обумовлений погіршенням стану здоров'я населення, викликаного тривалою задимленістю, і знижує ефективність діяльності всіх галузей промисловості, може виявитися більше по своїй величині і значущості. Екологічні наслідки від лісових пожеж полягають в забрудненні атмосферного повітря вуглекислим газом і продуктами піролізу лісових горючих матеріалів, вигорання кисню [6].

Вплив лісових пожеж на екосистеми носить комплексний характер. Наслідки зміни клімату на види і їх місця проживання сильно відрізняються в залежності від видів, їх взаємодії з іншими видами і місць, де вони знаходяться. Вогонь може бути головним чинником зміни рослинних угруповань. Ці особливості впливу пожеж на середу існування видів необхідно прийняти до уваги при організації пожежної безпеки та розробці природоохоронних заходів, щоб уникнути негативних наслідків [6].

У зв'язку з інтенсивними бойовими діями під час війни на значній частині території України зросла кількість пожеж, спричинених обстрілами, бомбардуваннями та мінуванням.

Внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ територія України стала однією з найбільш забрудненою вибуховими небезпечними речовинами (ВНП) та мінами. Багато об'єктів природно-заповідного фонду України можуть бути потенційно забруднені ВНП, зокрема 104 об'єкти загальнодержавного значення з площею 749,1 тис. га та 1197 об'єктів місцевого значення з потенційно забрудненою площею у 351,4 тис. га. Найбільші площі ПЗФ потенційно забруднені ВНП та мінами знаходяться у Херсонській, Київській, Хаарківській та Чернігівській областях [3].

Забруднення ВНП може призвести до загибелі людей, тварин та становити загрозу для популяцій рідкісних і зникаючих видів та цінних оселищ.

Кожен об'єкт ПЗФ є унікальним, тому оцінювання наслідків військових дій та забруднення територій ВНП має відбуватись окремо з урахуванням їх природних особливостей. Для установ ПЗФ (природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки) повинні бути створені плани управління забрудненими територіями, які враховують безпеку персоналу та збереження цінних оселищ, рідкісних та зникаючих видів флори і фауни. Збереження інших об'єктів ПЗФ має бути передбачено в планах управління землекористувачів, до сфери управління яких вони входять.

За різними оцінками, повне очищення лісів від ВНП та мін може зайняти від одного до декількох десятиліть після закінчення бойових дій. Хоча цей процес вже частково розпочався на звільнених територіях, кінцевий етап передачі очищеної території лісокористувачу може затримуватись через міжвідомчі або інші бар'єри. Якщо природно-заповідний фонд був пошкоджений внаслідок бойових дій або інших факторів, можливе відновлення пошкодженого об'єкту або створення нового замість нього. Це дозволяє компенсувати втрачені об'єкти охорони, які знаходяться під державним захистом.

Для визначення оптимального рішення необхідно провести перевірку кожного природно-заповідного фонду спеціалістами-біологами. Це дозволить встановити, які види зазнали шкоди та які вижили на території. Знання про охоронювані види та їх екосистемні потреби є основою для подальшого менеджменту територій природно-заповідного фонду після пошкодження. Крім того, необхідно враховувати вимоги до режиму охорони територій природно-заповідного фонду, які залежать від їх категорії, що закріплено на законодавчому рівні.

Список літератури

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Березень 2023, Київ, 50с. https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf
2. Шкода заповідникам та екосистемам, що охороняються. <https://ecozagroza.gov.ua/feed>
3. Лісоуправління на територіях, забруднених вибухонебезпечними предметами / С.В. Зібцев, О.М. Сошенський, Й.Г. Голдаммер, В.В. Миронюк, О.А. Борсук, В.В. Гуменюк, В.Л. Мешкова, О.В. Василюк, І.Ф. Букша – WWF-Україна, 2022. – 148 с
4. Map of the combat activities on the territory of Ukraine. Access at: <https://deepstatemap.live/>
5. Information posted on official Telegram channel of Commander in Chief of the Armed forces of Ukraine. Access at: Telegram: Contact @CinCAFU
6. Рибалова О.В., Бригада О.В., Коробкіна К.М., Крайнюков О.М., Мірошніченко І.М. Вплив лісових пожеж на якісний стан ґрунтів, Науковий вісник будівництва. – Харків: ХНУБА, ПФ «Михайлов», 2019. Вип. 2(96). Том 2. С. 413-422

ПРО РЕЗУЛЬТАТИ КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ ЗВ'ЯЗКУ АЛЮМІНІЮ З РТУТТЮ У НАФТАХ РОДОВИЩ ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКОЇ ЗАПАДИНИ

Ішков Валерій Валерійович

кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент
Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна
старший науковий співробітник
інституту геотехнічної механіки ім. М.С. Полякова НАН України, Україна

Козій Євген Сергійович

кандидат геологічних наук, директор ННЦ підготовки іноземних громадян,
Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна

Барташевський Станіслав Євгенович

кандидат технічних наук, доцент
Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна

Пильна увага до проблем геохімії металів у нафтах в цілому пов'язана з можливістю їхнього промислового вилучення в процесі переробки та подальшої реалізації, в якості супутньої сировини, актуальними науково-технічними питаннями генезису вуглеводнів, а також необхідністю визначення екологічних і технологічних ризиків використання рідких вуглеводнів як сировини для виробництва нафтопродуктів [1-7]. Враховуючи, що загалом концентрація елементів-домішок у складі нафт є геохімічним індикатором їх загального онтогенезу, дослідження геохімії Al у нафтах родовищ Дніпровсько-Донецької западини (ДДЗ) має додаткову актуальність.

Мета роботи: полягає у встановленні кореляційного зв'язку та розрахунку рівняння регресії між вмістом Al та концентрацією Hg у нафтах родовищ ДДЗ.

Методика досліджень. Фактологічною основою роботи були результати аналізів вмісту Al та Hg у нафтах з 36 родовищ: Бахмачського, Прилуцького, Краснозаярського, Качалівського, Кременівського, Карайкозовського, Коробочкинського, Куличихінського, Липоводолинського, Монастирщенського, Матлаховського, Малосорочинського, Ново-Миколаївського, Перекопівського, Прокопенківського, Радченківського, Розпашнівського, Софіївського, Суходолівського, Солонцівського, Солохівського, Талалаївського, Тростянецького, Турутинського, Харьковцівського, Щуринського, Юр'ївського, Ярошівського, Хухрянського, Сагайдацького № 1, Сагайдацького № 13, Кибицівського № 5, Кибицівського № 51, Кибицівського № 52, Кибицівського № 56, Кибицівського № 1 та їх основних геолого-технологічних показників.

Результати досліджень. Було виконано аналітичні розрахунки відповідності емпіричних розподілів досліджуваних елементів розподілу Гауса. Результати

розрахунків показали невідповідність досліджуваних вибірок нормальному або логнормальному закону розподілу. Таким чином, для більш реалістичної оцінки центральної тенденції концентрацій германію та берилію замість значень середнього арифметичного необхідно використовувати медіанні значення. За результатами кореляційного аналізу встановлено прямий сильний зв'язок між концентраціями Al та Hg, при цьому коефіцієнт кореляції дорівнює 0,82. За результатами регресійного аналізу розраховане лінійне рівняння регресії:

$$Al = 0,0438 + 0,0941 \cdot Hg.$$

Висновки. Аналіз виконаних досліджень свідчить про: 1) невідповідність емпіричних вибірок розглянутих елементів нормальному або логнормальному закону розподілу; 2) розраховане рівняння регресії дозволяє прогнозувати концентрації Al у нафтах родовищ ДДЗ за вмістом Hg.

Список літератури

1. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Зв'язок між вмістом сірки і меркурію у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької нафтогазоносної області. The XI International Scientific and Practical Conference «Implementation of modern scientific opinions in practice», March 20 – 21, Bilbao, Spain, pp. 86-93.
2. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А., Стрілець О.П. (2023). Зв'язок між германієм та ванадієм у вугільному пласті с₈^В шахти "Дніпровська". The 11th International scientific and practical conference “Problems of the development of science and the view of society” (March 21 – 24, 2023) Graz, Austria, pp. 93-104.
3. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Дрешпак О.С. (2023). Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті с₈^В шахти "Дніпровська". The 10th International scientific and practical conference “Modern methods of applying scientific theories” (March 14 – 17, 2023) Lisbon, pp. 95-104.
4. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Про зв'язок між вмістом сірки і ванадію у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини. The X International Scientific and Practical Conference «Innovative ways of learning development», March 13 – 15, Varna, Bulgaria, pp. 56-63.
5. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Могиленець В.С. (2023). Зв'язок вмістів германію та мангану у вугільному пласті с₁₀^В шахти «Дніпровська». The 9th International scientific and practical conference “Basics of learning the latest theories and methods” (March 07 – 10, 2023) Boston, USA, pp. 107-117.
6. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Зв'язок між концентраціями ванадію та вмістом сірки у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини. The IX International Scientific and Practical Conference «Analysis of the problems of science and modern education», March 06 – 08, Prague, Czech Republic, pp. 65-71.
7. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Дрешпак О.С. (2023). Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з хромом у вугільному пласта с₈^В шахти "Дніпровська". The 7th International scientific and practical conference “Application of knowledge for the development of science” (February 21 – 24, 2023) Stockholm, Sweden. 2023, pp. 96-106.

8. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Васильченко Н.В., Кузнецова С.С. (2023). Особливості зв'язку між концентраціями германію та нікелю у вугільному пласті с₈^H шахти "Дніпровська". The 5th International scientific and practical conference "Prospects of modern science and education" (February 07 – 10, 2023) Stockholm, Sweden. 2023, pp. 129-139.
9. Ішков В.В., Козій Є.С., Озерянська К.Т. (2023). Мінеральний склад дрібних уролітів із колекції професора Баранника С.І. The V International Scientific and Practical Conference «Priority directions of science development», February 06 – 08, Hamburg, Germany, pp. 99-106.
10. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Лобода А.Ю., Нечепорук К.С. (2023). Про особливості зв'язку між концентраціями германію та свинцю у вугільному пласті с₈^H шахти "Дніпровська". The 3th International scientific and practical conference "Theoretical aspects of education development" (January 24 - 27, 2023) Warsaw, Poland, pp. 119-129.
11. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А., Пащенко П.С. (2023). Встановлення особливостей розподілу германію, токсичних елементів і сірки загальної у вугільному пласті с₈^H шахти "Дніпровська". The 1th International scientific and practical conference "Current issues of science and integrated technologies" (January 10 - 13, 2023) Milan, Italy, pp.172-182.
12. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.О., Дрешпак О.С. (2022). Про зв'язок між концентрацією германію і вмістом токсичних елементів та сірки загальної у вугільному пласті с₈^H шахти «Дніпровська». Збірник наукових праць НГУ. № 71. С. 145-159.
13. Єрофеев, А. М., Ішков, В. В., Козій Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і арсена у вугіллі пласта с₇^H поля шахти "Тернівська". The IX International Scientific and Practical Conference «Promising ways of solving scientific problems», December 26 – 28, Belgium, Brussels, pp.67-74.
14. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Мандрікевич В.М., Владик Д.В. (2022). Зв'язок германію і свинцю у вугільному пласті с₇^H поля шахти «Тернівська», Україна. The 14th International scientific and practical conference "Modern stages of scientific research development" (December 27 - 30, 2022) Prague, Czech Republic, pp.132-142.
15. Kozii Ye.S., Ishkov V.V. (2022). Nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin of Ukraine. Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпро: НТУ «ДП». С. 190-191.
16. Kozii Ye.S., Ishkov V.V. (2022). Germanium in с₆ coal seam of Dniprovskia mine of Western Donbas of Ukraine. Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпро: НТУ «ДП». С. 188-189.
17. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Аналіз зв'язку германію і ванадію у вугільному пласті с₁₀^B поля шахти «Дніпровська». Сучасні проблеми гірничої геології та геоєкології: збірник матеріалів III Міжнародної наукової

конференції (Київ, 29 – 30 листопада 2022 р.). ДУ НЦГГГРІ НАН України, С. 35-40.

18. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між концентраціями германію і кобальту у вугільному пласті с₈^н поля шахти «Дніпровська». Сучасні проблеми гірничої геології та геоєкології: збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 – 30 листопада 2022 р.). ДУ НЦГГГРІ НАН України, С. 29-34.

19. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Дрешпак О.С., Чечель П.О. (2022). Про зв'язок германію і сірки загальної у вугільному пласті с₇^н поля шахти «Тернівська», Україна. The 13th International scientific and practical conference “Implementation of modern technologies in science” (December 20 - 23, 2022) Varna, Bulgaria, pp.143-152.

20. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і меркурію у вугіллі пласта с₇^н поля шахти «Тернівська», Україна. The VIII International Scientific and Practical Conference «Science, trends and development methods», December 19 – 21, Tokyo, Japan, pp.88-95.

21. Yerofieiev A.M., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Bartashevskiy S.Ye. (2022). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". No. 160, pp. 17-28.

22. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і сірки загальної у вугіллі пласта с₁ поля шахти «Самарська», Україна. The VII International Scientific and Practical Conference «Theoretical methods and improvement of science», December 12 – 14, Bordeaux, France. pp. 81-88.

23. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Пащенко П.С. (2022). Про просторовий зв'язок германію і мангану у вугільному пласті с₁ поля шахти «Самарська», Україна. The 12th International scientific and practical conference “Current challenges, trends and transformations” (December 13 - 16, 2022) Boston, USA. pp. 169-179.

24. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Стрілець О.П. (2022). Про зв'язок германію і фтору у вугільному пласті с₁ поля шахти "Самарська", Україна. Proceedings of the XI International scientific and practical conference “Actual problems of learning and teaching methods”, December 06 - 09, Vienna, Austria. pp. 142-151.

25. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і глибиною залягання вугільного пласта с₁ поля шахти "Самарська", Україна. The VI International Scientific and Practical Conference «Scientific discussions and solution development», December 05 – 07, Graz, Austria. pp. 103-109.

26. Yerofieiev, A.M., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Bartashevskiy, S.Ye. (2021). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics", 160, 17-30.

27. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2020). Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті к₅ шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу. Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки, 25 (1(36)), 214-227.

28. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с7н шахти "Павлоградська" Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району. Вісн. Київ. нац. ун-ту. Геологія, 79 (4). 59-66.
29. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с10в шахти «Дніпровська» Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району Донбасу. Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка», 133, 213-227.
30. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2021). Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k5 шахти "Капітальна", Донбас. Мінералогічний журнал, 43 (4), 73-86.
31. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта сбн шахты "Терновская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 41, С. 201-208.
32. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с4 шахты "Самарская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 44. С. 178-186.
33. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 45, 209-221.
34. Козій, Є.С., & Ішков, В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району по вмісту токсичних і потенційно токсичних елементів. Зб. наукових праць «Геотехнічна механіка», 136, 74-86.
35. Ishkov, V. V., Kozii Ye. S., & Lozovoi A. L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 42, С. 18-23.
36. Kozar, M.A., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Pashchenko, P.S. (2020). New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk-Makiivka geological and industrial district of the Donbas. Journ. Geol. Geograph. Geocology, 29(4), 722-730.
37. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2012. № 37. С. 321 - 332.
38. Ишков В.В. Ванадий, хром и никель в угольных пластах Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса. Збірник наукових праць національного гірничого університету. 2010. № 35. С. 17 - 31.
39. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. Tectonics and Stratigraphy. № 46. pp. 96-104.

40. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k5 of the Kapitalna mine, Donbas. *Mineralogical Journal*. № 43(4), pp. 73-86.
41. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). *Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, Finland. pp. 25-26
42. Ішков В.В., Козій Є.С., Труфанова М.О. Особливості онтогенезу уролітів жителів Дніпропетровської області. *Мінерал. журн.* 2020. 42, № 4. С. 50 - 59.
43. Козар М.А., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Мінеральний склад уролітів мешканців Придніпров'я. *Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції (Київ, 8 - 9 вересня 2021 р.)*. / НАН України, Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка. Київ. С.52 - 55.
44. Barannik S., Ishkov V., Barannik S. Peculiarities of structure and morphogenesis of ureatic stones in residents of developed industrial region. *The XX International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them»*, May 24 – 27, 2022, Warsaw, Poland. 874 p. P. 350 - 354.
45. Barannik S., Ichkov V., Molchanov R., Barannik S. Signification pratique des caractéristiques de la composition et de la structure des pierres d'urée chez les résidents de la région industrielle développée. *The XXI International Scientific and Practical Conference «Actual priorities of modern science, education and practice»*, May 31 – 03 June, 2022, Paris, France. 873 p. P. 410 - 414.
46. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. О минеральном составе уролитов жителей города Днепропетровска // *Збірник наукових праць НГУ*. – 2015. – № 47. – С. 5 – 14.
47. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. Особенности морфологии уролитов жителей города Днепропетровска // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*. – 2015. – №. 46. – С. 5-10.
48. Козій Є.С., Ішков В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоград-Петропавлівського геолого-промислового району за вмістом токсичних та потенційно токсичних елементів. *Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка»*. (136), 74 – 86.
49. Ишков, В. В., Сердюк, Е. А., & Слипенький, Е. В. (2003). Особенности применения методов кластерного анализа для классификации угольных пластов по содержанию токсичных и потенциально токсичных элементов (на примере Красноармейского геолого-промышленного района). *Сборник научных трудов НГУ*, (19), 5-16.
50. Ishkov V.V., Koziy E.S., Lozovoi A.L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. *Collection of scientific works of NMU*, (42), 18-23.
51. Ишков В.В., Козий Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта сбн шахты «Терновская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ*. (41), 201-208.

52. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с₄ шахты «Самарская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ*. (44), 178-186.
53. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. *Збірник наукових праць НГУ*. (45), 209-221.
54. Ишков, В. В. (2009). Кобальт и ванадий в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района Донбасса. *Науковий вісник НГУ*, (10), 48-53.
55. Ишков В.В., Нагорный В.Н. (2005). О закономерностях накопления ртути в угольных пластах Красноармейского геолого-промышленного района. *Науковий вісник Національної гірничої академії України*, (2), 84-88.
56. Ишков В.В. Мышьяк и фтор в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету № 33, т. 1. - Днепропетровск, 2009. – С. 5 - 16.*
57. Ишков В.В., Козий Е.С. Розподіл ртуті у вугільному пласті с₇^н поля шахти «Павлоградська» / *Наукові праці Донецького національного технічного університету, Серія: «Гірничо-геологічна». 2020. №1 (23) - 2(24). – С. 26 - 33.*
58. Козар М.А., Ишков В.В., Козий Е.С., Стрельник Ю.В. Токсичні елементи мінеральної та органічної складової вугілля нижнього карбону Західного Донбасу / *Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції Ін-ту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України. 2021. – С.55 - 58.*
59. Ишков В.В., Козий Е.С. Накопление Со и Мп на примере пласта С5 Западного Донбасса как результат их миграции из кор выветривания Украинского кристаллического щита / *Материалы XVI Международного совещания по геологии россыпей и месторождений кор выветривания «Россыпи и месторождения кор выветривания XXI века: задачи, проблемы, решения». 2021. – С. 160 - 162.*
60. Ишков В.В., Козий Е.С., Стрельник Ю.В. Результати досліджень розподілу кобальту у вугільному пласті k₅ поля ВП «шахта «Капітальна» / *Збірник праць Всеукраїнської конференції «Від мінералогії і геогнозії до геохімії, петрології, геології та геофізики: фундаментальні і прикладні тренди XXI століття» (MinGeoIntegration XXI). 2021. – С. 178 - 181.*
61. Ишков В.В., Козий Е.С. Аналіз поширення хрому і ртуті в основних вугільних пластах Красноармійського геолого-промислового району / *Вид-во ІГН НАН України. Серія тектоніка і стратиграфія. 2019. № 46. – С. 96 - 104.*
62. Ишков В.В., Козий Е.С. Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k₅ шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу / *Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2020. Т. 25, вип. 1(36). – С. 214 - 227.*
63. New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk - Makiivka geological and industrial district of the Donbas / *Kozar M.A.,*

Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Pashchenko P.S. / Journ. Geol. Geograph. Geoecology. 2020. № 29(4). pp. 722 - 730.

64. Ішков В.В., Козій Є.С. Особливості розподілу свинцю у вугільних пластах Донецько-Макіївського геолого-промислового району Донбасу / Вид-во ІГН НАН України, Серія тектоніка і стратиграфія. 2020. № 47. – С. 77 - 90.

65. Ішков, В.В., Козій, Є.С. Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k₅ шахти "Капітальна", Донбас / Мінерал. журн. 2021. Вип. 43, № 4. – С. 73 - 86.

66. Ішков В. В. Проблеми геохімії «малих» і токсичних елементів у вугіллі України // Наук. вісник НГА України. - № 1. – Дніпропетровськ, НГАУ, 1999. – С. 128 – 132.

67. Ишков В.В., Лозовой А.Л. О закономерностях распределения токсичных и потенциально токсичных элементов в угольных пластах Павлоград – Петропавловского района // Наук. вісник НГА України. - № 2. – Дніпропетровськ, НГАУ, 2001. – С. 57 – 61.

68. Ishkov V., Kozii Ye. (2020). Distribution of mercury in coal seam c_{7n} of Pavlohradskaya mine field. Scientific Papers of DONNTU Series: "The Mining and Geology". № 1(23)-2(24), pp. 26-33.

69. Ishkov V.V., Kozii E.S. (2017). About peculiarities of distribution of toxic and potentially toxic elements in the coal of the layer c_{10в} of the Dneprovskaya mine of Pavlogradsko-Petropavlovskiy geological and industrial district of Donbas. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". № 133, pp. 213-227.

70. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2020). Peculiarities of lead distribution in coal seams of Donetsk-Makiivka geological and industrial area of Donbas. Tectonics and Stratigraphy. № 47, pp. 77 - 90.

71. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. Tectonics and Stratigraphy. No. 46. pp. 96-104.

72. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k₅ of the Kapitalna mine, Donbas. Mineralogical Journal. № 43(4), pp. 73-86.

73. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference. Helsinki, Finland. pp. 25-26.

74. Ишков В. В., Чернобук А. И., Михальчонок Д. Я. О распределении бериллия, фтора, ванадия, свинца и хрома в продуктах и отходах обогащения Краснолиманской ЦОФ // Науковий вісник НГАУ. – 2001. – №. 4. – С. 89-90.

75. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2012. № 37. С. 321 - 332.

76. Ішков В.В., Козій Є.С., Клименко А.Г. (2021). Особливості розподілу германію у вугільному пласті c₁ шахти «Дніпровська». Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 42 – 50.

77. Єрофєєв А.М., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Застосування методів кластеризації до родовищ нафти за вмістом ванадію. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 23 - 28.
78. Широков О.З., Сафронов І.Л. Ішков В.В., Козій Є.С. (2020). Основи методики прогнозу стійкості вуглевміщуючих порід по комплексу геолого-геофізичних методів. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 16 – 24.
79. Ішков В.В., Козій Є.С., Найдєн К.В., Сливний С.О. (2020). Деякі особливості розподілу миш'яку у вугільному пласті с8в поля шахти «Західно-Донбаська». Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 91 – 94.
80. Ішков В.В., Козій Є.С., Івінська В.О., Снігур А.Д. (2020). Про розподіл берилію у вугільному пласті к5 поля шахти «Капітальна» Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 73 – 77.
81. Ішков В. В. Новые данные о мышьяке в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2013. – №. 40. – С. 19-25.
82. Ішков В. В. Особенности распределения свинца, хрома и никеля в углях основных рабочих пластов Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 39. – С. 276-282.
83. Ішков В. В. Новые данные о распределении ртути, мышьяка, берилля и фтора в угле основных рабочих пластов Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 38. – С. 19-27.
84. Ішков, В. В. (2010). Мышьяк в углях Лисичанского и Красноармейского геолого-промышленных районов Донбасса. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, (35 (2)), 261-271.
85. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ішков В. В. Оценка и подсчет запасов угля в расщепляющихся и весьма сближенных пластах Львовско-Волынского бассейна // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 174.
86. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ішков В. В. Закономерности угленакопления в карбоне юго-восточной части Днепровско-Донецкой впадины // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 175-179.
87. Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з хромом у вугільному пласта с8н шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // Application of knowledge for the development of science : with the Proceedings of the 7th International scientific and practical

conference (February 21 – 24, 2023) Stockholm, Sweden. – Stockholm, 2023. – Pp. 96 - 106.

88. Complex determination of the identification of urinary stones in patients residents of the industrial region / Barannyk Kostyantyn, Balalaev Oleksandr, Ishkov Valeriy, Molchanov Robert, Barannyk Serhiy // Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»: за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities» (ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна), ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія), 17 лютого 2023 р.). – Вінниця, Відень, 2023. – №24. – С. 669-676.

89. Козій Є. С. Особливості зв'язку між вмістом кобальту і германію у вугільному пласті с8н шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / Є.С. Козій, В.В. Ішков, О.І. Чернобук // Гірнична геологія та геоекологія. – Київ, 2022. – №1 (4). – С. 16-23.

90. Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті с8в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // Modern methods of applying scientific theories : with the Proceedings of the 10th International scientific and practical conference (March 14 – 17, 2023) Lisbon, Portugal. – . Lisbon, 2023. – Pp. 95-104.

91. Ішков В.В. Аналіз взаємозв'язку концентрацій ванадію і германію у вугільному пласті С10В шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / В. В. Ішков, Є. С. Козій, О. І. Чернобук // Гірнична геологія та геоекологія. – 2022. – №2 (5). – С. 19-26.

92. Зв'язок вмістів германію та мангану у вугільному пласті с10в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Могиленець Валерія Сергіївна // Basics of learning the latest theories and methods : with the Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference, (March 07 – 10, 2023) Boston, USA. – Boston, 2023. – P. 107-117.

ЕКОЛОГО-ЕСТЕТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ

Сливна Олена Василівна,
кандидат геологічних наук,
судовий експерт
Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
МВС України, Дніпро, Україна

Баранов Петро Миколайович,
доктор геологічних наук, професор,
старший судовий експерт
Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
МВС України, Дніпро, Україна

Протягом усієї історії існування людства геологічні об'єкти (родовища корисних копалин, сучасні геологічні процеси та історичні об'єкти у породних комплексах) забезпечували економічний добробут, служили стимулом для технічного розвитку та створення комфортних умов для життя та відпочинку.

Перші 20 тис. століть (кам'яне століття) були періодом повної гармонії між людиною та навколишнім середовищем. Людина нічого не бере у природи і нічого не дає натомість. Камінь став єдиним захисником, помічником, предметом захоплення та містицизму.

Наступні 55 століть - це час індустріалізації та формування техносфери, коли створювались інженерні споруди, технологічні процеси та їх продукти, що негативно впливали на атмосферу та гідросферу.

Видобуток корисних копалин завдає непоправної шкоди верхнім шарам літосфери: протягом кількох десятків років гірничі роботи (кар'єри, шахти, карстові провали) змінюють рельєф денної поверхні, порушують гідрохімічні цикли підземних вод та руйнують ґрунтовий шар.

Недостатній потенціал управління технологічними процесами призводить до техногенних катастроф (Чорнобиль, вибухи хімічних заводів в Оппау (Німеччина), Леншуйцзян (Китай) та ін.). Низька екологічна культура і недостатнє розуміння природних процесів створюють екологічні проблеми (велика тихоокеанська сміттева пляма), які в існуючих умовах або важко вирішуються, або зовсім не вирішуються.

Однак, історія показує, що деякі геологічні об'єкти, які використовуються людиною у виробничій або у культурно-просвітницькій діяльності, завдяки своїй естетичній та екологічній привабливості стали предметом успішного ведення бізнесу.

Отже, нині, з урахуванням економічних, екологічних та естетичних показників виділяють шість груп геологічних об'єктів, які впливають на сучасний розвиток суспільства.

Перша група геологічних об'єктів представлена відпрацьованими родовищами кам'яної солі у Польщі (шахта Величка). Геометричні параметри рудних тіл визначили технологію видобутку солі у шахтний спосіб. Починаючи з XIII по XX століття тут безперервно вівся промисловий видобуток солі. Технології та засоби її видобутку постійно поліпшувалися, оскільки потрібно було переходити на більш глибокі горизонти. Зараз шахта складається з 9 галерей і йде на глибину 198 м, а загальна протяжність виробок становить більше 200 км [1].

Видатні здобутки у гірничій справі при видобутку солі привертали увагу громадськості, тому в XV столітті соляну шахту Величка почали використовувати як елітарний туристичний об'єкт та показувати привілейованим особам у пізнавальних цілях. Для того, щоб гірничі виробки набули естетичного вигляду та особливої чарівності, із солі створювалися художні композиції: історія розвитку гірничої справи, державні та історичні діячі, священнослужителі, традиції та культура регіону. Крім того, у XVI столітті були виявлені та доведені цілющі властивості кам'яної солі, що ще більше підвищило інтерес до цього об'єкту, а в облагороджених соляних виробках стали лікувати бронхіальну астму, запальний процес бронхів, а також нежить з алергічним характером.

Протягом усього свого існування знаменита шахта пережила дві екологічні катастрофи (обвали та затоплення), які призвели до того, що її було закрито як гірське підприємство, а після відновлення вона почала функціонувати лише як туристичний об'єкт.

Сьогодні шахта Величка – це культурний центр, де відбуваються конкурси камерної музики, наукові конференції, урочистості (весілля, корпоративи), медичні заходи (день здоров'я, здоровий сон, три години оздоровлення).

Таким чином, у минулому гірничча виробка, яка проходила по кам'яній солі, шахта Величка стала економічно незалежною, що дозволяє утримувати шахту в екологічно безпечному стані та знаходити можливості для розвитку мистецтва та естетики в національному масштабі.

Друга група геологічних об'єктів – відпрацьовані родовища (занедбані кар'єри), наприклад, «Зелена могила» Єлисеївського рудного поля (Запорізька область, Україна), де у 1938 р. видобували керамічну сировину та танталовий концентрат. Зараз, це відкрита гірська виробка (кар'єр) розміром 500x100 м, яка заповнена водою. Унікальність цього об'єкта полягає в тому, що тут широко представлені найдавніші породи Українського щита, жили декоративного графічного пегматиту (напівкоштовного каменю другого порядку), спостерігається зональність рудних тіл та зустрічаються рідкісні мінерали танталу, циркону, гранату, біотиту, мусковіту.

До цієї групи можна віднести і відомі родовища світового значення, наприклад, Володарськ-Волинське (топаз, гірський кришталі), де колись було

видобуто унікальне дорогоцінне каміння (кристал кварцу 10 т, вогняний топаз 39 кг). Нині частину цих пострадянських гірничих виробок (шахт) затоплено та відновленню, як зазначають фахівці, не підлягають, хоча їхня комерційна складова безумовно присутня, і, отже, екологічні проблеми могли б бути вирішені.

Третя група геологічних об'єктів – це родовища, де естетичний аспект представлений наявністю каменебарвної сировини. Прикладом можуть бути рудні родовища міді Демократичної Республіки Конго (Заїр), де естетичним втіленням виступає малахіт.

Родовища малахіту у ДРК були відкриті ще на початку 20 століття. За своїми масштабами та запасами (понад 1000 т) вони належать до унікальних. Слід зазначити, що високоякісний малахіт цих родовищ незаконно вивозиться з країни, причому малахіт, з якого виготовлені чудові вироби, найчастіше видають за уральський, який має своє ім'я та славу на світовому ринку. При цьому, місцевими жителями (конголезцями) з малахіту виготовляються вироби низької якості, тобто яскравий самоцвіт безвісті розчиняється в суспільстві, не залишаючи сліду у мистецтві, культурі та історії. На місці відпрацьованих родовищ залишаються потворні кілометрові кар'єри, які призводять до виникненню екологічних проблем регіону.

Четверта група геологічних об'єктів – це родовища, що розробляються, які крім основного компонента містять каменебарвну сировину, але в силу вузьковідомчих інтересів вона складається у відвалах або дробиться у будівельний щебінь. До них належать залізорудні, гранітні, пегматитові та базальтові родовища [2].

Залізорудні родовища Кривбасу є одним з основних видів мінерально-сировинних ресурсів України [3], де окрім основних рудних компонентів зустрічається і попутна каменебарвна сировина: джеспілити, халцедони, кварц, тигрове око, квардити.

Розроблювані та вже відпрацьовані родовища залізних руд регіону, представлені у вигляді відкритих багатокілометрових кар'єрів та майданчиків, що беруть участь у технологічному процесі (відстійники та збагачувальні фабрики), негативно впливають на екологічну ситуацію в регіоні, завдаючи істотних збитків природі, економіці та сільському господарству.

Список таких родовищ можна продовжити і за гранітними кар'єрами Українського щита, де встановлено багато видів декоративного каміння (епідозити, мілоніти, тектоніти, житловий кварц різного кольорового забарвлення), яке використовується як будівельний матеріал (бут, щебінь, крихта тощо). При цьому, згідно з українським законодавством, епідозити та кольоровий кварц є напівдорогоцінним камінням другого порядку.

Отже, ця група геологічних об'єктів має власний предмет естетики - каменебарвну сировину, з якого можна створити культурно-просвітницькі центри з економічними, екологічними та естетичними позитивними характеристиками. Для цього потрібна духовна переконаність суспільства у

тому, що геологічне середовище та його корисні копалини – не комора, звідки можна лише брати.

П'ята група геологічних об'єктів представлена історичними пам'ятками культури у геологічних комплексах. Як приклад розглянемо кам'яне місто-Петра, гармонійно вписане в товщі пісковика Аравійської пустелі [4].

Географічно Петра знаходиться в долині Ваді Муса, яка є частиною розлому Великої рифтової долини і представлена химерними скелями, горами, брилами червоних смугастих пісковиків як би розкиданими по долині, утворюючи розширення та вузькі проходи (ущелини). Однією з них є ущелина Ес-Сік, глибиною понад 90 м і завдовжки 1 км, яка є свого роду входом (ворота) до міста.

Кам'яне місто-Петра, створене протягом тривалого часу (II століття до н.е. і аж до XII століття н.е.), знаходилося на перетині двох найважливіших торгових шляхів: один з'єднував Червоне море з Дамаском, інший – Перська затока з Газою біля узбережжя Середземного моря. Сотні років торгівлі, яка приносила Петрі великі доходи, дозволили серед неживої пустелі створити місто монументальних храмів, усипальниць та святкових залів, водних каналів, лазень, культових споруд, торгових крамниць. При цьому, було вирішено головну екологічну проблему – забезпечення водою мешканців міста за рахунок складної системи водопостачання за допомогою теракотових труб, які збирали та зберігали дощову воду у більш ніж 200 резервуарах у місті або в радіусі 25 кілометрів.

Ще одне гідрогеологічне завдання було вирішено при будівництві унікального Храму-мавзолею Ель-Хазне на гірському масиві пісковиків з прямовисною стіною, де річка, що утворилася під час сезонних дощів, перетворювала долину на бурхливу, повноводну річку, що змїтала все на своєму шляху. Для цього в скелі прорубали тунель, що служив потоком, який відводить води, і побудували ряд гребель для її збереження.

Згодом доля міста в пустелі змінилася, сухопутна торгівля зійшла нанівець і нині кам'яне місто Петра є туристичним об'єктом світового значення. Близько півмільйона туристів на рік відвідують цей унікальний культурно-історичний об'єкт, приносячи не малі доходи, що дозволяє утримувати культурно-історичні цінності належним чином.

Також до цієї групи об'єктів можна віднести печерні міста Криму - Мангуп-Кале, Ескі-Кермен, Чуфут-Кале, Тепе-Кермен, Качі-Кальон, Челтер-Коба та багато інших. Сюди ж можна віднести і стародавнє печерне місто Уплісцихе на території Грузії, висічене у скелі поблизу міста Горі на лівому березі річки Кура.

Шоста група геологічних об'єктів є демонстрацією сучасних геологічних процесів: землетруси, зсуви. Вони з кожним сезоном оновлюють стратиграфічний розріз регіону, надаючи новий фактичний матеріал у вигляді тектонічних порушень, палеонтологічних знахідок, взаємин породних комплексів та мінералів. Ці факти дають можливість геологам отримати інформацію про геологічні процеси які відбувалися протягом останніх 25 млн. років, включаючи і теперішній час, формуючи території, що вивчаються.

У свою чергу, сучасні геологічні процеси, що відбуваються в межах Індоло-Кубанського прогину, є наслідком сучасних планетарних процесів (рух літосферних плит – геологічне «життя» планети). Геологам відомо, що Аравійська літосферна плита рухається у бік Євразійської зі швидкістю 20 мм на рік. Внаслідок одностороннього літостатичного тиску дно Азовського та Чорного морів опускається на 2-3 мм на рік, а Кавказ із такою самою швидкістю піднімається. Проте, останній і один із найбільш руйнівних землетрусів сучасності, що стався у 2023 році на території Туреччини та Сирії, за даними Геологічної служби США, призвів до зсуву Аравійської плити приблизно на 3 метри у північно-східному напрямку та у південно-західному напрямку вздовж Анатолійської плити [5] та утворення розлому довжиною понад 150 км. Це викликало величезні жертви серед населення та жахливі руйнування у низці міст.

Екологи та місцеве населення постраждалих країн ставляться до цих процесів як до стихійного лиха, оскільки вони приносять значні руйнування будівель та інженерних споруд. Слід розуміти, що тут немає провини природи, тут є нерозуміння та небажання розуміти природу. Тому землетрус і зсувні процеси треба сприймати як природне явище. Для цього необхідно проводити роз'яснювальну роботу серед населення, створюючи науково-популярні фільми про геологічну діяльність Землі, організовувати екскурсії до природних пам'яток, що свідчать про певні етапи розвитку нашої планети.

Таким чином, геологічні процеси необхідно розглядати як геологічний музей і науковий комплекс просто неба, створений самою природою. Для цього необхідно розробити науково-просвітницьку програму про роз'яснення природних процесів на планеті, що розвиваються незалежно від нашої свідомості та наших бажань.

В.І. Вернадський вважав, що найвищою стадією розвитку біосфери є розумне перетворення первинної природи Землі з метою зробити її здатною задовольняти всі матеріальні, естетичні та духовні потреби людства [6].

Список літератури

1. Інтернет-ресурс <https://bezviz.co.ua/sights/solianaia-shakhta-velychka/>
2. Металлические и неметаллические полезные ископаемые Украины: В 2 т. / Госуд. геол. служба Украины. – Киев - Львов: Изд-во «Центр Европы», 2005. – Т.1: Металлические полезные ископаемые. – 785 с.
3. Самоцветы Украины. Джеспилиты / под ред. профессора П.Н. Баранова. – Т. 2. – К.: ЮвелирПРЕСС. – 2006. – 100 с.
4. Інтернет-ресурс <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B0>
5. Інтернет-ресурс <https://mind.ua/publications/20253099-smertonosnij-rozriv-rozloму-chomu-v-turechchini-ta-siriyi-stavsya-nastilki-silnij-zemletrus-chotiri-po>
6. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера - М.: Рольф, 2002. – 573 с.

РЕЗУЛЬТАТИ КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ ЗВ'ЯЗКУ ГЕРМАНІЮ З СВИНЦЕМ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ С₈^B ШАХТИ «ДНІПРОВСЬКА»

Чернобук Олександр Іванович
аспірант, Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна

Загальна актуальність дослідження вмісту Ge у вугільному пласті с₈^B шахти «Дніпровська» обумовлена можливістю його промислового вилучення та використання в якості цінного попутного компонента [1-3].

Раніше у вугільних пластах різних геолого-промислових районів Донбасу переважно досліджувалися токсичні та потенційно токсичні елементи [4 - 92]. У той же час, дослідження зв'язку Ge та Pb у вугільному пласті с₈^B поля шахти «Дніпровська» раніше не виконувалися.

Мета роботи: полягає у встановленні кореляційного зв'язку та розрахунку рівняння регресії між вмістами Ge та Pb у вугільному пласті с₈^B поля шахти «Дніпровська».

Методика досліджень. Фактологічною основою роботи були результати 370 аналізів Ge та Pb виконаних після 1981р. в центральних сертифікованих лабораторіях виробничих геологорозвідувальних організацій України з матеріалу пластових проб отриманих виробничими і науково-дослідницькими підприємствами і організаціями та особисто автором.

Результати досліджень. Було виконано аналітичні розрахунки відповідності емпіричних розподілів досліджуваних елементів розподілу Гауса. С цією метою були розраховані критерії Колмогорова – Смірнова та Шапіро-Уїлка. У всіх випадках результати розрахунків підтвердили невідповідність досліджуваних вибірок нормальному або логнормальному закону розподілу. Таким чином, для більш реалістичної оцінки центральної тенденції концентрацій германію та берилію замість значень середнього арифметичного необхідно використовувати медіанні значення. За результатами кореляційного аналізу встановлено прямий сильний зв'язок між концентраціями Ge та Pb, при цьому коефіцієнт кореляції дорівнює 0,77. За результатами регресійного аналізу розраховане лінійне рівняння регресії:

$$Ge = 0,1263 + 0,7481 \cdot Pb.$$

Висновки. Аналіз виконаних досліджень свідчить про: 1) невідповідність емпіричних вибірок розглянутих елементів нормальному або логнормальному закону розподілу; 2) розраховане рівняння регресії дозволяє прогнозувати концентрації Ge у вугільному пласті с₈^B поля шахти «Дніпровська» за вмістом Pb.

Список літератури

1. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Зв'язок між вмістом сірки і меркурію у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької нафтогазоносної області. The XI International Scientific and Practical Conference «Implementation of modern scientific opinions in practice», March 20 – 21, Bilbao, Spain, pp. 86-93.

2. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А., Стрілець О.П. (2023). Зв'язок між германієм та ванадієм у вугільному пласті c_8^B шахти "Дніпровська". The 11th International scientific and practical conference "Problems of the development of science and the view of society" (March 21 – 24, 2023) Graz, Austria, pp. 93-104.
3. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Дрешпак О.С. (2023). Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті c_8^B шахти "Дніпровська". The 10th International scientific and practical conference "Modern methods of applying scientific theories" (March 14 – 17, 2023) Lisbon, pp. 95-104.
4. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Про зв'язок між вмістом сірки і ванадію у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини. The X International Scientific and Practical Conference «Innovative ways of learning development», March 13 – 15, Varna, Bulgaria, pp. 56-63.
5. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Могиленець В.С. (2023). Зв'язок вмістів германію та мангану у вугільному пласті c_{10}^B шахти «Дніпровська». The 9th International scientific and practical conference "Basics of learning the latest theories and methods" (March 07 – 10, 2023) Boston, USA, pp. 107-117.
6. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Зв'язок між концентраціями ванадію та вмістом сірки у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини. The IX International Scientific and Practical Conference «Analysis of the problems of science and modern education», March 06 – 08, Prague, Czech Republic, pp. 65-71.
7. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Дрешпак О.С. (2023). Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з хромом у вугільному пласта c_8^H шахти "Дніпровська". The 7th International scientific and practical conference "Application of knowledge for the development of science" (February 21 – 24, 2023) Stockholm, Sweden. 2023, pp. 96-106.
8. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Васильченко Н.В., Кузнецова С.С. (2023). Особливості зв'язку між концентраціями германію та нікелю у вугільному пласті c_8^H шахти "Дніпровська". The 5th International scientific and practical conference "Prospects of modern science and education" (February 07 – 10, 2023) Stockholm, Sweden. 2023, pp. 129-139.
9. Ішков В.В., Козій Є.С., Озерянська К.Т. (2023). Мінеральний склад дрібних уролітів із колекції професора Баранника С.І. The V International Scientific and Practical Conference «Priority directions of science development», February 06 – 08, Hamburg, Germany, pp. 99-106.
10. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Лобода А.Ю., Нечепорук К.С. (2023). Про особливості зв'язку між концентраціями германію та свинцю у вугільному пласті c_{8H} шахти "Дніпровська". The 3th International scientific and practical conference "Theoretical aspects of education development" (January 24 - 27, 2023) Warsaw, Poland, pp. 119-129.
11. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А., Пащенко П.С. (2023). Встановлення особливостей розподілу германію, токсичних елементів і сірки загальної у вугільному пласті c_8^H шахти "Дніпровська". The 1th International

scientific and practical conference “Current issues of science and integrated technologies” (January 10 - 13, 2023) Milan, Italy, pp.172-182.

12. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.О., Дрешпак О.С. (2022). Про зв'язок між концентрацією германію і вмістом токсичних елементів та сірки загальної у вугільному пласті с₈^н шахти «Дніпровська». Збірник наукових праць НГУ. № 71. С. 145-159.

13. Єрофеев, А. М., Ішков, В. В., Козій Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і арсена у вугіллі пласта с₇^н поля шахти "Тернівська". The IX International Scientific and Practical Conference «Promising ways of solving scientific problems», December 26 – 28, Belgium, Brussels, pp.67-74.

14. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Мандрікевич В.М., Владик Д.В. (2022). Зв'язок германію і свинцю у вугільному пласті с₇^н поля шахти «Тернівська», Україна. The 14th International scientific and practical conference “Modern stages of scientific research development” (December 27 - 30, 2022) Prague, Czech Republic, pp.132-142.

15. Kozii Ye.S., Ishkov V.V. (2022). Nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin of Ukraine. Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпро: НТУ «ДП». С. 190-191.

16. Kozii Ye.S., Ishkov V.V. (2022). Germanium in с₆ coal seam of Dniprovsk mine of Western Donbas of Ukraine. Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпро: НТУ «ДП». С. 188-189.

17. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Аналіз зв'язку германію і ванадію у вугільному пласті с₁₀^в поля шахти «Дніпровська». Сучасні проблеми гірничої геології та геоєкології: збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 – 30 листопада 2022 р.). ДУ НЦГГГРІ НАН України, С. 35-40.

18. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між концентраціями германію і кобальту у вугільному пласті с₈^н поля шахти «Дніпровська». Сучасні проблеми гірничої геології та геоєкології: збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 – 30 листопада 2022 р.). ДУ НЦГГГРІ НАН України, С. 29-34.

19. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Дрешпак О.С., Чечель П.О. (2022). Про зв'язок германію і сірки загальної у вугільному пласті с₇^н поля шахти «Тернівська», Україна. The 13th International scientific and practical conference “Implementation of modern technologies in science” (December 20 - 23, 2022) Varna, Bulgaria, pp.143-152.

20. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і меркурію у вугіллі пласта с₇^н поля шахти «Тернівська», Україна. The VIII International Scientific and Practical Conference «Science, trends and development methods», December 19 – 21, Tokyo, Japan, pp.88-95.

21. Yerofieiev A.M., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Bartashevskiy S.Ye. (2022). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". No. 160, pp. 17-28.
22. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і сірки загальної у вугіллі пласта с1 поля шахти «Самарська», Україна. The VII International Scientific and Practical Conference «Theoretical methods and improvement of science», December 12 – 14, Bordeaux, France. pp. 81-88.
23. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Пащенко П.С. (2022). Про просторовий зв'язок германію і мангану у вугільному пласті с1 поля шахти «Самарська», Україна. The 12th International scientific and practical conference “Current challenges, trends and transformations” (December 13 - 16, 2022) Boston, USA. pp. 169-179.
24. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Стрілець О.П. (2022). Про зв'язок германію і фтору у вугільному пласті с1 поля шахти "Самарська", Україна. Proceedings of the XI International scientific and practical conference “Actual problems of learning and teaching methods”, December 06 - 09, Vienna, Austria. pp. 142-151.
25. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і глибиною залягання вугільного пласта с1 поля шахти "Самарська", Україна. The VI International Scientific and Practical Conference «Scientific discussions and solution development», December 05 – 07, Graz, Austria. pp. 103-109.
26. Yerofieiev, A.M., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Bartashevskiy, S.Ye. (2021). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics", 160, 17-30.
27. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2020). Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k5 шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу. Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки, 25 (1(36)), 214-227.
28. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с7н шахти "Павлоградська" Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району. Вісн. Київ. нац. ун-ту. Геологія, 79 (4). 59-66.
29. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с10в шахти «Дніпровська» Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району Донбасу. Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка», 133, 213-227.
30. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2021). Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k5 шахти "Капітальна", Донбас. Мінералогічний журнал, 43 (4), 73-86.
31. Ішков, В.В., & Козій, Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта с8н шахты "Терновская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 41, С. 201-208.
32. Ішков, В.В., & Козій, Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с4 шахты "Самарская" Павлоград-Петропавловского геолого-

промислового району. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 44. С. 178-186.

33. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 45, 209-221.

34. Козий, Є.С., & Ишков, В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району по вмісту токсичних і потенційно токсичних елементів. Зб. наукових праць «Геотехнічна механіка», 136, 74-86.

35. Ishkov, V. V., Kozii Ye. S., & Lozovoi A. L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 42, С. 18-23.

36. Kozar, M.A., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Pashchenko, P.S. (2020). New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk-Makiivka geological and industrial district of the Donbas. Journ. Geol. Geograph. Geoecology, 29(4), 722-730.

37. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2012. № 37. С. 321 - 332.

38. Ишков В.В. Ванадий, хром и никель в угольных пластах Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса. Збірник наукових праць національного гірничого університету. 2010. № 35. С. 17 - 31.

39. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. Tectonics and Stratigraphy. № 46. pp. 96-104.

40. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k5 of the Kapitalna mine, Donbas. Mineralogical Journal. № 43(4), pp. 73-86.

41. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference. Helsinki, Finland. pp. 25-26

42. Ишков В.В., Козий Є.С., Труфанова М.О. Особливості онтогенезу уролітів жителів Дніпропетровської області. Мінерал. журн. 2020. 42, № 4. С. 50 - 59.

43. Козар М.А., Ишков В.В., Козий Є.С. (2021). Мінеральний склад уролітів мешканців Придніпров'я. Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції (Київ, 8 - 9 вересня 2021 р.). / НАН України, Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка. Київ. С.52 - 55.

44. Barannik S., Ishkov V., Barannik S. Peculiarities of structure and morphogenesis of ureatic stones in residents of developed industrial region. The XX International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them», May 24 – 27, 2022, Warsaw, Poland. 874 p. P. 350 - 354.

45. Barannik C., Ichkov V., Molchanov R., Barannik S. Signification pratique des caractéristiques de la composition et de la structure des pierres d'urée chez les résidents de la région industrielle développée. The XXI International Scientific and Practical Conference «Actual priorities of modern science, education and practice», May 31 – 03 June, 2022, Paris, France. 873 p. P. 410 - 414.
46. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. О минеральном составе уролитов жителей города Днепропетровска // *Збірник наукових праць НГУ.* – 2015. – № 47. – С. 5 – 14.
47. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. Особенности морфологии уролитов жителей города Днепропетровска // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету.* – 2015. – №. 46. – С. 5-10.
48. Козий Є.С., Ишков В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоград-Петропавлівського геолого-промислового району за вмістом токсичних та потенційно токсичних елементів. *Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка».* (136), 74 – 86.
49. Ишков, В. В., Сердюк, Е. А., & Слипенький, Е. В. (2003). Особенности применения методов кластерного анализа для классификации угольных пластов по содержанию токсичных и потенциально токсичных элементов (на примере Красноармейского геолого-промышленного района). *Сборник научных трудов НГУ,* (19), 5-16.
50. Ishkov V.V., Koziy E.S., Lozovoi A.L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. *Collection of scientific works of NMU,* (42), 18-23.
51. Ишков В.В., Козий Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта сбн шахты «Терновская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ.* (41), 201-208.
52. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с4 шахты «Самарская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ.* (44), 178-186.
53. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. *Збірник наукових праць НГУ.* (45), 209-221.
54. Ишков, В. В. (2009). Кобальт и ванадий в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района Донбасса. *Науковий вісник НГУ,* (10), 48-53.
55. Ишков В.В., Нагорный В.Н. (2005). О закономерностях накопления ртути в угольных пластах Красноармейского геолого-промышленного района. *Науковий вісник Національної гірничої академії України,* (2), 84-88.
56. Ишков В.В. Мышьяк и фтор в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету* № 33, т. 1. - Днепропетровск, 2009. – С. 5 - 16.

57. Ішков В.В., Козій Є.С. Розподіл ртуті у вугільному пласті с₇^н поля шахти «Павлоградська» / Наукові праці Донецького національного технічного університету, Серія: «Гірничо-геологічна». 2020. №1 (23) - 2(24). – С. 26 - 33.
58. Козар М.А., Ішков В.В., Козій Є.С., Стрельник Ю.В. Токсичні елементи мінеральної та органічної складової вугілля нижнього карбону Західного Донбасу / Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції Ін-ту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України. 2021. – С.55 - 58.
59. Ишков В.В., Козий Е.С. Накопление Со и Мп на примере пласта С5 Западного Донбасса как результат их миграции из кор выветривания Украинского кристаллического щита / Материалы XVI Международного совещания по геологии россыпей и месторождений кор выветривания «Россыпи и месторождения кор выветривания XXI века: задачи, проблемы, решения». 2021. – С. 160 - 162.
60. Ішков В.В., Козій Є.С., Стрельник Ю.В. Результати досліджень розподілу кобальту у вугільному пласті k₅ поля ВП «шахта «Капітальна» / Збірник праць Всеукраїнської конференції «Від мінералогії і геогнозії до геохімії, петрології, геології та геофізики: фундаментальні і прикладні тренди XXI століття» (MinGeoIntegration XXI). 2021. – С. 178 - 181.
61. Ішков В.В., Козій Є.С. Аналіз поширення хрому і ртуті в основних вугільних пластах Красноармійського геолого-промислового району / Вид-во ІГН НАН України. Серія тектоніка і стратиграфія. 2019. № 46. – С. 96 - 104.
62. Ішков В.В., Козій Є.С. Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k₅ шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу / Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2020. Т. 25, вип. 1(36). – С. 214 - 227.
63. New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk - Makiiivka geological and industrial district of the Donbas / Kozar M.A., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Pashchenko P.S. / Journ. Geol. Geograph. Geoecology. 2020. № 29(4). pp. 722 - 730.
64. Ішков В.В., Козій Є.С. Особливості розподілу свинцю у вугільних пластах Донецько-Макіївського геолого-промислового району Донбасу / Вид-во ІГН НАН України, Серія тектоніка і стратиграфія. 2020. № 47. – С. 77 - 90.
65. Ішков, В.В., Козій, Є.С. Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k₅ шахти "Капітальна", Донбас / Мінерал. журн. 2021. Вип. 43, № 4. – С. 73 - 86.
66. Ішков В. В. Проблеми геохімії «малих» і токсичних елементів у вугіллі України // Наук. вісник НГА України. - № 1. – Дніпропетровськ, НГАУ, 1999. – С. 128 – 132.
67. Ишков В.В., Лозовой А.Л. О закономерностях распределения токсичных и потенциально токсичных элементов в угольных пластах Павлоград – Петропавловского района // Наук. вісник НГА України. - № 2. –Дніпропетровськ, НГАУ, 2001. – С. 57 – 61.

68. Ishkov V., Kozii Ye. (2020). Distribution of mercury in coal seam c7н of Pavlohradaska mine field. Scientific Papers of DONNTU Series: "The Mining and Geology". № 1(23)-2(24), pp. 26-33.
69. Ishkov V.V., Koziy E.S. (2017). About peculiarities of distribution of toxic and potentially toxic elements in the coal of the layer c10в of the Dneprovskaya mine of Pavlogradsko-Petropavlovskiy geological and industrial district of Donbas. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". № 133, pp. 213-227.
70. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2020). Peculiarities of lead distribution in coal seams of Donetsk-Makiivka geological and industrial area of Donbas. Tectonics and Stratigraphy. № 47, pp. 77 - 90.
71. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. Tectonics and Stratigraphy. No. 46. pp. 96-104.
72. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k5 of the Kapitalna mine, Donbas. Mineralogical Journal. № 43(4), pp. 73-86.
73. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference. Helsinki, Finland. pp. 25-26.
74. Ишков В. В., Чернобук А. И., Михальчонок Д. Я. О распределении бериллия, фтора, ванадия, свинца и хрома в продуктах и отходах обогащения Краснолиманской ЦОФ // Науковий вісник НГАУ. – 2001. – №. 4. – С. 89-90.
75. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2012. № 37. С. 321 - 332.
76. Ішков В.В., Козій Є.С., Клименко А.Г. (2021). Особливості розподілу германію у вугільному пласті с₁ шахти «Дніпровська». Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 42 – 50.
77. Єрофеев А.М., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Застосування методів кластеризації до родовищ нафти за вмістом ванадію. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 23 - 28.
78. Широков О.З., Сафронов І.Л. Ішков В.В., Козій Є.С. (2020). Основи методики прогнозу стійкості вуглевміщуючих порід по комплексу геолого-геофізичних методів. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 16 – 24.
79. Ішков В.В., Козій Є.С., Найден К.В., Сливний С.О. (2020). Деякі особливості розподілу миш'яку у вугільному пласті с_{8в} поля шахти «Західно-Донбаська». Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 91 – 94.
80. Ішков В.В., Козій Є.С., Івінська В.О., Снігур А.Д. (2020). Про розподіл берилію у вугільному пласті k5 поля шахти «Капітальна» Проблеми розвитку

- гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 73 – 77.
81. Ишков В. В. Новые данные о мышьяке в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2013. – №. 40. – С. 19-25.
82. Ишков В. В. Особенности распределения свинца, хрома и никеля в углях основных рабочих пластов Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 39. – С. 276-282.
83. Ишков В. В. Новые данные о распределении ртути, мышьяка, берилля и фтора в угле основных рабочих пластов Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 38. – С. 19-27.
84. Ишков, В. В. (2010). Мышьяк в углях Лисичанского и Красноармейского геолого-промышленных районов Донбасса. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, (35 (2)), 261-271.
85. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Оценка и подсчет запасов угля в расщепляющихся и весьма сближенных пластах Львовско-Волынского бассейна // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 174.
86. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Закономерности угленакопления в карбоне юго-восточной части Днепровско-Донецкой впадины // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 175-179.
87. Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з хромом у вугільному пласта с8н шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // Application of knowledge for the development of science : with the Proceedings of the 7th International scientific and practical conference (February 21 – 24, 2023) Stockholm, Sweden. – Stockholm, 2023. – Pp. 96 - 106.
88. Complex determination of the identification of urinary stones in patients residents of the industrial region / Varannyk Kostyantyn, Balalaeв Oleksandr, Ishkov Valeriy, Molchanov Robert, Varannyk Serhiy // Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»: за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities» (ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна), ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія), 17 лютого 2023 р.). – Вінниця, Відень, 2023. – №24. – С. 669-676.
89. Козій Є. С. Особливості зв'язку між вмістом кобальту і германію у вугільному пласті с8н шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / Є.С. Козій, В.В. Ішков, О.І. Чернобук // Гірнича геологія та геоecологія. – Київ, 2022. – №1 (4). – С. 16-23.

90. Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті с8в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // *Modern methods of applying scientific theories : with the Proceedings of the 10th International scientific and practical conference (March 14 – 17, 2023) Lisbon, Portugal.* – Lisbon, 2023. – Pp. 95-104.
91. Ішков В.В. Аналіз взаємозв'язку концентрацій ванадію і германію у вугільному пласті С10В шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / В. В. Ішков, Є. С. Козій, О. І. Чернобук // *Гірнична геологія та геоекологія.* – 2022. – №2 (5). – С. 19-26.
92. Зв'язок вмістів германію та мангану у вугільному пласті с10в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Могиленець Валерія Сергіївна // *Basics of learning the latest theories and methods : with the Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference, (March 07 – 10, 2023) Boston, USA.* – Boston, 2023. – P. 107-117.
93. Ішков В. В. Зв'язок між концентраціями ванадію та вмістом сірки у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини / Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Козар Микола Антонович // *Analysis of the problems of science and modern education : with the Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference, March 06 – 08, Prague, Czech Republic.* – Prague, 2023. – P. 65-71.
94. Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті С8в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // *Modern methods of applying scientific theories : with the Proceedings of the 10th International scientific and practical conference (March 14 – 17, 2023) Lisbon, Portugal.* – Lisbon, 2023. – Pp. 95-104.
95. Про особливості зв'язку між концентраціями германію та свинцю у вугільному пласті с8н шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Лобода Анастасія Юріївна, Нечепорук Кристина Сергіївна // *Theoretical aspects of education development : the 3th International scientific and practical conference (January 24 - 27, 2023) Warsaw, Poland.* – Warsaw : International Science Group, 2023. – Pp. 119 - 129.

ІГРАШКА З ДИТИНСТВА ЯК СКЛАДОВА ВІЗУАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Візитів Юлія Миколаївна

Кандидат історичних наук, доцент, доцент
Рівненський державний гуманітарний університет

Візуальна культура є беззаперечною складовою буденного ритму ХХІ століття. Досвід візуального впливу на індивіда триває вже не одне тисячоліття, але виклики глобалізованого ХХІ ст. змушують переоцінювати і доповнювати набутий досвід. Такого тиску медіапродуктів ми ще не відчували ніколи. За цих умов вкрай необхідно працювати над вихованням на всіх рівнях вміння критично грамотно споживати візуальні витвори і врешті-решт вміти їх зберігати.

Візуалізація сміливо розширює рамки свого впливу. Це вже не лише реклама, мас-медіа та освітня галузь. Закодовані інфографіки, гіфки, стікерпаки ми спостерігаємо в економічній та банківській сфері, силових структурах, транспортній галузі тощо. Найрізноманітніші інституції крокують у ногу з вимогами часу, прагнучи через візуалізацію бути упізнаними і легко запам'ятовуватися.

Ефект візуалізації напряму пов'язаний з психологічною особливістю будови людського організму - запам'ятовувати і мислити образами. Усе менше людей звертає увагу на текстову інформацію, шукаючи легший шлях, тобто сприймаючи інформацію через ряд картинок. За таких обставин споживача потрібно вчити критично сприймати і реагувати на візуальні матеріали, створені за допомогою діджитал засобів. Нерідко візуальний контент направлений на відтворення «сумнівної реальності» або ж переслідує мету поширення фейкової інформації. Слід працювати з кожною віковою ланкою, починаючи з дитячого садка, і доносити респондентам навчальну інформацію щодо того, як правильно працювати із зображальним джерелом, починаючи від найпростішого графічного зображення доби палеоліту і завершуючи складною голограмою ХХІ століття.

В епоху масштабного бурхливого маршу інформаційно-комп'ютерних технологій на особливу увагу заслуговує впровадження візуальної грамотності не тільки в навчальний процес, але й у приватне життя, у простір соціальної терпимості та толерантності. Ми не лише споживачі візуальної культури, а й її виробники. У сучасному діджиталізованому середовищі, де медіаконтент починає засвоюватися та осмислюватися вже з першого року життя, особливо важливо звертати увагу на виховання критично, логічно мислячого споживача, що вміє читати символи та коди візуального контенту. Ми як педагоги/батьки/вчені повинні відповідно до вікових/соціальних/професійних особливостей навчити технологіям достовірної інтерпретації візуальних образів. Адже візуально грамотні індивіди одночасно є візуальними комунікаторами демократичного суспільства.

Співпрацюючи з різноманітними громадськими організаціями, ми нерідко вдаємось до практики психологічного розвантаження через застосування візуального контенту на різних етапах роботи. Такий досвід є успішним, тим більше, що оволодіння гаджетами сприяє тому, що більшість індивідів самі нерідко мають досвід створення різноманітних медійних послань.

Слід наголосити, що особистий досвід організації наукових дослідницьких заходів для школярів Рівненської області, пов'язаних з вивченням та аналізом споріднених візуальних матеріалів, зокрема як джерела культури пам'яті, показує, що сучасні школярі, які вирізняються кліперністю мислення та нерідко сприймають світ крізь призму ТікТок, Instagram та графічні редактори. Вони обмежено сприймають візуальний контент і нерідко не вміють створювати свій власний якісний. Одним із доказів цього є, наприклад, порівняльний аналіз сімейних фото ХІХ-ХХ ст. та селфі учасників проблемних тематичних проєктів. Сучасні приватні фото, особливо селфі, часто шокують своєю непродуманістю та недоречністю. З цього також випливає необхідність вивчення основ візуальної культури, починаючи з перших років життя.

Стреси, яких зазнає Україна останніми роками – Covid та війна з РФ, спричинили різке прискорення еволюціонування в персональному/суспільному світосприйнятті під кутом візуального контенту. Цьому сприяли, наприклад, дистанційне відвідування музеїв, архівів, бібліотек, шкіл та вузів. У таких обставинах вкрай необхідне володіння навичками аналізу та синтезу побаченого.

В Україні в умовах війни ми є постійними споживачами потужної хвилі візуального контенту різного генезу і спрямування. Його якість коливається від відверто низької до високопрофесійної. Кожен продукт спрямований на свою цільову аудиторію. Сьогодні слід зважати на те, що перевірити достовірність візуального контенту в умовах застосування технологій дідфейк є фактично неможливим. Тому, прагнучи до становлення демократичного суспільства, ми зобов'язані займатися критичним аналізом візуальних матеріалів як джерела інформації.

Військовий стан в Україні спричинив переосмислення, новітнє сприйняття, перетворення інформації в сфері візуальної культури. Наприклад, відродження плакатного мистецтва, антивоєнної/антиокупаційної листівки, патріотичних графіті та муралів; поява політичних/історичних коміксів (що є абсолютно новим для українського контенту); поява тематичних військових патріотичних стікерпаків у медійному та поліграфічному просторі; поширення мемів, пропагандистських/провокаційних відеороликів, інфографіки, хмар тегів і т.д.

Характерно, що у часи коронавірусу остаточно сформувалося поняття «цифрова нерівність», яке міцно усталилося сьогодні у результаті повномасштабного вторгнення РФ. Дане визначення пов'язане з нерівномірністю доступу, в силу різних обставин, до повноцінного онлайну, Інтернету, роботи з гаджетами. Це суттєво впливає на якість отримання та здобуття освіти.

Учасники та учасниці наукового гуртка «Родовід», що діє при факультеті історії, політології та міжнародних відносин Рівненського державного

гуманітарного університету попри усе продовжують займатися науковою роботою. Наша молодь швидко адаптується та інтегрується у нові життєві обставини.

Черговий візуальний проєкт наукового гуртка – фотодайджест «Символ дитинства як складова культури національної пам'яті українського народу» було задумано напередодні війни. Тематику фотосушки затвердили у результаті обговорення. Обов'язки координатора проєкту виконувала здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності Історія та археологія Т.Мефанік. Попередньою датою офлайн-представлення заходу громадськості гуртківці обрали 15 травня 2022 р. – Міжнародний день сім'ї. Через зовнішні обставини плани вдалося реалізувати лише у лютому 2023 р. [1; 2]. Мета проєкту – розвиток візуальної грамотності здобувачів освіти, виходячи з візуальної спрямованості сучасних навчальних практик, зумовленої розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій, які породжують екранно-образну реальність і сприяють медіасоціалізації індивіда.

Студентам слід було відібрати ситуативні, характерні світлини, на яких зафіксовані члени родини у дитячому віці й обов'язково з іграшкою. Дитячі світлини з іграшками є джерелом/відбитком історії повсякдення, нерідко маркером ідентичності. Такі фото передають родинні звичаї та традиції, атмосферу, побут тощо.

Нажаль, за останні чотирнадцять місяців «Іграшка» перетворилася на символ болю та суму за загиблими дітьми в Україні. Ми бачимо постійну присутність цього візуального маркера на воєнних світлинах у Маріуполі, Бучі, Ірпіні, Дніпрі, Харкові; споглядаємо іграшку як сталий, нерідко обов'язковий елемент на дитячих малюнках, виконаних у рамках багатьох міжнародних та всеукраїнських проєктів; на імпровізованих місцях пам'яті як останній символічний дар загиблим дітям; як щемливий/ностальгічний музейний експонат – мовчазний свідок війни тощо [3; 4; 5; 6].

Студенти під час роботи над проєктом впорядковували та оцифровували сімейні фотоархіви, на практиці вивчаючи основи роботи з історичним джерелом – фотодокументом; оцінювали психологічну атмосферу, яка панувала в момент знімання тощо. Усі відібрані джерельні матеріали оброблялися в редакторах та колажувалися, доповнювалися історичними довідками. Паралельно студенти збирали сімейний наратив – фіксували, застосовуючи метод усної історії, розповіді членів родини, головним фігурантом яких повинна бути іграшка.

Відібрані учасниками проєкту світлини хронологічно візуалізують понад 110 років історії українських родин. Окремі уривки свідчень покоління міленіалів та зумерів ми наводимо нижче.

Корольова А.: «Дитячий егоїзм чи несправедливість дорослих? Питання, що на диво було і є актуальним у багатьох сім'ях. Зі мною подібна історія трапилась у шість років, коли на моє день народження гості подарували гарного салатого зайчика з квітковими вушками та лапками. Якій дитині не сподобається така яскрава іграшка? Так і сталося – сподобалася вона і моєму двоєрідному братику. Зайчика віддали йому для фото, а мені вручили старого песика Барбоса. Далі, що

називається, впало – забрало, а по-дитячому – сльози та образа на увесь білий світ. Дорослі відразу спробували виправити ситуацію: брату – песика, мені – зайчика. Чесно? Навіть така салатова краса не вартувала відсутності посмішки на лиці мого молодшого братика. Зате та посмішка з'явилася у мене. Згодом, я сама подарувала брату зайчика назовсім, і він у нього так і зберігався багато років... Мораль проста: не треба робити з іграшки яблуко розбрату, діти самі в змозі ділитися своїми скарбами».

Ллюкова А. «Я завжди мріяла про м'яку іграшку, і не про будь яку, а саме про слоника. І ось, мій 8-й День народження приніс мені цей подарунок – слоника Тімошу. Він був трохи дивного кольору – оранжевого, але тим не менше, він став моїм другом! Ми з ним не могли розлучитися! Але на жаль, зі мною він був недовго, бо одного разу я його загубила. Звісно, потім виявилось, що його сховала моя сестра (спойлер: вона його так сховала, що після цього і сама не змогла знайти). Разом з тим, в пошуках свого улюбленця, я вирішила відвідати родичів... Можливо, десь там залишила, коли гостювала. І першою людиною, яку я вирішила відвідати, стала моя бабуся. Але не все так просто: вона мешкала аж у сусідньому селі. Мене ця дрібниця не зупинила і в один прекрасний день я вирішила, що треба піти до бабусі. Ох, і переполоху вчинила я своїм походом, бо пішла я без маминого дозволу. І закінчилося все тим, що шукала і мама, і тато, і тьотя, і дядько, і таки знайшли... Звісно, моя мама не вважала Тімошу серйозним аргументом для походу, і все ж, мені згадують цей похід і досі при сімейних посиденьках. А слоника так і не знайшли...».

Ліщинська С.: «Під час навчання в школі, коли я була в 10-ому класі, був популярний певний тренд. А саме, необхідно було прийти в школу в піжамах... Звучить дивно, але цей тренд був по-своєму цікавий. Звісно, весь клас прийшов у домашньому одязі, дехто власне і в піжамах. Всі ми взяли іграшки, з якими засинали щоночі, або ті, з якими бавилися в дитинстві. Ці іграшки були з нами протягом всього навчального дня, а після уроків ми зробили фото на пам'ять».

Васюрчик К.: «Приїхали до нас гості з маленькими дітьми. Погрались ми іграшками, а одну ляльку забули вимкнути. Серед ночі батарейки в ляльки почали сідати і їй захотілось з нами поговорити. Вона повертає головою до дітей і грубим голосом каже: «Привіт, мене звати Ксюша». Так, у семирічного Єгорки з'явилась фобія. Ксюшу він ще й зараз обходить стороною».

Дударчук М.: «Насправді таких історій багато, всіх і не згадаєш. Я була дівчинкою, якій ніколи не були цікавими ляльки та всі інші дівчачі штучки. Я їх не любила. В мене було багато машин, м'ячів, конструкторів, рогаток, луків і т.д. Коли потрібно було поділитися іграшкою з іншою дитиною, я плакала і не ділилася ні з ким. Була жадною щодо своїх іграшок».

Якось я написала листа Святому Миколаю, в якому одне із загаданих бажань було: хочу Діда Мороза. Мені його Св. Миколай приніс, але я не знала, що він співає... А співав він дуже грубим голосом і крутив головою. Коли він заспівав, я дуже злякалася. Цей голос був чомусь для мене страшним, не знаю чому. Опісля, я більше цього Діда Мороза не брала в руки. З меншим братом трапилася така ж історія і з тим самим Дідом Морозом... Зараз його ним лякають, коли

починає погано себе поводити. Достатньо сказати: «Зараз Дід Мороз буде співати (Якась в нього енергетика страшна для дітей).

Я дуже прив'язувалася до деяких іграшок. Наприклад, до ведмедика, який в мене був. Я з ним спала, гуляла, їла, гралася... І одного разу ми з батьками зібралися їхати в Карпати. Я не знаю, як я його могла забути, але я його забула. Потім була істерика. Настрій був не дуже хороший весь відпочинок. Пропонували батьки купити іншого, але я не захотіла».

Пицура М.: «Коли мені було 4 роки, любила гратись цією іграшкою, усюди брала її з собою. Мова йде про собачок, що з'єднані між собою резиночкою. Коли розводити їх, то вони помалу рухались одне до одного і лунала музика. Інколи ця музика грала цілий день. Іграшку подарували батьки з нагоди дня Ангела. Іграшка сподобалась моїй маленькій племінниці і колись я її віддала» [7].

Таким чином, у процесі реалізації задумів проекту були розв'язані наступні завдання: студенти навчилися працювати з таким джерелом інформації як світлина; аналізувати аспекти буденності, зафіксовані на фото; застосовуючи метод усної історії навчилися брати інтерв'ю, обробляти та транскрибувати, аналізувати, а також записувати власні спогади; опанували мультимедійні технології, працюючи з різноманітними фоторедакторами. Відтак студенти набули таких компетентностей, передбачених стандартами освіти: інноваційність, інформативно-комунікаційна, цифрова, громадянські та соціальні, емоційно-етична.

У процесі роботи з сімейними фотоархівами, з огляду на воєнний стан, прийшло розуміння необхідності нагального оцифрування приватної пам'яті задля довготривалого збереження.

Отже, професійне оцінювання та впровадження візуального контенту в навчальний процес та критичне свідоме сприйняття його цільовою аудиторією є запорукою розвитку національної ідентичності.

Список літератури

1. Символ дитинства як складова культури транснаціональної пам'яті українського народу. URL: <https://www.facebook.com/groups/fipmv.rdgu/permalink/1906368646362446/> (дата звернення: 07.02.2023).

2. Символ дитинства як складова культури транснаціональної пам'яті українського народу. URL: <https://fipmv.rv.ua/index.php/214-proiekt-fotodaidzhest-proiekt-fotodaidzhest-symvol-dytynstva-iak-skladova-kultury-transnatsionalnoi-pamiati-ukrainskoho-narodu> (дата звернення: 07.02.2023).

3. Фотодайджести війни. URL: <https://ukrainer.net/thread/viyna/fotodaijesty-viynu/> (дата звернення: 07.04.2023).

4. Війна очима дітей... URL: <https://vseosvita.ua/no-war> (дата звернення: 07.04.2023).

5. 1939-1945 ПОЛЬЩА / 2022 УКРАЇНА польсько-український архівний проект Мамо, я не хочу війни! URL: <https://momidontwantwar.eu/ua/index.php> (дата звернення: 07.04.2023).

6. Єдиний музей у світі, присвячений виключно дитинству, на яке вплинула війна. URL: <https://warchildhood.org/ua/> (дата звернення: 07.04.2023).

7. Електронний архів студентського наукового гуртка «Родовід» ФПМВ РДГУ

ДЕМОГРАФІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Нарізька Анастасія Миколаївна

Студентка 4-го курсу історичного факультету
Київського Національного університету ім. Т. Г. Шевченка

Анотація: У роботі висвітлено екологічні та демографічні втрати, що було завдано Україні в роки Другої світової війни. Розкрито основні чинники, що привели до екологічних катастроф. Проаналізовано як ці події повипливали на подальшу долю країни та чи відчуваємо ми наслідки Другої світової у XXI столітті.

Ключові слова: Друга світова війна, тактика випаленої землі, демографічні втрати, екологічні катастрофи, забруднення водойм, території непридатні для сільського господарства.

Abstract: The work highlights the ecological and demographic losses that were inflicted on Ukraine during the Second World War. The main factors that led to environmental disasters are revealed. It is analyzed how these events affected the further fate of the country, and whether we feel the consequences of the Second World War in the 21st century.

Keywords: World War II, scorched earth tactics, demographic losses, ecological disasters, water pollution, territories unsuitable for agriculture.

У роки Другої світової війни українські землі стали основним полігоном бойових дій. Від самого початку і до кінця на наших землях проливалась кров, лунали постріли гармат, а повітря день у день затягувало густим димом від пожеж. Така ситуація не могла не позначитися на екологічному та демографічному стані країни. Будь-який військовий конфлікт має свої наслідки для природи. Розвиток технологій не стоїть на місці, тож якщо в роки Першої світової зброєю масового ураження були тільки газові атаки, то в Другій світовій людина вперше випробувала дію ядерної бомби, що не могло не позначитися на світовій екології. На щастя на території України таких випробувань не було, але існували інші екологічні катастрофи, які завдавалися як військами нацистів, так і радянськими солдатами. Про найбільші з них ми й поговоримо.

Тактика випаленої землі відома людству ще з часів персько-скіфської війни 512 року до р. х., тоді флора і фауна території, що опинилась в епіцентрі подій зазнала значних втрат. Як ми розуміємо, у Другій світовій масштаби були значно більшими. Радянська стратегія випаленої землі ґрунтувалась на евакуації всього, що тільки можна було вивезти, якщо ж не вдавалося це зробити – його треба було знищити.

Одним із найжахливіших прикладів такої тактики є підриг Дніпро ГЕС 18 серпня 1941 року. Унаслідок підригу 30-ти метрова хвиля накрила прибережні території у результаті чого загинула велика кількість людей та значна частина сільських господарств була зруйнована. Швидкий потік води не зупинявся

протягом 2-3 днів, змиваючи все на своєму шляху.¹ Частина території було затоплено і рівень води довго не знижувався, а отже на цій території було знищено значну частину рослинного і тваринного світу. Окрім цього потік води змив родючий верхній шар ґрунту, зробивши землі непридатними для сільського господарства.

У період з 1941 по 1944 роки в Україні було знищено майже всі підприємства. Одним із таких підприємств був і сумнозвісний Азовсталь. Завод, збудований у роки другої п'ятирічки і який забезпечував металом значну частину радянської України, було майже повністю знищено у 1941. Радянська влада вивела з ладу устаткування і покинула місто. Окупувавши завод нацисти намагалися відновити роботу Азовсталі, проте, при відступі 1943 року, окупанти підірвали залишки заводу. Від нього залишилась купа бетону й металобрухту. Повністю було знищено доменні печі, помпову станцію морської води, коксові батареї.² На жаль, в ті роки не було датчиків, які могли б зафіксувати скільки хімічних речовин могло потрапити в повітря та воду від цих руйнувань, але можемо припустити, що вони були колосальними.

Окремо варто згадати про «евакуацію» колгоспів, яка супроводжувалась вивезення сільськогосподарської продукції, в першу чергу зерна, худоби та продуктів харчування. Якщо ж це зробити було неможливо – це все знищувалось. Таким чином не тільки окупанти залишалися без продуктів харчування, а й місцеві жителі. До того ж, велику рогату худобу та коней часто переганяли через засіяні поля, знищуючи й майбутній врожай.

Дніпро ГЕС та Азовсталь це тільки мізерна частина того, що було зруйновано в ті роки, таких прикладів було безліч. У кожному населеному пункті можна знайти згадку про руйнування підприємств, колгоспів, залізничних доріг, мостів. Кожен із цих прикладів супроводжувався людськими смертями та забрудненням ґрунтів, повітря та води.

Не тільки радянська влада скоювала страшні злочини проти населення та проти природи, нацистська армія руйнувала й вбивала всіх і все, що стояло у них на шляху. Мабуть найбільше від рук німців постраждало українське село. У радянській Україні більшість населення були сільські мешканці, яких евакуювали в останню чергу. Тож селяни були вимушені залишитися з ворогом один на один.

У перші місяці окупації на селі почався страшний голод. Все що не встигла забрати червона армія - забрали німці. У селах північних та центральних областей у 1943 року було заборонено посів озимих сортів.³ Деякі джерела пишуть, що нацисти почали здогадуватися про свою скору поразку і тому

¹ Шурхало Д. 80 років тому підірвали ДніпроГЕС, щоб зупинити німців. Скільки людей загинуло? [Електронний ресурс] / Дмитро Шурхало // Радіо свобода. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidryv-dniprohes-u-1941-rotsi/31415294.html>.

² Папіна О. Азовсталь: історія будівництва, рекордів та руйнацій [Електронний ресурс] / Олександра Папіна // Суспільне/Новини. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://suspilne.media/271395-azovstal-istoria-budivnictva-rekordiv-ta-rujnacij/>.

³ Дроздова Є. ОКУПАЦІЯ Втрати України під час Другої світової, завдані нацистами та комуністами [Електронний ресурс] / Євгенія Дроздова // TEXTY.ORG.UA. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://texty.org.ua/projects/103853/pole-bytvy-ukrayina-druha-svitova-vijna/>.

вирішили не залишати зерно ворогу. На мою ж думку, цей вчинок можна було б порівняти з голодомором 1932-1933 років, адже цією заборонаю вони прирекли людей на голодний 1944 рік.

Окрім терору голодом нацисти часто вдавалися до фізичних розправ. Частими були випадки коли села повністю випалювали. За даними останніх досліджень за роки війни було знищено близько 28000 сіл. Нацисти звірили коли йшли проти них, за непокору могли знищити ціле село. Таким прикладом стало село Корюківка. Тоді впродовж декількох днів було вбито близько 7 тисяч мирних жителів, після чого село спалили дотла.⁴ Причиною такої жорстокості стало те, що в селі було багато партизанів, які чинили опір нацистам і цим самим наражали людей на небезпеку.

Часто дії партизанських загонів шкодили не тільки окупантам, а й мирному населенню. Так у селі Мокрії Миргородського району, що на Полтавщині, стався випадок, коли партизани отруїли воду у водопої місцевого колгоспу, в результаті отруїлись коні нацистів. Розлючені нацисти зібрали всіх місцевих жителів і хотіли помститись за скоєне. Ця історія могла б перетворитися в чергову трагедію, якби не місцевий житель Мокрій Савка. Він напоїв власну корову на тому ж водопої що й нацисти, у результаті худоба теж отруїлась. Це змусило нацистів повірити в непричетність місцевого люду до скоєного, тож вони залишили людей в спокої.

На жаль випадки з отруєнням води були непоодинокими. Відступаючи німці теж використовували тактику випаленої землі, тільки на відмінно від радянських військових, з селянами вони не рахувалися. Нацисти палили села, мінували поля, труїли криниці, топили човни. Значна кількість руйнувань припала саме на період з 1943 по 1944 роки – час фатальних поразок нацистів.

Українські землі, багаті на унікальні природні об'єкти, на жаль, для нацистів вони були черговими трофеями, які можна було нищити. Сумна доля спіткала й заповідник Асканія-Нова. В роки війни нацисти вбили значну кількість тварин, більш рідкісних продали закордон або вивезли до Німеччини, так само як і музейний фонд заповідника. Популяція тварин зазнала значних втрат, які вдалося відновити тільки до 1960-го року.⁵

Схожа доля спіткала й Кримський природній заповідник. У 1941 році пожежі знищили близько 1.5 га заповідника. Загинула значна частина фауни, у тому числі зубри, косулі та олені. На щастя, відразу після деокупації заповідник вдалося відновити.

А от Кам'яна могила, що в Запорізькій області, майже не постраждала від рук окупантів. Нацисти не руйнували і не мінували заповідник, лише проводили там розкопки. Невідомо чи були здійснені знахідки, адже всі матеріали дослідження було вивезено до Німеччини.

⁴ Бутко С. В. Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення / С. В. Бутко, О. В. Лисенко. – Чернігів: Департамент інформаційної діяльності та комунікації з громадськістю, 2013. – 220 с.

⁵ Асканія-Нова. Найстаріший та найвідоміший заповідник в Україні [Електронний ресурс] // Україна інкогніта – Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainaincognita.com/khersonska-oblast/chaplynskyi-raion/askaniya-nova/askaniya-nova-naistarshiyi-ta-naividomishiyi-zapovi>.

Отже, Друга світова війна мала значний екологічний вплив на територію сучасної України, як і на багато інших частин Європи. Хоча важливо пам'ятати, що екологічні наслідки є вторинними по відношенню до величезних людських страждань, які сталися протягом цього періоду, екологічна шкода все ж заслуговує на увагу. Деякі з основних екологічних наслідків Другої світової війни на території сучасної України були пов'язані з бездумною політикою радянської влади, нацистською жорстокістю по відношенню до людей та банальною недбалістю. Страждали не тільки люди, а й природа. Ліси вирубувались для побудови оборонних ліній, поля мінувались та затоплювались, водойми труїлися, в повітря викидалось безліч важких металів від вибухів та пожеж, від постійних бомбардувань відбувалась ерозія ґрунту, а подекуди й заболочення, значно скоротилась популяція тварин. У результаті значна частина України стала непридатною для життя. В одному з інтерв'ю американський історик Тімоті Снайдер назвав Україну в роки Другої світової «кривавими землями» і мав рацію, адже стільки лиха ця війна не завдала більше жодній країні. Україні знадобилися роки, для того щоб відновити інфраструктуру та економіку до рівня 1939 року, але людські та природні втрати, на жаль, не вдасться відновити ніколи.

Список літератури

1. Шурхало Д. 80 років тому підірвали Дніпро ГЕС, щоб зупинити німців. Скільки людей загинуло? [Електронний ресурс] / Дмитро Шурхало // Радіо свобода. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidryv-dniprohes-u-1941-rotsi/31415294.html>.
2. Папіна О. Азовсталь: історія будівництва, рекордів та руйнацій [Електронний ресурс] / Олександра Папіна // Суспільне/Новини. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://susplne.media/271395-azovstal-istoria-budivnictva-rekordiv-ta-rujnacij/>.
3. Дроздова Є. ОКУПАЦІЯ Втрати України під час Другої світової, завдані нацистами та комуністами [Електронний ресурс] / Євгенія Дроздова // TEXTY.ORG.UA. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://texty.org.ua/projects/103853/pole-bytvu-ukrayina-druha-svitova-vijna/>.
4. Бутко С. В. Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення / С. В. Бутко, О. В. Лисенко. – Чернігів: Департамент інформаційної діяльності та комунікації з громадськістю, 2013. – 220 с.
5. Асканія-Нова. Найстаріший та найвідоміший заповідник в Україні [Електронний ресурс] // Україна інкогніта – Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainaincognita.com/khersonska-oblast/chaplynskyi-raion/askaniya-nova/askaniya-nova-naistarishyi-ta-naividomishyi-zapovi>.

6. Нікітченко І. В. Вплив військових конфліктів на навколишнє середовище та екологію [Електронний ресурс] / І. В. Нікітченко, Н. Ю. Прокопенко, І. О. Шведчикова // CORE. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593128.pdf>.
7. Снайдер Т. Роздуми про двадцяте століття / Т. Снайдер, Т. Джадт. – Львів: Човен, 2019. – 384 с.

LIMITATION OF ACTION – INSTITUTE OF PRIVATE LAW

Guyvan Petro Dmytrovych,

doctoral student of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Ph.D. jurid. Sciences, Honored Lawyer of Ukraine.

One cannot fail to note the significant importance of the statute of limitations for material relations. Having agreed with its necessity, it should be applied precisely with due legal certainty in relation to the specific goals pursued by the introduction of this legal mechanism. The researchers of this issue sufficiently justify the existence of the statute of limitations. Since a long time ago, there was a belief in society that the inaction of an authorized person is socially unacceptable and entails certain undesirable consequences [1, c. 298-299]. However, this social need was far from fully realized with the help of legal instruments. Today, science quite convincingly proves the need for periods of different legal nature for the realization of a subjective material right, because, as a rule, the legislator considers it necessary to limit the existence of a certain obligation and the corresponding material rights and obligations that make up its content. Currently, in our civil science and law-enforcement practice, discussions continue regarding the classification of various specific terms that determine the duration of certain powers or duties of a person to certain types. Therefore, the question of determining the legal essence of a certain civil term is becoming more and more relevant.

This question is usually not simple. As an example of the influence of normatively established rules of conduct on the duration of a subjective material right, separate provisions of the current tax legislation and, in particular, the Tax Code of Ukraine are usually cited. Actually, tax regulations do not directly state that the expiration of the statute of limitations is connected with the termination of a civil right, but its termination affects the possibility of realizing such a right, which is considered by some researchers as a special regulatory regulation of the procedure for repayment of the content of the legal relationship [2, c. 62-63]. In particular, the tax law establishes that debt for which the statute of limitations has expired is considered bad debt. This circumstance makes it possible for the creditor enterprise under certain conditions (creating a reserve of doubtful debts) to write off this debt and assign it to the expenses of the business entity. On the other hand, the debtor must include his payables, which have acquired the status of hopeless due to the expiration of the statute of limitations for claims for its recovery, to his income. Therefore, in the literature, it is assumed that the legislation created certain conditions for the termination of overdue obligations by the participants of economic relations: the outdated material right can be attributed to the company's liabilities, and the outdated debt - to the purchased assets, which affects the tax relations of these entities objects

Let us recall the definition of ongoing indebtedness in relation to both participants of an obligatory interaction, given by S.I. Koretsky: the relationship between two

persons entering into an agreement can be represented by two Latin terms - "debit" (owes) and "credit" (believes someone). So, in the case when a person who lends money to someone believes - this is a credit, and then he is called a creditor, a person who receives a loan becomes guilty - this is a debit, and then he is called a debtor [3, c. 124]. Therefore, indeed, the legally prescribed inclusion of the amount of bad debt as an expense will lead to a decrease in the amount of taxable profit, at the same time, the amount of non-refundable financial assistance, which also includes the amount overdue by the debtor, multiplies the debtor's income, which leads to an increase in the corresponding tax base. In connection with this, the question arises, is the write-off of the debt in the sense of tax and accounting legislation not the termination of the legal relationship and the corresponding subjective right, for example, the forgiveness of the debt? The answer to this question is not obvious, so the relevant rule of the Civil Code on debt forgiveness in this context requires additional interpretation.

According to the rules of tax (accounting) accounts receivable and accounts payable, respectively, the creditor and the debtor have debts that are recorded on a certain date. Accounts receivable arises either from the date of shipment of goods, or from the time of delivery of work results, or from the date of debiting funds for payment of goods (works, services), etc. [4, c. 39]. Is the moment of the receivables arising at the same time the initial term of limitation? One should agree with the considerations expressed in the literature that the dates of the occurrence of the debt accounted for by the enterprise and the dates of the beginning of the statute of limitations do not coincide [5, c. 54]. Moreover, the dates for the occurrence of receivables and payables established by tax legislation do not coincide with each other. For example, the receivables date is the day the funds are debited from the bank account, while the accounts payable date for the same obligation is the day the goods are credited to the bank account.

As you can see, the accounting of receivables (creditors) in tax legislation is based on the moment of actual fulfillment of the obligation, while the statute of limitations is related to the moment of violation of the right, that is, the time when the obligation had to be fulfilled, and with the moment of awareness of the fact of default by the creditor. Therefore, the terms of performance of obligations established in the contract do not directly affect the terms of the occurrence of receivables (creditors). For example, the parties to the sales contract agreed that the money will be transferred to the seller by July 15, and the goods will arrive on August 30. In case of non-fulfillment of the monetary obligation, the statute of limitations for the demand for payment of funds will begin on July 16, while the receivables for this amount in the seller's account will arise after the shipment of the goods. At the same time, the initial moment of the statute of limitations for claims for the collection of receivables does not start from the time of the occurrence of this debt, but from the time of the offense, but it is not excluded that the moment of such an offense will come much earlier than the receivables appear in the accounts of the legal entity. Therefore, the time of occurrence of receivables in accordance with accounting legislation, as a rule, does not coincide with the time of occurrence of a subjective regulatory obligation, nor does it coincide with the initial moment of the statute of limitations.

The recently introduced changes to the tax legislation did not lead to the elimination of legal inconsistencies associated with the actual loss of balance and synchronicity in the actions of the debtor and the creditor aimed at removing the relevant receivables and payables from their accounts as a possible step to terminate the corresponding obligation. The criterion for classifying receivables as bad debt is its overdue status, which is associated with the expiration of the statute of limitations according to the relevant requirements, and therefore with the impossibility of collection. The latter definition is equated by the fiscal authorities themselves with the expiration of the three-year or other special period of prosecution, although, in fact, this is not always the case. First, it should be noted the legal differences between the civil-law and accounting-tax understanding of the concept of statute of limitations. As you know, the provisions of civil legislation, as a general rule, do not apply to tax relations (Article 1 of the CCU). However, in the acts regulating these public relations, there are indications of the legal consequences of the expiration of the statute of limitations, while the relevant institution is purely civil law. Therefore, whether we like it or not, when designing mechanisms related to the payment of taxes, we must be guided by the norms of the Civil Code regarding the determination of the starting moment and the calculation of the statute of limitations.

To calculate the final moment of its duration, it is important to calculate the initial term from which the course of the given term begins. According to the rules of Chapter 19 of the CCU, the statute of limitations for the relevant requirements begins from the moment when the authorized person learned or could have learned about the violation of his subjective right. This is the general rule of Article 261 of the Civil Code. As for binding relationships, in which the term of performance of the obligation is set by the parties, the statute of limitations begins here from the time of performance of the obligation, if it has not been fulfilled. On the other hand, when selling goods, the accounting records often reflect the beginning of the statute of limitations for the payment of the goods from the date of its posting according to the act of acceptance and transfer, the date of write-off from the balance sheet or the moment of concluding the contract. Meanwhile, this does not always correspond to the terms of the concluded contract, the content of which should be analyzed when determining the seniority of receivables. Indeed, the latter arises after the right of ownership of the goods passes to the counterparty, or the supplier transfers to him the act of completed works, performs services, as a result of which the buyers have an obligation to counter-act (payment, counter-delivery) [6, c. 2]. However, the purchase agreement may establish the buyer's obligation to pay after a certain period of time after receiving the goods [7, c. 144]. It is after the omission of this period that the countdown of the statute of limitations must begin [8, c. 115].

In addition, as it follows from the legal prescriptions of the relevant institution of civil law, the statute of limitations for specific claims against the defaulting debtor does not always run continuously. Under certain circumstances, it can be stopped (Article 263 of the CCU) or interrupted (Article 264 of the CCU). It is not difficult to see that the factual data that affect the existence of prerequisites for stopping or interrupting the limitation period are realized and properly evaluated, first of all, by the creditor, while

the debtor may not even know about it. In any case, the presence of the specified factors will indicate a longer than nominal duration of the statute of limitations, which postpones the implementation of appropriate tax adjustments by the creditor. But this, as a rule, will not affect the same actions of the debtor. Therefore, it is quite possible that the debtor, according to his accounting records, has to attribute the past-due payables to income, while, in fact, the very fact of the expiration of the nominal statute of limitations established by law for this claim does not mean that the statute of limitations has expired.

The expiration of, say, a three-year period for claims for recovery of funds only indicates that the creditor did not apply to the court during this time with a corresponding claim. However, the authorized person may have circumstances that affect the calculation of the statute of limitations (for example, those that stop the statute of limitations), which the debtor is not aware of. Therefore, the statute of limitations will continue according to the creditor's requirements, and the debtor will at this time report his debt to gross income. The same result can lead to a different qualification of the same act of the debtor as controlled and obliged by persons: the former will consider it as recognition of the obligation (and will calculate the ancient period from the beginning), while the latter will not recognize a similar characteristic of his action. As you can see, the period for the creditor to include bad debt as part of its expenses can be significantly increased, while the overdue creditor debt must be included by the debtor as part of its income under the threat of sanctions immediately after the expiration of the nominal duration of the statute of limitations. Of course, such legislative tricks help to replenish the budget to some extent, but they clearly do not contribute to the achievement of certainty in the material relations between the participants of the civil circulation.

Now let's return to the question posed a little above about the correlation of the described legal tools regarding the display and write-off of bad receivables and payables with the termination of the relevant economic subjective rights and legal obligations. Taking into account the previous studies, we will consider the provisions of the commented legal mechanism regarding the effectiveness of a material obligation after the expiration of the statute of limitations at the request of both the creditor and the debtor. The creditor can include the value of overdue receivables as part of his assets, but, in principle, he has the right not to do this, because it is his right and due to various circumstances, he can refrain temporarily or altogether from this step.

At the same time, regardless of whether or not the overdue debt is written off by the creditor, after the expiration of the statute of limitations, according to the same tax legislation of Ukraine, the debtor must take certain actions that affect the occurrence of the corresponding tax obligations. When his accounts payable for goods received but not paid for becomes hopeless, from a tax point of view, it is transformed into an irrevocable financial aid. Therefore, after the expiration of the statute of limitations on accounts payable, the buyer must accrue income. His failure to fulfill such an obligation is a violation of the Tax Code of Ukraine and entails the application of certain sanctions to the business entity. Such actions of the debtor, according to some researchers, terminate the material right in these relations [9, c. 31-32]. But this

statement is unconvincing, since such a fixation of the termination of the obligation by the debtor does not always correspond to adequate actions of the creditor, who has the right to reduce the income of the corresponding period. In addition, unilateral termination of the obligation by the debtor is certainly illegal.

Of course, the proper legal basis for terminating the obligation is debt forgiveness by the creditor (Article 605 of the Civil Code of Ukraine). But the above-described legal toolkit for adjusting the accounting and tax records of business entities cannot be covered by its disposition. As a general rule, termination of an obligation, including debt forgiveness, deprives the creditor of the right not only to demand performance, but also to accept such performance. And the debtor not only does not have the obligation to perform, but he has no legal grounds to perform it at all, even voluntarily, since the obligation itself has ceased. If, under such circumstances, the obligation was already considered terminated, its performance would be groundless, because civil law does not provide for the possibility of resuming the terminated obligation. However, the fulfillment of obligations takes place after the expiration of the statute of limitations and after the creditor writes off such a debt. Business practices, which, by the way, should be applied under the new Tax Code (although this issue is currently problematic), in such a situation provide for the restoration of assets (but not the civil liability) and the recalculation of the counterparties' tax liabilities.

Therefore, according to tax law, the debtor must reflect the unreliability of his obligation and this leads to certain consequences for him (increased income), and the creditor can reduce his income tax liability by increasing expenses. But, regardless of the performance of these actions, it would be premature to say that they indicate the forgiveness of the debt. It is quite obvious that the requirement of legislation regarding the debtor's inclusion of overdue payables to income does not in any way affect the existence of a binding legal relationship. After all, if the legislator had this in mind, then he would have clearly indicated in the law that debt forgiveness should be considered the creditor's actions that lead to the inclusion of overdue receivables as part of his expenses. As we can see, such a normative instruction is not observed. It is all the more obvious that the tax legislation does not provide for the obligation of the creditor to attribute the amount of overdue receivables to the composition of own expenses. Therefore, regardless of whether or not certain actions, provided for by tax and accounting regulations, have been performed, the creditor's subjective protective right in this regard continues to exist even after the expiration of the statute of limitations, although it no longer has the ability to be enforced. As indicated, the creditor can take other non-judicial measures of influence on the debtor, in addition, the obligation can be fulfilled voluntarily by the latter even after the existence of the right of action.

Thus, it can be concluded that the assumption that the terms introduced by the legislator in tax law determine the temporal boundaries of the existence of subjective rights and obligations of subjects of entrepreneurial activity is erroneous [10, c. 118]. The very fact of writing off the debt from the point of view of optimizing assets according to tax regulations or according to accounting regulations does not yet mean the termination of the obligation, the removal of overdue receivables from the assets

of the business entity due to the expiration of the statute of limitations does not mean the onset of consequences at all, provided by Art. 605 of the CCU. This is a unilateral action by the creditor, which does not aim to terminate the obligation, but only documents the unreliability of the obligation from the point of view of the possibility of its enforcement. Attributing the amount of the debt to income and even paying income tax does not affect the validity of the corresponding obligation, although according to the requirements, the statute of limitations has run out of it. Therefore, we can confidently say about the effectiveness of the general civil rule for economic relations as well: the expiration of the statute of limitations does not lead to the termination of the subjective right and does not deprive the obliged person of the debtor's status.

List of references:

1. Pidoprigora O.A., Kharitonov E.O. Roman law. K.: Yurinkom Inter, 2003. 512 p.
2. Semykina L.M. Comparative characteristics of the classification and assessment of obligations used in the systems of Russian and international standards. Scientific result. "Economic studies" series. 2014. No. 1. P. 61-69.
3. Koretsky S.I. A brief guide to accounting. M. Syrin, 1925. 320 p.
4. Suk L. Accounting of settlements with buyers. Accounting in agriculture. 2010. No. 23. P. 39-44.
5. Dokiychuk K., Zharkova O. Anticipation and taxation. Business. 2004. No. 14. P. 53-57.
6. Biryukova O.A. Conditions for the occurrence of receivables at the enterprise. Bulletin of the Chernihiv State University of Technology URL: vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&l.
7. Parkhomenko V. M. Settlements with buyers and customers: accounting aspect. Bulletin of ZHTU: economic sciences. 2012. No. 3(61). P. 143-145.
8. Demyanenko A.V. Theoretical approaches to the interpretation of the category of receivables by scientists. Collection of scientific works of the IV All-Ukrainian scientific and practical conference Current problems of effective socio-economic development of Ukraine: the search for young people. Vinnytsia, 2015. P. 110-116.
9. Panchenko I. Reflection in the tax records of the taxpayer of amounts owed on obligations for which the statute of limitations has expired. Economy. Finances. Right. 2000. No. 4. P. 30-33.
10. Musica V. The role of time limits in tax law. Entrepreneurship, economy and law. 2005. No. 10. P. 117-120.

ЕТИМОЛОГІЯ ВІКОВИХ ОЗНАК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Вереша Роман Вікторович

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України

Загально визнано і регламентовано на законодавчому рівні, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична особа. Однак в юридичній літературі зустрічаються спроби аргументувати можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи і внести зміни до розділу IV Загальної частини КК України [1, с. 8]. Однак такі пропозиції, як правило, носять вузько приватний характер, а їх автори обмежуються лише пропозиціями щодо редакційного уточнення змісту ст. 18 КК України [2, с. 142]. При цьому не враховується, що, відповідно до цивільного законодавства, юридична особа – це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Таким чином, пропозиції щодо можливості кримінальної відповідальності юридичної особи мають носити не редакційний (технічний) характер, а визначатись комплексним підходом, що охоплює відповідні пропозиції про внесення змін і до інших розділів Загальної частини КК України, зокрема стосовно покарання та його видів, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування тощо, як це зроблено в деяких іноземних державах. На сьогодні юридичні особи можуть бути суб'єктами кримінальних правопорушень за кримінальним законодавством Англії, США, Канади, Шотландії, КНР, Ірландії, Люксембурга, Данії, Нідерландів, Німеччини, Португалії, Франції, Фінляндії, Швеції, Японії та деяких інших держав. Найбільш чіткий та довершений вигляд інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб отримав у Франції, незважаючи на те, що першість у встановленні такої відповідальності належить державам англосаксонської системи права. Згідно з КК Франції до кримінальної відповідальності може бути притягнуто будь-яку юридичну особу, виключаючи державу. Перш за все мова йде про юридичних осіб приватного права: про комерційні товариства, різноманітні асоціації, фонди і тому подібні цивільно-правові об'єднання, а також про приватні групи, що мають законодавче походження і профспілки. Кримінальна відповідальність може бути покладена і на іноземних юридичних осіб приватного права у випадках, коли юрисдикція французьких судів розповсюджується на вчинені діяння. Така перша категорія юридичних осіб. Друга ж представлена юридичними особами публічного права.

У ряді іноземних держав суб'єктом кримінального правопорушення може бути як фізична, так і юридична особа (корпорація). Проте, перш ніж перейти до

розгляду питань відповідальності юридичних осіб, розглянемо загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, що є фізичною особою [3, 23].

У кримінальному законодавстві іноземних держав, як правило, відсутні норми про основні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення. Це пояснюється тим, що такі ознаки нерідко розглядаються як необхідні умови винуватості особи або її осудності.

Вік кримінальної відповідальності в кримінальному праві іноземних держав встановлюється по-різному. Одностайність існує лише з приводу питання про вік «кримінального повноліття»: більшість держав встановили його на рівні 18 років. Нижня ж межа віку кримінальної відповідальності коливається між 10 і 16 роками. У деяких державах низький вік кримінальної відповідальності компенсується заборonoю застосовувати до неповнолітніх осіб звичайне кримінальне покарання (Італія, Швейцарія, Англія, Канада та ін.).

За англійським загальним правом особа, що не досягла семирічного віку, не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки не володіє належною психологічною ознакою – *mens rea*. Дитина у віці від 10 до 14 років також презюмується нездатною скоїти кримінальне правопорушення, проте в цьому випадку презумпція може бути спростована доказом того, що особа вказаного віку у момент скоєння кримінального правопорушення розуміла, що вчиняє «неправильно», тобто усвідомлювала протиправність своєї поведінки. І нарешті, особа, що досягла чотирнадцятирічного віку, здатна нести кримінальну відповідальність.

У США вік кримінальної відповідальності, як правило, встановлюється безпосередньо в чинному законодавстві, хоча і існують штати, що, як і раніше, використовують формулу загального права про презумпцію нездатності скоєння кримінального правопорушення особами певного віку.

Штати, що закріпили в тексті закону вік кримінальної відповідальності, звичайно встановлюють його на рівні 14–16 років. Так, згідно з КК штату Мінесота «діти, що не досягли чотирнадцятирічного віку, нездатні скоїти кримінальне правопорушення, у віці від 14 до 18 років можуть переслідуватися за кримінально каране діяння...». Найбільш низький вік кримінальної відповідальності встановлений у штатах Колорадо і Луїзіана: він складає 10 років. Разом з тим кримінальні правопорушення неповнолітніх, як правило, розглядаються спеціальними юрисдикційними органами – судами у справах неповнолітніх, хоча в деяких, найбільш серйозних випадках можуть розглядатися і судами загальної юрисдикції.

У Франції кримінальна відповідальність може бути покладена на неповнолітнього, що досяг 13 років. Проте, якщо йому ще немає 16 років, суд має право призначити лише скорочене наполовину покарання. Неповнолітньому, що досяг шістнадцятирічного віку, може бути призначене звичайне покарання, передбачене для дорослих осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, хоча суд має право з урахуванням особи обвинуваченого і обставин скоєння кримінального правопорушення призначити скорочене покарання.

У Німеччині віковий початок кримінальної відповідальності визначається не КК ФРН, а в Законі про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх і встановлюється на рівні 14 років. У КК ФРН міститься лише розпорядження про те, що неосудним є той, хто при здійсненні діяння ще не досяг чотирнадцяти років (§ 19).

У німецькому праві розрізняється декілька категорій молодих правопорушників: від 14 до 16 років, від 16 до 18 років і від 18 до 21 року. Остання група є категорією «молодих дорослих». Для неповнолітніх першої категорії діє принцип кримінальної невідповідальності. Якщо вони здійснюють суспільно небезпечні діяння, до них застосовуються виховні заходи згідно із законом про суспільну допомогу. Друга категорія неповнолітніх підлягає кримінальній відповідальності за названим вище Законом про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх. Проте останній може бути застосований і до третьої категорії осіб, якщо судом буде встановлено, що під час здійснення кримінально протиправного діяння така особа за своїм розумовим і етичним розвитком відповідала віковій групі 14–18 років, або якщо правопорушення за своїм характером є типово молодіжним (§ 105–112 Закону про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх).

У КК Швейцарії, як і в багатьох інших країнах, відсутня загальна норма, що визначає основні ознаки суб'єкта кримінально протиправного діяння. Проте швейцарський КК детально регламентує інститут неосудності, зменшеної осудності, а також ряд інших питань, пов'язаних із названими інститутами (ст.ст. 10–13). У четвертому і п'ятому розділах першої книги швейцарського КК містяться положення про кримінальну відповідальність неповнолітніх (молодіжне кримінальне право). До вказаної категорії осіб відносяться діти (від 7 до 15 років), підлітки (від 15 до 18 років) і так звані молоді дорослі (від 18 до 25 років). Слід зауважити, що в багатьох інших державах вік кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень також дуже низький. Наприклад, в Ірані – з 6 років, в Ізраїлі та Йорданії – з 9 років, у Великобританії та Новій Зеландії – з 10 років. Велике значення для характеристики ознак суб'єкта кримінально протиправного діяння мають норми про його вікові межі. Наприклад, ст. 82 встановлює, що діти молодше 7 років не підлягають кримінальній відповідальності за даним КК, діти від 7 до 15 років, що вчинили діяння, яке карається за КК, підлягають відповідальності за нормами так званого молодіжного кримінального права (ст.ст. 82–99).

У КК Іспанії встановлений достатньо високий загальний вік кримінальної відповідальності: 18 років. Разом з тим неповнолітні, що скоїли кримінальне правопорушення, також можуть притягатися до кримінальної відповідальності – за спеціальним Законом про кримінальну відповідальність неповнолітніх (ст. 20 КК Іспанії).

За КК Республіки Польща загальний вік кримінальної відповідальності складає 17 років. Разом з тим в Кодексі міститься положення про те, що особи, які досягли 15 років, можуть нести кримінальну відповідальність за такі кримінальні правопорушення, як посягання на життя Президента Республіки

Польща, просте і тяжке вбивство, умисне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю і деякі інші, перелік яких міститься в § 2 ст. 10 КК Республіки Польща. При цьому притягнення неповнолітнього у віці від 15 до 17 років до кримінальної відповідальності має бути визнано «необхідним заходом» з урахуванням обставин справи, рівня розвитку такої особи, його особистих особливостей, умов життя, раніше застосованих виховних або виправних заходів.

Таким чином, у кримінальному праві Республіки Польща виділяються три вікові групи неповнолітніх, для яких, у разі здійснення ними кримінальних правопорушень, передбачені різні правові наслідки.

Першу групу утворюють особи, що не досягли 15 років, кримінальна відповідальність яких виключається.

Друга група включає підлітків у віці від 15 до 17 років. Вони можуть підлягати кримінальній відповідальності і бути засудженими за ряд кримінальних правопорушень, перелік яких даний в КК Республіки Польща. Разом з тим при засудженні таких осіб суд призначає їм скорочене покарання в межах 2/3 максимальної межі санкції, встановленої для дорослих, крім того, з урахуванням неповнолітнього віку винуватих суд має право удатися до надзвичайного пом'якшення покарання.

Третя група складається з осіб у віці від 17 до 18 років, які можуть бути покарані за будь-яке кримінальне правопорушення, передбачене КК Республіки Польща. Проте цим особам можуть бути призначені виховні або виправні заходи, що не відносяться до покарання, або лікування, якщо це обумовлено обставинами справи, рівнем розумового або психічного розвитку винуватої особи, умовами життя (§ 4 ст. 10 КК Республіки Польща).

За кримінальним правом КНР загальний вік кримінальної відповідальності складає 16 років. За ряд кримінальних правопорушень, до яких відносяться вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, грабіж, розповсюдження наркотиків, підпал, вибух, отруєння та ін., кримінальна відповідальність настає з 14 років (ч. 2 ст. 17 КК КНР). Перелік не є вичерпним. До діянь, відповідальність за які настає вже з 14 років, можуть бути віднесені й інші кримінальні правопорушення, що «серйозно порушують громадський порядок». У Загальній частині КК КНР відсутній окремий розділ або глава, де містилися б норми про кримінальну відповідальність неповнолітніх. У зв'язку з цим в ст. 17 КК КНР, крім положень, що відносяться до віку кримінальної відповідальності, міститься ряд приписів, що стосуються особливостей кримінальної відповідальності осіб, що скоїли кримінальне правопорушення у віці від 14 до 16 років. Такі особи підлягають більш м'якому покаранню, ніж повнолітні, або їм призначається покарання нижче нижчої межі, передбаченої нормою Особливої частини КК КНР за скоєння конкретного кримінального правопорушення. У цій же статті передбачено, що у ряді випадків особам, що скоїли кримінальне правопорушення у віці до 16 років, покарання може не призначатися. У таких випадках можливо застосування таких специфічних заходів виховної дії: посилення контролю і виховання з боку голів їх сімей або опікунів, узяття їх на виховання державою.

Список літератури:

1. Михайлов О.О. Юридична особа як суб'єкт кримінального правопорушення: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2008. 16 с.
2. Вереша Р. В. Кримінальне право України на сучасному етапі. Загальна частина. Навчальний посібник. Київ: Алерта, 2022. 612 с.
3. Вереша Р. В. Суб'єкт злочину: Науково-практичний посібник. К.: Алерта, 2014. 44 с.

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ ТА БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

Говор Максим Сергійович,
аспірант кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В сучасному світі, коли розмір і складність глобальних проблем зростає, необхідність у гуманітарній допомозі, благодійних пожертвах та безоплатній допомозі стає все більш актуальною. Однак, ці поняття не є взаємозамінними, розрізнення гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги є дуже важливим, оскільки кожна з цих форм допомоги має свої унікальні особливості та мету.

Гуманітарна допомога є комплексом заходів, спрямованих на забезпечення потреб людей в життєво важливих ресурсах, таких як їжа, вода, медична допомога, житло, енергетика, транспорт та інші послуги і зазвичай надається в кризових ситуаціях, коли люди перебувають у складних умовах та потребують допомоги, щоб вижити та відновитись. Головною метою гуманітарної допомоги є захист та забезпечення прав людей, які опинилися в складних життєвих обставинах, таких як катастрофи, конфлікти, епідемії, бідність тощо. Гуманітарна допомога зазвичай надається через спеціалізовані організації, такі як Червоний Хрест, UNICEF, UNHCR та інші.

Благодійні пожертви, з іншого боку, це добровільні внески, які збираються для забезпечення певних потреб або розвитку проєктів. Благодійність може бути здійснена фізичними або юридичними особами, які надають кошти, матеріальні ресурси або послуги без очікування повернення. Благодійність може стосуватися різних сфер, таких як культура, освіта, медицина, допомога біженцям, соціальної підтримки, надання стипендій, підтримки культурних та спортивних заходів та інших проєктів. Ці пожертви можуть надходити як на особисті рахунки осіб, що потребують підтримки так і на рахунки благодійних фондів, які займаються наданням допомоги у різних формах наприклад, це можуть бути фонди, громадські організації, релігійні організації та інші.

Нарешті, безоплатна допомога - це допомога, яка надається безоплатно, без будь-яких вимог або очікувань. Вона може бути надана як фізичними, так і юридичними особами, які допомагають іншим у безкорисливих цілях. Це можуть бути різні види допомоги, такі як консультації, підтримка, догляд за хворими чи літніми людьми, допомога у догляді за тваринами тощо. Безоплатна допомога може бути надана як індивідуально, так і колективно, через різні групи ініціатив. Порівняння вищезазначених термінів наведено у таблиці № 1. [1-3]

Україна має власне законодавство, що регулює питання гуманітарної допомоги. Зокрема, Закон України "Про гуманітарну допомогу" та Закон України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" містить

визначення гуманітарної допомоги та регулює порядок надання такої допомоги в Україні. Згідно з цим Законом, гуманітарна допомога – це цільова адресна допомога може бути надана фізичним та юридичним особам, які зазнали шкоди внаслідок катастроф, епідемій, конфліктів, бідності, а також дітям, інвалідам, літнім людям, бездомним та іншим соціально незахищеним групам населення, у грошовій або натуральній формі у вигляді продуктів харчування, медикаментів, одягу, обладнання, транспорту, житла, виконання робіт, надання послуг та іншого. Закон України "Про гуманітарну допомогу" також передбачає, що гуманітарна допомога може надаватися з боку іноземних держав, міжнародних організацій, фізичних та юридичних осіб без будь-яких вимог та умов, окрім випадків, передбачених законодавством.

Відповідно до Закону України "Про благодійну діяльність та благодійні організації благодійні пожертви (благодійний грант) Українське законодавство визначає як безоплатну передачу благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, з метою задоволення громадських потреб, підтримки розвитку культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, охорони довкілля, фізичної культури та спорту, захисту прав людини, допомоги учасникам АТО та осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Стосовно визначення поняття безоплатної допомоги Українське законодавство має прогалину і в цілому немає визначення такого виду допомоги з точки зору гуманітарного права, окрім безоплатної правової допомоги та безоплатної медичної допомоги. Однак якщо проаналізувати поняття гуманітарної допомоги наведено у Законі України "Про гуманітарну допомогу" то можна зрозуміти, що законодавець включив поняття безоплатної допомоги до поняття гуманітарної допомоги тим самим об'єднав їх в одне ціле. Однак безоплатна допомога не є тотожним поняттям до гуманітарної оскільки на відміну від гуманітарної мова йде саме про надання безоплатних послуг як професійних, так і загальних непрофесійних, а не допомоги у грошовій або натуральній формі. Важливими також є те, що поняття безоплатної допомоги є важливим оскільки таке словосполучення міститься у назві ст. 201² Кримінального кодексу України, однак чіткого визначення у законодавстві не має. Така ситуація може викликати певні питання під час кваліфікації даного виду злочину.

Кожен з цих видів допомоги має свою власну мету та спрямований на різні потреби людей та груп. Гуманітарна допомога та благодійність часто мають глобальну спрямованість та орієнтуються на розв'язання системних проблем. У той же час безоплатна допомога може бути спрямована на задоволення потреб окремих людей та груп. Також важливо зазначити, що кожна з цих форм допомоги має свої плюси та мінуси. Наприклад, гуманітарна допомога може бути необхідною для виживання та відновлення у кризових ситуаціях, але не розв'язує проблеми бідності та соціальної нерівності. Благодійність може бути ефективним засобом залучення ресурсів для певних потреб, але може бути

непостійною та нестабільною. Безоплатна допомога може бути дуже корисною для отримувачів, але може бути обмеженою за обсягом та розподілом. [4-6]

Отже, можна дійти висновку, що гуманітарна допомога, благодійні пожертви та безоплатна допомога хоч і схожі, але все ж таки різні за своїм змістом поняття та процеси, і важливо правильно їх розмежовувати. Так з одного боку поняття гуманітарної допомоги є найширшим із трьох наведених і може охоплювати благодійні пожертви та безоплатну допомогу, однак благодійні пожертви та безоплатна допомога не завжди несуть у собі гуманітарні проєкти чи місії. У юридичній літературі гуманітарну допомогу залежно від форми її надання класифікують таким чином: грошова, товарна, надання послуг, виконання робіт. Також можна розрізнити ці поняття за рівнем складності ситуації для вирішення якої така допомога надається. До прикладу в умовах збройних конфліктів, аварій, катастроф або природних катаклізмів надана міжнародним товариством або внутрішньодержавними суб'єктами допомога може вважатись гуманітарною оскільки здійснюється з метою та на принципах міжнародного гуманітарного права, а саме гуманність, нейтральність, неупередженість, добровільність, незалежність, універсальність і єдність. Інший приклад допомоги це надані благодійні пожертви або безоплатна допомога за умов відсутності загрози життю чи здоров'ю людей з метою розвитку соціальних, культурних або галузевих проєктів, однак такі пожертви не є гуманітарною допомогою оскільки підпадають під поняття меценатства або краудфандингу.

Таблиця №1

Порівняння понять гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги

Вид допомоги	Ситуації в яких надається	Форми в яких надається кінцевим одержувачам	Суб'єкти надання та посередники	Мета
1. Гуманітарна допомога	Надається у надзвичайних ситуаціях: - техногенного характеру; - природного характеру; - воєнних; - соціальних. Які в свою чергу поділяються за обсягом наслідків: - міжнародний; - державний; - місцевий; - об'єктний.	Гуманітарна допомога зазвичай надається у формі таких матеріальних ресурсів як: - притулок; - харчування; - вода; - санітарія; - медикаменти; - енергетика; - будівельні матеріали; - фінансова допомога. Також і у формі безоплатної допомоги: - медична допомога; - освіта; - правова допомога і т. ін.	Суб'єктами надання гуманітарної допомоги як правило є міжнародні гуманітарні організації такі як: - ООН; - Action Against Hunger; - Міжнародний комітет Червоного Хреста; - IRC; - UNICEF та ін. Також може бути організована та надана між урядами певних країн.	Головною метою гуманітарної допомоги є захист та забезпечення невід'ємних прав людей, які опинилися в складних життєвих обставинах, таких як катастрофи, воєнні конфлікти, епідемії, бідність тощо.

JURISPRUDENCE
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND THE ENVIRONMENT

2. Благодійні пожертви	Надаються для реалізація наперед обумовлених цілей або проектів у різних сферах, в рамках благодійної діяльності, наприклад: - освіта; - охорона здоров'я - опіка і піклування - наука - спорт та фізична культура і т. ін.	Благодійні пожертви зазвичай надаються у таких формах як: - грошові кошти - матеріальні ресурси - послуги (безоплатна допомога) Також існує окремий вид пожертв у формі грантів.	Суб'єктом надання благодійних пожертв є саме благодійник, особа яка жертвує певний ресурс для кінцевого одержувача (бенефіціара), це може бути як фізична, так і юридична особа. Такі пожертви можуть передаватись напряму від благодійника до одержувача, однак, частіше в таких операціях є посередники такі як: - благодійні фонди; - спілки; - громадські організації; - релігійні організації тощо.	Благодійність заснована як на волонтерській, так і професійній діяльності благодійників, благодійних організацій та благодійних фондів яка орієнтована на допомогу та покращення суспільства, окремих його верств чи осіб. Надається також особам котрі відчувають нестачу в коштах для вирішення індивідуальних, професійних, культурних, суспільних завдань та життя суспільства.
3. Безоплатна допомога	Для безоплатної допомоги не існує чітко визначеної ситуації в якій її надають оскільки вона є більше способом допомоги ніж її видом і здійснюється як в рамках гуманітарної допомоги, так і в рамках благодійної діяльності.	Безоплатна допомога надається у формі вчинення певних дій в інтересах її одержувача, тобто у наданні певної послуги безоплатно. Може надаватись як професіоналами (pro bono) так і непрофесійно.	Безоплатну допомогу можуть надавати фахівці певної справи (pro bono): - юристи; - лікарі; - архітектори; - інженери і т. ін. Також безоплатна допомога може бути надана не фахово, наприклад догляд за хворими чи літніми людьми, допомога у догляді за тваринами тощо.	Мета безоплатної допомоги залежить від ситуації в якій вона надається, однак у загальному сенсі її мета збігається з метою гуманітарної допомоги та благодійної діяльності допомогою.

References:

1.

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0#%D0%9D%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%88%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%96_%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B8

2.

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82>

%D1%8C#%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C

3. Велика Українська Енциклопедія
https://vue.gov.ua/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0
4. Закон України "Про гуманітарну допомогу" від 22.10.1999 № 1192-XIV редакція від 21.04.2022 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>
5. Закон України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" від 05.07.2012 № 5073-VI редакція від 16.11.2022 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
6. А.В. Айдинян «Деякі особливості юридичної конструкції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 Кримінального кодексу України» <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267664/263510>

КОРЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ПРОКУРАТУРИ В ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лук'янчиков Є. Д.

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Лук'янчиков Б. Є.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Микитенко О. Б.

здобувач вищої освіти, Університет економіки, права та інформаційних технологій “КРОК”

Відкрита воєнна агресія, що почалася у лютому 2022 року внесла суттєві корективи в усі сфери життя і діяльності суспільства. Частина територій опинилася під тимчасовою окупацією, а інша в зоні активних бойових дій. Це вплинуло на стан криміногенної обстановки в країні. За інформацією керівника департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу генпрокурора Юрія Белоусова станом на березень 2023 року зареєстровано понад 70,5 тисяч воєнних злочинів, офіційно повідомили про підозру 292 особам, з яких 22 - полонені, а решта - заочно. Щодо 104 осіб справи направлено в суд і за ними ухвалено 28 вироків [1].

Воєнний стан не міг не вплинути на нормативне врегулювання та організацію кримінальної процесуальної діяльності, особливості якої, на думку ряду науковців, обумовлюються низкою чинників, до яких відносять: 1) фактори небезпеки; 2) відсутність доступу до окремих територій; 3) повне або частково обмеження функціонування органів державної влади, у т. ч. правоохоронних і судових; 4) особливості правового регулювання не тільки нормами КПК України, але й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно правовими актами, які активуються в умовах надзвичайних правових режимів; 5) специфічні організаційно-управлінські основи проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень; 6) часткове або повне блокування функціонування окремих процесуальних інститутів та поява нових

процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах та ін.[2, с. 4-5].

Саме тому вже у березні 2022 року до ст. 615 КПК України вносяться зміни, якими на керівника органу прокуратури покладаються повноваження слідчого судді у разі об'єктивної неможливості їх виконання останнім. Перелік таких повноважень визначався вказівкою відповідних статей КПК у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК. Вони стосувалися застосування певних заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій, що потребували ухвали слідчого судді.

У цій статті вважаємо за необхідне зупинитися на врегулюванні повноважень прокурора щодо обрання та продовження запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Слід звернути увагу, що з моменту введення на території України воєнного стану норма, якою визначалися повноваження прокурора у разі відсутності об'єктивної можливості виконання повноважень слідчим суддею зазнавала неодноразових змін. Замість загального правила про покладання на керівника органу прокуратури виконання повноважень слідчого судді, у разі відсутності об'єктивної можливості їх виконання останнім, законодавець спробував викласти це у певному переліку відповідних статей КПК. Повноваження керівника органу прокуратури поширювалися на застосування ряду заходів забезпечення кримінального провадження, продовження строків розслідування та надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) дій. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК в редакції законів № 2125 від 15.03.2022 р. та № 2201 від 14.04.2022 р. керівник органу прокуратури наділявся повноваженнями щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб щодо підозрюваних у вчиненні злочинів, перелік яких наводився у цій нормі проте не був вичерпним. Він закінчувався словами «а у виняткових випадках також у вчиненні тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину». В результаті наступних змін, що зазнала стаття 615 КПК, припис про можливість обрання запобіжного заходу керівником органу прокуратури було вилучено, проте перелік повноважень слідчого судді, які може виконувати керівник органу прокуратури з деякими змінами зберігся. В першу чергу це стосується порядку розгляду клопотань про застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження як: привід (ст. 140); тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 163, 164); накладення арешту на майно та його скасування (ст. ст. 170, 173). Інші статті цього переліку стосуються: загальних обов'язків судді щодо захисту прав людини (ст. 206); строків досудового розслідування і загальних положень їх продовження (ст. ст. 219, 294); проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233); окремих слідчих дій, проведення яких можливе за ухвалою слідчого судді (ст. ст. 232, 234, 235, 245-248, 250). З редакції даної норми можна зробити висновок, що цей перелік є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Проте на практиці можуть виникати ситуації, вирішення яких залежить від прийняття

процесуального рішення слідчим суддею. Для прикладу, треба допитати особу під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225), провести слідчий експеримент в житлі або іншому володінні особи (ст. 240), провести експертизу за клопотанням сторони кримінального провадження (ст. 242, 244). Наперед передбачити усі ситуації, вирішення яких потребує отримання ухвали слідчого судді неможливо. Тому у відповідній статті КПК має бути закріплене єдине узагальнене правило, у випадку якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею передбачених КПК повноважень, їх виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим з прокурором. У разі необхідності обмежити повноваження прокурора в КПК має бути конкретно вказано, які процесуальні рішення має ухвалювати тільки слідчий суддя і не можуть покладатися на інших осіб.

Керівник органу прокуратури викладає своє рішення у формі постанови, в якій має міститися обґрунтування здійснення повноважень слідчого судді (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК). Про прийняте рішення прокурор невідкладно за першої можливості повідомляє прокурора вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення (ч. 3 ст. 615 КПК), що є процесуальною гарантією від можливого необґрунтованого порушення або обмеження прав та інтересів учасників кримінального провадження.

Раніше ми зазначали, що відповідно до чинної редакції ст. 615 КПК, керівник органу прокуратури не наділений повноваженнями щодо обрання запобіжних заходів, у тому числі тримання під вартою, як це передбачалося в попередній редакції. Разом з тим ч. 2 ст. 615 КПК присвячена регулюванню порядку продовження строку тримання під вартою. У ній зазначається, що «строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, передбачених цією статтею, може бути продовжений до одного місяця керівником органу прокуратури ...». В межах строку досудового розслідування тримання під вартою може продовжуватися неодноразово (ч. 2 ст. 615 КПК).

Повноваження керівника органу прокуратури щодо продовження строку тримання під вартою, як запобіжного заходу, обумовлюється об'єктивною неможливістю реалізації таких повноважень слідчим суддею. Продовження строку тримання під вартою керівником органу прокуратури здійснюється незалежно від того, ким (слідчим суддею чи керівником органу прокуратури) обирався цей запобіжний захід.

Отже, керівник органу прокуратури у цих ситуаціях наділений правом продовжити строк тримання під вартою, який був встановлений слідчим суддею або керівником органу прокуратури. Щодо продовження строку тримання під вартою встановленого слідчим суддею не може бути сумнівів. Коли розглядаємо продовження строку тримання під вартою встановленого керівником органу прокуратури, маємо розуміти випадки, коли цей строк був встановлений до

внесення змін в статтю 615 КПК, якими керівник органу прокуратури позбавлений права обирати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Незрозумілою є позиція законодавця, який позбавивши керівника органу прокуратури повноважень обирати запобіжний захід тримання під вартою за об'єктивних обставин, які унеможливають зробити це слідчому судді, залишає за ним право продовжувати строк тримання особи під вартою.

Процедура продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути аналогічною до ухвалення такого рішення слідчим суддею, оскільки його повноваження, за наявності певних умов, передано керівнику відповідного органу прокуратури (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК). Слід звернути увагу, що правом ухвалювати рішення про продовження запобіжного заходу тримання під вартою до одного місяця наділений саме керівник відповідного органу прокуратури, а не прокурор, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні, про що зазначалося в Листі ВС № 1/0/2 – 2022 від 03.03. 2022 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», який було підготовлено ще до внесення змін у ст. 615 КПК від 15 березня [3].

У клопотанні слідчого, погодженого прокурором про продовження строку запобіжного заходу у виді тримання під вартою, а також у постанові керівника органу прокуратури про продовження строку тримання під вартою, обґрунтування прийнятого рішення має підтверджуватися відповідними доказами. Запровадження воєнного стану та обставини, які його обумовлюють, слід розглядати як ризики, які необхідно враховувати при вирішенні питання про застосування та продовження строків запобіжних заходів.

Згідно до п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК керівник відповідного органу прокуратури в специфічних умовах воєнного стану і на визначений час наділяється певними процесуальними повноваженнями слідчого судді. В процесі реалізації таких повноважень йому слід керуватися приписами для суддів, що викладені в Листі ВС № 1/0/2 – 2022 від 03.03.2022 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». У цьому листі надано роз'яснення для суддів і органів досудового розслідування, що стосуються особливостей розгляду клопотання про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану:

- розгляд клопотань, які надходять керівник відповідного органу прокуратури, має здійснюватися у межах встановлених КПК строків, однак за можливості - невідкладно;

- якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток, його участь допускається в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою інших засобів (у тому числі, власних технічних пристроїв, які дозволяють забезпечити відповідний зв'язок з належною якістю звуку та відео). Такому учаснику необхідно роз'яснити його процесуальні права та обов'язки;

- ураховуючи об'єктивні обставини, як виняток, допускається розгляд клопотань щодо запобіжних заходів без участі підозрюваного, з належною мотивацією такої процедури розгляду. Такому підозрюваному має бути забезпечена можливість реалізації права, зокрема, залучення захисника [3].

Продовження строку тримання під вартою керівником органу прокуратури має здійснюватися в порядку, передбаченому ч. 1 ст. 199 КПК. Слідчий за погодженням із прокурором або прокурор мають право подати керівнику органу прокуратури клопотання про продовження строку тримання під вартою не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали (у нашому випадку і постанови прокурора) про тримання під вартою. У такому випадку керівник органу прокуратури виконує делеговану йому функцію слідчого судді.

Керівник відповідного органу прокуратури приймає процесуальне рішення у формі постанови (ст. 110 КПК України). Вважаємо, що в ній має знайти відображення така ж саме інформація, як і в ухвалі слідчого судді про обрання запобіжного заходу або продовження строку тримання під вартою (ст. 196, 199 КПК) з зазначенням обставин, які унеможливили виконання цих повноважень слідчим суддею. Така постанова виготовляється на офіційному бланку, підписується слідчим, затверджується підписом керівника відповідного органу прокуратури та скріплюється печаткою.

У разі необхідності – постанова слідчого, прокурора виготовляється в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка прийняла таке процесуальне рішення, або створюється з використанням Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування відповідно до ст. 106-1 КПК України (ч. 6 ст. 110 КПК).

Документи, підписані, погоджені в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування з використанням кваліфікованого електронного підпису, їх примірники в електронній та паперовій формах визнаються оригіналами документів (ч. 4 ст. 106-1).

Також слід зазначити, що законодавець передбачає випадки, в яких у разі закінчення дії ухвали суду про тримання під вартою, її строк вважається продовженим не більше ніж на два місяці у разі: а) неможливості проведення підготовчого судового засідання (ч. 5 ст. 615); б) неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою у встановленому КПК порядку (ч. 6 ст. 615).

Наведені у даній статті положення є відступом від загальних правил продовження строку тримання під вартою, якими повною мірою гарантується забезпечення законних прав та інтересів підозрюваного у разі необхідності вирішення питання про продовження строку тримання під вартою. Ці випадки об'єктивно обумовлюються умовами воєнного стану, який тимчасово зберігається на окремих територіях України. Такі обмеження, відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнаються допустимими під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом [4].

Неможливість проведення підготовчого судового засідання у призначений судом строк має визначатися в кожному конкретному випадку окремо, враховуючи наявність реальної загрози життю, здоров'ю та безпеці осіб, що перебувають в приміщенні суду, працівників апарату суду, суддів а також існування інших об'єктивних обставин, що впливають на можливість здійснення функції правосуддя.

Разом з тим, незважаючи на особливі умови роботи, органи прокуратури і суд мають робити усе можливе, щоб не допустити пропуск строку тримання під вартою, передбаченого в ч. 5 ст. 615 КПК України. Підготовче судове засідання для розгляду питання про продовження строку тримання під вартою має бути організоване за першої можливості після усунення обставин, що унеможлиблювали його проведення.

Список використаних джерел:

1. Воєнні злочини РФ в Україні: про тонкощі розслідування <https://www.dw.com/uk/ofis-genprokurora-pro-tonkosi-rozsliduvanna-voennih-zlociniv-rf-v-ukraini/a-64919471> (дата звернення 20.03.2023 р.)
2. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 КПК України. Електронне видання. Львів-Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с. <https://zib.com.ua/files/2022-komentar-rozdil-IX.pdf> (дата звернення 21.03.2023 р.)
3. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Лист Верховного Суду від 03.03.2022 р. № 1/0/2-22. <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00820?an=1> (Дата звернення 27.03.2023 р.)
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Дата звернення 25.03.2023 р.)

ХАРАКТЕРИСТИКА НАДЗВИЧАЙНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ НА ПРИКЛАДІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Павлович-Сенета Ярина Павлівна

к.ю.н., доцент

Лепіш Наталя Ярославівна

к.ю.н.

доценти кафедри адміністративно-правових дисциплін

Інституту права

Львівського державного університету внутрішніх справ

У певні періоди розвитку людства виникають гострі соціальні, техногенні, екологічні суперечності, суперечності між природою і суспільством. Це призводить до етнічних і соціальних, політичних і воєнних конфліктів, стихійних лих, великомасштабних промислових аварій та ін. Екстремальні ситуації загрожують життю і здоров'ю людей, створюють умови для знищення значних матеріальних і духовних цінностей. Все це може привести до дестабілізації та руйнування соціальної системи, а тому потребує негайного проведення неординарних заходів, у тому числі правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних та ні [1, с. 12].

Адміністративно-правові режими є тією сферою, в якій функціонують всі елементи правової системи, у взаємодії з різними соціальними та правовими явищами, в результаті чого забезпечується ефективно публічне адміністрування адміністративно-політичною, економічною, соціально-культурною сферами. Регулятивні властивості адміністративно-правових режимів дозволяють ефективно організувати діяльність публічної адміністрації як у звичайних умовах, так і при виникненні надзвичайних ситуацій [2, с. 41].

Сучасний стан розвитку української держави можна охарактеризувати як переломний момент у пріоритетах безпеки держави і українського суспільства. Стратегічні завдання адміністративно-політичного та соціально-економічного розвитку України вимагають вирішення проблем державного суверенітету, територіальної цілісності, захисту життя, прав і свобод громадян.

Повномасштабна війна РФ проти нашої держави, політична, економічна та соціальні кризи та інші негативні процеси, що виникають у сучасній Україні, прямо або опосередковано провокують виникнення різного роду надзвичайних ситуацій, які можуть бути вирішені через встановлення того чи іншого адміністративно-правового режиму.

З огляду на різноманітність завдань і функцій, що здійснюються органами публічної влади, нормами адміністративного права встановлюються різні

режими правового регулювання управлінської діяльності, або адміністративно-правові режими.

Найбільш поширеним вважається визначення поняття адміністративно-правового режиму як поєднання адміністративно-правових засобів регулювання, що застосовуються задля оптимального вирішення певних суспільно-значущих проблем, шляхом застосування імперативного методу правового регулювання суб'єктами публічного адміністрування [3, с. 41].

Своєрідність адміністративно-правового режиму виявляється в особливому порядку виникнення й формування змісту прав і обов'язків учасників адміністративно-правових відносин, наявності специфічних санкцій, що у поєднанні з механізмом адміністративно-правового регулювання сприяє досягненню визначеної мети.

Правові режими, за допомогою яких відбувається така перебудова юридичного інструментарію, можна визначити як надзвичайні. Вони мають переважно тимчасовий характер та належать до адміністративно-правових режимів.

Надзвичайні режими – це спеціальні правові режими життєдіяльності населення, здійснення господарської діяльності і функціонування органів влади на території, де виникла надзвичайна ситуація [4, с. 54].

Законодавство України передбачає три основні різновиди надзвичайних режимів:

- 1) воєнний стан
- 2) надзвичайний стан;
- 3) надзвичайна екологічна ситуація.

Адміністративно-правові режими, як система спеціальних правових норм виникають тільки на основі видання адміністративних актів правозастосовного характеру. Серед правових актів, що регулюють введення та функціонування адміністративно-правових режимів, основна роль відводиться правовстановлюючим актам, які містять первинні «режимні» норми та приймаються інші правозастосовні акти.

Наприклад, на підставі ст. 106 Конституції та Закону України «Про правовий режим воєнного стану в Україні» Президент України приймає рішення про введення воєнного стану, в якому встановлюються певні правила, а місцевий орган виконавчої влади (обласна державна адміністрація), керуючись цим актом, встановлює комендантську годину [5; 6].

Головним у змісті надзвичайних адміністративно-правових режимів є те, що вони:

- істотно змінюють правовий статус суб'єктів відповідної території;
- встановлюють заходи, які застосовуються для врегулювання ситуації [3, с. 87].

Зокрема, в умовах воєнного стану публічне адміністрування, поряд із органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, здійснюють воєнне командування та військові адміністрації [6].

Військовим командуванням, що може запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану, є:

Генеральний штаб Збройних Сил України,
Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України,
командування видів Збройних Сил України,
командування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України,
командування Високомобільних десантних військ Збройних Сил України,
управління оперативних командувань, командування з'єднань та військових частин Збройних Сил України [6].

На територіях, на яких введено воєнний стан, для запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Правовий статус військових адміністрацій регулює Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [6].

Рішення про утворення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування.

Військові адміністрації населених пунктів утворюються в одному чи декількох населених пунктах (селах, селищах, містах), в яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичного невиконання.

Військову адміністрацію населеного пункту очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації.

Військові адміністрації населених пунктів формуються з військовослужбовців військових формувань, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту, тощо. Їх штат формує начальник військової адміністрації, а затверджує начальник Генерального штабу.

Основою будь-якого адміністративно-правового режиму, є встановлена у законодавчому порядку сукупність правил поведінки громадян, юридичних осіб, державних органів та їх посадових осіб і порядок реалізації ними своїх прав у певних ситуаціях (умовах), тобто, так би мовити, «режимні» правила. Чітка правова регламентація порядку соціальної діяльності в режимних сферах є важливою гарантією законності при запровадженні того чи іншого адміністративно-правового режиму.

Заходи правового режиму воєнного стану, визначені Законом України «Про правовий режим воєнного стану», передбачають суттєві зміни в організації суспільного і політичного життя з його переорієнтацією на оборону країни [3].

В місцевості де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями можуть самостійно або із залученням органів публічної влади вживати такі заходи правового режиму воєнного стану [6]:

1) встановлювати посилену охорону важливих об'єктів національної економіки та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення і особливий режим їхньої роботи (електростанції, радіостанції, заводи, тощо);

2) запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України. За працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи (посада);

3) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

4) примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

5) запроваджувати комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

6) встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, а також рух транспортних засобів;

7) перевіряти документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян;

8) забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;

9) порушувати питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

10) встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

11) регулювати (забороняти) роботу підприємств телекомунікацій, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи;

12) забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

13) встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини;

14) забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара;

17) встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, правоохоронців, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ;

18) проводити евакуацію населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення;

20) запроваджувати у разі необхідності нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами, лікарськими засобами і виробами медичного призначення;

21) інтернувати (примусово оселяти) громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України;

22) здійснювати обов'язкову евакуацію затриманих осіб, що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання; підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід - тримання під вартою, що перебувають в слідчих ізоляторах; етапування засуджених осіб.

Отже, правовий режим воєнного стану – це різновид надзвичайних правових режимів. Надзвичайні адміністративно-правові режими передбачають спеціальні правила життєдіяльності населення, здійснення господарської діяльності і функціонування органів влади на території, де виникла надзвичайна ситуація. Головним в їх змісті є те, що вони істотно змінюють правовий статус суб'єктів цієї території, у деяких випадках – систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, встановлюють заходи, які застосовуються для врегулювання ситуації.

Список використаних джерел:

1. Настюк В. Я., Белєвцева В.В. Адміністративно-правові режими в Україні: монографія. Х.: Право, 2010. 128 с.

2. Мінка Т. П. Підходи щодо класифікації адміністративно-правових режимів. Публічне право. 2011. № 2. С. 40-47.

3. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів: монографія. Харків. Право, 2015. 216 с.

4. Кузніченко С. О. Воєнний стан: закордонний досвід та українська модель (досвід комплексного дослідження): монографія. Одеса : Гельветика, 2019. 244 с.

5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Гіржева О.М.,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування.
Державний біотехнологічний університет

Сталий соціально-економічний розвиток, висока якість життя та здоров'я населення можливі лише за умови забезпечення екологічної безпеки території та збереження природних систем. Основою для цього є проведення єдиної екологічної політики, координація діяльності всіх підприємств, установ та організацій у галузі охорони навколишнього середовища з урахуванням довгострокових завдань економічного розвитку. Проблеми, які покликана вирішувати екологічна політика, мають комплексний характер. Крім того, вони мають бути вирішені як на глобальному рівні, так і на рівні кожного окремого підприємства.

Багато в чому екологічні проблеми пов'язані із зростанням виробництва, а, отже, зростанням викидів до навколишнього середовища, нераціональним природокористуванням, використанням свідомо «брудних» технологій

Вирішення комплексу екологічних проблем починається з укладання міжнародних договорів з екологічної безпеки та продовжується розробкою національних державних стратегій з охорони навколишнього середовища, розвитком соціальної та екологічної відповідальності підприємств. Підприємство як кінцева ланка у ланцюзі реалізації екологічної політики грає істотну роль у забезпеченні її успішності.

Пошук дієвих механізмів охорони навколишнього середовища, у зв'язку з екологічною обстановкою, що погіршується, і виснаженням природних ресурсів, є пріоритетним напрямом екологічної політики будь-якої держави. Виходячи з цього, необхідним є впровадження структурованих систем управління охороною навколишнього середовища на підприємствах, інтегрованих у спільну діяльність з адміністративного управління, які гарантують при досягненні фінансово-економічних цілей екологічну безпеку. Тому закономірним є впровадження екологічного менеджменту на всіх без винятку підприємствах.

Для збереження свого становища та конкурентоспроможності у бізнесі підприємствам та підприємцям обов'язково слід враховувати екологічні вимоги, оскільки сьогоdnішній статус виробництва та споживання дуже нестійкий. Це особливо важливо для запровадження нових можливостей бізнесу, новітніх технологій, успішної конкуренції з іншими підприємствами, які враховують екологічні фактори, та задоволення зростаючих екологічних очікувань споживачів.

Екологічний менеджмент – самостійна ініціативна діяльність підприємства, покликана доповнювати існуюче державне та виробниче адміністративне екологічне управління [1].

Більшість сучасних дослідників єдині у тому, що екологічний менеджмент – це управління сучасним виробництвом, при якому досягається оптимальне співвідношення між екологічними та економічними показниками, що потребує розвитку з урахуванням наявних проблем економіки [2].

Система екологічного менеджменту повинна бути спрямована на виконання екологічних цілей та політики підприємства, відповідно до її екологічного контексту та аспектів.

В умовах виснаження природних ресурсів, посилення конкуренції, впровадження у діяльність будь-якого підприємства принципів екологічного менеджменту є не лише питанням його виживання, а й запорукою довгострокових конкурентних переваг та забезпечення високого рівня екологічної безпеки, що безпосередньо пов'язане з економічною ефективністю діяльності підприємства.

На нашу думку, ключова роль екологічного менеджменту полягає в його методологічному спрямуванні діяльності управлінських структур підприємства на забезпечення формування та розвитку нових організаційно-управлінських відносин в умовах сучасної еколого орієнтованої економіки.

Екологічний менеджмент регламентується відповідними стандартами: українськими (ДСТУ ISO 14001-97, ДСТУ ISO 14001:2006, ДСТУ ISO 14004-97, ДСТУ ISO 14004:2006 та ін.); європейськими (EMAS, BS 7750 та ін.) та міжнародними (ISO) серії 1400 (150-14000).

Під час аналізу екологічної спроможності підприємства оцінюються:

- споживання природних ресурсів;
- темпи зростання (зниження) викидів парникових газів на одиницю продукції, викидів у воду, зниження (зростання) енергоємності та інші, залежно від діяльності підприємства;
- надання екологічно безпечної продукції: використання екомаркувань, що ставляться на упаковку товарів та орієнтують споживачів у бік екологічно правильного вибору.

Відповідальність за ефективність системи екологічного менеджменту покладається на керівників, які у свою чергу визначають відповідальних за ефективне використання системи екологічного менеджменту та забезпечення необхідних характеристик екологічності. На всіх рівнях, у працівників підприємства, мають бути повноваження підтримки необхідних характеристик системи.

Основними та найбільш ефективними інструментами екологічного менеджменту прийнято вважати наступне:

- проведення екологічного аудиту;
- оцінка впливу виробництва на довкілля;
- екологічна звітність та сертифікація;
- екологічний моніторинг, реклама та маркування.

Ці елементи дозволяють переконатися, що підприємство діє в відповідно до прийнятої програми з охорони навколишнього середовища.

Як показують дослідження, окремі природоохоронні заходи мають місце практично на кожному підприємстві, проте найчастіше відсутня їх правильна організація та планомірне проведення. Саме такі завдання покликана вирішити служба екологічного менеджменту, оскільки лише грамотні управлінські рішення здатні перетворити традиційно затратні заходи щодо збереження екології на статтю прибутків.

Діяльність підприємства у сфері екологічного менеджменту також відіграє особливу роль у розвитку інвестиційних процесів. Ця позиція є чи не головною при оформленні документів на отримання інвестиційних коштів: аналіз різних питань, що стосуються охорони праці, забезпечення промислової та екологічної безпеки, прозорості підприємства та всього життєвого циклу продукції, що виробляється, займає дві третини їх обсягу, на відміну від власне економічного обґрунтування. При цьому ефективна діяльність підприємства у сфері екологічного менеджменту розглядається як основна гарантія екологічної безпеки та можливості управління екологічними ризиками у процесі проектування, будівництва та експлуатації промислових об'єктів.

Як правило, екологічний менеджмент пов'язується з інвестиціями в природоохоронну діяльність. Нестача фінансових ресурсів, спрямованих на модернізацію виробництва з урахуванням екологічних реалій, а може, і небажання це робити, вкотре підтверджує необхідність екологізації виробництва через формування досконалішої системи управління. Система екологічного менеджменту орієнтується на досягнення результатів за рахунок маловитратних механізмів. У зв'язку з цим пріоритетними є заходи організаційного характеру, що дають швидку віддачу. Однак варто враховувати, що це вимагає зацікавленості та високого рівня кваліфікації працівників.

Крім інвестицій, що спрямовуються на охорону навколишнього середовища, важливе значення має й інноваційний розвиток у цьому напрямі. Саме інноваційні рішення можуть сильно змінити ситуацію на краще.

Діяльність підприємства у галузі екологічного менеджменту здатна призвести до суттєвого економічного ефекту за рахунок економії та заощадження сировини, матеріалів, енергетичних ресурсів; підвищення продуктивності праці; зменшення екологічних платежів; зменшення або повну відсутність витрат на ліквідацію аварій, їх наслідків, штрафних санкцій.

З вище сказаного випливає, що система екологічного менеджменту, що ефективно функціонує, є неодмінною умовою виживання та сталого розвитку підприємства.

Можна запропонувати такі принципи розвитку екологічного менеджменту спрямовані на формування сталого розвитку підприємства:

- збитки навколишньому середовищу від господарської діяльності мають бути менше отримуваних вигод від природоохоронних заходів;
- будь-які екологічні витрати мають вартість;
- мінімізація шкоди навколишньому середовищу через облік соціальних факторів;

- запобігання незворотним процесам, що формуються в процесі виробничої діяльності;
- обмеження використання не поновлюваних ресурсів;
- використання «зелених» цін, що формуються з урахуванням зростаючого попиту цю продукцію.

Екологічний менеджмент на підприємстві сприяє стабільному у часі зниження витрат за рахунок більш раціонального використання ресурсів, у тому числі спрямованих на природоохоронну діяльність.

Екологічний менеджмент по суті, це такий управлінський вплив на об'єкт господарювання, що забезпечує в собі рішення економічних, екологічних та соціальних завдань.

Таким чином, впровадження екологічного управління може бути потужним фактором сталого розвитку та цілком здатне стати основою для розробки унікальних принципів комплексного управління природоохоронною діяльністю.

Отже, відповідно до концепції сталого розвитку підприємству, щоб залишатися ефективним та конкурентоспроможним, необхідно приділити особливу увагу екологічному аспекту своєї діяльності, інакше воно в умовах посилення вимог до еколого-економічної діяльності істотно втрачає свої переваги перед конкурентами.

Розвиток діяльності в напрямку екологічного менеджменту дозволить підприємству вирішувати конкретні економічні та природоохоронні завдання, що в перспективі позначиться не лише на його економічній успішності, а й сприятиме вирішенню національних та світових екологічних проблем.

Список літератури

1. Князева Т. В. Розвиток системи екологічного менеджменту на підприємстві: основні теоретичні положення. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2014. Вип. 1. № 10. С. 391–396.
2. Берзіна С.В., Берзін В.М., Яреськовська І.І. та ін. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти. Київ, 2017. 134 с.

НЕТРАДИЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО БІЗНЕСУ

Кублікова Тетяна Борисівна

Кандидат економічних наук,
професор кафедри менеджменту організацій
Одеський національний економічний університет,
Україна

Кузнєцова Інна Олексіївна

Доктор економічних наук,
професор кафедри менеджменту організацій
Одеський національний економічний університет,
Україна

***Анотація** Розглянуто специфічні нетрадиційні форми фінансування інноваційного бізнесу, які спрямовані на стимулювання інноваційного процесу. Розглянуті можливість впровадження і використання специфічного способу фінансової підтримки інноваційного бізнесу - лізингового фінансування.*

***Ключові слова:** інновація, джерела фінансування, фінансовий лізинг, лізингодавець, інноваційний розвиток, інноваційна стратегія, інноваційна активність, науково-технічний потенціал, нововведення.*

В умовах глобалізації головним чинником підвищення конкурентоспроможності країн на світовому ринку є інноваційна активність підприємств яка характеризується швидкістю та ефективністю впровадження нових видів продукції і технологій, масштабами наукових досліджень і розробок. Однак в умовах обмеженості бюджетних коштів, власних джерел для здійснення інноваційної діяльності, високих процентних ставок за кредити, інфляційних тенденцій проблема пошуку джерел фінансування набула сьогодні особливої гостроти і потребує здійснення комплексних досліджень у цьому напрямі.

Питанням забезпечення різними джерелами інноваційного розвитку бізнесу присвячено чимало праць відомих зарубіжних та вітчизняних учених у тому числі і вивченню питання застосування нетрадиційних механізмів забезпечення інноваційних процесів, одним із яких є фінансовий лізинг.

Економічна важливість фінансового лізингу полягає в тому, що він забезпечує капітал для інвестиційних цілей. Це, в свою чергу, сприяє здоровій економіці, працевлаштуванню та інноваціям.

Найбільш широке розповсюдження лізингові стосунки отримали на початку 80-х років минулого століття у більшості розвинених країн. Вони визначалися як нова, специфічна, додаткова система перспективного фінансування, в якій задіяні орендні стосунки, стосунки кредитного фінансування під заставу і стосунки по боргових зобов'язаннях.

На сьогодні лізингова індустрія є одним з найпоширеніших методів фінансування технічного переоснащення підприємств. Це пов'язано з тим, що на

відміну від грошей, що знецінюються, устаткування, що надається в оренду, за інших рівних умов зберігає свою вартість за вирахуванням зносу. Це дозволяє зберігати реальну вартість активів банку незалежно від рівня інфляції, лізингової угоди, що складається впродовж усього періоду. На відміну від традиційних банківських кредитів лізинг дає можливість повного фінансування усіх витрат по інноваційних проектах.

Згідно з дослідженням "Доступ до фінансування підприємств" (SAFE 2019) лізинг став основним джерелом фінансування для понад 47% підприємств малого та середнього бізнесу (МСБ). Лідерами ринку фінансового лізингу в світі є Великобританія, Китай, Японія, Німеччина та Франція. У розвинених країнах через лізинг здійснюється майже третина інвестицій в основні засоби, тоді як в Україні цей показник останніми роками коливається в межах 3–4%, а у 2015 році він впав значно нижче 3%.

Активний розвиток ринку фінансового лізингу в Україні розпочався фактично після прийняття в 2004 році у новій редакції Закону України "Про фінансовий лізинг". Послуги фінансового лізингу в Україні надаються банками, юридичними особами-лізингодавцями, які не є фінансовими установами (далі – ЮО-лізингодавці), та фінансовими компаніями, які є фінансовими установами (далі – ФК -лізингодавці).

Фінансова криза 2008–2009 років спричинила серйозні проблеми для ринку фінансового лізингу як і для решти фінансового сектору. Незважаючи на певне відновлення економіки, події в Україні 2013–2014 років та девальвація гривні також мали негативний вплив – частина ЮО-лізингодавців покинули ринок.

Пожвавлення активності на ринку фінансового лізингу почалося після 2015 року, що пояснюється поступовим відновленням економічної активності. З 2017 року кількість ФК-лізингодавців зростала з 280 до 439 на кінець 2019 року [1].

Водночас їх роль у операціях фінансового лізингу є дуже малою, оскільки свого часу вони отримували ліцензію на лізингові послуги одним пакетом і "про всяк випадок". Активність ЮО-лізингодавців на ринку фінансового лізингу постійно зростала з 2015 року, проте їх кількість за цей період скоротилася з 268 до 113 компаній. Водночас ЮО-лізингодавці не бажали ставати фінансовими установами через вимогу до "виключного" виду діяльності з надання фінансових послуг, оскільки їм була потрібна можливість надавати послуги оперативного лізингу. [1]

В той же час недоліки національного фінансового лізингу - обмеженість права розпорядження отриманим майном, зобов'язання довготривалої оренди - повністю компенсуються економією коштів, стабільністю умов, гнучкою можливістю реалізовувати значні інвестиційні проекти.

В умовах традиційного банківського кредитування серйозні труднощі виникають з несвоєчасним погашенням позичальниками отриманих ними позик. Це обумовлено, з одного боку, нерозвиненістю заставного законодавства, а з іншої - об'єктивними причинами, коли у багатьох знову створених структур, як і у тих, що вже діють, спостерігається недолік власних засобів, щоб здійснити великі інноваційні проекти або забезпечити матеріальну гарантію по кредитах.

У разі використання лізингу, навпаки, сам об'єкт лізингу служить гарантією від інвестиційних ризиків. Це істотно зменшує можливі збитки банківської системи і в той же час дозволяє оперативно вирішувати проблеми довгострокового інвестування інновацій. Слід зауважити, що придбання майна для подальшої передачі його в лізинг спочатку припускає концентрацію значної суми коштів лізингодавця. Лише після виконання цієї умови можлива закупівля устаткування по лізинговому контракту, що укладається, і представлення його лізингоотримувачу.

На сьогодні ринок лізингу, в нашій країні, потребує реформування та вдосконалення, зокрема через оновлення моделі регулювання. Верховна Рада 4 лютого 2021 р. прийняла Закон "Про фінансовий лізинг"[2]. Згідно з документом, державне регулювання та нагляд на ринку фінансового лізингу здійснює Національний банк України. Не можна не відзначити важливість і якість норм нового закону, проте ефективність його реалізації залежить від фактичного виконання норм і наявності ефективних способів захисту для професійних учасників ринку, громадян та бізнесу.

Але не зважаючи на новації регулювання ринку фінансового лізингу склад суб'єктів вітчизняних лізингових стосунків, в які вступають існуючі лізингові компанії залишаються дуже специфічними. Якщо у світовій практиці лізинговий механізм використовується для розширення можливостей по кредитуванню малого, в т. ч. інноваційного, бізнесу, де гарантією повернення вкладених коштів служить саме устаткування, що віддається в лізинг, то в наших умовах отримати устаткування по лізингу (без урядової підтримки) може лише солідна, така, що має багаторічний досвід роботи, фінансово стійка фірма. Це пояснюється тим, що під конкретний лізинговий контракт закуповується устаткування, як правило, за кордоном, а для купівлі використовується банківський кредит.

Ще одним обмеженням є той факт, що устаткування може бути передане лізингоотримувачу тільки за наявності банківської гарантії погашення його зобов'язань перед лізингодавцем у разі, якщо проект виявиться збитковим. В той же час, майно, що насправді передається за контрактом, не може виступати забезпеченням зобов'язань. Закуплене під конкретний проект, що не має аналогів, воно не може бути передане в лізинг якій-небудь іншій фірмі в умовах нерозвиненості інформаційної сфери і низької інвестиційної активності підприємств. За наявності такої кількості обмежень інноваційним підприємствам цей варіант фінансування просто недосяжний.

Актуальним завданням в організації і фінансуванні лізингового бізнесу є залучення недержавних засобів. Наразі лізингові компанії обмежені в можливості залучати кошти. Склад та співвідношення джерел фінансування для фінансових компаній та юридичних організацій лізингодавців суттєво відрізняються. Основними джерелами фінансування лізингових компаній згідно оприлюдненій інформації Нацкомфінпослуг станом на 31.12.2019 р. були авансові платежі (30%), кредити банків (28%) та власний капітал (27%). Вартість залучення капіталу досить висока, а обсяги обмежені [1]. Загальний обсяг фінансування фінансових компаній хоч і є низьким (на кінець 2019 року – 1,5

млрд грн), проте основне джерело його походження нажаль не деталізується Нацкомфінпослуг (88% фінансування – інші джерела) [1]

Обсяг фінансування лізингових компаній зростає, хоча й повільно, активізація цього процесу можлива завдяки відновленню економічної активності, відкладеному попиту та популяризації переваг цієї форми фінансування капітальних інвестицій на ринку фінансових послуг. Для цього на етапі становлення лізингових стосунків необхідно, на наш погляд, розробити методи їх підтримки, доповнивши діючі економіко-правові умови реалізації лізингових стосунків наступними заходами:

- звільненням господарюючих суб'єктів - лізингодавців від сплати частини податку на прибуток, що отримується ними від реалізації договорів інноваційного лізингу;
- пільгуванням прибутку банків і інших кредитних установ, що отримується від надання кредитів для реалізації операцій інноваційного лізингу;
- звільненням господарюючих суб'єктів - лізингодавців від сплати податку на додану вартість при придбанні майна, що є об'єктом інноваційного лізингу;
- створенням можливостей використання лізингового майна в якості об'єктів застави, розвитком ринку цінних паперів;
- притягнених засобів, що випускаються з метою інвестування, в об'єкти інноваційного лізингу.

Ці умови забезпечать рівноправне, збалансоване співіснування таких джерел фінансової інноваційної діяльності, як кредит, лізинг, власні засоби підприємства. На практиці вибір залежатиме від конкретної економічної ситуації, розрахованої з урахуванням порівняльної ефективності варіантів інноваційного фінансування. При цьому в розрахунках повинні враховуватися податкові пільги, амортизаційні нарахування і інші особливості.

Таким чином ситуація у вітчизняній економіці сьогодні така, що йде процес пошуку і апробації альтернатив фінансового забезпечення інноваційної діяльності. Причому пошук і реалізація альтернатив фінансового забезпечення інноваційної діяльності, що формують систему механізмів її активації в економічній системі, повинні враховувати систему і ступень невизначеності і ризиків, які містяться в самій інноваційній діяльності і в механізмах її забезпечення.

Список джерел

1. <https://www.nfp.gov.ua/>
2. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text>

AGILE-ТЕХНОЛОГІЇ РОЗРОБКИ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – НЕВІД’ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ УПРАВЛІННЯ В ІТ-ГАЛУЗІ

Овчарук Дмитро Сергійович,
аспірант,

Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна

Сьогодні переважна більшість як іноземних, так і українських компаній, які виробляють програмне забезпечення, починають або вже використовують у своїй роботі гнучкі технології розробки, які базуються на Agile-methodologies. І кількість таких компаній постійно збільшується. Подібна тенденція прослідковується також у роботі інтернет-бірж з розробки програмного забезпечення. Замовники навіть невеликих проектів часто разом зі знанням засобів розробки, наявності досвіду роботи, висувають до виконавців такі вимоги, як розуміння ними agile-методологій, уміння працювати в agile-команді, тощо [1].

Отже, agile-технології розробки програмного забезпечення сьогодні стали невід’ємним компонентом управління в ІТ-галузі. Але, як зазначають експерти, agile-технології у більшості випадків сприймаються поверхнево. На жаль, команди з розробки програмного забезпечення часто фокусуються лише на механіці, не усвідомлюючи необхідності культурно-методологічних змін.

Термін «Аджайл» (Agile) широко використовується для демонстрації продуктивності праці. Однак його зміст часто лишається незрозумілим: що ж це – дієвий інструмент чи набір корисних звичок; здатність до швидкої адаптації чи напрацювання необхідних якостей?

Agile – це спосіб мислення і філософія, якій відповідає сукупність підходів (Scrum, Kanban, XP, Lean) і методів управління (Management 3.0). Вони допомагають:

- концентруватися на цілях і потребах клієнтів;
- спрощувати організаційні процеси;
- розбивати проект на короткі цикли з деталізованим пропрацюванням найближчих етапів;
- активно застосовувати зворотний зв’язок;
- аргументовано збільшувати повноваження команд;
- інтегрувати у повсякденний спосіб життя робочі інструменти швидкого реагування.

Ключова особливість методології Agile полягає у створенні комфортних умов для максимальної цінності як результату роботи всієї команди. При цьому концепція підходить як для сфери ІТ-технологій, так і для ведення найрізноманітнішого бізнесу [2].

Agile – ітеративна модель розробки, в якій програмне забезпечення створюють інкрементально від початку проекту, на відміну від каскадних

моделей, де код доставляється в кінці робочого циклу. Основа гнучкої методології – розбиття проектів на маленькі робочі частини, їх ще називають користувальницькими історіями. Відповідно до пріоритетності, завдання вирішують у рамках коротких двотижневих циклів (ітерацій). Виділяють 12 принципів, що входять у Agile Methodology, їх можна розділити на 4 основні ідеї:

- пріоритет людей та спілкування над інструментами та процесами;
- пріоритет працюючого продукту над повною документацією;
- пріоритет співробітництва із замовниками над затвердженням контракту;
- пріоритет готовності змінюватися над дотриманням раніше створеного плану.

Метод успішно застосовують такі компанії як Microsoft, Yahoo, Siemens Healthcare, а проектний менеджер Amazon навіть описав кейс впровадження Scrum на основі отриманого досвіду.

Найбільш затребувані підходи з принципами Agile – це Kanban і Scrum. Перший метод вважається більш демократичним, а другий фреймворк – більш директивним.

Kanban підтримує існування кількох вузькопрофільних груп. Наприклад, спершу працюють аналітики, тоді веб-дизайнери, а потім розробники. При цьому колектив може бути універсальним. Але ролей як таких у ньому немає.

Scrum – гнучка методологія з однією універсальною групою, до якої входять різнопланові фахівці. Ця Agile-команда (Scrum-команда) не має формальних внутрішніх спеціалізацій, тобто, аналітик може допомогти із завданням розробнику, тестувальник – дизайнеру і т.д. Крім того, у Scrum є дві ролі:

- Scrum-майстер (організатор), який консулює, фасилітує, навчає, коучить, тренує всю команду, власника продукту й організацію, а також адмініструє процес;

- Product Owner (власник продукту), що визначає хід проекту відповідно до пріоритетів і вимог замовника [1].

Методологія має декілька метрик, що дозволяють проаналізувати ефективність на різних етапах роботи. До них відносять:

- продуктивність (метрики Velocity і Throughput), тобто, кількість виконаних задач на певних стадіях;

- якість, що визначається на основі відгуків зацікавлених сторін і часом, витраченим на створення продукту;

- прогноз (метрика capacity), що визначає кількість годин, доступних у наступному спринті (невеликому циклі поставки історій користувачів);

- бізнес цінність – індивідуальний показник для конкретного продукту.

Отже, Agile методи можна розпізнати за трьома основними характеристиками:

- мінімізація ризиків і втрат;

- робота в коротких циклах з постійним зворотним зв'язком;

- самоорганізовані команди.

Одним із завдань Agile process є підвищення важливості команди, мотивації працівників, розширення спектру їх можливостей для самореалізації, а також

самостійність у прийнятті ключових рішень. Так, вмотивований член команди активніше працює для отримання якісного і швидкого результату від своєї діяльності. Здоровий мікроклімат у колективі, в свою чергу, сприяє зацікавленості працювати на благо продукту, а розширення повноважень дозволяє оперативно вирішити поставлену задачу. Слід зазначити, що важливу роль відведено командному плануванню, де кожен член команди є цінною частиною єдиного організму. Спільне обговорення задач, внесення пропозицій і аналіз помилок допомагає швидкій адаптації і зменшенню кількості прорахунків у конкретній ситуації [2].

Успіх справи багато в чому залежить від того, наскільки вона задовольняє потреби клієнта. Для цього у підході Agile є кілька дієвих інструментів:

– концентрація на потребах клієнта є не тільки у власника бізнесу, але й у всіх учасників проекту;

– кожен працівник розуміє потреби клієнта, а також його побажання, очікування щодо продукту;

– працівники «відчувають» замовника і пропонують своє бачення на певній ділянці роботи;

Таким чином, демократичний формат робочого процесу передбачає активну участь і високу мотивацію всіх працівників.

Список літератури

1. Електронний ресурс. Режим доступу:
<https://worksection.com/ua/blog/agile.html>

2. Що таке Agile і як його застосувати в бізнесі. Режим доступу:
<https://brainrain.com.ua/uk/chto-takoe-agile-ua/>

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМ МАРКЕТИНГОМ В УМОВАХ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН

Риженко Олексій Миколайович

к.е.н., ст. викладач кафедри
менеджменту та туризму
КЗВО «Хортицька національна
навчально – реабілітаційна академія» ЗОР

Омельчак Ганна Володимирівна

ст. викладач кафедри
менеджменту та туризму
КЗВО «Хортицька національна
навчально – реабілітаційна академія» ЗОР

Корпоративний маркетинг – це комплексний маркетинговий підхід, який використовується великими компаніями для збільшення й утримання клієнтів. Він поєднує стратегії, орієнтовані на зростання, з ресурсами всієї організації, щоб максимізувати маркетингові зусилля.

Масштаби цього типу маркетингу набагато більші та складніші, ніж повсякденний маркетинг, і включають кілька каналів і тактик.

Проблема корпоративного маркетингу полягає в додатковій складності великої організації. Це означає більше спеціалізованих команд, більше контактів із споживачами, більший відділ маркетингу та труднощі швидкої зміни курсу (особливо через те, що внутрішні та зовнішні правила уповільнюють виконання).

Щоб досягти успіху, корпоративний маркетинг вимагає співпраці між різними відділами всередині компанії, включаючи продажі та розробку продукту. Він також відрізняється від звичайного маркетингу тим, що більше ресурсів зосереджено на багатоканальному маркетингу, поінформованості про бренд і залученні в соціальні мережі.

Порівняно з невеликими підприємствами, корпоративні компанії можуть тестувати та використовувати майже всі канали для охоплення клієнтів, і вони мають різні відділи, які працюють над індивідуальними стратегіями для кожного каналу. Вони також мають перевагу розміру та репутації, щоб підвищити впізнаваність бренду та легше розширити свою клієнтську базу.

Маркетинг українських підприємств стикається з багатьма проблемами. Вирішення цих проблем вимагають зусиль для подолання та мають вирішальне значення для успішної маркетингової кампанії. Проблеми, з якими стикаються корпоративні компанії, відрізняються від проблем малого та середнього бізнесу, причому перші стикаються з більш складними та ресурсномісткими проблемами.

В Україні основними проблемами, з якими стикаються підприємства:

- адаптація до технологічних змін, тобто до створення технології (або процесу), безперервний процес вдосконалення технології (під час якого вона часто дешевшає) і її поширення (дифузія) у промисловості та суспільстві [1];

- управління великим обсягом даних;

- управління бюджетами (з урахування особливостей бюджетного процесу в умовах воєнного стану) [2];

- узгодження маркетингових зусиль із бізнес-цілями. Цілі мають бути обов'язково узгодженими з місією компанії, між собою (ієрархія цілей) та з тими, кому належить їх виконувати. Необхідно зауважити на обов'язковості врахування SMART-принципів для цілей, тобто цілі мають бути конкретними - Specific; досяжними - Measurable; узгодженими (між собою) - Agreeable, Accordant; вимірними - Realistic; ув'язаними в часі – Timebounded [3].

- вимірювання маркетингової ROI (коефіцієнт, що показує рівень прибутковості або збитковості всього бізнесу або окремого бізнес-процесу) та ROMI (повернення маркетингових інвестицій, або, якщо говорити більш строго, коефіцієнт рентабельності маркетингових інвестиційних витрат);

- створення та підтримка ефективних команд, враховуючи умови сьогодення через пандемію та війну в Україні часто це віддалені (дистанційні) команди;

- творення впізнаваності бренду та лояльності;

- розробка послідовного та переконливого контенту. Залучайте потенційних клієнтів контентом, який відповідає кожному етапу їх покупки, і розширте пропозиції, які мотивують їх зв'язатися з вашою командою продажів для демоверсії або обговорення. З онлайн-технологіями та цільовим списками це повинно стати вигідним інструментом для відділення ймовірних і потенційних клієнтів, прискорення конверсії клієнтів через воронку продажів і, що не менш важливо, оптимізувати «маркетинг, що заснований на даних», зв'язуючи кожную частину контенту з такими вихідними параметрами як відкриття, читання, завантаження і т. д. [4].

- розуміння цільової аудиторії та управління відгуками клієнтів;

- дотримання нормативних актів, дотримання вимог і конфіденційність клієнтів

- програмне забезпечення корпоративного маркетингу. Серед основних можна віділити: програмне забезпечення CRM; програмне забезпечення для автоматизації маркетингу; рекламне програмне забезпечення; програмне забезпечення електронного маркетингу; програмне забезпечення для керування соціальними мережами; програмне забезпечення маркетингу на основі облікових записів (ABM); програмне забезпечення для медіапланування та купівлі; програмне забезпечення для бюджетування та прогнозування; програмне забезпечення Business Intelligence (BI); інструменти управління проектами; програмне забезпечення для чат-ботів. На сьогодні актуальним є впровадження GPT – чатів.

Коли мова заходить про корпоративний маркетинг, для великих брендів ставки високі. Ці компанії багато в чому залежать від своїх маркетингових

зусиль, оскільки їм потрібно досягти довгострокового успіху, щоб залишатися конкурентоспроможними та підтримувати прибутковість.

Компанії можуть створювати ефективні маркетингові стратегії, які сприятимуть зростанню та прибутковості, будуючи міцні стосунки з клієнтами, створюючи стабільний імідж бренду та використовуючи новітні технології та дані.

Застосовуючи цілісний підхід до маркетингу та зосереджуючись як на короткострокових, так і на довгострокових цілях, великі бренди можуть налаштуватися на довгостроковий успіх і зберегти конкурентну перевагу у відповідних галузях.

Список літератури:

1. Технологічні зміни. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Технологічні_зміни
2. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14654>
3. Основи маркетингової стратегії URL: <https://leosvit.com/art/osnovy-marketyngovoyi-strategiyi>
4. Контент-маркетинг: 4 правила, які працюють та доведені цифрами URL: <https://www.management.com.ua/notes/content-marketing.html>

РЕФРЕЙМІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОМОТИВАЦІЇ ТА ЗАПОРУКА ЗДІЙСНЕННЯ УСПІШНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Чупир Олена Миколаївна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту і
публічного адміністрування
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова

Бутенко Олена Петрівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і
публічного адміністрування
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова

Одним із яскравих показників успішності діяльності менеджера є самомотивація – його здатність у багатьох складних і відповідальних ситуаціях тривалий час обходитися без зовнішнього позитивного підкріплення. Її наслідком є не лише кінцеві показники результативності та ефективності діяльності організації, але й придбання нею додаткових конкурентних переваг високого порядку, що забезпечують стійкість протягом тривалого часу.

Окрім того, навички у сфері самомотивації дозволяють менеджеру досягати поставлених цілей, незважаючи ні на що, зберігати гарний настрій і відчувати набагато менше стресу при веденні абсолютно будь-якої, навіть непривабливої діяльності.

Дуже важливим для створення успішної діяльності менеджера та його довгострокової перспективи в роботі є вміння здійснювати аналіз своїх мотивів і відношення щодо роботи. Чинники, що стимулюють працю, залежать від її основних особливостей, які також необхідно враховувати. Мотивація працівника має динамічний характер, він може змінюватись і спричиняти вплив на інші сфери діяльності.

Для того, щоб виробити навички із виставленням пріоритетів для задач та управління вигоранням, необхідно створювати власну стратегію самосприйняття: самомотивацію, самоконтроль та управління собою.

Якщо людина зіштовхується з якоюсь несподіваною зміною, то вона може цю зміну сприйняти як щось «погане», негативно відреагувати на неї. З'являється страх перед подальшими подіями або відчуття тривоги. Це може викликати стрес, знизити настрій і вплинути на ефективність діяльності, що виконується людиною. Але ці зміни, що відбуваються, не є ні поганими, ні

гарними, негативною є тільки реакція людини на ці зміни. Дивлячись через призму негативу на людину або подію, що відбувається, можна запрограмувати себе на невдачу або на стрес, створюючи таким чином собі перепони на своєму шляху просування вперед. Як створити кращий день, не дивлячись на суцільну невизначеність? Існує велика кількість підходів і методик, які можуть допомогти керівнику розвинути самомотивацію у співробітників.

Побороти упередження та змінити моделі поведінки допоможуть навички рефреймінгу, тобто це спеціальний прийом, який дозволяє побачити ситуацію, факт, дію по-іншому, під іншим кутом зору. Рефреймінг - це чудовий інструмент переключення уваги з негативного на позитивне.

Останнім часом рефреймінг знайшов своє застосування у багатьох сферах, зокрема, у психології та менеджменті. Технологія рефреймінгу була розроблена у рамках теорії нейролінгвістичного програмування як техніка позитивного сприйняття та механізм впливу на поведінку особистості Річардом Бендлером і Джоном Гріндером.

Рефреймінг – це спеціальний прийом, який дозволяє змінити точку зору людини на іншу, навіть зовсім протилежну. Це здатність бачити ситуацію зі всіх боків. І там, де одні люди бачать тільки проблеми, інші знаходять можливості. Наприклад, перебуваючи на заході, який є не цікавим і нудним, все те, що на ньому відбувається, можна сприймати як дарма втрачений час, а можна розглядати як можливість засвоєння побачених помилок, як потрібно робити, а чого взагалі не можна робити або щось узяти собі на озброєння.

Підґрунтям певної ситуації або проблеми чи кризи є позитивний ресурс, рефреймінг надає допомогу у переосмисленні та баченні проблеми у новому ракурсі й у новому контексті. Сутність рефреймінгу полягає у переосмисленні та перебудові механізмів мислення та сприйняття, таким чином порушуючи стійкі форми взаємодії.

Головною метою рефреймінгу є допомога людині в тому, щоб вона змінила своє сприйняття щодо того чи іншого явища або процесу та знайшла нові точки зору. Це дасть змогу здійснити активізацію людини, її креативного мислення та знизити емоційне, нервеве та психологічне напруження.

Отже, рефреймінг дає змогу побачити нові можливості улюбій ситуації. Рефреймінг не передбачає обману, він повинен здійснюватися тільки у рамках дотримання істини й адекватності картини світу людини.

Р. Бендлер і Д. Гріндер розробили та запропонували модель рефреймінгу, що має певні етапи:

1. Визначення поведінки, що підлягає змінненню.
2. Встановлення комунікації з частиною, що відповідає за дану поведінку.
3. Відділення позитивного наміру від поведінки.
4. Отримання доступу щодо творчої частини задля генерування нових варіантів поведінки (кількість – не менше, ніж 3).
5. Встановлення відповідальності зв використання нових варіантів поведінки, тобто процес прийняття рішення повинен мати наслідки для особистості.

6. Кінцева узгодженість між «особистістю» та її «підсвідомістю» (екологічна перевірка). Така перевірка полягає в тому, що виявляється, чи немає таких частин особистості, що заперечують проти трьох обраних варіантів. Якщо є, то необхідним є повернення щодо другого етапу.

Зазначимо способи та основні правила, завдяки дотриманням яких реалізація рефреймінгу може бути успішною, а саме:

1. У ситуації, що склалася, намагатися знайти іншу, більш позитивну сторону: «Замість того, щоб заробляти гроші, ми витрачаємо час на навчання». Рефреймінг: «Те, чому ми навчимося, дасть змогу нам заробляти у майбутньому ще більше, ніж ми заробляємо зараз».
2. Постановка альтернативного питання для того, щоб показати переваги тієї чи іншої ситуації, необхідно використовувати слово «зате», «проте», «або» («чи») для створення контрасту: «Зробив помилку – зате тепер точно не варто робити у майбутньому», «Він досить повільний, проте, все перевіряє та не припускається помилок», «Чого ти хочеш: щоб я пообіцяв тобі все, про що ти зараз просиш, чи сказав, що я реально можу тобі гарантувати?».
3. Змінити контекст та переформулювати одне і те ж висловлювання з позитивної сторони: «Ми даємо тобі додатковий проект для того, щоб ти зміг проявити себе, довести свою спроможність щодо подальшого зростання» замість «Ти отримуєш додаткове навантаження за ті ж самі гроші».
4. Поставити факт, людину чи ситуації у ряд, який вигідний для порівняння: «Ти зараз встигаєш набагато більше, згадай, скільки часу у тебе виходило на ту саму роботу три місяці назад».
5. Використовувати конотацію, тобто додатковий смисловий або емоційний відтінок якого-небудь слова або висловлювання: «дорогий-цінний», «нудний-суворий»: «Цей костюм виглядає надто нудним для цього заходу. Не нудним, а суворим – це саме те, що потрібно для офіційного заходу».

Але якщо рефреймінг сконструйований, то це ще не означає, що він буде працювати для людини, саме необхідно, щоб він зачепив важливі для людини цінності та поняття для того, щоб людина змінила оцінку.

Таким чином, арсенал рефреймінгу дуже різноманітний і якщо грамотно його використовувати керівникам і менеджерам, то можна більш ефективно вирішувати різноманітні управлінські задачі. Рефреймінг дозволяє переосмислити та перебудувати механізми сприйняття, мислення та поведінки. Якщо вміти його здійснювати правильно, то можна навчитися бачити нові варіанти, створювати нові можливості та відкривати нові альтернативи.

Систематичне застосування підходів у роботі з елементами рефреймінгу надає підприємству значні конкурентні переваги та виступає інструментом його високоефективної роботи.

Використання рефреймінгу керівниками на підприємствах підвищує ефективність їх роботи шляхом осмислення того, що відбувається навкруги, а

також це допомагає створити у трудовому колективі креативне середовище та новий тип поведінки і взаємодії між його членами.

Список літератури:

1. Кіріченкова Л. Моделювання своєї поведінки як інструмент саморозвитку. URL: <https://community.uteka.ua/ua/publication/life-21-moya-zhizn-63-modelirovanie-svoego-povedeniya-kak-instrument-samorazvitiya> (дата звернення: 06.04.2023).
2. Мирончук Н. М. Основи самоорганізації у професійній діяльності: навчально-методичний посібник. Житомир: Житомирський державний університет ім. І.Франка, 2020. 133 с.
3. Модифікований шестикроковий рефреймінг. URL: <http://medbib.in.ua/modifitsirovannyiy-shestishagovyyiy-refreyming.html> (дата звернення: 07.04.2023).
4. Ніколаєнко С.О., Улунова Г.Є. Особливості використання рефреймінгу в процесі раціонально-емоційної поведінкової терапії нездорових негативних емоцій у персоналу організації. *Габітус*. 2022. № 39. С. 175-18.
5. Основні види та базові методики рефреймінгу. URL: https://studwood.net/1269174/psihologiya/osnovnye_vidy_bazovye_metodiki_refreyminga (дата звернення: 07.04.2023).
6. Рефреймінг «шість кроків». URL: <https://alexus.com.ua/terapiya-z-metodiki-np/> (дата звернення: 07.04.2023).
7. Чкан А.С., Маркова С.В., Коваленко Н.М. Самоменеджмент: навчальний посібник. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 84 с.

FEATURES OF THE EARLY STAGE OF HIV INFECTION

D. S. Sosnoenko

Graduate student, assistant at the Department of Infectious Diseases with
Epidemiology of Sumy State University

V. O. Kopchuk

Student of the 5th year of the Scientific and Educational Medical Institute of Sumy
State University

Actuality. In January, 2023, according to the Ministry of Health, a 901 new case of HIV infection is officially incorporated in Ukraine, in a 261 patient it is diagnosed IV -clinical the stage, and 113 people died of AIDS. ^[1]

A long latent period, a serological window and a variety of clinical manifestations create problems with regard to high-quality diagnosis and timely treatment. ^[2]

Goal. To establish the features of HIV infection in the first clinical stage and to improve early diagnosis.

Materials and methods. In the KNP COP "Regional Clinical Medical Center for Socially Dangerous Diseases" and in the Medical Center for Infectious Diseases and Dermatovenereology named after Z. I. Krasovitsky, a 121 person was inspected with the set diagnosis HIV infection. The diagnosis was confirmed by implementation of triple IFA and non-permanent test of Western Blot (imunoblotingu), adhering to all requirements of legislation of Ukraine.

4th persons were withdrawn from research through falling short of with the criteria of research, namely is the use of alcohol and narcotic substances, pregnancy, psychical and mechanical damages of the nervous system, in anamnesis.

Among inspected there were 67 men and 50 women. The average age of all patients was 38.0 years (34.00-43.00); ($p = 0.04$). Separately, men – 40.1 (± 7.45) years, ($p = 0.20$); women – 37.0 (± 7.39) years, ($p = 0.48$).

Carried out collection of epidemiology, kliniko-anamnestic and laboratory information. The information was processed using the computer programs Microsoft Office Excel 2010 and IBM SPSS Statistics v.23 (developer - IBM Corporation).

Research results and their discussion. Among the patients examined by us, 41 people were selected for a detailed study of the course of the I-clinical stage of HIV infection. The average age of all participants was 37.0 (± 7.41) years; ($p = 0.84$). Among the patients, women predominated - 24 persons, aged 36.0 (± 6.81) years, ($p = 0.98$). There were 17 men at the age of 38.5 (± 8.1) years, ($p = 0.98$). The average duration of the disease in the studied subjects was 4.8 (± 3.08) years. Among the possible routes of transmission indicated by HIV-infected persons, the sexual route of transmission was dominant, the parenteral route was indicated by only a fifth of those interviewed (mainly when injecting narcotic substances).

The subjects were divided into two groups. Group I - people with no clinical signs of the disease: 18 women and 9 men. Group II included patients with clinical signs of the disease: 6 and 8 female and male people, respectively. The average age of groups I and II was 35.5 (± 5.8), ($p = 0.917$) and 40.0 (± 9.3), ($p = 1.00$) years, respectively.

The following clinical symptoms were established in the examined group II: 2 persons had frequent headache, generalized lymphadenopathy - 3, epileptic seizures - 1, progressive visual impairment - 1, depressive disorders - 2, hyperthermia of unclear origin - 1, cognitive dysfunction and memory disorders - 3, rash on the body - 1 person.

In group II, body temperature fluctuated in the range of 36.5-37 °C - 11 patients, ≥ 37.0 °C - 2 people, ≤ 36.5 °C - 1 person. In group I - in 20, 1, 6 patients, respectively.

Both groups were dominated by patients with an undetectable level of viral load (≤ 40 RNA copies/ml of blood). Only 5 people from group I had an indicator ≥ 40 in the range from 170 to 202976 RNA copies/ml of blood.

In persons with signs of pathology, as well as in asymptomatic patients, the average value of CD4-lymphocytes was equal to 605.77 (± 244.19) and 600.78 (± 235.84) cells/ml, respectively.

Among all examinees from the two groups, 13 people had a positive level of IgG to the group of TORH infections. 9 patients were diagnosed with a positive level of IgG to several pathogens. The most commonly detected IgG to *Toxoplasma g.* was in 8 people, Herpes simplex I and II types in 6 people, and HCV in 5.

In the course of treatment, the treatment regimen of 29 HIV-infected patients was changed. Of them - 10 patients of group II and 19 people of group I. All those involved in the study were committed to ART. There are 2 subjects on substitution therapy.

Conclusions. Among the examined HIV-infected, women of the young age group predominate. The sexual way of transmission predominates. The third part does not have any clinical symptoms. The clinic that met more often: nervous excitability, generalized lymphadenopathy, headache, cognitive dysfunction and memory disorders.

Most of the subjects had an undetectable viral load (≤ 40 RNA copies/mL blood), but in 5 asymptomatic patients the range of viral load ranged from 170 to 202976 RNA copies/mL blood. The average number of CD4 - lymphocytes in patients was 572 (± 238) cells/ml of blood.

Almost a third of the examined had a positive level of IgG to the group of TORH infections.

More than 29 people have changed their ART regimen and 2 of the total number of people surveyed are receiving substitution therapy. All patients are adherent to ART.

Research perspective.

The result of the study provides an opportunity to take into account symptomatic, laboratory and anamnestic signs of patients for a more detailed study of the course of the I clinical stage of HIV infection and to improve the diagnosis of the disease.

References

1. State institution "Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine", 2020: website. Retrieved from: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilsnid/statistika-zvilnidu> (Last accessed: 20.02.2023).

2. World Health Organization: website. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/factsheets/detail/hiv-aids> (Last accessed: 29.01.2023).

OF THE MICROBIOME OF THE PREEPITHELIAL BIOFILM OF THE COLON MUCOSA OF WHITE RATS DURING EXPERIMENTAL HYPOTHYROIDISM

Gavryliuk Olesya

assistant

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine

Mikheev Andriy

Candidate of Science in Biology, Associate Professor
Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine

Sydorchuk Ihor

doctor of medicine Sciences, professor, professor
Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine

Summary: under conditions of established experimental hypothyroidism in laboratory animals (white rats), the colonization resistance of the mucous membrane of the large intestine decreases, which is caused by the destabilization of the microbiome of the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane with contamination and colonization of the mucous membrane by opportunistic enterobacteria. At the same time, in the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane of the large intestine in animals with experimental hypothyroidism, the population level and coefficient of quantitative dominance of representatives of normal microflora are significantly reduced.

Key words: microbiome, preepithelial biofilm, colon, experimental hypothyroidism.

Introduction. The gastrointestinal tract is a complexly organized collection of different types of epithelial cells that form a single layer of the mucous barrier, the immune system of the host's mucous membrane, and microorganisms that form the intestinal microbiota [1]. The mucosal barrier, including physical and chemical factors, spatially separates the gut microbiota and the host immune system, preventing the development of an immune response directed at nonpathogenic commensals and food antigens. However, crosstalk between epithelial cells and microbiota is necessary to maintain the integrity of mucosal surfaces, and therefore the gut microbiome and epithelium have developed a complex interdependence necessary to maintain intestinal homeostasis [2, 3]. The conditions for the vital activity of microbiota in the pre-epithelial biofilm are the most comfortable and optimal for numerous taxa of microorganisms. Therefore, the environment in the large intestine contributes to the formation of a large complex microbial consortium - the microbiome, which turns this biotope into an active enzyme organ [4].

Preepithelial biofilm (preepithelial biofilm), the basis of which is formed by mucous layers, is considered as the first line of defense between the microbes in the

intestinal lumen and the cells of the macroorganism. It is also the surface of the initiation of interaction of the "human/animal-microbiome" ecosystem, its cells are covered with glycocalyx, which plays an important role in the construction and functioning of the pre-epithelial biofilm and is closely associated with the microbiota. Microorganisms of the glycocalyx actively participate in the circulation of mucus, its main substrate is mucin, which plays an important role in resisting the invasion of foreign bacteria and intestinal microorganisms, regulating the body's immune function [5]. This role is performed by mucin-degrading bacteria, which use mucin as a nutrient medium. These are mostly bacteria belonging to the genera *Bifidobacterium*, *Bacteroides*, *Clostridium*, *Prevotella*, *Streptomyces*, *Vibrio*, *Akkermansia*. Microorganisms associated with the periepithelial biofilm have good access to the periepithelial mucus as a source of nutrition [6]. The latter protects the mucous membrane from unwanted pathogenic microorganisms, and together with mucin, microbiota and immune protection factors forms a powerful protective barrier that protects the internal environment of the body from the translocation of pathogenic, opportunistic microorganisms, harmful biological and chemical substances. But some pathogens also use mucus components as a signal to modulate the expression of virulence genes and thus adapt to the host's environment, especially with changes in homeostasis and its regulation [7]. Previous studies have shown that the gut microbiome is associated with thyroid disease, with differences in gut microbiota composition observed in patients with thyroid disease compared to healthy individuals [8, 9]. Therefore, the study of changes in the taxonomic composition and population level of the microbiota of the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane of the colon of animals with experimental hypothyroidism is important and relevant.

The purpose of the study was to study changes in the taxonomic composition, population level, and microecological indicators of the "macroorganism-microbiome" ecosystem of the symbiotic microbiota of the preepithelial biofilm of the colon in animals with experimental hypothyroidism.

Research materials and methods. To achieve our goal, experiments were conducted using the classical model of hypothyroidism, which was simulated for 14 days by intragastric administration of "Mercazolil" to experimental animals at the rate of 10 mg/kg of body weight [10]. The study used male white laboratory rats of the same sexually mature age, body weight 150-200 g, which were kept in standard vivarium conditions. All animals (15 of the main group and 15 of the control group) received complete granulated combined feed, had a standard light regime (12:12 hours), stable air temperature of 18-20 °C and humidity of 50-60%. All animals corresponded to the 4th class of purity according to microbiological and parasitological statuses. During the experiment, the dynamics of changes in body weight of animals were determined by weighing. To confirm the effectiveness of the experimental model of hypothyroidism in the blood serum of rats, the content of thyroid-stimulating hormone and free thyroxine was determined by the immunoenzymatic method [11]. Observation of animals was also carried out visually: detection of signs of lethargy, drowsiness, adynamia, increase in body weight, decreased response to sound and light stimuli or partial hair loss can confirm the development of simulated hypothyroidism.

After the complete formation of experimental hypothyroidism, the state of the symbiotic microbiota of the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane of the large intestine was studied. Animals were euthanized under anesthesia and autopsied with the selection for examination of sections of the large intestine from its middle part. After removing the contents of the intestinal wall, it was thoroughly cleaned by washing with sterile distilled water, weighed and ground into a homogeneous mass with the addition of a sterile buffer solution to obtain a tenfold dilution (10⁻¹). From this mixture, a titration series from 10⁻² to 10⁻¹⁰ was prepared, 0.01 ml of the mixture was applied to the surface of the optimal medium, and the material was spread over the surface of the medium with a sterile glass spatula to obtain isolated colonies. After the cultures were incubated, typical colonies were counted, from which pure cultures were obtained, which were identified by morphological, tinctorial, cultural and biochemical properties, antigenic structure and phagotype.

The obtained results were processed by the method of variational statistics with the determination of statistical average (\bar{M}), average error ($\pm m$), reliability of difference (p) according to the Student's criterion.

Research results and their discussion. It is known that the extracellular matrix of the pre-epithelial biofilm performs a protective function, protecting cells and microcolonies from the influence of adverse factors. The pre-epithelial microbiocenous biofilm is an extremely heterogeneous structure and this applies to its species and strain composition, the physiological state of cells, the size, structure and geography of microcolonies, the chemical composition and viscosity of the matrix, the content of immunocompetent cells, immunoglobulins and other components in it, the quality of mucus, actually state of the biofilm itself. It is also surprisingly resistant to various factors, both exogenous and endogenous. One of its main functions is protective, which consists in the synergistic activity of populations of physiological microbiota and the function of the immune system, which is stimulated by symbiotic taxa of the same microbiota. Almost 85% of sIgA-producing cells are concentrated in the intestinal wall. The mucosal microbiota plays a key role in the primary maturation and subsequent maintenance of the local immune system in an active state [12]. Due to the uniqueness of the microbial structure and physiology of the pre-epithelial biofilm, life-long preservation of the obligate autochthonous microbiota, individual for each person or animal, is normally ensured.

The first stage in the study of the microbiome of the pre-epithelial biofilm was the study of the taxonomic composition and microecological indicators of the "macroorganism-microbiome" ecosystem of the symbiotic mucosal microbiota of the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane of the large intestine of laboratory animals with experimental hypothyroidism.

The biocenosis inhabiting the mucosa of intact white rats is a system in which obligate anaerobic bacteria of the genera *Bifidobacterium*, *Lactobacillus*, *Bacteroides* and facultatively anaerobic/aerobic *E. coli* participate. Bacteria of the genera *Peptostreptococcus*, *Clostridium*, *P. melaninogenica*, *P. mirabilis* are random, that migrated from the cavity.

According to the constancy index, the frequency of occurrence, Margalef species richness indices, Whittaker's species diversity indices, which characterize the spatial and nutritional resources and conditions of existence of symbiotic microbiota, and the Simpson and Berger-Parker species dominance indices, the microbiome of the pre-epithelial biofilm of the colon mucosa of animals with experimental hypothyroidism is formed by bacteria of the genera *Lactobacillus*, *Bifidobacterium* and *E. coli*. These bacteria represent the main microbiota of the local microbiome. Additional microbiota in the pre-epithelial biofilm is represented by *P. niger*, *Clostridium* and opportunistic enterobacteria (*P. mirabilis*, *P. vulgaris*, *K. oxytoca*, *P. agglomerans*).

Each microbiocenosis inhabiting a separate local biotope of a human or animal organism is a complex dynamic system that is self-regulating and manifests itself under the conditions of achieving a high density of bacterial population cells (at a sufficient or high population level).

The microbiome of the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane of the large intestine of intact animals according to the population level, coefficient of quantitative dominance and significance and participation in the self-regulation of microbiome density in normal white rats is carried out by obligate anaerobic bacteria of the genera *Lactobacillus*, *Bifidobacterium* and *Bacteroides*. The role of *E. coli* microbiome in self-regulation is minimal (9.5 times less than *Lactobacillus*, 7.4 times less than *Bifidobacterium* and 3 times less than *Bacteroides*). Thus, in normal white rats, quantitative indicators of the microbiome of the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane are regulated by obligate anaerobic physiologically useful bacteria of the genera *Lactobacillus*, *Bifidobacterium* and *Bacteroides*, the population level of which in the biotope reaches high values (from 5.50 to 8.10 lg CFU/g) .

In experimental animals with hypothyroidism in the pre-epithelial biofilm, the population level of regulatory taxa *Lactobacillus* decreases by 36%, *Bifidobacterium* – by 56%, and a tendency to increase the population level of *Bacteroides* (by 2%), *E. coli* (by 7%), *Peptostreptococcus* (by 16%). In addition, random bacteria contaminating the pre-epithelial biofilm reach a moderate population level in the biotope. A decrease in the number of the most important bacteria of the genus *Lactobacillus* and *Bifidobacterium* in the colonic microbiome of the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane leads to the destabilization of the colonization resistance of the mucous membrane due to a significant decrease in the population level, coefficients of quantitative dominance and significance and participation in the self-regulation of the microbiome of representatives of the main microbiota and contributes to contamination and proliferation in pre-epithelial biofilm of opportunistic enterobacteria (*P. mirabilis*, *P. vulgaris*, etc.), staphylococci and *P. niger*.

The obtained experimental results indicate that during experimental hypothyroidism there is a destabilization of the colonization resistance of the mucous membrane of the large intestine due to a decrease in the density of *Bifidobacterium* and *Lactobacillus*, which are important in the microbiome of the large intestine. Also, the obtained results indicate the need to develop means and measures to improve the microbiome of the colon and, especially, the microbiome of the pre-epithelial biofilm

of the mucous membrane, which forms the colonization resistance of the mucous membrane of the colon, under conditions of hypothyroidism.

Conclusions:

1. Under conditions of experimental hypothyroidism in animals, the colonization resistance of the mucous membrane of the large intestine decreases due to the destabilization of the microbiome of the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane: contamination and colonization of the mucous membrane by opportunistic enterobacteria (*P. mirabilis*, *P. vulgaris*, *K. oxytoca*, *P. agglomerans*), *P. niger*, *P. melaninogenica*, *Staphylococcus*.

2. In the pre-epithelial biofilm of the mucous membrane of the large intestine of animals with experimental hypothyroidism, the population level, coefficient of quantitative dominance and participation in the self-regulation of the state of the microbiome of the pre-epithelial biofilm of bacteria of the genus *Bifidobacterium* decrease by 55%, 33% and 3 times, respectively, *Lactobacillus* - by 36%, 8 % and by 91%. Along with this, there is a tendency towards an increase in the population level, coefficient of quantitative dominance and participation in the self-regulation of the microbiome of the pre-epithelial biofilm of the colon mucosa in animals with hypothyroidism in *Bacteroides* by 2%, 29% and 43%, respectively, *E. coli* by 7%, 36% and by 40%, respectively.

References

1. Gieryńska, M., Szulc-Dąbrowska, L., Struzik, J., Mielcarska, M. B., & Gregorczyk-Zboroch, K. P. (2022). Integrity of the intestinal barrier: the involvement of epithelial cells and microbiota - a mutual relationship. *Animals*, 12(2), 145.
2. Янковський, Д. С., Ширококов, В. П., & Димент, Г. С. (2018). Мікробіом у фізіології людини. Інфекційні хвороби, (3), 5-17.
3. Mohr, A. E., Gumprecht, E., Sears, D. D., & Sweazea, K. L. (2021). Recent advances and health implications of dietary fasting regimens on the gut microbiome. *American Journal of Physiology-Gastrointestinal and Liver Physiology*, 320(5), G847-G863.
4. O'Callaghan, A. A., & Corr, S. C. (2019). Establishing boundaries: the relationship that exists between intestinal epithelial cells and gut-dwelling bacteria. *Microorganisms*, 7(12), 663.
5. Zhang, M., & Wu, C. (2020). The relationship between intestinal goblet cells and the immune response. *Bioscience Reports*, 40(10).
6. Mohr, A. E., Gumprecht, E., Sears, D. D., & Sweazea, K. L. (2021). Recent advances and health implications of dietary fasting regimens on the gut microbiome. *American Journal of Physiology-Gastrointestinal and Liver Physiology*, 320(5), G847-G863.
7. Sicard, J. F., Le Bihan, G., Vogeleer, P., Jacques, M., & Harel, J. (2017). Interactions of intestinal bacteria with components of the intestinal mucus. *Frontiers in cellular and infection microbiology*, 7, 387.
8. Su, X., Zhao, Y., Li, Y., Ma, S., & Wang, Z. (2020). Gut dysbiosis is associated with primary hypothyroidism with interaction on gut-thyroid axis. *Clinical Science*, 134(12), 1521-1535.

9. Bargiel, P., Szczuko, M., Stachowska, L., Prowans, P., Czapla, N., Markowska, M., ... & Maciejewska-Markiewicz, D. (2021). Microbiome metabolites and thyroid dysfunction. *Journal of Clinical Medicine*, 10(16), 3609.
10. Gorodetskaya, I. V., & Markevich, T. N. (2022). The Significance of Iodine-Containing Thyroid Hormones in Postfractural Changes in the Function and Structure of the Rat Mandible under Stress. *Journal of Evolutionary Biochemistry and Physiology*, 58(2), 476-487.
11. Sun, Y., Teng, D., Zhao, L., Shi, X., Li, Y., Shan, Z., ... & Thyroid Disorders, Iodine Status and Diabetes Epidemiological Survey Group (TIDE). (2022). Impaired sensitivity to thyroid hormones is associated with hyperuricemia, obesity, and cardiovascular disease risk in subjects with subclinical hypothyroidism. *Thyroid*, 32(4), 376-384.
12. Yankovsky, D. S., Shirobokov, V. P., & Dymant, G. S. (2018). Innovation Technologies for Human Microbiome Improvement. *Nauka Ta Innovacii*, 14(6), 11–23.

FEATURES OF THE STRUCTURE OF THE DIGESTIVE SYSTEM IN CHILDHOOD

Lakhtadyr TV,
Ph.D., Associate Professor

Turbal LV,
Assistanat

Duda OV.,
Assistant

OO National Medical University Bogomolets, Department of Descriptive and Clinical Anatomy. m. Kyiv.

At birth, the organs of the digestive system differ in many anatomical and physiological features.

The oral cavity of newborns and children in the first months of life has a number of features that provide the act of sucking: its volume is relatively small, the palate is flattened, and the tongue is wide and thick.

Salivary glands at birth are mostly morphologically formed, but the secretion of saliva in children in the first three months is insignificant, which is most likely due to the immaturity of the central mechanisms of regulation of their function. In children 4-6 months, there is physiological salivation, which is a consequence of not yet acquired automatic swallowing of saliva and irritation of the trigeminal nerve by teething.

Esophagus. The entrance to the esophagus in newborns is located at the level of the disc between III and IV cervical vertebrae, gradually decreases with age and up to 12 years is at the level of VI vertebrae, as in adults. This is important physiologically - the baby can breathe and suck at the same time, avoiding aspiration. The higher position of the esophagus should be taken into account when inserting the probe and performing esophagogastroduodenoscopy. The transition of the esophagus to the stomach in all periods of childhood is located at the level of X-XI thoracic vertebrae.

Anatomical narrowing of the esophagus in newborns and young children is much weaker, but it does not affect the movement of milk. Cardiac sphincter in children in the first months of life is underdeveloped, so after eating there are vomiting - the return of a small amount of milk from the stomach out.

Stomach. The shape and location of the stomach change with the age of the child. At birth, the cardiac department, the bottom and body of the stomach are underdeveloped - so it is cylindrical in shape, and in infancy - pear-shaped. In the first months of life, the stomach is located higher than in adults and horizontally, its small curvature is turned back, due to the displacement of its loops of the intestine. Only at the end of the 1st year of life it occupies a vertical position, and finally located as in adults - after 7 years. The pyloric part of the stomach is well developed, but the nervous regulation is not mature, which can lead to pylorospasm in infants. In the postnatal period, the growth rate of the stomach remains high, its weight increases 24 times [1].

The intestine in children is relatively longer. At the newborn its length is 8 times longer than body length, whereas at the adult - only 4-5 times. The mesentery is longer, thin, easily stretched, so the intestines are more mobile. Physiologically, this is important because it promotes better mixing and digestion of their contents. On the other hand, these features can cause intestinal torsion, intussusception, the formation of additional loops of the intestine. The omentum in children under 5 years is short, which almost eliminates the localization of peritonitis in a limited area of the abdominal cavity.

The duodenum is located above - at level I of the lumbar vertebra, in adults - W-IV. It is relatively long and mobile. Only up to 7 years of age, adipose tissue develops around it, which fixes the intestine and reduces its motility.

The loops of the hollow and iliac (ileal) intestines are more compact, because a significant part of the abdominal cavity is occupied by the liver, and the small pelvis is not developed. In young children, there is a relative weakness of the ileocecal valve, in connection with which the contents of the cecum, rich in bacterial flora, can return to the ileum [2].

The colon at birth is also underdeveloped. Teniae coli - barely noticeable, gaustra absent. There is an uneven growth of different departments.

Caecum - has a conical shape, quite mobile and located high. The higher the cecum, the more underdeveloped the ascending intestine. The vermiform appendix in newborns is cone-shaped, rather long, mobile, has no valve, the latter is formed during the first year.

The ascending part of the colon is very short and grows intensively after the 2nd year of life, when the cecum occupies its final position. The transverse colon has a horseshoe shape, its mesentery is relatively long, so it moves easily when filling the stomach and small intestine. It acquires a horizontal position after 2 years [3].

The pancreas is located in newborns at the level of the X thoracic vertebra, and in adults - I lumbar vertebra. The most developed part of it is the head. The surface of the gland is smooth, only in 10-12 years it becomes hilly, due to the development of connective tissue and the allocation of the boundaries of its lobes.

The liver in infants is relatively large and is 4-6% of body weight (in adults - 2-3%). It occupies almost half the volume of the abdominal cavity and protrudes from the edge of the costal arch by 2-3 cm in the first 3 years of life, and by 1-0.5 cm to 5 years [4]. The gallbladder in children is located in the thickness of the liver and is inaccessible to palpation.

References:

1. Nelson textbook of pediatrics.—19th ed./ [edited by] Robert M. Kliegman... [at. ol], p. SM
2. Ghai O.P. Essential pediatrics (fourth edition). – New Delhi, India: Interpint, 1996.—476 p.
3. Gupte S. The short textbook of pediatrics, 8th edition. – New Deli, India.: Iaypee Brthe others. Medical publishers (P) hTD, 1998. – 617 p.
4. Bickley L.S., Hockelman R.A. Physical examination and History Taking. – Philadelphia, New York, Baltimor.: Lippincott, 1999. – 789 p.

RISK FACTORS OF THE SEVERITY OF DIABETIC MACULAR EDEMA IN TYPE 2 DIABETES MELLITUS

Mogilevskyy Sergiy,
Ph. D., Associate Professor
Shupyk National Healthcare University of Ukraine

Ivaniuta Yelyzaveta,
doctor
Bogomolets National Medical University

Background. International diabetic federation (IDF) evaluated 463 million world population of t diabetes mellitus (DM) patient in 2019 and predict it growth up to 700 million in 2045. Diabetic retinopathy (DR) and diabetic macular edema (DME) remain the most common complication of DM and remain the main cause of blindness in adult workforce patient. To date, the correlation between the development of diabetic retinopathy (DR) according to the stages and severity of diabetic macular edema (DME) in the conditions of type 2 diabetes mellitus (T2DM) has not been definitively clarified.

Aim of the study - to investigate the risk factors of the severity of diabetic macular edema and type 2 diabetes mellitus.

Materials and methods. Observation involved 81 patients (81 eyes) with T2DM who were diagnosed with a mild (10 eyes, group 1), moderate or severe form (33 eyes, group 2) non-proliferative DR and proliferative DR (38 eyes, 3rd group) according to International clinical DR severity scale of the American Academy of Ophthalmology (2002); the control group consisted of 50 patients (50 eyes) with T2DM, with a disease duration up to 5 years, normalized carbohydrate metabolism, DR 0 (no retinopathy) and no DME. All patients underwent generally accepted ophthalmological examinations, SWEPT source OCT optical coherence tomography (OCT). DME was set at a retinal thickness greater than the values of the normative database on the ETDRS fields of the spectral domain OCT software. MedStat and MedCalc v.15.1 (MedCalc Software bvba) software packages were used for statistical research.

Results. 1. In patients with T2DM, who at the time of the first visit for specialized eye care had DR and DME, a direct connection between the stage of DR and the degree of severity of DME was established ($p=0.043$). Spearman's rank correlation analysis showed a positive connection between the stage of DR and the degree of DME ($r=0.25$; 95% BI 0.04-0.45; $p=0.022$). When comparing patients by stages of DR or degree of severity of DME, the correspondence of clinical and ophthalmological parameters (age, intraocular pressure, blood glucose and glycated hemoglobin) was established. A positive dependence of the duration of T2DM on the degree of severity of DME was established ($p=0.021$), but not on the stage of DR ($p=0.603$). The conducted study revealed the peculiarities of patients with T2DM, DR, and DME who sought specialized eye care for the first time.

Conclusion. 1. The conducted study revealed that in patients with T2DM, who at the time of the first visit for specialized eye care had DR and DME, a direct connection between the stage of DR and the degree of severity of DME was established ($p=0.043$). 2. When comparing patients by stages of DR or degree of severity of DME, the correspondence of clinical and ophthalmological parameters (age, intraocular pressure, blood glucose and glycated hemoglobin) was established. 3. A positive dependence of the duration of T2DM on the degree of severity of DME was established ($p=0.021$), but not on the stage of DR ($p=0.603$).

References:

1. Teo ZL, Tham YC, Yu M, Chee ML, Rim TH, Cheung N, Bikbov MM, Wang YX, Tang Y, Lu Y, Wong IY, Ting DSW, Tan GSW, Jonas JB, Sabanayagam C, Wong TY, Cheng CY. Global Prevalence of Diabetic Retinopathy and Projection of Burden through 2045: Systematic Review and Meta-analysis. *Ophthalmology*. 2021 Nov;128(11):1580-1591. doi: 10.1016/j.ophtha.2021.04.027.
2. Ixcamey M, Palma C. Diabetic macular edema. *Dis Mon*. 2021 May;67(5):101138. doi: 10.1016/j.disamonth.2021.101138.
3. Saeedi P, Petersohn I, Salpea P, Malanda B, Karuranga S, Unwin N, Colagiuri S, Guariguata L, Motala AA, Ogurtsova K, Shaw JE, Bright D, Williams R; IDF Diabetes Atlas Committee. Global and regional diabetes prevalence estimates for 2019 and projections for 2030 and 2045: Results from the International Diabetes Federation Diabetes Atlas, 9th edition. *Diabetes Res Clin Pract*. 2019 Nov;157:107843. doi: 10.1016/j.diabres.2019.107843.
4. Wong TY, Sabanayagam C. Strategies to tackle the global burden of diabetic retinopathy: from epidemiology to artificial intelligence. *Ophthalmologica*. 2020;243(1):9-20. doi: 10.1159/000502387.
5. Sun H, Saeedi P, Karuranga S, Pinkepank M, Ogurtsova K, Duncan BB, Stein C, Basit A, Chan JCN, Mbanya JC, Pavkov ME, Ramachandaran A, Wild SH, James S, Herman WH, Zhang P, Bommer C, Kuo S, Boyko EJ, Magliano DJ. IDF Diabetes Atlas: Global, regional and country-level diabetes prevalence estimates for 2021 and projections for 2045. *Diabetes Res Clin Pract*. 2022 Jan;183:109119. doi: 10.1016/j.diabres.2021.109119.

АНАЛІЗ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПІДРОЗДІЛІВ ВІД ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ

Дзюба Петро Миколайович

кандидат педагогічних наук, доцент
викладач кафедри загальновійськових дисциплін
Національна академія Державної прикордонної
Служби України імені Б. Хмельницького, Україна

Система захисту від зброї масового ураження (ЗМУ) - це комплекс заходів узгоджених за часом, місцем виконання, організаційним та інформаційним забезпеченням [1].

Вона заснована на сумісних діях всього особового складу, командирів та начальників і базується на виявленні факту застосування зброї масового ураження, використанні спеціальних засобів захисту, проведенні заходів по дегазації, дезактивації та дезінфекції, а також наданні допомоги та подальшого лікування потерпілих.

Заходи щодо захисту підрозділів від ЗМУ передбачають:

- Завчасне виявлення підготовки противником до застосування ЗМУ;
- Розосередження підрозділів і періодичну зміну районів їх розташування;
- Інженерне облаштування зайнятих районів, позицій та підготовку шляхів до маневру;
- Підготовку шляхів до маневру;
- Використання захисних та маскувальних властивостей місцевості;
- Попередження підрозділів про безпосередню загрозу та початок застосування противником ЗМУ;
- Оповіщення про безпосередню загрозу і початок застосування противником ЗМУ, а також оповіщення про радіоактивне і хімічне та бактеріологічне зараження;
- Проведення комплексу протиепідемічних, санітарно-гігієнічних та спеціальних профілактичних заходів;
- Виявлення наслідків застосування противником ЗМУ;
- Створення безпечних умов і організацію захисту особового складу при діях в зонах заражень, руйнувань, пожеж та затоплень;
- Ліквідацію наслідків застосування противником ЗМУ.

Залежно від характеру діяльності підрозділів і обстановки, вказані заходи можуть проводитися в повному обсязі або частково.

Заходи щодо захисту, які проводяться в підрозділах самостійно, надалі суттєво доповнюються силами і засобами служб - інженерною, радіаційного, хімічного, біологічного захисту та екологічної безпеки, відділ охорони здоров'я тощо. Метою їх дій є попередження ураження особового складу підрозділів від ЗМУ і надання необхідної медичної допомоги постраждалим підрозділам.

Всі ці заходи, доповнюючи і підсилюючи один одного, забезпечують високий ступінь захищеності особового складу підрозділів, що призводить до збереження їх боєздатності в умовах застосування ЗМУ.

Як було вказано, невід'ємною частиною комплексної системи захисту є медичні заходи [2].

Виходячи із загальних завдань захисту, на відділ охорони здоров'я покладено всебічне медичне забезпечення підрозділів із метою збереження боєздатності особового складу і повернення його до строю.

Медичний склад повинен мати чіткі уявлення про місце і значення медичних заходів в загальній системі захисту військ, грамотно взаємодіяти з різними службами і спеціалістами при рішенні завдань бойового забезпечення підрозділів.

Основними завданнями відділу охорони здоров'я щодо захисту підрозділів від ЗМУ є:

- попередження або ослаблення ураження особового складу підрозділів іонізуючим випромінюванням, отруйними речовинами;
- надання медичної допомоги ураженим, евакуація їх з вогнища ураження і лікування з метою швидкого відновлення боєздатності.

Відповідно до змісту, часу і мети проведення, всі ці заходи прийнято розподіляти на дві групи:

- а) попереджувальні заходи, котрі виконуються до можливого застосування ЗМУ;
- б) заходи, які проводяться після впливу ЗМУ і спрямовані на ліквідацію наслідків її дії на особовий склад.

Таким чином з проведеного аналізу заходів щодо захисту підрозділів від зброї масового ураження встановлено, що складовою частиною загального комплексу захисту підрозділів є заходи відділу охорони здоров'я щодо захисту підрозділів від ЗМУ, які проводяться з метою попередження або максимального ослаблення дії ЗМУ на особовий склад, збереження і відновлення його боєздатності.

Список літератури

1. Військова токсикологія, радіологія та медичний захист: Підручник / За ред. Ю. М. Скалецького, І. Р. Мисули. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2003. – С. 165-171, 199-215, 312-329

2. Медичні аспекти хімічної зброї: Навчальний посібник для слухачів УВМА та студентів вищих медичних навчальних закладів. – К.: УВМА, 2003. – С. 30-36, 78 – 86

МІКРОКАРЦИНОМИ СЕРЕД ЗЛОЯКІСНОЇ ПАТОЛОГІЇ ЩИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ

Добродорний Володимир Борисович

Кандидат медичних наук, доцент
Тернопільський національний медичний університет, Україна.

Білозецька Христина Ігорівна

Студентка V курсу
Тернопільський національний медичний університет, Україна.

Актуальність. Серед злоякісних утворень щитоподібної залози часто мікрокарциномам не надають належної уваги, аргументуючи це їхнім малим клінічним значенням. Попри це, за даними досліджень біля 15-20% випадків папілярні мікрокарциноми характеризувались екстратиреоїдним поширенням, а у 10-40% метастатичним ураженням регіонарних лімфовузлів [1]. Окрім цього, деякі автори стверджують, що відсутність відмінностей між мікро- та макрокарциномою у гістологічній будові, свідчить про те, що це різні етапи одного процесу [2].

Мета. Встановити частоту мікрокарцином серед злоякісної патології щитоподібної залози за даними тонкогोलкових аспіраційних пункційних біопсій (ТАПБ).

Матеріали і методи. Дослідження полягає у ретроспективному аналізі даних 2303 ТАПБ під контролем УЗД, проведених протягом 2008-2019 років на базі КНП «ТОКЛ» ТОР. Оцінка результатів ТАПБ проводилась згідно класифікації Bethesda System, 2017, згідно з якою результати поділяються на 6 класів:

- Клас 1. Неінформативні.
- Клас 2. Доброякісні.
- Клас 3. Атипія неясного значення або фолікулярне ураження неясного значення.
- Клас 4. Фолікулярна неоплазія або підозра на фолікулярну неоплазію.
- Клас 5. Підозра на злоякісний процес.
- Клас 6. Злоякісні.

Було відібрано результати ТАПБ, що вказували на рак щитоподібної залози і наявність мікрокарцином та виділено 2 групи: 1-ша включала мікрокарциноми в солітарному вузлі; 2-га група – мікрокарциноми серед багатовузлового зобу.

Основні результати. З 2303 ТАПБ доброякісний процес (клас 2) було виявлено у 1480 випадках, що становить 64,3 %.

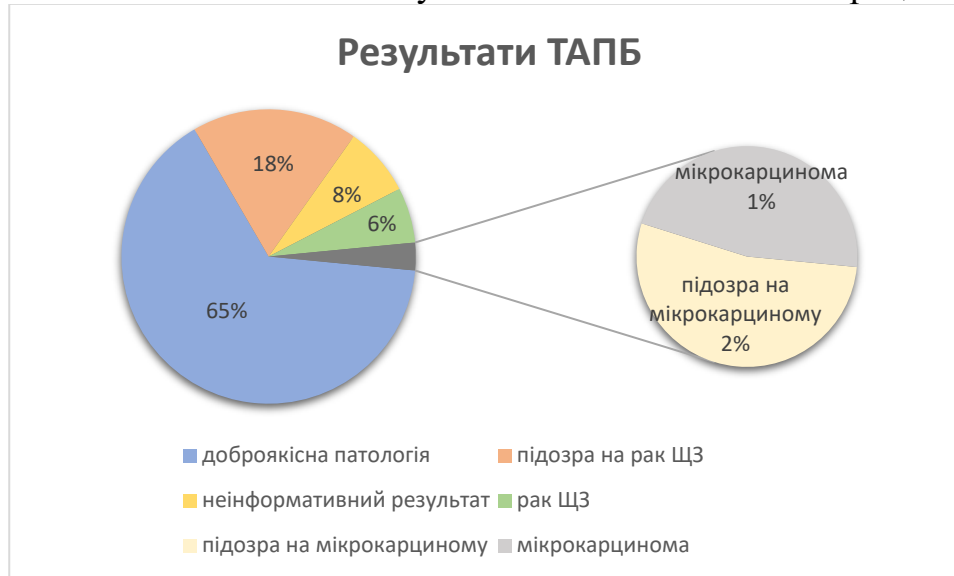
Рак був діагностований у 174 випадках, що становило 7,5 %.

Підозру на злоякісний процес (клас 4-5) було виявлено у 476 випадках, з них у 33 (6,9%) випадках підозрілим був вузол до 1 см, а у 24 (5%) випадках підозрілий дрібновогнищевий вузол поєднувався з утворами понад 1 см.

Неінформативний результат (клас 1) був отриманий у 173 ТАПБ, що становить 7,5%.

Рисунок 1.

Результати тонкоголкової аспіраційної пункційної біопсії.

Серед раку щитоподібної залози макрорак був знайдений у 141 (81,03%) випадках, мікрокарцинома – 33 (19%). Пік захворюваності спостерігався у період 40-50 років. 94% пацієнтів становили жінки. В першій групі виявлено 15 мікрокарцином (45,45%), у яких спостерігався солітарний вузол з середнім розміром 8 мм. В другій групі - 18 (54,55%) результатів, проте, серед пацієнтів 2-гої групи у 8 (44,45%) випадках мікрокарцинома поєднувалась з раком ЩЗ розміром більшого розміру (мультифокальність процесу), а у 4 (22,23%) з доброякісними вузлами. У 6 (33,34%) випадках мікрокарциноми поєднувались з вузлами, підозрілими на рак. Усі виявлені мікрокарциноми належали до папілярного раку щитоподібної залози.

Висновки. При виборі показів до пункційної біопсії слід керуватись не розміром вузла, а виявленими сонографічними характеристиками (гіпоехогенність утвору; неправильна форма; нечіткі межі вузла; наявність мікрокальцифікатів; регіонарна шийна лімфаденопатія з ознаками злоякісності), що дозволить вчасно виявити мікрокарциному і вибрати адекватний метод лікування.

Список літератури

1 Vansovych, V. Y., & Kotik, Y. M. (2017). Можливості визначення лікувальної тактики вузлового зобу за результатами тонкоголкової аспіраційної пункційної біопсії. *Клінічна анатомія та оперативна хірургія*, 16(2), 38-40.

2. Shawky, M., Proctor, I., Kurzawinski, T., & Abdel-Aziz, T. (2020). Papillary thyroid microcarcinoma presenting as a metastasis to the brain. *Annals of the Royal College of Surgeons of England*, 102(5), e107–e110. <https://doi.org/10.1308/rcsann.2020.0041>

СТРАТЕГІЯ ГЕРІАТРИЧНОЇ ФАРМАКОТЕРАПІЇ

Ковальова О.М.,

Шапкін В.Є.,

Шаповалова Є.О.

д.мед. наук, професорка, к.мед. наук, доцент, студентка
Харківський національний медичний університет

Відповідно до статистичних даних Всесвітньої Організації Об'єднаних націй, глобальна популяція людей віком 60 років та старше в 2000 році становила 600 мільйонів, а до 2050 року передбачається приблизно 2 більйони людей такого віку [1]. Старіння - це багатокомпонентний синдром, характеризується зниженням та втратою фізичних та соціальних функцій, набуттям несприятливих клінічних проявів, таких як стареча астенія, гіпотензія. Було встановлено достовірну кореляцію між компонентами цього синдрому та випадками падіння, переломів. Взаємообумовлена комбінація ортостатичної гіпотензії, серцево-судинного та церебро-васкулярного ризику, зниження когнітивних функцій, падіння уявляє потужний предикторний індикатор серцевої недостатності та смертності в популяції людей старших вікових груп. В зв'язку з старінням в організмі людини відбувається накопичення захворювань, які потребують медичного втручання. Надзвичайно важливою складовою лікарської практики є фармакотерапія, спрямована на усунення патологічних проявів захворювання та відновлення здоров'я. Головне кредо будь якого лікування полягає в дотриманні історично сформованого етичного правила "по посере – не нашкодь", лікування повинно приносити тільки користь, при цьому не шкодить хворому. Поняття користь/ризик сформувалося внаслідок спостережень, відповідно до яких медичне застосування лікарських засобів, разом з лікувальними ефектами, може супроводжуватися виникненням побічних реакцій, що є причиною розвитку шкідливих впливів на організм та якість життя хворого. Це положення особливо актуально по відношенні до осіб старших вікових груп, як представників специфічної вразливої популяції [2]. На це звернули увагу вдумливі лікарі, які з наукових позицій підійшли до пошуку та систематизації побічних реакцій лікарських засобів у осіб понад 60 років та створили стратегію геріатричної фармакотерапії. Одним із засновників такого аналітичного напрямку слід вважати вченого М. Бірса, який разом зі своєю дослідницькою групою надавав оцінку та проводив систематизацію побічних реакцій лікарських засобів у хворих похилого та старечого віку. Перелік ліків, потенційно невідповідних до застосування у хворих старших вікових груп, було узагальнено у вигляді критерієв М. Бірса з подальшим переглядом та розширенням з використанням методу Дельфі експертами Американського товариства геронтологів в галузі геріатрії та фармакотерапії [3]. Наступна

система оптимізації лікування літніх хворих була розроблена в Ірландії дослідницькою групою, яка включала геронтологів, фармакологів, лікарів первинної ланки надання медичної допомоги. Ця методологія отримала назву START/STOP критерії, які налічують клінічні ситуації, обумовлені застосуванням препаратів, яких не доцільно призначати у осіб старше 65 років. Акцент зроблено на препаратах, які підвищують ризик падінь та відповідно переломів у старих людей [4]. Експерти із європейських країн, таких як Франція, Іспанія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія, базуючись на даних Німеччини (PRISCUS list), США, Канади провели ідентифікацію, порівняння ліків та створили перелік потенційно невідповідних препаратів для застосування у осіб старших вікових груп в Європейському Союзі (The European Union (7)-PIM list) [5]. Сформовано рекомендації для лікарів з метою оптимізації гериатричної практики та їх імплементації в повсякденну клінічну діяльність. Інформація стосовно побічних реакцій лікарських засобів конче необхідна, тому що згідно сучасних уявлень, 30% побічних ефектів препаратів у амбулаторних хворих та 50% у стаціонарних хворих можливо попередити або знизити їх кількість, але для цього потрібно знати фізіологічні та патофізіологічні особливості старіння, клінічні наслідки медикаментозної терапії у осіб старечого віку. Таким чином, на підставі клінічних спостережень і розроблених наукових моделей відбувається удосконалення методології підвищення безпеки медикаментозної терапії на основі персоніфікованого підходу до лікування хворих старших вікових груп.

Список літератури:

1. Ageing and life course. www.who.int/ageing/age_friendly_cities/en/index.html
2. Zazzara M.B., Palmer K., Vetrano D.L. et al. Adverse drug reactions in older adults: a narrative review of the literature. *Eur Geriatr Med.* 2021; 12:463–473.
3. Fick D.M., Semla T.P., Steinman M. et al. American Geriatrics Society 2019 Updated AGS Beers Criteria® for Potentially Inappropriate Medication Use in Older Adults. *J. Am. Geriatr. Soc.* 2019; 67, 674–694.
4. Rei T., Ramôa A., Pereira C. et al. Prescrição potencialmente inapropriada em idosos numa unidade de saúde familiar do norte do país—aplicação dos critérios stopp/start versão 2. *AIMGF Mag.* 2018, 8; 16–21.
5. Renom-Guiteras A., Meyer G., Thürmann P.A. The EU(7)-PIMlist: a list of potentially inappropriate medications for older people consented by experts from seven European countries *Eur J Clin Pharmacol* 2015; 71:861–875

ВПЛИВ ФЕОХРОМОЦИТОМИ НА АРТЕРІАЛЬНУ ГІПЕРТЕНЗІЮ ТА НЕВІДКЛАДНА ДОПОМОГА

Марченко Анастасія Сергіївна,

асистент кафедри загальної практики, сімейної медицини та внутрішніх
хвороб
Харківського національного медичного університету

Ладика Оксана Миколаївна

студентка
Харківського національного медичного університету

Нетецька Дар'я Миколаївна

студентка
Харківського національного медичного університету

Актуальність: Феохромоцитома — це пухлина, що продукує катехоламіни (А, НА), яка, хоча й є рідкісним захворюванням, є діагностичною проблемою, оскільки його клінічна картина часто імітує певні захворювання, включаючи серцево-судинні розлади. Наслідки надмірної секреції катехоламінів викликають різноманітні серцево-судинні прояви, починаючи від гіпертонії до небезпечних для життя випадків, таких як невідкладна гіпертензія, шок, суправентрикулярні або шлуночкові аритмії, набряк легень і гострий коронарний синдром.

Однією з причин вторинної (симптоматичної) ендокринної артеріальної гіпертензії є феохромоцитома, частота якої в загальній популяції досягає 0,1%, у спеціалізованих клініках – 0,2%. У 50% випадків ця патологія проявляється по смертно.

Приблизно 90% хворих на феохромоцитому мають пароксизмальну гіпертензію або стійку гіпертензію. Гіпертензія при феохромоцитомі зазвичай характеризується високим периферичним опором і низьким серцевим індексом. При феохромоцитомі, що виділяє адреналін, часто виникають епізодичні симптоми у вигляді серцебиття, головного болю, синкопе, тривога та гіперглікемія внаслідок надмірної стимуляції рецепторів. Тим часом пухлини, що продукують норадреналін часто характеризуються стійкою гіпертензією через вплив надлишку катехоламінів, які стимулюють альфа рецептори.

Підвищення систолічного артеріального тиску у хворих на феохромоцитому може досягати дуже високих і небезпечних значень для життя пацієнта, а саме рівень АТ вище 200 мм рт.ст. Ця ситуація стає небезпечною невідкладною гіпертензією, якщо її супроводжують гострі ураження органів-мішеней. Гіпертонічні невідкладні стани також можуть виникнути в результаті використання пацієнтами певних ліків при феохромоцитомі, наприклад, бета-блокаторів, які не супроводжуються адекватним застосуванням альфа-

блокаторів. Симптоми гіпертонічного кризу можуть відрізнятися, наприклад, головний біль, сплутаність свідомості, порушення зору або тахікардія. Цей стан може викликати пошкодження органів: гострий інфаркт міокарда, застійна серцева недостатність або цереброваскулярні розлади.

Внутрішньовенне введення фентоламіну є вибором для лікування та невідкладної допомоги при гіпертонічній хворобі у пацієнтів феохромоцитомою.

Препарат зазвичай вводять у вигляді внутрішньовенної болюсної дози 2,5-5 мг зі швидкістю 1 мг/хв. Ця доза повинна повторюватися кожні 3-5 хвилин до зникнення гіпертонії. Фентоламін також можна вводити шляхом постійної інфузії. Внутрішньовенні вазодилататори, такі як нікардипін, нітропрусид натрію, нітрогліцерин і фенолдопам забезпечують більш ефективний короткочасний контроль при інтраопераційній гіпертензії. Ще одна альтернативна терапія урапідил, селективний антагоніст альфа1-адренорецепторів яку можна вводити у вигляді внутрішньовенної болюсної дози (25-50 мг) або супроводжується інфузією (50-100 мг/кг на хвилину).

Мета: дослідити вплив феохромоцитоми на артеріальну гіпертензію та інші серцево-судинні прояви і проаналізувати невідкладну допомогу при цих станах.

Методи дослідження: Аналіз статистичних даних зарубіжної наукової літератури, присвяченої серцево-судинним захворюванням, а саме матеріалам щодо проблем феохромоцитоми. Ми включили рецензовані статті опубліковані з 2004 по 2020 рік на PubMed, EMBASE, Кокранівська бібліотека та Google Scholar.

Результати: Згідно аналізу рецензованих статей, які були опубліковані з 2004 по 2022 році в Pubmed було встановлено що, приблизно 90% хворих на феохромоцитому мають пароксизмальну гіпертензію або стійку гіпертензію. Гіпертензія при феохромоцитомі зазвичай характеризується високим периферичним опором і низьким серцевим індексом. Внутрішньовенне введення фентоламіну є вибором для лікування та невідкладної допомоги при гострих станах у пацієнтів з феохромоцитомою.

Висновок: Серцево-судинні прояви феохромоцитоми, а насамперед артеріальна гіпертензія, коливаються від легкого до небезпечного для життя

рівня, що вимагають негайного втручання. Наприклад гіпертонічні стани, в тому числі злоякісні аритмії ЖТ і фібриляція шлуночків, шок і гострий серцевий напад недостатність або набряк легень. Тому необхідно розглянути діагноз феохромоцитоми у хворих серцево-судинні прояви, що супроводжуються нестабільністю артеріальний тиск та/або класична тріада симптомів, а саме головний біль, серцебиття та потовиділення.

Список літератури:

1. Pourian M, Mostafazadeh D, Soltani A. Does this Patient Have Pheochromocytoma? A Systematic Review of Clinical Signs and Symptoms. Journal of Diabetes and Metabolic Disorders. 2016; 15 (11): 1-12.

2. Delekta J, Riadhi S, Eschen O. Rare cause of ventricular tachycardia: Pheochromocytoma. *Journal of Cardiology Cases*. 2015; 11(2): 62-5.
3. Vilcant V. Pheochromocytoma-induced Cardiomyopathy Mimicking Acute Coronary Syndrome. *The Journal of The American Osteopathic Association*. 2017; 17: 537-40.
4. Shawa H, Elsayes KM, Javadi S, Sircar K, Jimenez C, Habra MA. Clinical and radiologic features of pheochromocytoma/ ganglioneuroma composite tumors: a case series with comparative analysis. *Endocrine Practice*. 2014; 20(9): 864-9.
5. Gimm O, Koch CA, Januszewicz A, Opocher G, Neumann HP. The genetic basis of pheochromocytoma. *Frontiers of Hormone Research*. 2004; 31: 45-60.

МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ТРОМБОЗУ ПРИ ПРИЙОМІ НЕСТЕРОЇДНИХ ПРОТИЗАПАЛЬНИХ ПРЕПАРАТІВ

Назарова Дар'я Іванівна

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних дисциплін
з курсом традиційної і нетрадиційної медицини,
Дніпровський медичний інститут
традиційної та нетрадиційної медицини,
м. Дніпро., Україна.

Маража Ірина Олександрівна,

доктор філософії, доцент,
доцент кафедри фундаментальних дисциплін
з курсом традиційної і нетрадиційної медицини,
Дніпровський медичний інститут
традиційної і нетрадиційної медицини,
м. Дніпро., Україна.

Чайкіна Карина Вадимівна

студентка 4 курсу,
Дніпровський медичний інститут традиційної і нетрадиційної медицини,
м. Дніпро., Україна.

НПЗП (нестероїдні протизапальні препарати) - це лікарські препарати різної хімічної структури, які мають протизапальну, аналгетичну, та жарознижувальну дію і не мають наркотичного потенціалу [6].

Метою даної роботи є розповідь про основні патологічні зміни які відбуваються у судинах при постійному прийомі НПЗП.

Вступ. Нестероїдні протизапальні препарати - найбільш популярний у клінічній практиці та повсякденному житті клас лікарських засобів. Вони призначені для лікування гострого та хронічного болю, пов'язаного із запаленням та пошкодженням тканини, що визначає надзвичайно широкий спектр захворювань та патологічних станів, при яких ці ліки можуть з успіхом використовуватися.

З іншого боку, загальновідомо, що прийом нестероїдних протизапальних засобів, особливо тривалий і у високих дозах, може призводити до розвитку серйозних лікарських ускладнень.

За даними ВООЗ, близько 20% населення земної кулі регулярно приймають НПЗП. Спектр показань до застосування досить широкий: ревматичні захворювання, неревматичні захворювання опорно-рухового апарату, неврологічні захворювання запального генезу, больовий синдром і лихоманка різної етіології, дисменорея, профілактика артеріальних тромбозів. Побічні

ефекти нестероїдних протизапальних засобів, у тому числі серйозні, досить часто відзначаються внаслідок широкого, а нерідко і безконтрольного їх застосування при різних патологічних станах.

ПР (побічні реакції) будь-яких ЛЗ (лікарських засобів) можуть бути обумовлені абсолютною та відносною передозуванням, фармакологічними властивостями самих ЛЗ, порушеннями імунобіологічних властивостей організму, алергічними реакціями, ідіосинкразією, синдромом відміни. Більшість ПР викликані безпосередньо фармакологічним впливом НПЗП [3].

Дуже важливе значення має ризик розвитку небезпечних ускладнень з боку серцево-судинної системи (ССО) - тромбозу, інфаркту міокарда, раптової коронарної смерті та ішемічного інсульту («кардіоваскулярні катастрофи»). Ця небезпека суттєво збільшується у пацієнтів, які протягом тривалого часу і регулярно приймають високі дози нестероїдних протизапальних засобів [4].

Основна частина. Провідний механізм, що визначає ефективність і токсичність нестероїдних протизапальних засобів, пов'язаний з придушенням активності циклооксигенази (ЦОГ) - ключового ферменту метаболізму арахідонової кислоти [3].

У нормі ЦОГ-1 синтезується завжди у більшості тканин, тоді як ЦОГ-2 експресується у разі розвитку запалення під впливом цитокінів, чинників зростання, медіаторів запалення, ендотоксинів тощо.

Обидві форми ЦОГ задіяні в метаболізмі простагландинів (ПГ), які відіграють ключову роль при запаленні (лихоманка, біль, набряк, після запальна проліферація тканин) [1].

У здоровому організмі зберігається баланс між ЦОГ-1 та ЦОГ-2 тобто:

Тромбоцити містять лише ЦОГ-1. Цей фермент запускає перетворення арахідонової кислоти на тромбоксан А₂, який має потужний судинозвужувальний ефект, а також підвищує агрегацію (злипання) тромбоцитів і тим самим провокує утворення тромбів. А клітини ендотелію, що вистилають кровеносні судини зсередини, виробляють лише ЦОГ-2. Вона відповідає за виробництво простацикліну. Ця речовина певною мірою є антагоністом, протилежністю тромбоксану А₂. Воно запускає процеси вазодилатації - розслаблення гладко м'язової мускулатури в стінках судин, тобто має судинорозширювальний ефект. І, крім того, зменшує агрегацію тромбоцитів [2].

Але при прийомі НПЗЗ розвивається дисбаланс у бік підвищення ЦОГ-1 та інгібування ЦОГ-2 при цьому чим менше стає ЦОГ-2, тим менше простацикліну. Отже, стінки судин не розслабляються, тромбоцитам ніщо не заважає злипатися - і все це на тлі активного вироблення ЦОГ-1 і тромбоксану А₂, який посилює всі ці процеси. Через зміщення рівноваги у бік ЦОГ-1 активізуються процеси формування атеросклеротичних бляшок у судинах, що дуже погано позначається на їх роботі [5].

Висновки. Тому, навіть якщо НПЗП є незамінними препаратами для лікування захворювання, слід враховувати їх токсичність та побічну дію на інші життєво важливі системи органів.

Список літератури:

1. <https://journaldoctor.ru/catalog/kardiologiya/primenenie-nesteroidnykh-protivovospalitelnykh-preparatov-pri-serdechno-sosudistykh-zabolevaniyakh-p/>
2. https://medaboutme.ru/articles/npvs_i_serdtse_istoriya_o_disbalanse/
3. <https://www.apteka.ua/article/14442>
4. <https://urgent.com.ua/ru/archive/2011/1%2825%29/article-359/nesteroidnye-protivovospalitelnye-preparaty-v-xxi-veke-mesto-nimesulida>
5. https://medaboutme.ru/articles/npvs_i_serdtse_istoriya_o_disbalanse/
6. О.М.Колесник, І.С.Чекман, І.Ф.Белічев. /Фармакологія з основами патології/ Вінниця Нова Книга 2021

DEFINITION OF THE PRACTICE OF MUSIC THERAPY. FOREIGN EXPERIENCE

Dobrovolska Rufina

Doctor of philosophy (PhD)

Senior teacher of the department of vocal and choral training, theory and methods of music education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Problem statement and connection with important tasks. Answer the question «what is music therapy?» being concise and comprehensive can be difficult, especially for new students entering their studies. Most experienced practitioners can only provide a few short sentences and answers to summarize and describe their work. But when portraying their own experience and impressions of professional activity in music therapy, experienced practitioners face the problem that it is quite difficult to explain to others the relevance of the profession of music therapist. Joanne Loewy, professor of music therapy at the Phillips School of Nursing at Mount Sinai Beth Israel (New York, USA), says that rethinking the questions we face as music therapists is part of our daily lives. She wrote: «We must explain and show, not hide behind introvert behavior» [2]. Reflecting this, many practitioners learn how to explain music therapy to others by describing their own experiences and individual cases in their own practice where the use of music has made a difference, and learn how to support and help the person.

The article discusses the definition of music therapy, as well as several components that define music therapy internationally: content and relationship to music therapy throughout the life span, models and approaches to music therapy, methods of music therapy, music therapy research, music education and professional issues.

Analysis of current research. The profession of music therapist is strengthening its role in education, society and health care at the international level. An analysis of music therapy literature and research brings together some of the core functions and methods of practice, research, and teaching for which the profession of music therapy is known worldwide. «The Oxford Handbook of Music Therapy» edit by Jane Edwards, Professor and Dean of the University of New England in Armidale, New South Wales (Australia) Jane Edwards aims to provide twenty-first century students and practitioners of music therapy with a brief overview of methods and practices, highlight key developments in music therapy, which are used in this field in a number of countries in the English-speaking world and beyond.

Presenting main material. Music therapy is becoming an increasingly diverse community of practitioners working to improve models and approaches, developing their own techniques and methods. New methods appear in response to new problems and needs in society, new techniques and approaches appear as technology changes and develops. The way a person accesses music, listens to music and acquires his own

experience of musical perception in his life depends on many factors, and this variety and dependence of factors affect the practice of music therapy.

Music therapy is a relational therapy that involves the use of music for therapeutic purposes and processes in working with individuals (patients) and groups, with a qualified practitioner who has undergone appropriate training and carries out ongoing professional development. It is a unique way of working in which the dynamic possibilities of music and musical perception are used to meet the needs of the individual, family or group of people seeking help. Many specialists have observed the response to music in people who, for example, have an altered state of consciousness, an illness, a developmental problem, or some other form of dementia.

These reactions to music can seem surprising and impressive, leading people to believe that they were witnessing the process and effects of music therapy, when instead they were observing their own reactions to the effects of the music. Almost every person was touched by the emotional power of music. Remembering a loved one's favorite song after their death can bring tears. Listening to music that reminds you of a romantic relationship and a loved one also makes you smile and feel tender. It is easy to relate these surprising effects of music and human everyday experience to the practice of music therapy, but explaining the differences between these observed effects of the highly reflective capacity of music and the practice of music therapy can be difficult.

One of the reasons that music therapy is difficult to define and explain to others is that music therapy is highly dependent on the context of practice and the needs or capabilities of the people attending the programs. Therefore, the problem arises: how to rationally understand - what it is and how it works?

For example, two children's hospitals may have completely different types of music therapy. In one case, music therapists developed their methods in response to the needs of hospitalized children who have psychological disorders related to illness, trauma, or other events in their lives. Therefore, the practice of music therapy provides individual and confidential sessions with children in a special music therapy room equipped with instruments. At another hospital, music therapy is offered to support the needs of children in pain or undergoing painful procedures. In this hospital, music therapy is practiced in medical offices or at the patient's bedside, without a dedicated space for music therapy sessions, and often in the presence of other professionals along with family members. These examples show that each type of music therapy is offered in a context in which the type of therapy meets the needs of the people who need it. As the number of examples in which music therapy is practiced increases, the definition of music therapy becomes clearer.

The approach to the modern understanding of music therapy is illustrated by the definitions provided by Kenneth E. Bruscia, professor of music therapy at Temple University (Philadelphia, USA) for several decades, who discovered that the problem of defining music therapy is associated with many complexities. Including that the reconciliation of such concepts as «therapy» and «music» is problematic. He developed a definition that is often quoted as follows:

«Music therapy is a systematic process of intervention in which the therapist helps the client to improve health, using musical experience and the client's personal experience of communication with music, which develops and leads to dynamic psycho-emotional changes» [1, p. 20].

This definition emphasizes that the music therapist works systematically, guided by basic principles, using methods that require professional training, ensuring the effectiveness of the application of these methods, working to develop a relational process between the group or client and the therapist. These relationships are built through musical interactions that build trust and confidence.

Professional music therapy associations around the world have developed their own agreed definition, and these are regularly updated and refined. The World Music Federation of Music Therapy, which is an international association of these professional associations, defined the concept of music therapy as follows:

«Music therapy is the professional use of music and its elements as an intervention in the medical, educational and everyday environment with individuals, groups, families or communities who seek to optimize their quality of life and improve their physical, social, communicative, emotional, intellectual health and well-being. Research, practice, education and clinical training in music therapy are based on professional standards according to the cultural, social and political context» [3].

The definition of WFMT includes reference to the cultural and localized aspects of working in music therapy, as well as the need for the music therapist to be trained and sensitive when working with people whose social and cultural environment is different from his own. This definition also applies to professional standards, which include codes of ethics, scope of practice guidelines, and standards of practice or competence for work in the field.

Conclusions. Music therapy includes a large number of practices developed uniquely in each region of the world. The agreed definition of music therapy in one region or country may not coincide with the definition in another. Various authors writing about practice and research describe music therapy in ways that reflect their educational process, the content of their practice, and the relevant region in which they work. The main characteristic of music therapy at the international level is the use of music therapy throughout life. Music therapists can work with pregnant women, with infants and young children and their parents and caregivers, with older children and teenagers, and with people at all stages of adulthood. This confirms the relevance of music therapy in our time and the effectiveness of the therapeutic process in general.

References

1. Bruscia K. E. (2014). *Defining Music Therapy*. Barselona Publishers.
2. Loewy, Joanne V. *Music Therapy Perspectives*, Volume 19, Issue 2, 2001, Pages 134–136, <https://doi.org/10.1093/mtp/19.2.134-a>
3. World Federation of Music Therapy. What is Music Therapy? 2015. URL: http://www.wfmt.info/WFMT/About_WFMT.htm.

PROFESSIONAL TRAINING OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS: TENDENCIES OF THE WORLD PEDAGOGICAL PRACTICE

Krasnopolskyi Volodymyr Eduardovych

Doctor of pedagogical sciences,
Professor of social-humanitarian disciplines Department
Luhansk Educational-Scientific Institute named after E.O. Didorenko

Tyshakova Liudmyla Tymofiivna

Candidate of pedagogical sciences,
Associate Professor of social-humanitarian disciplines Department.
Luhansk Educational-Scientific Institute named after E.O. Didorenko.

Khairulina Nailia Farytivna

Candidate of philological sciences,
Associate Professor of social-humanitarian disciplines Department,
Luhansk Educational-Scientific Institute named after E.O. Didorenko

On the European continent with the creation and expansion of the activity of international European organization - Council of Europe (in 1949) and expansion of intergovernmental cooperation the orientation on internationalization of education has grown. Council of Education of EU accepted the long-term program of education which foresees two priority directions of joint activity of countries of EU in the field of education: 1) common solving problems of teaching foreign languages; 2) introduction of new information technologies into the teaching process that stipulated an orientation and intensification of scientific researches and practical experimental work both on the international and on the national levels [2].

The process of including of Ukraine into the European community stipulates the study of leading theoretical conceptions and practices of the Western European countries in the educational sphere, detailed analysis of the variety of educational problems at all levels of education. One of major strategic tasks is the creation of common linguistic space, which stipulated attention and efforts of national organizations, Ministry of Science and Education solving problems of teaching foreign languages. Within the limits of the linguistic policy of the Council of Europe the following purpose was defined: to choose the conception of teaching foreign languages which is based on democratic, humanistic principles. Research of the theory and practice of the development of linguistic education in Great Britain, the USA and other foreign countries got the world recognition.

The gradual entering of Ukraine into the world space actualizes the growth of research necessity, comparison of theoretical and practical issues of teaching foreign languages and professional teachers' training, strategies of pedagogical and technological teachers' activity on the modern stage of the development of pedagogical

science in Ukraine. Realization of the task of professional teacher's development is possible within the framework of the integral system of pedagogical education, in which all three stages must be integrated in the logical interconnection, – before professional one, mastering of the profession and after graduating from higher educational institution [4].

Realization of the idea of continuous education stimulates reorganization of educational-educative process, actualize the use of active methods of studies, forms students'/cadets' skills of the independent work, individualizes the process of studies, stimulates drafting of the programs, contributes to the creation of such conditions when a student independently aspires to increase his educational and general cultural levels. In connection with these tendencies new corrections were introduced for the development of continuous education in Ukraine which on the modern stage is built on the basis of principles of availability, systemic approach, variability, predictability and take into account all socio-economic, technological and structural changes at different stages of the development of our society [7].

As a separate direction in higher education and in studies of foreign languages, in particular, an orientation on the students'/cadets' independent educational activity, activation of their educational activity, the development of their creative capabilities was selected. The theme of our article is conditioned by the urgency of the above mentioned statements.

The transition from a fragmentary and static consideration of pedagogical activity to understanding the work of a teacher as a holistic and developing mental activity is necessary for school practice which needs to overcome (and prevent) such negative phenomena as early "pedagogical crises", "pedagogical exhaustion", "burnout" ", professional stagnation. Their overcoming involves the replacement of an authoritarian learning strategy with an individual-developing strategy.

The latter requires a significant restructuring of the currently formed view of the teacher's psychology and his professional development. Such implementation requires the reconstruction of the principles of psychological and pedagogical theory, the system of concepts, research methods, that is, the development of a psychological concept of the teacher's professional development. The new approach inevitably becomes project-based as it is related to the construction of complex objects that combine specific research and projects of educational systems, strategy and technology of teachers' continuous education [6].

Graduates of various institutes and universities, starting their professional activities in various fields, have serious difficulties in organizing a specific educational process. According to the technological approach, the skill level of a specialist is largely determined by his theoretical, instrumental, methodical competence, linguistic, psychological and pedagogical competences, the development of creative and technological thinking, personal abilities, skills of constructive and technological activity - components of the professional competence of a professional teacher [1].

The future teacher must learn to solve the following didactic tasks: master methods of practical use of knowledge in various non-standard situations, orient the content of learning at each stage of the continuous system of education to the development of

competencies from the point of view of an integrated approach, use, along with traditional, non-standard, innovative technologies for organizing educational and extracurricular activities, form the skills of independent educational activities, the ability to evaluate the personal creative achievements of students [7].

The conceptual basis for the creation of a personally oriented model of technological competence of the future specialist is personal-activity and competence approaches, the doctrine of a holistic pedagogical process, the principle of continuity which provides that at each subsequent stage of learning a foreign language, previous stages must be taken into consideration. The current level of awareness of the problems of the higher school needs more and more new approaches to understanding the essence of the professional individuality of the foreign language teacher, psychological and pedagogical conditions of his formation. What is necessary for a future teacher of a foreign language is, first of all, to realize his personal and professional essence, place and purpose in the educational environment which is constantly developing, readiness for continuous professional self-improvement. The entire process of professional pedagogical training should be carried out in such a way that the individual professional essence of the future teacher becomes one of his most important values. Thus, it is proposed to put the theoretical model of the teacher's individuality as a starting psychological-pedagogical concept into the basis of the teacher's personal and professional self-development [6].

In the structure of the theoretical model of the teacher's individuality for psychological and pedagogical analysis and determination of the ways and means of influence and self-influence, the researchers identified three main, closely interrelated substructures: individual - personality – subject Individuality acts as a system, an integral property that arose as a result of the formation of the "individual - personality - subject" system. The elements of this system reflect certain aspects of a person in his numerical relationships, and individuality as a property that arose recently and is determined by the structure of a complete system, characterizes a person as a complete being. The definition of the concepts "individual", "personality", "subject" and "individuality" is necessary to solve the problem of the formation of the teacher's professional individuality and his subsequent choice of the pedagogical technology that is optimal for him. The substructures of teacher's individuality can be analyzed and described according to the following scheme: content, situations of detection in pedagogical activity, evaluation criteria, practical model, ways and means of developing personal and professional qualities of a foreign language teacher.

Among pedagogical strategies for improving the teacher's professional activity, the following aspects can be distinguished: traditional and innovative, individual and collective, constructive and destructive pedagogical strategies. Conceptual approaches to modeling the activity of a teacher in foreign countries, theoretical and practical research of English and American scientists in the field of education acquire special importance for domestic pedagogical science when solving one of the most important tasks - increasing the effectiveness of the future foreign language teacher at the technological level [5].

The most important feature of modern education is changes in the nature of learning in the context of global educational trends which have received the name "megatrends". Among them are: the continuity of education and its mass character; orientation towards the active mastering by a person of methods of cognitive activity; adaptation of the educational process to the requests and needs of the individual; orientation of training on the personality of the person being taught, provision of opportunities for self-disclosure of this personality.

Based on these trends, taking into account the experience of foreign and domestic researchers of this problem, we believe that one of the effective ways of professional training of a future foreign language teacher is organization of professionally oriented classes through the prism of the formation of socio-cultural competence which involve mastering a set of knowledge skills and abilities by future specialists which would ensure the formation of a person's readiness for professional activity and intercultural communication. For future teachers, it is important to be able to apply not only traditional teaching methods, but also digital technologies in the line with modern trends. The development of digital competence in oneself is impossible without constant practice. When preparing future foreign language teachers, it is important to create courses that include digital technologies [3].

The most important task for a higher educational institution is to provide the foundations of the methodological culture of the future teacher, to expand his horizons, to awaken interest in professional knowledge and to arm himself with methods of self-education. The main pedagogical function of a university teacher is not only the transfer of knowledge, but, first of all, the reproduction of culture, the training of an intelligent and competent professional, the formation of an "extra-class" specialist.

Thus, the process of forming professional personality of a teacher of higher educational institution continues throughout a person's life. At each stage it is filled with new content, new organizational and pedagogical forms and methods, new needs and appropriate approaches to the integration of individual professional and social aspects of life. The conducted analysis of the formation of the professional and pedagogical training of the future foreign language teacher at the current stage of the development of the system of education does not exhaust all aspects of the specified problem and requires further in-depth study.

Список літератури

1. Головань М. С. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу / М. С. Головань // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. Збірник статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2014. – Вип. 44. – Ч. 3. С.79-88.
2. Council of Europe (2001) Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, Strasbourg: Council of Europe.
3. Iryna O. Biletska, Alla F. Paladieva, Halyna D. Avchinnikova, Yuliia Yu. Kazak. Using Innovations in Training Foreign Language Teachers, Universal Journal of Educational Research, vol. 8, No. 11D, pp.30-36,2020.

4. Котенко О. До проблеми формування професійно значущих якостей майбутнього вчителя іноземної мови / О. Котенко // "Імідж сучасного педагога". – 2011. – № 10. С. 62-64
5. Evans, L. (2008). Professionalism, professionalism and the development of education professionals. *British Journal of Educational Studies*, 56(1), 20–38.
6. Educational Psychology. Stephen N. Elliot, Thomas R. Kratochwill, Joan Littlefield Cook, Higher Education. A Division of The McGrawHill Companies, Inc., 2000. 631 p.
7. Lengrand P. An Introduction to Lifelong Education/P.Lengrand. – Paris, UNESCO, 1975. p. 157

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ВИКОНАВСЬКИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ МУЗИЧНОГО ПРОФІЛЮ

Radwan Nassib,
Ph.D. Pedagogical Sciences,
Assistant Professor,
Sohar University

Dridi Mohamed,
Ph.D. Pedagogical Sciences,
Assistant Professor,
Sohar University

У статті розкрита сутність та зміст основних критеріїв та показників, які сприяють формуванню виконавських умінь майбутнього педагога музичного профілю, формування яких здійснюється в умовах музично-педагогічної освіти на заняттях фахових дисциплін.

Ключові слова: виконавські уміння, педагог музичного мистецтва, педагог музичного профілю, фахова підготовка музиканта, підготовка педагога-музиканта, критерії виконавських умінь.

У педагогічній літературі критерієм вважають певні норми, оволодіння якими є необхідними для вивчення навчальної дисципліни. Міра його вияву, якісна сформованість, розвиненість і визначеність виражаються низкою показників, які, в свою чергу, відрізняються конкретністю ознак (А. Верхола, Г. Серіков, О. Шахов).

На нашу думку, успішне формування виконавських умінь найкраще відбувається за дотриманням наступних педагогічних умов: створення художньо-творчої атмосфери занять в класі музичного навчання; зосередженості уваги на рефлексії психічних відчуттів, які супроводжують розвиток виконавської техніки; орієнтації на поліфункціональну стратегію виконавської діяльності майбутнього педагога музичного профілю; активізації самостійної роботи над виконавським апаратом на основі отриманих знань і досвіду їх застосування; створення ситуацій успіху в процесі удосконалення виконавських умінь студентів.

Теоретичний аналіз процесу формування виконавських умінь студентів - майбутніх педагогів музичного навчання дав змогу визначити й обґрунтувати критерії з відповідними показниками їх сформованості у навчальному процесі, а саме:

1. Мотиваційно-вольовий – характеризує рівень мотиваційної спрямованості на удосконалення виконавської техніки студента, його вміння зконцентрувати свої зусилля на досягненні високих виконавських результатів і збагаченні

виконавського досвіду. Показниками даного критерію вважаємо усвідомлення важливості виконавської техніки для якісного виконання музичних творів, розвиненість потреби в удосконаленні свого виконавського апарату, наявність мотивів виконавського самовдосконалення та творчого зростання;

2. Когнітивно-аналітичний – спрямований на виявлення кількісного і якісного рівня знань щодо виконавської техніки теоретичного і практичного характеру, здатність аналізувати технічні складності та можливості їх подолання, діагностувати музично-виконавські уміння. Завдяки йому забезпечується точність моторики та вміння аналізувати отриману слухову інформацію. Показниками даного критерію вважаємо: аналітичні розумові операції, які супроводжують технічне забезпечення виконавської діяльності; адекватність слухового контролю і самоконтролю в рухово-моторних процесах при виконанні різних технічних завдань.

3. Операційно-технічний – визначає ступінь розвитку виконавського апарату, вміння його пристосовувати до нових виконавських завдань. Показники даного критерію характеризують наявність художньо-технічного комплекс виконавських навичок, міра сформованості виконавської мобільності.

4. Ціннісно-орієнтований – відображує міру емоційного відчуття музичного твору для якісного відтворення виконавських умінь. Показниками даного критерію вважаємо розвиненість емоційно-чуттєвої сфери, адекватність ціннісних орієнтацій, здатність їх коригувати у виконавському процесі.

5. Творчо-діяльнісний – характеризує міру творчої спрямованості студента, його активність у формуванні виконавських умінь, здатність до практичного втілення набутого виконавського досвіду. Показниками даного критерію стають: самостійність мислення і творча ініціативність, художньо-виконавська активність, здатність до збереження творчого самопочуття і самовираження під час концертного виконання.

Представлені критерії та показники відображають сутнісні характеристики сформованості у студентів виконавських умінь у процесі фахової підготовки й були використані для визначення рівнів її сформованості.

Безумовно, виділені компоненти існують в тісному взаємозв'язку і проявляються одночасно на всіх етапах навчального процесу. Результативності формування виконавських умінь значною мірою сприятиме активізація творчих сил студентів, створення відповідного навчального середовища та необхідних педагогічних умов.

Отже, у статті встановлено й науково обґрунтовано критерії та показники, які відповідають компонентній структурі інструментально-виконавських умінь, що дозволило її діагностувати на різних етапах експериментального навчання.

Література:

1. Асафьев Б.В. О музыкальном просвещении и образовании (текст) : избранные статьи / Б.В. Асафьев. – 2-е изд. – Л. : Музыка, 1973. – 143 с.

2. Гусейнова Л. .В. Педагогічні умови формування виконавської культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі інструментально-виконавської підготовки/ Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова, «Теорія і методика мистецької освіти», вип. 22(27) ч.1. – С 55-62

3. Радван Н. Удосконалення інструментально-виконавських умінь майбутнього педагога скрипаля на засадах компетентнісного підходу. Педагогічна освіта: теорія і практика. Міністерство освіти і науки України Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка. Інститут педагогічних НАПН України. Збірник

4. Радван Н. Взаємозв'язок художнього і технічного компонентів у процесі удосконалення виконавського апарату педагога-скрипаля. Підготовка фахівців соціономічних професій в умовах сучасного соціокультурного простору: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю/ Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця: ФОП Тарнашинський О.В. – Вип.5. – 2017, с. 227-229

5. Сохор А.Н. Вопросы социологии и эстетики музыки/ А.Н.Сохор. – В 3-х томах. –Т.1. – М. : Сов. композитор, 1981. – 296 с.

6. Юник Д.Г. Самокорекція виконавської діяльності музикантів-інструменталістів / Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова // Теорія і методика мистецької освіти . – вип. 17 (22). – С . 15-20.

LESS MOTIVATION OF STUDENTS AND SEARCH FOR WAYS TO BE MORE INTERESTED IN NATURAL SCIENCE SUBJECTS

Tea Museliani

PhD, Associate Professor
European University, Georgia
Ivane Beritashvili Center of Experimental Biomedicine, Georgia
Public school of Karadzhala village of Gardabani municipality, Georgia

Tamila Liparteliani

Teacher
Public school of Karadzhala village of Gardabani municipality, Georgia

Liana Mukbaniani

Teacher
Public school of Karadzhala village of Gardabani municipality, Georgia

Introduction:

Less interest of students in Natural science subjects one of the important issues. Pedagogical practice has shown us that students of X-XI classes are particularly low in interest in science subjects, which directly affects their level of knowledge. In order to identify the existing problems and study their causes, we aimed to conduct a pedagogical research on this issue, we tried to find out why the students had less interest - motivation towards these subjects and we found ways to increase their motivation. Motivation is a desire, an internal impulse that drives a person to the means of achieving a goal. Initiating the student's motivation and, even more so, maintaining it is quite difficult. The more motivated the students are, the higher the quality of learning, the less - motivation, the quality of learning decreases.[1,3] What is a driving force for one student may not be a source of motivation for another. Motivation is one of the most actively used and important terms in modern pedagogical psychology. It includes the determining factors of the student's actions and behavior, which push him to respond to internal (emotions, feelings, feelings...) and external (environmental) stimuli.[2,5] In general, human action is mostly goal-oriented and is based on certain motives. Therefore, motivation can be defined as a process aimed at achieving a desired goal. In pedagogical psychology, special attention is paid to learning motivation and its determining factors. Deep understanding of the mentioned issue by both the teacher and the student plays a crucial role in the future success of the students[4].

The goal of our research was to determine the factors and ways that will help to increase the student's motivation towards natural science subjects, particularly biology.

Methods:

We conducted a written survey-questionnaire. Questionnaires were prepared for 25 students of class X-XI and teachers. We compiled different types of questionnaires, which included both closed and open questions. Student and teacher questionnaires were anonymous so that the respondents were honest and their answers were accurate and reliable. 50 students participated in the survey in classes X-XI. This method is the best because there are many questions to be answered and it is easy to collect, analyze and summarize the data. It can be considered negative that students have the opportunity to collaborate and share ideas, which may reduce the degree of objectivity. Relations with colleagues In the study, we included teachers of different subjects in the form of a focus group, and also interviewed 5 teachers who teach classes X-XI in order to determine the relevance of the research problem, while analyzing the materials provided by colleagues, it was found that the situation is the same in all subjects (mathematics, physics, chemistry).

Obtained results:

30 of the 50 interviewed students believe that the subject is difficult and this is what causes their lack of motivation towards this subject, 10 believe that, it is not difficult, but this subject is not necessary, and 10 mention laziness.

The results of the teachers' survey: data collection and research analysis showed that teachers are aware of effective teaching strategies, but they cannot always use them in class, because most of the students in science subjects find it difficult to do homework on their own. Most of the time in lessons is devoted to task analysis. Teachers rarely cooperate with each other to overcome the difficulties arising in the teaching process. Teachers rarely use means of raising motivation in the teaching process.

Solutions:

We researched the needs and interests of students, set adequate goals and selected relevant educational resources. When introduced the goal of the different topic, we asked the students to express their opinions on how we could achieve this goal. We actively involved students in this process and gave them the right to choose. If we were to follow the standard of the national curriculum and its corresponding result, we would try to plan the learning process in such a way that the teacher plays the role of a guide and uses instructional techniques to complete tasks, respects the opinion of students and includes them in the process of setting goals and planning activities, allows them to make decisions independently.[6,7]. Creates an environment conducive to critical and creative thinking, which in itself contributes to the development of independent thinking skills and students taking more responsibility for their own learning.

Recommendations:

1. Creating a friendly atmosphere in the classroom.
2. Planning more practical work and drawing parallels with life experience to understand the relevance of the study subject.
3. Offering several alternative options when studying lesson topics. Choose what is interesting for them.

4. It is desirable for teachers to actively cooperate with each other, it would be better if the manual contains exercises that will help the student to facilitate the ability to transfer what he has learned.

5. Let's try to make students look at the learning process in a positive light. Explain to them that the knowledge and experience gained in science lessons will help them develop 21st century skills, that these subjects are the basis of the world. Let's cooperate with students in order to be more actively involved in the learning process, to create a positive environment, to give freedom of expression of opinion. Be guided by effective motivational strategies.

Conclusion:

In our study, the data obtained from the research of different populations - students and teachers - were combined and connected with each other. The information collected by the focus group method clarifies and establishes the change in teachers' attitudes and views, which is reflected in the increase of students' motivation and willingness to cooperate. Based on the practical research conducted by us (the research included the stages of studying problems, implementing changes and evaluating), we can conclude that the low motivation of students towards science subjects was due to the difficulty of the subject, teachers do not use effective strategies to increase motivation in lessons as much as possible, they do not cooperate with each other intensively, parents are less involved in the process of teaching children. We believe that the correct management of the learning process requires great observation, knowledge and professional skills from the teacher, experience shows that the attitude of the teacher to the learning process directly affects the motivation and mood of students, as well as their results, because for the success of students, a positive and effective learning environment based on mutual respect and cooperation.

The methodology used in the research was aimed at raising the academic performance of students, which yielded positive results. Co-planned lessons and the use of effective teaching strategies in these lessons significantly improved student engagement in the learning process.

Based on the results of the research, we have developed recommendations that will help us to increase the involvement of students in the teaching process. In the future, we are going to plan many more necessary activities for the development and formation of the mentioned skills in the students, so that the students reach the goals of the national curriculum.

Sharing the results of the research and the research itself with colleagues will help them conduct similar research for the improvement of their own pedagogical practice, as well as develop the necessary strategies for creating a student-oriented learning environment.

References:

1. Adcock, R.A., Thangavel, A., Whitfield-Gabrieli, S., Knutson, B., & Gabrieli, J.D.E. Reward-motivated learning: Mesolimbic activation precedes memory formation. *Neuron*, 50(3), 2006
2. Bagatrishvili N., M. Kapanadze, Research on attitudes of science teachers and continuing professional education in Georgia. 2018

3. SALiS center <https://salis.iliauni.edu.ge/>
4. Howard-Jones, P. & Jay, T. Reward, learning and games. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 10, 2016
5. Kapanadze, M., Bolte, C., Schneider, V., Slovinsky, E. (2015). Enhancing Science Teachers' Continuous Professional Development in the Field of IBSE and other Aspects of Innovative Science Lessons. *Journal of Baltic Science Education*, 2015, Vol.14, (2),
6. Murayama, K., Kitagami, S., Tanaka, A., & Raw, J. A.. People's naiveté about how extrinsic rewards influence intrinsic motivation. *Motivation Science*, 2, 2016
7. Research of teachers' attitudes; practical research; "Chain reaction" project; ARTiST project. Volume: 1 Issue: 1.2020

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЯК ПІДГРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ В УМОВАХ АСПІРАНТУРИ

Олійник І.В.

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

У зв'язку з останніми подіями в Україні вища професійна ланка освіти вимагає полівекторного процесу модернізації, фундаментальних перетворень, однією з провідних цілей яких є комплексна підготовка фахівця, здатного до саморозвитку, професійного зростання та самовдосконалення, здійснення наукових досліджень в конкретній галузі знань.

Варто констатувати, що в умовах сьогодення в процесі вирішення завдань підвищення рівня професійної підготовки майбутніх фахівців особлива увага приділяється інтелектуальному розвитку, професійному зростанню, творчій самостійності фахівця, формуванню soft skills, що є важливими складовими в процесі формування дослідницької компетентності.

Професійна діяльність фахівця в умовах сучасного соціуму багато в чому визначається його здібністю до грамотної компетентної інформаційної взаємодії. Безумовно, інформація є одним із головних ресурсів науково-технічного та соціально-економічного розвитку суспільства, і відіграє особливо важливу роль у процесі модернізації освітнього простору, де формування здібності до пошуку, аналізу та переробки цієї інформації набуває особливого значення, що вимагає розробки інноваційних підходів до формування дослідницької компетентності у майбутніх докторів філософії в умовах аспірантури.

Визначенню методології присвячено чимало праць науковців: В. Андрійчука, С. Виговської, С. Гончаренка, І. Зязюна, Л. Калініної В. Кременя, П. Лузана, О. Новікова, І. Сопівник та ін.

Погоджуємося з міркуваннями дослідників О. Наумкіної та В. Цикіна, які в якості методологічної основи освітнього процесу вбачають принципи пріоритету людини як особистості, свободи вибору цінностей, реалізації можливостей саморозвитку, єдності національних і загальнолюдських інтересів, системності, взаємозв'язку теорії й практики [3, с. 21].

Створення такого середовища забезпечить формування у майбутніх докторів філософії гнучких навичок, творчих можливостей та потреб, визначить рівень розвитку освітніх, творчих, інтелектуальних та особистісних якостей, сприяє фундаменталізації та цілісності освітнього процесу в умовах аспірантури, вирішенню завдань професійно орієнтованої підготовки майбутніх фахівців.

Для фахівців такого роду уміння отримувати, інтерпретувати та обробляти інформацію, а також оперативно приймати рішення стає особливо важливим.

Тому дослідницька компетентність майбутніх докторів філософії забезпечує здатність не лише отримувати, тлумачити, здійснювати її обробку, а також передавати її на сьогодні стає важливим фактором ефективності їх професійної діяльності.

Узагальнивши наявні дослідження, можна зробити висновок, що термін підхід є полісемічним та може розглядатися як: сукупність принципів, що визначають загальну мету та стратегію відповідної діяльності; комплекс парадигматичних, синтагматичних та прагматичних структур і механізмів пізнання, що характеризує наявні стратегії та програми в науці; світоглядна категорія, що відображає соціальні установки суб'єктів освітнього процесу; системна організація освітнього процесу та методологічний напрям наукового дослідження.

У контексті нашої наукової розвідки цінними є ідеї, сформульовані С. Гончаренко, який виходить з позиції, що методологія педагогічної науки базується на положеннях про вчення, структуру й функції особливої форми духовного засвоєння результатів пізнання; на вихідних положеннях, що мають загальнонауковий смисл; логіку й методи педагогічного дослідження та способи використання отриманих знань для вдосконалення практичної складової.

Описуючи методологічні основи освіти, дослідник наголошує на принципах, на яких вона базується, а саме:

– *принцип об'єктивності* (адекватність дослідницьких підходів і засобів з метою отримання істинних результатів, доказовість, обґрунтованість та логіка дослідження й висновків);

– *принцип сутнісного аналізу* (співвіднесення у досліджуваних явищах зовнішнього, особливого і їх внутрішньої структури, розкриття законів їх застосування і функціонування, умов і чинників розвитку, можливостей цілеспрямованої зміни);

– *принцип генетичного обґрунтування* (розгляд факту чи явища на основі його природи, умов походження, розвитку, виявлення якісних змін, встановлення генетичних і соціальних передумов виникнення особливостей людини в процесі постнатального онтогенезу);

– *принцип єдності логічного та історичного* (поєднання вивчення історії об'єкта теорії, перспектив його розвитку й функціонування);

– *принцип концептуальної єдності дослідження* (єдність визначеного, що вважають за правильне, і невизначеного, змінного);

– *принцип цілісного підходу до освітніх систем* (дотримання цілісності в дослідженні, обачного підходу до вичленовування з метою спеціального вивчення окремих елементів освітнього процесу) [1, с. 499].

Розглядаючи конструкт «методологічний підхід», автори по різному трактують його сутність.

З позиції рівнів методології дане поняття тлумачиться за трьома рівнями:

– філософсько-прескриптивний, представлений сукупністю ідей, що визначають загальну світоглядну позицію науковця в процесі здійснення дослідження (філософський рівень методології);

– концептуально-дескриптивний, що містить сукупність принципів, які становлять стратегічну основу дослідницької діяльності (загальнонауковий і конкретно-науковий рівень методології);

– процесуально-праксеологічний постає як сукупність способів, прийомів, процедур, що забезпечують реалізацію обраної стратегії діяльності (рівень методики й техніки дослідження) [2, с. 13].

Нами визначено, що найбільш доцільними та ефективними теоретико-методологічними інструментами дослідження формування дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії з урахуванням складності та багаторівневого характеру даного процесу може стати інтеграція акмеологічного, системного, особистісно-орієнтованого, технологічного кластерного, аксіологічного, діяльнісного, компетентнісного, праксіологічний, фасилітативного, партисипативного, синергетичного метапредметного, герменевтичного та проектного підходів.

Послугування зазначеними підходами сприятиме, на наш погляд, успішному процесу формування дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії, здатності створювати фундаментальні наукові розробки, ключові постулати яких орієнтуватимуться на побудову освітнього простору, що, в свою чергу, сприятиме розвитку та вдосконаленню необхідних якостей особистості майбутніх докторів філософії для успішної самореалізації в умовах сучасної інноваційної економіки.

Література

1. Енциклопедія освіти / АПН України; [голов. ред. В.Г. Кремень]. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

2. Ипполитова Н.В. Взаимосвязь понятий «методология» и «методологический подход» // Вестник Южно-Уральского гос. ун-та. Серия: Образование. Педагогические науки. 2009. № 13 (146). С. 9-15.

3. Інновації у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя: методологічні, змістові та методичні засади: монографія / за ред. проф. А.А. Сбруєвої. Суми : Видавництво «МакДен», 2011. 432 с.

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗВО В ЕКОЛОГІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Іваницька Оксана Степанівна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національний університет «Львівська політехніка»

Освітньо-наукова спільнота приділяє значну увагу проблемам екологічної безпеки в межах екологічної політики держави. Ведеться активна освітня, проектно-дослідна, науково-грантова діяльність на міжнародній арені і в межах державного суспільства.

Екологічна політика – це діяльність суспільства й держави, спрямована на: охорону та оздоровлення природного середовища; ефективне поєднання функцій природокористування та охорони довкілля; забезпечення екологічної безпеки громадян; запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій; розвиток природоохоронного виховання й освіти. Екологічна політика складається щонайменше із чотирьох рівнів: 1) міжнародно-глобальної екополітики (наприклад, встановлюються економічні зони у Світовому океані, квоти на вилучення природних ресурсів, вводяться заборони на скидання речовин); 2) регіональної екополітики (наприклад, створення прикордонних заповідників, співпраця країн щодо контролю за перенесенням біозабруднювачів); 3) національної (державної) екополітики (наприклад, ухвалення й реалізація природоохоронних законів, міжнародних договорів); 4) локальної екополітики (наприклад, політика економічного району або міста) [1].

В багатьох ЗВО впроваджено навчальні курси з екологічної грамотності, що сприяє формуванню відповідальної особи-споживача і користувача природними благами. Відбувається активне залучення студентів до науково-дослідницької роботи по розробці інноваційних підходів до природоохоронних заходів.

Важливе місце займають програми міжнародної мобільності у сфері екологічної безпеки.

Зокрема, заслуговує на увагу діяльність правозахисна організація «Екологія. Право. Людина» (ЕПЛ), яка з 1994 року відстоює екологічні права, здійснює діяльність в сфері охорони довкілля, підтримання, відновлення та покращення його стану; та надає правову допомогу в захисті інших, насамперед дотичних до екологічних прав людини.

Засновниками та керівниками проєктів ЕПЛ є знані вчені, що займається актуальними питаннями екологічної політики і безпеки, порушують питання доступу до достовірної екологічної інформації та ініціюють участь громадян у прийнятті важливих рішень по захисту довкілля. Також, організація веде активну науково-дослідну роботу на базі міжнародних університетів, підтримуючи програми академічної мобільності.

Проблем з екологією України багато, тому з ними потрібно працювати вже і щодня. Ні в статусі кандидата в ЄС зараз, ні в статусі члена ЄС в майбутньому ми не хочемо бути найбільш відсталою країною в плані екології. Післявоєнне відновлення України має відбуватись на засадах Європейського зеленого курсу та використання передових екологічних інструментів. Під час відбудови перед нами стоїть нелегке завдання – одночасно реалізувати декілька векторів: відновлення довкілля, впровадження євроінтеграційних реформ та реалізація політики щодо зміни клімату [2].

Безперечно, воєнні дії в Україні спровокували ряд екологічних проблем. Забруднення навколишнього середовища, нищення лісів, руйнування підприємств і заводів з подальшими наслідками погіршення ґрунтів, вод, повітря.

Вчені повинні розробляти і оновлювати стратегічні плани з екологічної безпеки з огляду на необхідність післявоєнної відбудови держави і відновлення навколишнього природного середовища. Такі напрацювання подаються на розгляд спеціальних уповноважених органів і можуть включатися до переліку заходів екологічної політики держави.

Важливою є діяльність Міжнародного фонду «Відродження», що розробив і впроваджує ініціативу (EPAUI) з розвитку екологічної політики й адвокації в Україні. Спрямовану на розвиток громадських організацій, які працюють в екологічній сфері – інституційно спроможних, з добросовісним управлінням, підзвітних та визнаних в екологічній спільноті – які зможуть сприяти реформам в Україні, виконанню відповідних положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, виконанню інших міжнародних домовленостей України через впровадження екологічних політик і здійснення адвокаційних заходів на захист довкілля. Ініціатива виконується за підтримки Швеції [3].

Важливість таких проєктів підтверджується вимогами євроінтеграційних процесів в Україні. Міжнародна спільнота надає фінансову і консультативну допомогу щодо розв'язання екологічних проблем, але ми повинні формувати екологічну культуру суспільства, починаючи з дитячого віку.

Щодо українських ЗВО, то позитивним моментом є підписання меморандумів, договорів про співпрацю в межах реалізації екополітики та безпеки.

Як зазначає Н. Семенюк, *екологічна культура – це тип життєдіяльності людини, що успадковується, та її взаємовідносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини, і виступає регулятором екологічної діяльності. Функціонування екологічної діяльності пронизує всі компоненти культури та спрямовує їх на гармонізацію соціоприродних відносин [4].*

Саме у формуванні екологічної політики держави через формування екологічної культури громадян важлива роль належить ЗВО. Розробка передових технологій, науково-освітній, кадровий потенціал держави у сфері екології формується в освітньо-науковій площині. Транснаціональна проблема збереження екологічної безпеки є актуальною для всієї міжнародної державної спільноти, тому тісна співпраця і обмін досвідом зможе забезпечити

повноцінну реалізацію умов євроінтеграції України, а також, введе на міжнародний рівень українську екологічну освіту та допоможе удосконалити заходи екологічного впливу і безпеки у державі.

Список літератури

1. Яценко О. Екологічна політика України: цілі, напрями та інструменти реалізації. *Екополітика*. 2021. <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ekologichna-politika-ukraini-cili-napryami-ta-instrumenti-realizacii/>.
2. Прощук Е. Екологічні реформи України на шляху до ЄС. *Економічна правда*. 2022. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690226/>.
3. Міжнародний фонд Відродження. *Екологічна ініціатива*. 2022. <https://www.irf.ua/program/ecology/>.
4. Семенюк Н. Екологічна культура – необхідний фактор безпечної перспективи розвитку суспільства. «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації». № 4. 2010. С. 301–310.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ З ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Базиляк Наталія Олегівна,
доцент кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної
культури імені Івана Боберського, доцент,
кандидат педагогічних наук

Сьогодні необхідність додаткової освіти педагога обумовлена збільшенням попиту на освітні послуги, трансформацією правових норм, що закріплюють основи організації національної системи освіти та професійні вимоги до педагогічних працівників, активним розвитком приватного сектору у сфері освіти. Безперервний професійний розвиток педагогічних працівників завжди був основним завданням додаткової професійної освіти незалежно від місця, технологій та форм його отримання. При цьому пріоритетні напрямки, а в окремих випадках, технології підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки педагогів визначалися провідними трендами державної гуманітарної політики кожному етапі розвитку освіти.

Сьогодні конкуренція у сфері додаткової професійної освіти є досить масштабною у зв'язку з тим, що насичена інформаційно-освітня середовище та нові технології підготовки слухачів стають доступними для педагогів, і в них є реальний вибір якісної та необхідної їм освітньої послуги. Як наслідок, набирає оборотів система не формальної та неформальної освіти, яка має свої особливі переваги по відношенню до формальної освіти, запропонованому відповідними освітніми організаціями. Порівняльний аналіз як основний метод дослідження дозволить виділити блок найбільш поширених та ефективних методів та способів додаткової освіти педагогів у контексті міжнародного досвіду.

Як країни для порівняння були обрані Фінляндія, США та Японія як одні з лідерів з якості системи освіти у світі. Фінляндія є лідером за якістю та рівню шкільної освіти у світі за оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку та Міжнародної програми контролю за освітою. Система підготовки, відбору та подальшого розвитку вчителів є ключовою причиною такої ефективності [4]. Перш ніж стати шкільним учителем кожен кандидат має відповідати високим вимогам вступних іспитів до педагогічного вузу, скласти випускний іспит та успішно пройти випробувальний термін, за результатами якого адміністрація школи може відмовити стажисту у працевлаштуванні.

Представлений досвід роботи, який є своєрідним стартовим майданчиком для подальшого введення інновацій, дозволяє оперативного реагувати на нові виклики системі загальної та додаткової професійної освіти. Сучасний контекст розуміння сутності безперервної освіти дозволяє виділити наступні його основні функції, а саме: професійну, соціальну, особистісну. Професійна функція

забезпечує розвиток у дорослої людини необхідних професійних компетенцій та кваліфікацій, а також формування дорослою людиною нових професійних можливостей, збільшення його трудової динаміки.

Соціальна функція допомагає доповнити та збагатити процес взаємодії дорослої людини з суспільством, економічною сферою, державою загалом рахунок ознайомлення з мовою, культурою, новими видами діяльності, загальнолюдськими цінностями, сучасними технологіями соціальної взаємодії, у тому числі інформаційними, формуючи грамотність дорослої людини у різних сферах [2]. Особистісна функція забезпечує задоволення індивідуальних пізнавальних потреб дорослої людини, інтересів, захопленнь як правило, супроводжує повсякденне життя.

У Фінляндії реалізується доктрина безперервного освіти, законодавчо встановлено обов'язок участі вчителя у додаткових освітніх заходах сукупною тривалістю не менше трьох днів на рік. Безперервне професійне розвиток заснований на активній участі профспілок у організації освітніх заходів для учителів. Педагогічні університети орієнтовані на взаємодію зі школами та реалізують різноманітні формати заходів додаткової освіти вчителів. Така тісна інтеграція сприяє поступового та органічного переходу від одного освітнього ступеня до іншого. Рівень оплати праці вчителів у Фінляндії дуже високий, що дає їм можливість брати участь у платних програм професійного розвитку.

Просування кар'єрними сходами залежить від додаткової освітньої активності педагога незначно – для цього потрібна дія цілої сукупності факторів: самоосвіта, успіхи учнів, досвід роботи, новаторство у розробці та впровадженні педагогічних технологій. Додаткова освіта фінських вчителів не формалізовано, що частково пояснюється відсутністю на державному рівні жорстких освітніх стандартів та єдиного національного тестування [6]. Кожен учитель і школа відповідно до власних потреб і напрацювань вибирає методичні матеріали та формує програму навчання, відмінною особливістю педагогічної діяльності вчителів у Фінляндії є її дослідницький характер.

Часто педагоги співпрацюють з педагогічними університетами та ведуть довгостроковий моніторинг ефективності реалізованої ними освітньої програми на основі контролю успішності. Багато університетів мають спеціальні навчальні центри підвищення кваліфікації вчителів без відриву від роботи, активно використовуючи і дистанційні форми освіти, у тому числі з урахуванням можливостей Інтернет вебінари, телеконференції. Центри в більшою мірою орієнтовані на допомогу в організації дослідницької роботи педагога, тоді як короткострокові курси при школах та муніципалітетах дають тільки теоретико-методичні та нормативні знання, необхідні для системного професійного розвитку.

Таким чином, система додаткової освіти педагога у Фінляндії заснована на жорсткому конкурентному відборі кадрів на престижному та соціально значній професії шкільного педагога, який проходять лише справжні професіонали з високою потребою у саморозвитку та самоосвіті та творчим підходом до роботи

в умовах відносно м'яких вимог національних стандартів до формалізації навчання.

Традиційна організація додаткової освіти вчителів у США передбачала комплекс університетських тренінгів або освітніх програм спеціальних агентств професійного розвитку [1]. Сьогодні спостерігається тенденція наближення додаткової освіти до практики педагогічної діяльності, у зв'язку з чим популярними стали програми обміну досвідом між педагогічними колективами шкіл. Найбільш активними в організації системи додаткової освіти шкільних педагогів з використанням можливостей мережі шкіл є штати Колорадо, Міссурі, Нью-Джерсі та Вермонт.

У них розвинена система стандартів професійного розвитку, яка передбачає додаткові вимоги до самоосвіти та участі педагогів у додатковому навчанні. Так, у Колорадо педагоги для отримання ліцензії мають підтвердити участь у програмах та заходах професійного розвитку. Для підтримки самоосвіти вчителів шляхом участі в комерційних тренінгах та курсах організована система грантів, що видаються спільно штатом та муніципалітетом на конкурсній основі. Оскільки для вчителів державних шкіл ліцензування є обов'язковим, школи штатів організовують міжшкільні освітні курси, а також освітні проекти з проблемних напрямків шкільної педагогіки інклюзивна освіта.

Важливу роль у системі неформальної додаткової освіти відіграє наставництво: кожен молодий учитель на початку кар'єри працює під спостереженням досвідченіших колег-методистів. Вимоги до додаткової освіти педагогів у США визначаються вимогами до постійного підтвердження кваліфікації при одержанні ліцензії на викладання у школі. Багато штатів приділяють активну увагу розвитку можливостей професійного розвитку для вчителів, розвиваючи на мережевій основі навчальні центри, реалізуючи програми грантової підтримки талановитих освітян.

Випускники педагогічних коледжів та вузів Японії протягом року проходять стажування у навчальних центрах префектури, що супроводжується семінарами, лекціями, спостереженням за проведенням уроків у школі. Додаткова освіта надалі заснована на моделі циклічного породження знань, створеної японськими вченими. Її суть виражається поступовим переходом особистості від прихованих неформалізованих до формалізованим професійним знанням, поступовому акумулюванню знань вчителя в капіталі знань освітньої організації [5]. Стимулювання додаткової освіти засновано на природному прагненні педагога до самоосвіти, що підтримується ззовні з використанням різних форм матеріального стимулювання педагогічної праці.

Необхідність додаткової освіти диктується і вимогами національної системи сертифікації педагогів, яка зумовлює необхідність регулярного підвищення професійної компетенції. Ключове значення в організації системи додаткової освіти вчителів грає школа, яка на основі потреб вчителів визначає напрями та форми організації програм професійного розвитку. Таким чином, професійний розвиток педагогів у Японії стимулюється як необхідністю

отримання сертифіката та підвищення його рівня, а також матеріальними методами із використанням системи додаткового преміювання.

У зв'язку з цим, на нашу думку, сучасною місією додаткової професійної освіти має стати створення умов, що забезпечують розвиток у педагогів мотивів професійного зростання в умовах сучасного інформаційно-освітнього середовища, необхідності швидкого та ефективного освоєння інноваційних технологій життєдіяльності, у тому числі професійної, та надання їм такої можливості. Якщо програми підвищення кваліфікації повинні стати, з одного боку, багатоаспектними, з іншого боку, – адресними, то актуалізується необхідність вибудовування реальної мережевої взаємодії організацій, що реалізують додаткові професійні програми, як мінімум на рівні регіону.

На основі аналізу зарубіжного досвіду додаткової освіти вчителів можна зробити висновок про існування різних підходів у світовій практиці до розвитку їхньої професійної компетенції. Це проявляється не лише у джерелах ініціативи з організації професійного розвитку педагогів шкіл обов'язкові вимоги держави, стандарти освітньої установи, власна ініціатива педагога. Підвищення кваліфікації вчителів здійснюється на базі різних інститутів – спеціальних регіональних та муніципальних центрів, комерційних центрів розвитку, університетів тощо, при цьому максимально поширеною формою підвищення кваліфікації педагогів залишається їх професійний розвиток на базі шкіл.

Переваги такого підходу очевидні і полягають в опорі на об'єктивні потреби педагогів при організації учнів курсів, практична орієнтація професійного розвитку, можливість обговорити проблемні аспекти з колегами та очевидні зручності організації, в тому числі щодо низької вартості та можливості поєднання навчання та професійної діяльності [3]. Так, у США на регулярній основі організована робота методичних об'єднань, що проводяться семінари вчителів, де здійснюється знайомство з новими нормативними вимогами, освітніми програмами, педагогічними методиками та посібниками, у тому числі і із залученням зовнішніх спеціалістів.

Професійний розвиток сприяє проведення відкритих уроків, їх обговорення та аналіз, педагогічні тренінги та семінари. У США до організації додаткової освіти педагогів можуть залучатися громадські організації. Варіативні форми професійного розвитку розвиваються в Японії, в якій школи самостійно визначають потреби в підвищенні кваліфікації педагогів та запрошують фахівців для організації навчальних курсів. У Фінляндії розвинена система грантів для талановитих вчителів для продовження навчання у найбільших вишах країни та інших країн Європи, участі у міжнародних програмах підготовки освітян.

Серед тенденцій розвитку додаткової освіти педагогів слід відзначити посилення ролі громадських та професійних спільнот, варіантність форм організації додаткової освіти, наявність індивідуальних освітніх маршрутів та багатоканальне фінансування професійного розвитку. Разом з тим можна виділити суттєві відмінності. Так у Фінляндії вчителі поєднують педагогічну діяльність з додатковою освітньою підготовкою. Існує різниця і у формалізації

на національному рівні вимог до періодичності освітньої підготовки та мінімального обсягу годин, необхідних професійний розвиток. Відповідальність за проходження вчителем курсів з підвищення кваліфікації у різних країнах визначається виходячи із пріоритетів системи освіти.

Ефективність підходів до додаткової освіти педагогів у розглянутих країнах можна визначити на основі даних дослідження з питань викладання та навчання педагогів. Одним з напрямків дослідження є вивчення специфіки підготовки та професійного розвитку педагогів в різних країнах. Для досліджуваних країн можна виділити такі загальні риси в організації додаткової освіти педагогів: спільні зусилля держави та професійної спільноти; високі вимоги до професійних навичок та професійного розвитку; переважання гнучких форм підготовки; збереження ролі професійних вузів поруч із системою підвищення кваліфікації.

Список літератури:

1. Дем'яненко Н., Чаграк Н. Освітня геронтологія: проект Положення Інституту освіти людей третього віку. *Рідна Школа*. 2019. № 1. С. 67–73.
2. Дніпров О. Поняття та сутність державного управління в гуманітарній сфері в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. Вип. 4. С. 185–189.
3. Дубасенюк О. А. Розвиток вищої освіти: тенденції та перспективи. *Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура: матер. Всеукр. конф. К.: ІОД НАПН України*. 2011. С. 135–142.
4. Клімова Г. П. Якість вищої освіти: європейський вимір. *Вісник Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1. С. 203.
5. Кравець В. Актуальні проблеми та завдання вищої школи у світлі нового Закону України «Про вищу освіту». *Україна–Європа–Світ: міжнар. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2014. Вип. 14. С. 15–27.
6. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті: аналіт. доп. / за ред. С. І. Здіорука; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ: НІСД, 2012. 57 с.

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРОГРАМ НА УРОКАХ МУЗИКИ

Заря Л.О.

канд. пед наук, викладач
Харківської гуманітарно-
педагогічної академії

Тахтаулова Діана

Талашко Катерина

студенти Харківської
гуманітарно-
педагогічної академії

Досвід використання мультимедійних програм на уроках музики потребує до себе уваги. Відповідно до сьогоденних обставин, вчителі музики поступово використовують на своїх заняттях мультимедійні програми. Ця робота написана задля ознайомлення вчителями музики, практикантами відповідного профілю з деякими може ще невідомими мультимедійними програмами. Позначимо наступні деякі цікаві мультимедійні програми.

Програма «Музичне мистецтво» для молодших школярів за редакцією Є. Левченко, Т. Крук, Н. Онищенко, О. Пашковської, в яких використані аудіо-композиції, анімації. Програми мають насичений зміст, націлені на формування естетики й культури учнів, розраховані на кожний урок музики, викликають певний інтерес в учнів.

"Чарівна музична сходинка", основою навчальної комп'ютерної програми стала методика формування ладового мислення на засадах мультимедійної візуалізації та інтенсифікації зорової і слухової наочності в процесі опанування музично-теоретичних дисциплін.

На базі авторської школи, О. Чайковська розробила навчальний експериментальний проект з використання мультимедійного курсу «Музикознавство». При її розробці було поставлено ряд завдань: оптимальне використання творчих можливостей і здібностей школярів; створення умов для підвищення якості музичного навчання, виховання й розвитку індивідуальності учнів, забезпечення продуктивної трансформації змісту навчального процесу. Мультимедійна технологія музичного навчання передбачає використання таких програм: «Музичний клас», «Шарманщик», «Первинні музичні жанри. Танець», «Чарівна музична сходинка», «Музична скринька», «Енциклопедія музичних інструментів», серія «Класична музика» тощо. Розділ «Теорія музики» включав усі основні теми (ритм, мелодія, гармонія, форма, виразність) і, отже, повністю охоплював зміст курсу з основ музичної грамоти.

Порадимо вчителю музики також програми «Енциклопедія класичної

музики» («Інтерактивний світ»), «Шедеври музики» («Кирило і Мефодій»), серія дисків з мистецтва («Новий диск»), «Енциклопедія театру» – «Опера», «Балет» («Еконіка»), збірники творів різних композиторів («Дискавері»), «Terra Musikalis» («Гіпер Метод»), серія «Музика и живопис для дітей».

Цікаві вітчизняні мультимедійні засоби, які призначені для навчання музичного мистецтва в загальноосвітніх навчальних закладах, серед них:

- педагогічні програмні засоби "Музика" для 1-4-х класів, створені на основі державної програми для загальноосвітніх навчальних закладів "Музика" (1- 4 класи) (уклад. О. Ростовський, Л. Хлебникова, Р. Марченко);

- педагогічні програмні засоби "Мистецтво" для 1~4-х класів, створені на основі державної програми для загальноосвітніх навчальних закладів "Мистецтво" (1-4-х класи) (уклад. Л. Масол, Е. Белкіна, О. Оніщенко, Н. Очеретяна, В. Рагозіна).

Автором вітчизняних мультимедійних програм для початкового етапу музичної освіти також стала і Н. Белявіна, яка запроваджувала інноваційні методичні засоби інтенсифікації навчального процесу й дозволила поєднати досвід традиційної системи музичного навчання й виховання дітей молодшого шкільного віку з упровадженням нової, тобто мультимедійної системи. Була розроблена комп'ютерна навчальна програма «Чарівна музика» до уроку музики, основою якої стала методика формування ладового мислення на засадах мультимедійної візуалізації та інтенсифікації зорової й слухової наочності в процесі засвоєння музично-теоретичних дисциплін.

Поступово найпоширенішим стає мультимедійний опорний орієнтир "Сходінка", яка була розроблена Н. Ветлугіною, як предметна візуалізація зкуковисотних і функціональних зв'язків ступенів ладу. У процесі практичної діяльності Н. Ветлугіна упевнилася, що наочні навчальні дії з абстрактною моделлю "Сходінка" формують в учнів уявлення про високоорганізовану систему музичних звуків – лад, а споріднення та відповідність предметів і музичних символів сприяє формуванню у дітей зорових асоціацій, унаочнення абстракцій.

Список літератури

1. Белявіна Н. Комп'ютерна програма «Чарівна музика». //Мистецтво та освіта. 2000, № 3. С. 65.
2. Заря Л.О. Методика формування у молодших школярів інтересу до музики з використанням мультимедійних технологій. Дис. канд. пед. наук.. Київ. 209 с.
3. Заря Л.О. Особливість інтересу молодших школярів до музики і методика його формування. //Наук. зап. ХНУ, кафедра педагогіки. 2010, Вип. 24. С. 247.
4. Чайковська О. Комп'ютерний практикум у системі початкової музичної освіти музики //Рідна школа. 2001, № 1. С. 46-47.

TIMSS PIRLS ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР АЯСЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Керейбаева Анар Умирзаковна
докторант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қазақстан, Қызылорда қ.

Ғылыми жетекші
Жайлауова Манат Кенесовна,
п.ғ.к., профессор, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіруі үдерісінде еліміз үшін маңызды болып табылатын стратегиялық міндетті шешу жағдайында тұлғаның ең басты функциялық сапалары белсенділік, шығармашыл тұрғыда ойлауға және шешім қабылдай алуға, кәсіби жолын тандай алуға қабілеттілік, өмір бойы білім алуға дайын тұруы және т.б. функционалдық дағдылар мектеп қабырғасынан қалыптасады. Ұлттық жоспар Қазақстан Республикасындағы білім сапасын жетілдірудің негізгі кбағдары ретінде мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту іс-қимылдарының мақсаттылығын, біртұтастығы мен жүйелілігін қамтамасыз етуге бағытталып, оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту үдерісін мазмұндық, оқу-әдістемелік, материалдықтехникалық қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар кешенін қамтиды[1].

Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудың негізгі мақсаты жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның құбылмалы әлемге әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін білім алуға қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады.

Жалпы функциональдық сауаттылық деген ұғым адамдардың (жеке тұлғаның) әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы және өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық факторы. Яғни бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына қарай ілесіп отыруы. Сонымен, функциональдық сауаттылық адамның мамандығына, жасына қарамастан үнемі білімін жетілдіріп отыруы. Мұндағы басшылыққа алынатын функциональдық сапалар: белсенділік, шығармашылық тұрғыда ойлау, шешім қабылдай алу, өз кәсібін дұрыс тандай алуға қабілеттілік, т.б. Яғни, жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның физикалық құбылмалы әлемде әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін білім алуға қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады.

Қазіргі әлемдік білім кеңістігіндегі халықаралық стандарт талаптарына сай оқыту үдерісінің орталық тұлғасы білім алушы субъект, ал ол субъектінің алған білімінің түпкі нәтижесі құзіреттіліктер болып белгіленуі білім беру жүйесінде «функционалдық сауаттылықты» қалыптастыру мәселесін негізге алудың өзектілігін арттырып отыр. Осыған орай алған білімдері негізінде әрекет етуге қабілеттілік пен даярлықты білдіретін қалыптасқан құзыреттіліктерді анықтауда халықаралық зерттеу тапсырмаларының маңызы зор.

Бүгінгі таңда қазақстандық білім беру жүйесінің алдында білім сапасының бәсекелестігін арттыру, шынайы өмірлік кезеңдерге бейімделу мәселелері тұр, өйткені адам қоғамда түрлі өмірлік мәселелерге байланысты дұрыс шешімдер қабылдау үшін жоғары кәсіптілік және интеллектуалдық әрекеттерді қажет ететін жағдайларда заман талабына сай өмір сүріп, қызмет етуде. Осыған байланысты еліміздің оқушыларының білім жетістіктерінің деңгейін анықтау үшін Қазақстан TIMSS, PIRLS халықаралық зерттеуіне қатысты.

TIMSS (Third International Mathematics and Science Study) – математика және жаратылыстану білімінің сапасын бағалау бойынша халықаралық зерттеу. Жобаға қатысушы елдердің білім мазмұнын ескере отырып, бұл зерттеудің аясында 4-ші және 8-ші сынып оқушыларының математика және жаратылыстану ғылымдары бойынша дайындықтарының сапасы бағаланады. TIMSS зерттеулері оқу жетістері туралы жан-жақты мағлұмат алумен қатар, ел, мектеп және білім берудің жағдайлары туралы қосымша ақпарат алуға да мүмкіндік береді. TIMSS-ке қатысушы елдердің құрамы алуан түрлі, олар экономикалық дамуы, географиялық жағдайы, халқының саны жағынан бірбірінен ерекшеленеді. Бірақ олардың бәрі білім беру ұйымдарының жүйесін, оқу бағдарламалары мен оқыту әдістерін оқушылардың жетістіктері арқылы салыстыру, білім беру саласында тиімді курстар әзірлеуге арналған құнды ақпарат жинақтауға көмектеседі [2].

TIMSS жобасын жүзеге асыруға белгілі ғылыми-зерттеу орталықтары: білім саласында тестілеу қызметін көрсету (ETS – Educational Testing Service, США); Канаданың Статистика Орталығы (Statistics Canada); білім берудегі жетістіктерді бағалау бойынша халықаралық қауымдастықтың хатшылығы (IEA, Нидерланды); білім берудегі жетістіктерді бағалау бойынша халықаралық қауымдастықтың мәліметтерін өңдеу орталығы (DPC IEA – Data Processing Center IEA, Германия) және дүние жүзінің басқа да ғылыми-зерттеу орталықтары қатысады.

PIRLS зерттеуі – бастауыш сынып оқушыларының мәтінді оқу және түсіну сапасын зерттеуге арналған. Халықаралық жоба бесжылдық мерзіммен өткізіледі. Зерттеу нысаны бастауыш сынып бітірушілерінің оқу жетістіктерін анықтайды. Әрбір оқушыға екі мәтін және сол мәтіндерге арналған тапсырмалары бар дәптер ұсынылады. Бірінші – көркем әдеби мәтін- қызықты оқиғалар, баяндаулар немесе ертегілер, екінші- ақпараттық (көбіне жануарлар жайлы әңгімелер). Әрбір мәтінге шамамен 12- 15 тапсырма беріледі. Оқушыларға барлық тапсырмаларды орындауға 80 минут беріледі (екі рет 40 минут үзілісімен). Орындалған жұмыстың сандық және сапалық бағалау жүйелері қатар жүреді. PIRLS зерттеуін бағалау 1000 баллдық шкаламен жүзеге

асады. Орташа көрсеткіш 500 баллға сәйкес, стандарттық төменгі балл 100. Халықаралық PIRLS зерттеу құралдарына тест тапсырмалары бар дәптерлермен бірге оқушыға, ата- анаға, мұғалімге, мектеп әкімшілігіне арналған сауалнама кіреді [3].

Халықаралық зерттеулердің әрбір кезеңіне халықаралық контексте саралау 4 жұмысы жүргізіледі. Бұл әрбір қатысушы елге білім беру жүйесінің стратегиялық мақсатын анықтауға мүмкіндік береді

Біздің еліміз үшін халықаралық зерттеулерге қатысу білім берудің бақылаубағалау жүйесін реформаландырудың қажеттілігін ескертетін бірқатар факторлар, атап айтар болсақ қазақстандық білім беру жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне кірігуіне негізгі себеп болады. Қазақстанның халықаралық зерттеулерге қатысуы, оқушының өзін-өзі дамытуды максималды түрде іске асыруы мен қоғам өмірінде өз орынын табу, өздігінен іздену, талдау жасау, құрылымдау, ақпараттарды дұрыс пайдалануға мүмкіндік береді. Салыстырмалы халықаралық зерттеулер отандық және халықаралық контексте білім беру жүйесінің жағдайын бағалап, қазақстандық білім берудің жетістігі мен осал тұстарын анықтауға және алға қойған мақсаттардың ең тиімді жолдарын белгілеуге жағдай жасайды. Ғылыми жаратылыстану сауаттылығын анықтауға бағытталған халықаралық зерттеу тапсырмаларын сабақта пайдалану оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Международное исследование TIMSS. Методическое пособие – Астана: НЦОСО, 2012г., - 115 с.
3. PISA, TIMSS зерттеулерінің тапсырмалары негізінде оқушылардың ғылыми жаратылыстану сауаттылықтарын дамыту. Оқу-әдістемелік құрал. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2014. – 40 б.
4. К.С.Кудайбергенова Құзырлылық табиғаты- тұлғаның өзіндік дамуында. Әдістемелік құрал – 2006 ж.
5. Басова Е.А. Формирование у подростков функциональной грамотности в сфере коммуникации (на материале гуманитарных предметов). - СанктПетербург, 2012. - 150 с.

РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ І АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ ТА СПІВПРАЦЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Крикуненко Валерія Михайлівна

Асистент вчителя,
Херсонський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад -
загальноосвітня школа I-III ступенів» №33, Херсонської міської ради

Плєвакіна Галина Михайлівна

Асистент вчителя,
Херсонський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад -
загальноосвітня школа I-III ступенів» №33, Херсонської міської ради

Сучасне життя безупинно змінюється з кожним роком у дітей з'являються нові запити, нові інтереси та нові ідеали, задовольнити які може людина освічена та компетентна, яка йде в ногу з часом, усвідомлює свою значимість та роль у житті молодого покоління. Хоч професія вчителя дуже важлива, проте не завжди оцінюється по заслугам. Влучно про вчителя написав український поет С. Л. Соловейчик: «Він актор, але його глядачі і слухачі не аплодують йому. Він скульптор, але його роботи ніхто не бачить. Він лікар, але його пацієнти рідко дякують за лікування та далеко не завжди бажають лікуватися. Де ж йому взяти сили для щоденного натхнення? Тільки в самому собі, тільки у свідомості величі своєї справи» [1].

Попри важливість професії, слід відмітити і її складність. Навчання дітей вимагає повної самовіддачі, розумових, фізичних і духовних зусиль, неперервного саморозвитку, переналаштування думок та напряму своєї діяльності відповідно до тенденцій сучасного суспільства.

Однією з ключових тенденцій останнього десятиріччя є впровадження інклюзивної освіти в систему загальної освіти. На рівні законодавства України інклюзивна освіта почала підтримуватися з 2010 року, коли до Закону України «Про загальну середню освіту» були внесені зміни, відповідно до яких освітні заклади мали змогу повноправно створювати спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами.

У жовтні 2010 року МОН України затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», а в серпні 2011 року Кабінет міністрів України затвердив Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах», де йдеться про надання освітніх послуг учням, створення умов для безперешкодного доступу до освітніх закладів, забезпечення їх навчально-методичними, наочно-дидактичними посібниками індивідуальними засобами, створення інклюзивних класів, комплектування та наповнення їх учнями, а також забезпечення шкіл з інклюзивною формою навчання відповідними педагогічними кадрами.

Обравши курс на розвиток інклюзивної освіти МОН України відводить важливу роль вчителям, як реалізаторам даної ідеї. Проте, застарілі стереотипи, страх перед новим та непізнаним, що з психологічної точки зору є передбачуваним, стали перешкодою для вчителів. 2010-2013 роки це перехідний момент, період несприйняття та неприймання інклюзивної освіти. Учителі у більшій своїй масі були проти цього, так як звикли, що діти з ООП знаходяться у спеціальних закладах. Батьки також не сприймали ідею інклюзивного навчання і вороже ставилися до таких дітей.

У більшості закладів освіти дітей з ООП саджали за останні парти, щоб не заважали на уроках. Таким чином, ізолюючи їх від освітнього процесу. Деякі допускаються цієї помилки й сьогодні.

Впровадження інклюзивного навчання у Херсонському навчально-виховному комплексі №33 не викликало обурення серед вчителів, а змусило задуматися над своєю компетентністю, над тим, як саме треба організувати освітній процес, щоб забезпечити потреби кожної дитини. У нашому закладі діти з особливими потребами сидять на перших партах та активно комунікують з однокласниками, як рівноправні учасники освітнього процесу. Переосмислення своєї діяльності та загальнолюдських цінностей, усвідомлення покладеної відповідальності дали змогу вчителям зрозуміти суть інклюзивної освіти та відведену їм роль: допомогти зрозуміти та прийняти дітей з особливими потребами іншим учасникам освітнього процесу. Учитель має донести гуманістичність ідеї інклюзивного навчання до батьків, адже діти в першу чергу дивляться на приклад дорослого. Таким чином прийняття дитини з ООП напряму залежить від педагога.

Робота вчителя у класі з інклюзивним навчанням належить до професій, що допомагають, оскільки його діяльність пов'язана з тісним спілкуванням з дітьми з особливими освітніми потребами, прийняттям їхніх індивідуальних особливостей, емоційним перенапруженням, гуманним ставленням до них, толерантністю, активною особистою участю, демократичністю, довірливістю.

Учитель виконує низку обов'язків:

- планує, організовує, проводить освітній процес відповідно до Державної базової програми та спеціальних програм, враховуючи можливості дітей з ООП;
- організовує життєдіяльність дітей з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей розвитку кожної дитини окремо;
- створює комфортні умови для реалізації природних сил УСІХ дітей та збагачення їхнього практичного досвіду спілкування;
- реалізує диференційований підхід до УСІХ дітей, виявляє, вивчає і враховує у своїй діяльності їхні особливості, сприяє розвитку здібностей, талантів дітей;
- забезпечує набуття дітьми практичного досвіду, знань, умінь, навичок;
- співпрацює з батьками дітей, надає їм консультативну допомогу;
- забезпечує емоційний комфорт дітей УСЬОГО класу, руйнує стереотипи нормотипових дітей про дітей з особливими потребами;

➤ постійно підвищує свій професійний рівень, розширює знання в інклюзивній сфері.

Учитель в Україні - це особистість з новим світоглядом, яка не піддається страхам, а йде назустріч запитам сучасного суспільства.

Так, 1 січня 2022 року набирають чинності зміни до постанови Кабінету Міністрів України Про «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» від 15 вересня 2021 р. № 957, відповідно до яких встановлюються рівні надання підтримки. Всього 5 рівнів: V-II рівні підтримки встановлюються відповідно до нозологій та фінансуються державою, I рівень надається учням, у яких виникають труднощі під час навчання [4].

I рівень надання підтримки не фінансується державою. Учителі на безоплатній основі шкільною командою вирішують, кому необхідно надати даний рівень підтримки, створюють траєкторію розвитку таких дітей, з метою допомогти їм впоратися з труднощами, які виникають в процесі навчання.

Наприклад, у нашому закладі у 3 класі навчається дитина з особливими освітніми потребами Д.Р., якій надається I рівень підтримки. Вона займається гімнастикою, часто приймає участь у змаганнях, є переможницею конкурсу «Міс Гімнастика». Дівчинка щодня відвідує школу танців і займається по чотири години на день, тому фізично не встигає за програмою класу. У цьому випадку вчитель разом з асистентом повинен допомогти дитині оволодіти матеріалом максимально доступним для неї способом. Наприклад, розробити фрагмент відео-уроку, пояснити дистанційно за допомогою онлайн-платформ, тобто підлаштувати освітній процес під можливості здобувачки освіти.

Таким чином, учитель працює на результат кожної дитини окремо, не шкодуючи на це ні часу, ні ресурсу.

У зв'язку з впровадженням інклюзивного навчання МОН України вводить нову посаду «асистент учителя», яка регламентована Постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року №872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». Відповідно до постанови, посада трактується наступним чином: «Асистент учителя це людина, яка забезпечує особистісно-орієнтоване спрямування навчально-виховного процесу, бере участь у розробці та виконанні індивідуальних навчальних планів та програм, адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей пізнавальної діяльності дітей з особливими потребами» [2].

Учитель та асистент працюють разом: спільно планують навчання, прогнозують майбутні навчальні ситуації для участі і діяльності усього класу, зокрема дітей з особливими освітніми потребами. Основна мета співпраці - насамперед реалізація навчання в такий спосіб, щоб приділяти увагу освітньому процесу всіх дітей у класі через врахування їхніх потреб та можливостей.

Ефективні стосунки між учителем та асистентом учителя формуються на основі спільної відповідальності, що проявляється у спільному викладанні. Водночас основна відповідальність за формування стосунків покладається на керівника закладу освіти. З метою сприяння формуванню ефективних стосунків

між учителем та асистентом учителя директор має розробити чіткі посадові інструкції для асистентів вчителів. Важливо, щоб учитель розумів, що асистент це не помічник, а рівноправний учасник освітнього процесу. Не менш важливо, щоб учитель доніс це як до дітей, так і до батьків.

Практика впровадження інклюзії в освітніх закладах показала необхідність налагодження спільного викладання педагогічних працівників для позитивної динаміки розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Спільне викладання - це інноваційний підхід до організації освітнього простору, коли два чи більше спеціалісти спільно проводять викладання у різноманітній групі учнів (серед яких є діти з особливими освітніми потребами) в єдиному фізичному просторі (класі), завдяки якому забезпечується індивідуалізація навчального простору» [3].

Спільне викладання вимагає ретельної підготовки до уроків, ефективної взаємодії та комунікації, узгодження спільних дій, чіткого усвідомлення ролей та обов'язків. У своїй діяльності ми використовуємо чотири форми спільного викладання: підтримуюче, паралельне, додаткове, у команді.

Проте учителі нашого закладу надають перевагу підтримуючому викладанню і вважають, що це найефективніша форма взаємодії. Адже вона дає змогу вчителю разом з асистентом організувати освітній процес таким чином, щоб забезпечити потреби всього класу і кожної дитини окремо. Учитель визначає та затверджує зміст, цілі уроку, уміння та навички, якими мають оволодіти учні. Асистент в свою чергу допомагає йому реалізувати задумане на уроці, проводить окремі фрагменти уроків, допомагає учням під час їхньої роботи над завданнями, додатково пояснює матеріал, допомагає записати відповіді.

Наприклад, у нашому закладі у 5 класі навчається дитина з розладами аутистичного спектру Н.В., якій надається II рівень підтримки. У дівчинки простежуються труднощі із соціалізацією, вона не може перейти із одного класу в інший і потребує допомоги асистента, щоб зорієнтуватися. Проте у Н.В. немає розумової відсталості, як у більшості дітей з РАС, вона - обдарований аутист, а тому програма за якою навчається дитина не потребує модифікації. Здобувачка освіти надає перевагу дисциплінам гуманітарного циклу. Вона любить читати як художню, так і науково-популярну літературу, пише твори, фантастичні оповідання, казки, вірші. На уроках іноді відповідає, допомагає вчителю з поясненням прочитаного твору, аналізує вчинки героїв та висловлює своє ставлення до них. Так як дівчинка значно випереджає своїх однолітків у засвоєнні та опрацюванні матеріалу, вчитель та асистент спеціально для неї готують додаткові завдання, щоб учениці було цікаво і вона не чекала інших діток. У той час як вчитель допомагає всьому класу виконати завдання і скеровує їх діяльність, асистент пояснює Н.В. у чому полягає її додаткове завдання. Таким чином, учитель чітко розподіливши обов'язки досягає поставленої мети - забезпечити потреби всього класу і кожної дитини окремо.

Розглянемо й інші форми спільного викладання, адже не варто забувати про те, що простіше використання однієї форми не може забезпечити

стовідсотковий результат. Доцільним буде час від часу комбінувати форми спільного викладання.

Паралельне викладання полягає у тому, що вчитель та асистент одночасно працюють з групами учнів у класі. Основною перевагою паралельного викладання є зменшення кількості учнів, з якими працює один учитель, що дає змогу індивідуалізувати освітній процес і краще врахувати потреби учнів. Навчальний зміст і для груп може бути як однаковим так і змінюватись. Форма паралельного викладання дає можливість диференціювати матеріал відповідно до рівня знань дітей.

Додаткове викладання застосовується при необхідності підсилити та додатково пояснити той матеріал, що викладає вчитель. Асистент вчителя в ході уроку може повторювати інформацію від учителя іншими словами, проводити попереднє заняття учнів, які мають особливі освітні потреби, брати участь у представленні навчального матеріалу.

Викладання в команді - це в першу чергу одночасне ведення уроку вчителем та асистентом. Педагог та асистент подають навчальний матеріал по черзі, підтримуючи один одного. Асистент вчителя несе таку ж відповідальність, як і вчитель, за представлений матеріал. Такий метод викладання не буде ефективним без належного рівня довіри та комфортних взаємовідносин між вчителем та асистентом, вони мають узгоджувати стилі викладання.

Розглянувши всі чотири форми ми можемо виділити основні перевагами спільного викладання:

- насамперед, воно передбачає взаємодію вчителя та асистента, їх спільну діяльність;
- розподіл обов'язків у процесі планування, реалізації та оцінювання уроку, що дає змогу продумати все до найменших деталей;
- «невстигаючі» учні, діти з ООП, для яких надання спеціальних послуг не передбачається (І рівень), можуть отримувати якісну допомогу від вчителя в повній мірі;
- присутність на уроці двох рівноправних спеціалістів означає, що більше дітей можуть отримати індивідуальну допомогу;
- якщо один з педагогів відсутній, запланований урок все одно відбудеться.

Таким чином, спільне викладання забезпечує ряд освітніх потреб: індивідуальність, диференційність та безперервність освітнього процесу.

Список літератури

1. Учитель не просто професія, це покликання.
URL: <https://buki.com.ua/blogs/uchytel-ne-prosto-profesiya-tse-poklykannya/>
(дата звернення: 14.01.2022)
2. Перелік нормативно-правової документації, що регламентує діяльність асистента вчителя.
URL: http://posibnyk.nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/HANDOUT-for-trainers_TOT-Sept-2018corrected-final1-6-dodatok1.pdf (дата звернення: 14.01.2022).

3. Спільне викладання оптимальний стиль побудови взаємовідносин в закладі з інклюзивною формою навчання.

URL: <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post70.html> (дата звернення: 15.01.2022).

4. Про затвердження «Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти»: Постанова кабінет міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п#Text> (дата звернення: 15.01.2022)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Нечитайло Лариса Якимівна
кандидат біологічних наук, асистент
кафедри біологічної та медичної хімії
ім. Г.О. Бабенка

Андріюк Дарина Миколаївна

Довга Софія Вікторівна
Студентки I курсу
Івано-Франківський національний медичний університет
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація. У роботі розглядається питання необхідності застосування дистанційного навчання для студентів у вищих навчальних закладах в період епідемії ковіду та воєнних дій. Проаналізовано особливості дистанційного навчання в системі вищої освіти та визначено переваги і недоліки його функціонування.

Ключові слова: дистанційне навчання, переваги та недоліки, освіта, ВНЗ, методи здобуття освіти.

Вступ. Дистанційне навчання – новий освітній досвід, який можна охарактеризувати, як добре організована й контрольована самоосвіта з використанням комп'ютерної техніки й комунікаційних мереж [1].

Необхідність у такому методі навчання обумовлена різними факторами, серед яких можна назвати потребу в інтерактивній взаємодії здобувачів вищої освіти і викладачів в процесі навчання, надання студентам можливості самостійної роботи з освоєння матеріалу. Під час дистанційного навчання можуть використовуватися різні методи донесення навчальної методичної інформації до здобувачів вищої освіти різних категорій (реферати та конспекти, інтерактивні лекції та семінари).

Система дистанційного навчання розрахована переважно на людей достатньо свідомих, які не потребують постійного контролю з боку викладача. Тому важливу роль при дистанційному навчанні відіграє мотивація слухачів, їхня здатність до самоорганізації.

Метою даної роботи є аналіз дистанційної форми навчання в системі вищої освіти та визначити переваги і недоліки його функціонування.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання стало частиною нашого щоденного життя, особливо в умовах епідемії ковіду та війни. Такий вид освіти став єдиним виходом зі складного становища, що склалося. Саме ця система може найбільш адекватно і гнучко реагувати на потреби суспільства щодо підготовки високопрофесійних фахівців. Та все ж, дистанційна освіта має свої як переваги, так і недоліки.

До переваг дистанційного навчання можна віднести:

- Можливість навчатися в будь-якому місці, не виходячи з дому чи офісу, Відсутність необхідності щодня відвідувати навчальний заклад - безсумнівний плюс для людей з обмеженими можливостями здоров'я, для проживаючих у важкодоступних місцевостях, батьків з маленькими дітьми, а також для здобувачів освіти, які тимчасово переселені із територій де проходять воєнні дії.
- Доступність навчальних матеріалів. Доступ до всієї необхідної літератури відкривається студенту після реєстрації в системі дистанційного навчання, або він отримує навчальні матеріали електронною поштою. Зникає проблема нестачі чи відсутності підручників, навчальних посібників чи методичок.
- Мобільність. Зв'язок із викладачами здійснюється різними способами: як on-line, так і off-line. Проконсультуватися з викладачем за допомогою електронної пошти іноді ефективніше та швидше, ніж призначити особисту зустріч при очному або заочному навчанні.
- Навчання в спокійній обстановці. Проміжна атестація студентів дистанційних курсів проходить у формі on-line тестів. Тому в студентів менше причин для хвилювань. Виключається можливість суб'єктивної оцінки: на систему, яка перевіряє правильність відповідей на питання тесту, не вплине успішність студента з інших предметів, його соціальний статус та інші чинники.
- Зручність для викладача, зокрема можуть приділяти увагу більшій кількості студентів і працювати, навіть перебуваючи у відрядженні чи на конференції за кордоном [2,3].

Поряд із цим варто звернути увагу на недоліки дистанційного навчання:

- Нестача практичних вмінь та навиків. Досить проблемно є якісно організувати дистанційне навчання за напрямками підготовки та спеціальностями, на яких передбачена велика кількість практичних занять. Навіть найсучасніші комп'ютерні тренажери не замінять майбутнім лікарям «живої» практики.
- Дистанційна освіта не підходить для розвитку комунікабельності. При дистанційному навчанні особистий контакт студентів один з одним та із викладачами мінімальний, а то і цілком відсутній. Тому така форма навчання не підходить для розвитку комунікабельності, впевненості, навичок роботи у команді.
- Проблема ідентифікації студента. Поки найефективніший спосіб простежити за тим, чи студент самостійно здавав іспити чи заліки, - це відеоспостереження, що не завжди можливо. Тому на підсумкову атестацію студентам доводиться особисто приїжджати до вуза або його філії.

- Навантаження на зір. При тривалій роботі за комп'ютером навантаження на зір студента значно збільшується [3, 4].

Висновки. Дистанційна форма навчання спрямована на розуміння навчального матеріалу, формування комунікативних компетенцій, інформаційних та самоосвіти. Також, дистанційне навчання виконує і виховну функцію, шляхом формування особистісних якостей: самовдосконалення, самостійність, активність, відповідальність, креативність.

Проте поряд з перевагами є і недоліки у впровадження дистанційного навчання в освітній процес, зокрема обмеження безпосереднього спілкування; гаджетизація життя; мала кількість годин, яка відведена на практику.

Отже, можна зробити висновок, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології не замінять живого спілкування здобувачів освіти з педагогом.

Список літератури:

1. Кучин Ю.Л., Лимар Л.В. Основні принципи організації дистанційного навчання медиків. *Медична освіта*. 2022. № 1. с. 30-37. ISSN 1681-2751. DOI 10.11603/m.2414-5998.2022.1.12652.
2. Білик В.М., Довгопола М.О., Мазур Д.С. Дистанційне навчання. Проблеми та переваги. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 31 березня-2 квітня 2021. С. 91-93.
3. Данильчук О.М., Мельник Д.В. Переваги та недоліки дистанційного навчання у ЗВО. *Scientifik Collection «InterConf», (36): with the Proceedings of the 7 International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadas» (November 26-28, 2020) in Washington, USA: EnDeavours Publisher 2020, С. 404-409.*
4. Шувчук Г.Й. Дистанційне навчання у вищій школі: переваги, недоліки, перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Випуск 79. Том 2. С. 205-209.

ГУРТКОВА РОБОТА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Охріменко Ірина Олександрівна
студентка II курсу спеціальності Початкова освіта
факультету педагогіки, психології,
соціальної роботи та мистецтв
Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

У статті розглядається проблема гурткової роботи як важливого елементу позаурочної роботи з молодшими школярами. Представлені види гурткових занять, форми організації навчальної діяльності гуртка, етапи підготовки керівника гуртка до роботи з дітьми.

Ключові слова: гурток, позаурочна робота, молодші школярі.

Гурткове заняття – це складне педагогічне явище, витвір таланту кожної особистості, де є змога щоразу показувати зразки засвоєння гуртківцями знань, умінь та навичок. Кожне гурткове заняття – це окрема вистава, де режисером є саме керівник гуртка, а гуртківці – актори, які творять у міру можливості це дійство [1].

Гурткова робота нерозривно пов'язана з освітнім процесом, що здійснюється на уроках і ґрунтується на знаннях і навичках, набутих учнями на заняттях. Характерною особливістю гурткової роботи є те, що вона не регламентується обов'язковими програмами, а це надає їй гнучкості і дозволяє краще враховувати прагнення кожної дитини. Головною метою позакласної гурткової роботи є: створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час, підготовка до майбутнього життя [2].

Сучасна дидактика пропонує різноманітну типологію занять. Серед них, можливо, найбільш раціональними є такі: заняття повідомлення нових знань; заняття узагальнення і систематизації знань; практичне заняття; заняття контролю, оцінки і корекції знань; комбіноване заняття; нестандартне заняття [3].

Таку класифікацію науковці вважають найзручнішою для планування, прогнозування діяльності педагога, обґрунтування методики кожного заняття.

Кожен тип заняття має свою структуру, тобто етапи побудови заняття, їх послідовність, взаємозв'язки між ними. Характер елементів структури визначається завданнями, які треба постійно вирішувати на заняттях певного типу, щоб найбільш оптимальним шляхом досягти тієї чи іншої дидактичної, розвивальної та виховної мети заняття. Визначення і послідовність цих завдань залежать від логіки і закономірностей освітнього процесу. Зрозуміло, логіка

засвоєння знань відрізняється від логіки формування навичок і вмінь, а тому і різниться структура занять відповідних типів.

У сучасному позашкільлі виділяють такі види гурткових занять:

- стандартне гурткове заняття,
- заняття-урок,
- заняття-лекція,
- заняття-дискусія,
- заняття-рольова гра,
- заняття, які проводять самі гуртківці,
- заняття взаємного навчання,
- тренування,
- репетиція,
- вікторина,
- конкурс,
- концерт,
- заняття-концерт,
- змагання,
- рольова гра,
- театралізоване заняття,
- клубна робота,
- екскурсія,
- експедиція,
- практична робота,
- інтегроване заняття [1].

Кожна із організаційних форм навчання має свою структуру, яка відображає впорядкованість усіх її елементів, ознак. Доцільність застосування певної форми визначається напрямком гуртка, конкретною дидактичною метою, змістом і методами навчальної роботи. Наприклад під час заняття дітей в інформатичному гуртку «Інфоманія» діти набувають нових практичних навичок, дізнаються нове та корегують свої знання. Вокальний «Перлинки» –відбувається становлення пізнавального інтересу учнів до музики, формування краси і виразності співу, музичноритмічних рухів, позитивних рис характеру, виховання рис колективізму і вмінь спілкуватися з людьми.

Гурткові заняття, які не вкладаються (повністю або частково) в межі виробленого та сформульованого дидактикою, на яких керівник гуртка не дотримується чітких етапів освітнього процесу, традиційних методів роботи називають нестандартними [4].

Серед нетрадиційних форм організації навчальної діяльності в залежності від віку гуртківців початково-технічного профілю пропонують використовувати наступні:

- **дошкільний та молодший шкільний вік:** заняття-гра; заняття-подорож; змагання; сюжетно-рольова гра; бесіда з ігровими елементами; взаємонавчання вихованців;

- **середній шкільний вік:** навчальна гра; творчий проект; конкурс (КВК); заочна екскурсія; творчі завдання за підгрупами; змагання; ділова гра; бесіда з ігровими елементами; взаємонавчання вихованців; імпровізація [4].

Велике значення відіграє емоційна сфера дитини, розвиток її природних задатків, удосконалення здібностей.

Джерелом підвищення ефективності гурткового заняття є інтерес до навчання, самостійна робота, вмiле використання наочності, дидактичного, роздавального матеріалу, диференційований підхід. Кожне заняття повинно бути неповторним і укладатися в пам'яті дитини, вчити мислити, збагачувати мовлення, формувати особисту думку.

Нестандартні гурткові заняття незвичайні по задуму, структурі, організації, методиці проведення, більше подобаються гуртківцям, ніж постійні за структурою і режимом роботи заняття. Тому практикувати такий вид діяльності потрібно кожному керівнику гуртка. Особливість нестандартних гурткових занять полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке викликало б інтерес у гуртківців, сприяло їх оптимальному розвитку і вихованню [5].

Успіх організації нестандартного гурткового заняття під час розв'язання проблемної ситуації на етапі засвоєння нових знань чи виконання завдань на етапі застосування набутих знань на практиці залежить від того, як засвоєні прийоми спілкування, розвинута техніка мовлення, мовленнєвий етикет, уміння володіти своїм організмом тощо. Саме такі якості допомагають будь-яке гурткове заняття зробити нетрадиційним [5].

Кожен керівник гуртка в залежності від професійної компетентності, досвіду праці, тематики заняття застосовує різноманітні види і форми проведення занять для досягнення найбільш очікуваних результатів. Серед форм організації навчальної діяльності гуртка виокремлюють:

- індивідуальну,
- гурткову,
- парну,
- фронтальну,
- колективну [1].

Кожен із цих видів може бути оптимальним на конкретному етапі навчання та повніше, ніж інші, забезпечувати вирішення поставлених на занятті задач.

Задля ефективності гурткових занять керівник має правильно організувати роботу гуртка. Методист відділу декоративно-прикладної та технічної творчості Тетяна Єгорова запропонувала такі етапи підготовки керівника до роботи з дітьми:

- переконайтеся, що всі вихованці мають знання, необхідні для виконання завдання. Якщо робота виявиться занадто складною для більшості дітей, вони не стануть докладати зусиль;

- об'єднайте вихованців у групи спочатку 3-5 осіб, це оптимальна межа для проведення занять. У процесі формування груп остерігайтеся навішувати будь які «ярлики» вихованцям (ти головний, ти лідер, ти тільки допомагаєш, ти тільки спостерігач та інші). Кожному вихованцю необхідно визначити його роль у спільній роботі щоб він не відчував себе слабким чи зайвим;
- зачитуйте завдання групі, організуйте порядок виконання, пропонуйте учасникам групи висловлюватися по черзі, заохочуйте групу до роботи, підбивайте підсумки роботи;
- дайте кожній групі конкретне завдання й інструкцію щодо організації роботи. Намагайтеся зробити інструкції максимально чіткими. Мало ймовірно що група може сприйняти більше двох інструкцій за раз;
- під час роботи груп запропонуйте їм свою допомогу. Зупинившись біля кожної групи не відволікайте увагу на себе. Продумайте свою роль у подібній ситуації;
- визначте чіткі критерії оцінки виконаної роботи та обов'язково повідомите про них вихованцям на початку роботи;
- запитайте у вихованців чи була проведена робота корисною і чого вони навчилися. Використайте їхні ідеї наступного разу;
- прокоментуйте роботу групи з погляду і навчальних результатів і питань організації процедури групової діяльності [6].

Виконуючи гурткову роботу, учні отримують додаткові знання, вчать працювати з джерелами інформації, систематизувати і аналізувати матеріал, вдосконалюють навички роботи з комп'ютерною технікою та інформаційними технологіями, навчаються працювати і співпрацювати, висловлювати свої думки і ідеї, зацікавлювати інших своєю проблемою. Таким чином, вони стають компетентними фахівцями. А компетентність - це не тільки знання – уміння – навички, інтегровані в єдиний комплекс, а й уміння їх застосовувати на практиці і повсякденному житті. Сучасність вимагає саме такого спеціаліста, який здатен до самоосвіти, може постійно оновлювати професійні знання і володіє сучасними інформаційними та комунікативними технологіями.

Отже, знання, вміння і навички формуються у гуртківців за допомогою певних способів організації їх навчально-пізнавальної діяльності з визначеними завданнями, рівнями пізнавальної активності, навчальними діями й очікуваними результатами для досягнення навчальної мети.

Список використаних джерел

1. Групова форма роботи як засіб формування компетентності вихованців гуртка. URL: <https://yunist.org.ua/metodichniy-viddil/metodichna-skarbnichka/grupova-forma-roboty-yak-zasib-formuvannya-kompetentnosti-vykhovantsiv-gurtka/>
2. Нестандартні форми занять у позашкільному навчальному закладі. Посібник / Михайліченко Л.П., Турчак О.М., Хілько А.В., Мороз А.В., Кругляк О.К., Проценко Т.Ю. 2021.
3. Пастух Е. В. Методична розробка «Нестандартні форми заняття в практиці роботи гуртків ПТМ». Бердянськ . 28 с.

4. Пітко С. Б. Методичний путівник керівника гуртка сучасної школи та позашкілля. Частина 2. Львів: ЛОІППО, 2020. 79 с.
5. Роль гурткової роботи у розвитку творчих здібностей учнів URL: <https://xn--80aaa3bfik1fb.xnj1amh/%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C-%D0%B3%>
6. Можливі типи занять, їх структура і методи проведення URL: <https://vseosvita.ua/library/mozlivi-tipi-zanat-ih-struktura-i-metodi-provedenna-66501.html>

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МЕТОДИКИ МАРІЇ МОНТЕССОРІ

Сасенко Юлія

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової і спеціальної освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Скорбач Вікторія

здобувачка II курсу
спеціальності 013 початкова освіта
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Розвиток творчих здібностей учнів сприяє реалізації одного з головних аспектів гуманістичного принципу організації освіти створення умов для отримання індивідумом справжньої свободи. Тільки в щасливі хвилини творчості людина відчуває себе вільною. Саме так вважала М. Монтессорі. У результаті багаторічної напруженої творчої діяльності їй вдалося створити струнку систему, яка завдяки високому технологізму може бути перенесена до дошкільного, шкільного або сімейного життя.

Кожній дитині від природи дано бути успішною і розумною людиною. Завдання дорослих - допомогти дитині розкрити свій потенціал, навчити її самостійно осягати світ. Для цього дуже важливо створити середовище, в якому дитина зможе і захоче проявити свої індивідуальні творчі здібності, буде розвиватися і навчатися у власному ритмі. Сучасна психологія визнає, що кожен учень – людина, обдарована в якійсь галузі життєтворчості. Спираючись на здібності, обдарування кожного учня, неповторне в кожному з них, вчителі розвивають здатність до творчості.

Життя висунуло суспільний запит на виховання творчої особистості, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, приймати сміливі, нестандартні рішення.

Але психологи констатують, що випускники школи, які приходять на виробництво, ще не здатні самостійно розв'язувати проблеми, можуть мислити діалектично, системно, їм бракує творчої уяви, ініціативи, винахідливості. Такий стан справ вимагає якісного нового підходу до підготовки молоді до життя – орієнтацію навчально-виховного процесу на розвиток творчої здібності особистості. Саме таку можливість надають нам засоби методики Марії Монтессорі.

Педагогіка Марії Монтессорі завоювала весь світ, у світовому педагогічному досвіді не було і не має такого органічного поєднання різних знань, як у розробленій нею технології. Загалом методика Марії Монтессорі репрезентує

теорію вільного виховання та розвиток творчих здібностей у школярів та дітей дошкільного віку. Глибина реалізованих у цій технології теоретичних положень, досконалий методичний та дидактичний інструментарій дають змогу використовувати їх у різних педагогічних умовах. Крім того, методика передбачає чітке зонування розвиваючого середовища на мовну, природничо-наукову, практичну, сенсорну та математичну зону. Всі вони наповненні відповідними навчальними матеріалами.

Марія Монтесорі розробила власну систему навчання ще на початку 20 століття. Вона розвинула свої теорії шляхом наукових досліджень та спостережень за учнями. Також вона вважала, що діти прагнуть до знань з самого народження, і все, що потрібно від батьків – створення розвиваючого середовища. Вони повинні м'яко підштовхнути й навчити дитину робити все самостійно. Методика Монтесорі не має єдиних вимог до обсягу або до швидкості виконання завдань. Всі діти працюють в індивідуальному темпі та займаються тільки цікавими їм завданнями.

Розвиток творчих здібностей учнів сприяє реалізації одного з головних аспектів гуманістичного принципу організації освіти створення умов для отримання індивідумом справжньої свободи. Свобода людини – це її одвічне прагнення та наріжний камінь демократичного суспільства. Існує єдиний шлях – на мить розірвати пута сімейного, родинного, громадського чи суспільного зв'язку і вдихнути свободу. Цей шлях, дарований людині природою, полягає в творчості. Тільки в щасливі хвилини творчості людина відчуває себе вільною. Без творчості немає свободи. Саме так вважала М. Монтесорі. У результаті багаторічної напруженої творчої діяльності їй вдалося створити струнку систему, яка завдяки високому технологізму може бути перенесена до дошкільного, шкільного або сімейного життя.

Освіта за Монтесорі – це процес, при якому дитина самостійно вибудовує свою особистість, задіюючи потенціал власної особистості. У силу цього роль педагога тут сильно відрізняється від звичної для нас: вчитель не веде дитину, а сам іде за нею. Девізом Монтесорі-педагогіки стали слова дитини, зверненні до вчителя: «Допоможіть мені зробити це самому». Педагог, що працює за системою Марії Монтесорі, завжди визнає за дитиною прагнення до самостійності і, скажімо, ніколи не буде зав'язувати йому шнурки без його прохання і відповідати на питання, яких йому не ставили. «Чим раніше ми почнемо виховувати в дітях прагнення самим домагатися своїх цілей, тим швидше створимо сильних, а отже, самостійних і вільних людей», - говорила Марія Монтесорі.

Вона довела, що різні типи навчання у дитини найкраще виховувати в певному віці, інакше можна втратити найсприятливіший момент для їх формування. Тому дитячі сади і школи засновують свою роботу за цією методикою на принципі суворої вікової періодизації. До трьох років малюк вбирає своє оточення через інстинктивний розвиток почуттів – зору, слуху, нюху, дотику. У період від 3 до 6 років дитину можна назвати «будівельником самого себе»: він прагне сам вибирати речі і предмет своєї діяльності, сам себе

обслуговувати, проявляти максимальну незалежність від дорослого. А в наступний період (до 9 років) він стає на позицію «дослідника навколишнього світу».

Креативність – це особлива здатність людини генерувати ідеї, відхилятися від стандартного мислення, знаходити незвичайні рішення і вихід із проблем.

Чомусь і досі більшість людей вважають, що « воно або дано, або не дано». І, десь підсвідомо оправдовуючи свою ліню витерти фарбу зі столу, махають рукою « Ми в сім'ї не творчі, в кого б дитина пішла». Вважаючи, що відсутність цього мислення у дитини не сильно впливає на її успіх чи життя в майбутньому. Але все ж таки необхідно розуміти важливість і цінність розвитку творчості та креативності у сучасному світі. Уже навіть зараз зрозуміло, що світ рухається до великих змін. А креативні і творчі люди, новатори будуть рухати наше майбутнє.

Дітям важливо бути креативними, оскільки це допомагає їм виразити себе за допомогою гри, мистецтва та розповіді. Творчість також дає їм можливість пізнати світ, розширюючи їхню уяву, яка, як доведено, допомагає з навичками вирішення проблем, коли вони стануть старшими. Можна сміливо говорити про те, що ця якість цінується в сучасному світі особливо, як і високий рівень емоційного інтелекту.

Нажаль система освіти сильно применшує важливість креативності. Можна сказати – не розвиває взагалі, а пригнічує і не заохочує. Акцент робиться на логіці, роботі за зразком, слідуванню правилам та покірності. Будь-який неординарний вихід із ситуації розцінюється як непослуха та бажання вчинити «переворот» чи призвести до хаосу.

У Монтезорі діти сприймаються, як творчі від природи, із вродженим потенціалом, що культивується в повній мірі. В Монтезорі підході творчість розвивається за допомогою практичного досвіду реального світу. Цінність такого підходу не можна недооцінювати, оскільки це підготовка дитини до реального життя.

Монтезорі клас і домашнє середовище – це «підготовлені середовища». Підготовлене середовище є ключовим. Навчання в такому середовищі є базою для творчого пошуку. І це стосується не лише творчої зони декоративно-прикладного мистецтва; вплив має все підготовлене середовище. У Монтезорі-класі діти можуть легко бачити та отримувати доступ до матеріалів, з якими б вони хотіли працювати, що збільшує творчий потенціал класу. Все організовано так, щоб надихати на навчання та будувати любов до нього. Діти в навчальному середовищі Монтезорі також можуть вільно обирати види діяльності, які відповідають їхнім інтересам. Ця свобода сприяє натхненню та веде до креативності.

Але середовища мало. Важливою є атмосфера та дорослий, що направляє дитину. Не вказує, що робити, а слідує, спостерігає і направляє. Це створює атмосферу спокою для навчання, гри та розвитку. Марія Монтезорі надавала великого значення природі. В багатьох своїх роботах вона описувала вплив природи на дитину. Навчання на свіжому повітрі в Монтезорі здійснюється за допомогою садівництва, догляду за тваринами, сенсорних досліджень та вільної

гри. Декоративно-прикладне мистецтво в Монтесорі дуже відкрите. На відміну від традиційного загальноосвітнього класу, де дітям доручають виготовити вироби за зразком, малювати за зразком, без права на помилку. Відсутність всезагального оцінювання в Монтесорі вихованні впливає на мотивацію навчатись та творити без боязні зробити помилку.

Матеріали Монтесорі чудово підходять для творчості, оскільки вони призначені для дітей, щоб досліджувати та маніпулювати ними вільно. Вони мають вбудований контроль помилок, що дозволяє дітям працювати без втручання дорослих. Предмети, якими легко маніпулювати, маленькі діти можуть використовувати у більш творчій формі.

Основними умовами розвитку творчих здібностей є: відповідна побудова навчального процесу з орієнтації на теоретичне мислення; використання методів проблемного навчання, забезпечення необхідної емоційно-доброзичливої атмосфери і активних способів розвитку самостійності дітей, їхньої фантазії, уяви; опора на зону найближчого розвитку дитини, диференційований підхід у навчанні.

Психолого-педагогічна діяльність щодо створення умов для розвитку здібностей та обдарувань дітей і молоді тісно пов'язана з їх вихованням. Надавши обдарованій природою людині певну суму знань можна створити просто інтелектуала («живий комп'ютер»), але не творця. Проблема розвитку здібностей обдарованої молоді людини можна вважати вирішеною лише за умови, коли у життя входить творча особистість з високим рівнем інтелекту, вихована на засадах моральності, тобто психологічно налаштована на соціально та суспільно корисну діяльність.

Отже, розвиток творчості – це не тільки про «купити фарби». Це збалансований загальний розвиток дитини у всіх сферах.

Список використаних джерел:

1. Галак С.Є. Індивідуальна робота розвитку творчих здібностей дітей // Шкільний світ. – 2014. – черв. (№12). – с. 7-8.
2. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів. Вибрані твори: в 5 т. Київ, 1997. Т.5 : Статті. с. 130-147. Сухомлинський В.О.
3. Чувасова Ю. Розвиток природних обдарувань та творчих здібностей дітей // Психолог. – 2017. Груд.(№47). – с. 10-16.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сергій Віцько,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
методики викладання спортивно-педагогічних дисциплін,
Донбаський державний педагогічний університет

Станіслав Багрій,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Донбаський державний педагогічний університет

Виховання нової, всесторонньо розвиненої людини – одна з необхідних і вирішальних умов успішного розвитку сучасного суспільства.

У Цільовій комплексній програмі „Фізичне виховання – здоров’я нації” вказується на необхідність забезпечення здоров’я громадян засобами фізичного виховання з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду [4]. Дане положення сприяє поширенню серед студентської молоді видів занять фізичними вправами, які є традиційними в Україні та інших країнах. Це, насамперед, стосується національних видів єдиноборств та видів спорту, методика яких побудована на основі інноваційних технологій фізичного виховання. Вони відрізняються передусім філософськими системами світосприйняття, вираженими через рух, розробкою питань духовного збагачення особистості через спілкування з природою при виконанні певних рухів, обґрунтованими засобами психофізичного загартовування.

Фізична культура і спорт сприяють розвитку інтелектуальних процесів – увага, точність сприйняття, запам’ятовування, відтворення, уяви, мислення, покращують розумову працездатність. Здорові, загартовані, добре фізично розвинені хлопці і дівчата, як правило, успішно сприймають навчальний матеріал, менше втомлюються, не пропускають занять через простудні захворювання.

Враховуючи те, що в студентські роки юнаки і дівчата, вибравши напрямок своєї професійної діяльності, сприймають будь-яку інформацію з точки зору її практичної реалізації у своєму подальшому житті, необхідно саме в цю ланку системи державної освіти спрямувати зусилля для розробки методики використання засобів і форм реалізації концепції національного виховання, створивши таким чином умови формування національно свідомого громадянина.

Цільне місце у структурі національної системи освіти відводиться фізичному вихованню як важливому чиннику формування здорового способу життя і виховання здорової нації.

Протягом останніх десятиріч навчально-виховний процес молоді проводився без належного урахування традицій фізичного виховання українського народу.

В той же час, за твердженням ряду вчених [1,4,6], фізичне виховання є повноціннішим, коли воно ґрунтується на засадах національної фізичної культури. Студент повинен знаходитися під постійним впливом матеріальної і духовної культури свого народу. Це потрібно, перше за все, для найповнішого розкриття його природних схильностей, розвитку здібностей, виявлення етнопедагогічних особливостей. Впровадження національної фізичної культури у фізичне виховання студентів можна вважати інноваційною технологією, тому що до відповідного часу воно проводилось за старими, ще радянських часів програмами.

У дослідженнях В.К.Бальсевича, Л.І.Лубишевої, М.В.Кларіна зазначається, що інноваційні технології корелюють з зацікавленістю студентської молоді самовдосконаленням, зростанням інтелектуальності та духовності, що неможливе без підвищення рівня фізичної культури. Важливими є також інноваційні технології підвищення рухового режиму студентів із застосуванням народних традицій для підтримання високої працездатності та поліпшення здоров'я.

Основними причинами необхідності створення інноваційних технологій фізичного виховання у педагогічних університетах із застосуванням народних традицій є незадовільний стан фізичного здоров'я та рухової активності студентської молоді; поява нового програмного забезпечення, яке дозволяє поліпшити розвиток фізичних якостей студентів; інтегрування наукових досягнень та обмін інформацією щодо фізичного виховання; переосмислення історичної спадщини з питань фізичного виховання молоді в Україні та інших країнах. Потреба в розв'язанні зазначених питань дослідно-експериментальним шляхом пов'язана з суперечностями між наявним станом фізичної підготовленості студентів і умовами навчання, змістом занять з фізичного виховання і сучасними методиками фізичного вдосконалення студентської молоді.

У дослідженнях вказується, що важливою першопричиною виникнення підвищеного інтересу до інноваційних технологій фізичного виховання є усвідомлення керівниками вищих педагогічних навчальних закладів важливості фізичного виховання як обов'язкової дисципліни, здатної гармонізувати навчальний процес, створити передумови для фізичного вдосконалення студентів [7].

Культура кожного народу є своєрідним організмом, який має унікальну духовну основу, характеризується своєю неповторністю і безперервним процесом розвитку. На думку фахівців, культура охоплює сукупності матеріальних і духовних цінностей, вироблених протягом усієї історії суспільства, а також сам процес творення і розподілу цих духовних і матеріальних цінностей [2].

Різноманітні умови проживання і, пов'язані з ними, види господарської діяльності спричинилися до того, що кожен народ витворив своєрідні матеріальні та духовні цінності, які в рамках загальнолюдської культури вирізняють його з поміж інших народів, засвідчуючи тим самим про особливості

національного характеру. Культура духовна і культура матеріальна широко розгалужуються, і кожна галузь розвивається так далеко, що для її дослідження потрібна окрема наукова дисципліна.

Вітчизняні і зарубіжні науковці [4,9 та інші] зазначають, що досить важливим компонентом цілісної народної культури від найдавніших часів до сьогодення є народна фізична культура. Фізична культура складає важливу частину національної культури - всю сукупність досягнень у створенні та раціональному використанні спеціальних засобів, методів та природних умов з метою цілеспрямованого фізичного вдосконалення людини.

Як стверджують дослідники [4,7] на початкових етапах розвитку суспільства значний вплив на розвиток національної фізичної культури мали трудова, релігійно-культува, побутова і військова діяльність людини, а також, рельєфні та кліматичні умови її проживання, оскільки фізичне виховання було складовою частиною різних сфер людської діяльності. Під впливом цих специфічних чинників формувалися і самобутні засоби національної фізичної культури. Тому слушним є твердження фахівців [9], що кожен народ в залежності від соціально-економічних умов свого розвитку, психічного складу і географічного місцезнаходження історично виробляв, удосконалював і передавав від покоління до покоління самобутні види фізичних вправ, які спеціально спрямовані на формування людиною самої себе в її тілесних та духовних потребах.

З розвитком суспільства постала необхідність у глибшому розподілі сфер людської діяльності і виокремлення процесу виховання, в тому числі і фізичного, в окрему галузь [2]. В зв'язку з цим, створювалися виховні інституції, переважно військово-фізичного спрямування. В залежності від умов та спрямованості цих формувань в них культивувалися та розвивалися відповідні засоби фізичного виховання. Таким чином, фізичне виховання набуло професійного характеру.

В той же час, на фізичний розвиток молоді суттєво впливали народні засоби тіловиховання, які займали чільне місце у сфері побуту, громадських та релігійних свят, на дозвіллі та в інших галузях життєдіяльності суспільства. Функціонуючи в різних сферах життєдіяльності народу, ці специфічні види рухової активності застосовувалися лише з метою внутрішнього впливу на організм людини без створення матеріальних благ.

Отже, до засобів національної фізичної культури слід причислити всі види непрофесійної діяльності етнічної спільноти людей, що сформувалися з метою фізіологічного, психологічного, естетичного і морального впливу на природний розвиток людини, зміцнення її здоров'я, пристосування до умов навколишнього середовища, підготовки до праці та військової справи, розваги тощо [9].

Національна фізична культура, як і культура в цілому, є продуктом творчої діяльності нації. На кожному конкретному історичному етапі вона змінюється в залежності від можливостей, які надає їй суспільство, і в той же час вона успадковує національні цінності, створені на попередніх етапах розвитку.

Аналізуючи процес розвитку фізичної культури народу, Є. Приступа доходить висновку, що нові системи не виникають із нічого чи шляхом простого

запозичення. Вони створюються, використовуючи у тій чи іншій мірі спадок минулого. Однак, новостворені або запозичені фізичні вправи лише тоді отримують широке розповсюдження (на відміну від примусового насадження) серед народу, коли їх впровадження враховуватиме етнічно культурні особливості народу [5].

На даний час розвивальні можливості засобів фізичного виховання не повністю реалізуються й недооцінюються у практиці роботи педагогічних університетів у сфері фізичного виховання та спорту. Високе інформаційне наповнення змісту рухової діяльності надає нові можливості для вдосконалення особистості студентів.

Процес розвитку організму тісно пов'язаний з інформаційними впливами в будь-якій сфері людської діяльності, в тому числі й у фізичному вихованні. Отже, в даний час слід по новому аналізувати фізичні вправи, оцінюючи не тільки їх динамічні характеристики, але й інформативність. Такий інноваційний підхід до застосування рухової діяльності створює нові можливості для розвитку особистості студентів, а отже і для створення нових технологій фізичного виховання.

Вивчення літератури та досвіду практиків засвідчує, що більшість вчених сходяться на тому, що технології фізичного виховання вважаються інноваційними тоді: 1) коли елементи, які їх складають, тільки починають науково осмислюватися й не отримали достатнього поширення в сучасній практиці; 2) коли існуючі й загальноживані засоби фізичного виховання застосовуються з інших позицій і в трансформованому контексті; 3) коли створюється нова концепція навчально-виховного процесу з фізичного виховання, яка ґрунтується на попередніх дослідженнях; 4) коли переглядаються принципи соціального життя особистості, визначаються напрями її розвитку й індивідуально підбираються відповідні засоби фізичного виховання [6].

Отже, з розвитком нових інформаційних технологій, які набагато прискорили процес обробки інформації, стали необхідними деякі зміни у системі фізичного виховання, яка створювалась у період, коли інформаційні технології тільки почали розроблятися. Також стара система фізичного виховання, яка в дечому залишилася незмінною, не мала того потужного інформаційного підґрунтя, яке існує в даний час, і тому вимагає деяких змін і реформаций.

Разом з тим, вчені вважають, що навіть такі фізичні вправи, як ходьба, біг, плавання та інші, які уявляються нам цілком природними, інваріантними й універсальними для всього людського роду, в різних культурах здійснюються по-різному й історично змінюються. Отже, саме елементи світоглядних цінностей, звичаєвості, та й зрештою мовні особливості, роблять подібні за біомеханічною структурою засоби народної фізичної культури докорінно відмінними. А тому, під час навчання різним рухам і діям необхідно враховувати етнокультурну техніку рухів, оскільки вона історично витворилася народом відповідно до умов його існування, а отже, звичніша для молоді і легше нею засвоюється. Можливо саме цим можна пояснити результати досліджень Н. Купріної, які показали, що застосування на уроках фізичного виховання

народних ігор сприяло у дітей експериментальної групи в порівнянні з дітьми контрольної групи підвищенню рівня швидкості, підвищенню приросту швидко-силових і силових якостей, більш ранньому і швидкому формуванню координаційних якостей, зменшенню помилок у складно-координаційних рухах. Таким чином, саме в засобах народної фізичної культури і зберігаються адекватні техніки рухів [7].

Тому, актуальною проблемою залишається дослідження особливостей функціонування засобів національної фізичної культури в життєдіяльності молоді, що сприятиме кращому розумінню причин виникнення і особливостей становлення різних фізичних вправ, їх зв'язок з традиційними народними обрядами та звичаями. А це, в свою чергу, дозволить побачити їх педагогічне значення, а отже, й можливість використання у сучасній практиці фізичного виховання студентів.

Отже, теоретичний аналіз наукових джерел засвідчує, що інноваційні технології фізичного виховання – це новітні системи фізичного виховання, які є відтворюваними виховними системами зі спеціально розробленими методами і засобами, що сприяють покращенню фізичної підготовленості та вихованню у студентів особистісних якостей із заздалегідь запланованими результатами, що досягаються поступовим виконанням поставлених завдань фізичного виховання. Основною метою інноваційних технологій фізичного виховання є збереження й зміцнення здоров'я, розвиток знань, умінь і навичок з фізичного виховання в процесі обов'язкових, секційних та самостійних занять. Інноваційні технології фізичного виховання студентів мають розроблятися на національній основі фізичного виховання, яка відповідає менталітету нашого народу. Вони дозволяють досягти запланованих результатів з фізичного виховання та рухової підготовленості студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Література

1. Винничук О. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури / О. Винничук. – Тернопіль. : АСТОН, 2001. – 404 с.
2. Завацький В.І., Цьось А.В., Бичук О.І., Пономаренко Л.І. Козацькі забави: Навчальний посібник. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 112 с.
3. Приступа Є. Н. Традиції української національної фізичної культури / Є. Н. Приступа, В. С. Пилат. – Львів : Троян, 1991. – Ч. 1. – 104 с.
4. Самоха Р.А. Проблеми створення сучасних технологій фізичного виховання у вищій школі // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2006. – Вип.81. – С.120–124.
5. Приступа Є. Н. Впровадження української народної фізичної культури у навчально-виховний процес / Є. Н. Приступа, В. І. Левків, О. В. Бік // Національне виховання молоді у навчальних закладах : матеріали наук.-практ. конф. – Львів, 1994. – С. 67–68.

6. Самоха Р.А. Використання народних традицій у фізичному вихованні студентів вищих навчальних закладів//Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Наукова монографія за ред. проф. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ (ХХП), 2007. – №6. – С. 257–261.

7. Цьось А. Народна фізична культура та можливості її використання в сучасних умовах // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2002. – № 2-3. – С. 149-152.

8. Артикул В.А. Бій під назвою „гопак” // Україна. – 1992. – №12. – С.15.

9. Цьось А.В. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку ХІХ ст.: навчальний посібник для студ. вищ.навч. закл./ А.В. Цьось, Н.А. Деделюк. – Луцьк, Східноєвроп. нац. ун-т ім.Л.Українки, 2014. – 456 с.

МОДЕЛІ ОСВІТИ

Філіппова Лариса Валеріївна

д.пед.н., к.х.н., доцент, доцент

Національний медичний університет імені О.О.Богомольця

Динамічні зміни, які відбуваються у сучасному житті торкаються сфери вищої освіти України, оскільки майбутнє кожної держави великою мірою визначається рівнем її освіти. Якісна професійна підготовка майбутніх фахівців медичної галузі у закладах вищої освіти є соціально зумовленим запитом на підготовку компетентного і конкурентоспроможного фахівця, здатного займатися підтримкою та відновлення здоров'я населення на належному рівні.

Поняття професійна освіта трактується у «Словнику з професійної освіти» так: «Професійна освіта – це: 1) сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої і середньої кваліфікації; 2) підготовка в навчальних закладах спеціалістів для трудової діяльності в певній галузі народного господарства, науки, культури; 3) складова частина системи освіти» [1, с. 146]. Суголосними є тлумачення Н. Ничкало, яка стверджує, що головне завдання професійної освіти в умовах переходу до ринкових відносин є «підготовка кваліфікованих, конкурентоспроможних кадрів із високим рівнем професійних знань, умінь, навичок і мобільності, які відповідають вимогам науково-технічного прогресу і ринковим відносинам в економіці, виховання соціально активних членів суспільства, формування в них наукового світосприйняття, творчого мислення, кращих людських якостей, національної свідомості» [2, с.14]. В. Корняк в роботі, наголошує на важливості ступеневої (неперервної) системи професійної підготовки, тобто повинно відбуватися поступове зростання, а саме: «молодший спеціаліст» – «бакалавр» – «магістр» [3]. В усіх визначеннях професійної освіти є положення про підготовку спеціалістів різних ступенів кваліфікації для виконання ними тих чи тих функцій.

Освіта з одного боку, з'єднує людину з потенціалом набутих людством знань, технологій, умінь та навичок, а з іншого боку, реалізуючи передачу цих надбань, освіта спрямована на розвиток творчих здібностей людини, критичного та логічного мислення, формування особистісних якостей, що відповідають запитам суспільства, морально-етичним нормам. Також освіта має свій «внутрішній дух», вона має власні структурні елементи, внутрішні зв'язки, які визначають сутність та спрямованість. Професійна освіта дає можливість людині брати активну участь у життєдіяльності суспільства і одночасно формує фахівця як самодостатню особистість. Людина завдяки освіті вдосконалює і розвиває свою індивідуальність.

Починаючи з другої половини XVIII століття, виникла соціально обумовлена потреба в університетських програмах, які охоплювали переважно гуманітарні знання і не надавали належної уваги науковим галузям, що пов'язані з природознавством. До того періоду відносять зародження трьох основних

моделей університетської освіти – британської, німецької та французької, вплив яких є відчутним і у сьогоденних реаліях. Всі ці моделі мають спільні риси, а саме, головними завданнями є: виховання, дослідження та підготовка кадрів.

Британська модель університетів виховувала джентльменів і одночасно підтримувала наукові дослідження. Ця модель займає провідне місце і зараз.

Французька або наполеонівська модель освіти складалася з вузькоспеціалізованих вищих шкіл. Її метою була підготовка молодих кадрів, які мали би навчатися за чітко визначеними планами та програмами. Наукові дослідження були поза університетською освітою і належали до розпорядження академії наук. Ця модель до недавнього часу використовувалася і в Україні.

Німецька модель університетів була запроваджена Я. Каменським у Берлінському університеті. Згідно з цією моделлю, головна мета університету полягає в передачі накопичених людством наукових знань і проведенні наукових досліджень, що забезпечують основу для навчання та виховання.

Вища освіта США поєднує три класичні моделі одночасно, забезпечуючи тим самим високий рейтинг закладів вищої освіти США і їхню високу популярність у світі. Університети США поділяються на групи, в кожній з яких робиться акцент на певні особливості їхнього функціонування. Класичні університети близькі до німецької моделі, в них приділяють значну увагу науковим дослідженням. В цих вищих закладах працює велика кількість викладачів, що є лауреатами Нобелівської премії і вони є провідними науковими центрами світового рівня.

В гуманітарних коледжах використовується британська модель університетів. В них акцентується увага на підготовку фахівців з широкою загальною освітою та формуванням креативної особистості, розвиваючи творче мислення студентів. В більшості випадків біля університетів сконцентровані наукоємні виробництва.

Деякі університети не можуть бути віднесені до жодної з класичних моделей, проте, успішно виконують головну місію – слугувати суспільству.

Список літератури

1. Професійна освіта: Словник: Навчальний посібник / уклад. Гончаренко С.У. та ін., за ред. Н.Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 273 с.
2. Ничкало Н.Г. Стандарти професійної освіти: сучасні підходи. *Державні стандарти професійної освіти: Теорія і методика*. Хмельницький: ТУП, 2002. С. 14–33.
3. Віра Корнят Освітологічний дискурс. *Неперервність у системі професійної підготовки соціальних педагогів*. 2018, № 3-4 с.185-197.

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ КОМАНДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Чепрасов Віталій Вікторович

магістрант спеціальності «Освітні, педагогічні науки»
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Інтеграція України в європейський освітній простір обумовлює необхідність реформування всіх ланок освітньої галузі в напрямку підготовки компетентної особистості, здатної знаходити правильні рішення в конкретних життєвих, навчальних, а згодом, і в професійних, ситуаціях.

Загальнопедагогічна підготовка здобувачів вищої освіти дає можливість сформувати низку ключових компетентностей, які передбачені в нових професійних стандартах вчителів, а саме: мовно-комунікативну, предметно-методичну, інформаційно-цифрову, психологічну, оцінювально-аналітичну, інноваційну, рефлексивну, компетентність командної роботи та ін. [3].

Поняття «компетентність» (від лат. *competentia*) означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Аналіз наукових джерел показує, що дослідники розглядають цю дефініцію з різних позицій. Як зазначає І. Бех, «трактування поняття компетентність досить широке: до нього відносять і навчальні здібності, знання та вміння (напр., вміння успішно навчатися) і навички (напр., комунікативні, соціальні навички), і моральні цінності (напр., громадянська відповідальність чи відповідальність за навколишнє середовище), і ставлення (напр., групова солідарність)» [2, с. 22]. Також його розглядають як: поняття, що логічно відбиває процес розвитку особистості від знань до цінностей, від знань до вмінь; освітні результати, які досягаються не лише засобами змісту освіти, а й соціальної взаємодії [1, с. 408].

Серед ключових компетентностей педагогічної діяльності виділяється компетентність командної роботи – інтегративна, динамічна, діяльнісна характеристика суб'єкта професійної діяльності, що визначає розуміння значущості та цінності командної діяльності, здатність та готовність до активної продуктивної діяльності при вирішенні проблем в умовах діалогового спілкування та партнерської взаємодії з іншими виконавцями на основі освоєних знань теоретичного та емпіричного характеру про цінність, значимість та способи командної діяльності.

Команда – це колективний суб'єкт діяльності, сутністю якого є:

- вміння виступати єдиним цілим, пред'являючи командні цілі та цінності, дії, відношення, поведінка;

- здатність команди до саморефлексії та самопізнання, внаслідок чого формується приналежність до команди, єднання з нею, образ Ми.

Дослідженням командної роботи займаються багато закордонних науковців, зокрема, загальними проблемами командної роботи присвячені роботи таких закордонних вчених як: Дж.Р. Кемзенбер, К. Левіс-МакКлеар, Д.К. Сміт, М. Тейлор. Основні напрями розвитку малих груп досліджував Б. Тукман. Вивченню основних ролей, які виконують члени у команді в процесі своєї роботи присвячені праці М. Белбін. Вітчизняні вчені більш орієнтовані на дослідження командної роботи з позиції управління проектною діяльністю, програмно-рольовому підході, моделі управлінських ролей, психолого-акмеологічному підході до формування управлінської команди, моделі розвитку управлінської команди, ціннісно-рольовому підході.

Команда, згідно з матеріалами Казенбаша та Сміта (1994 р.):

- нечисленна група людей (5-20 членів; командна робота ефективна, якщо команда складається з 4-8 членів),
- кожен член команди має взаємодоповнюючі вміння, які використовують інші члени команди,
- у всіх членів команди єдина мета, і всі налаштовані на досягнення цієї мети,
- у всіх членів команди є завдання, результати виконання яких виміряні та вирішення яких спостерігається всіма членами команди,
- у всіх членів команди один метод роботи, який постійно вдосконалюється,
- члени команди відчують свою приналежність до команди та акцептують спільну відповідальність.

Ознаки команди:

- цілеспрямованість;
- комунікація;
- планування;
- спільна робота;
- синергія: $1+1=3$.

Синергія - підсумовуючий ефект взаємодії двох або більше осіб, що характеризується тим, що їхня дія істотно перевершує ефект кожної окремої людини. Знання та зусилля кількох осіб можуть організовуватись таким чином, що вони взаємно посилюються.

Кожен член команди має певну мету, і всі знають, що від кожного чекати. Члени команди доповнюють одна одну, плавно обмінюються різними ролями. Діяльність координується. Кожен допомагає один одному. Виникає ініціатива та почуття відповідальності у всіх членів команди.

Так як компетентність командної роботи для педагогічної професії має велику значущість, виникає необхідність її формування у здобувачів вищої освіти саме в період професійного навчання у процесі загальнопедагогічної підготовки. На практичних заняттях з дисципліни «Педагогіка з основами педагогічної майстерності», яка складається з трьох модулів і вивчається студентами педагогічних спеціальностей протягом 2-3 курсів застосовуються

кейс-технології, які дають змогу працювати у команді над вирішенням певної педагогічної проблеми.

Викладач розділяє групу студентів на мікрогрупи (команди) і кожній з них дається час на вирішення окремого проблемного питання чи педагогічної ситуації з теми заняття. В процесі обговорення кейсу студенти повинні запропонувати шляхи вирішення проблеми, обговорити всі можливі варіанти, знайти правильне рішення, сформулювати відповідь. Представник кожної команди презентує та аргументує прийняте командою рішення. В процесі роботи над кейсом здобувачі вищої світи вчаться вирішувати професійні завдання, висловлювати власну точку зору, висувати гіпотези, аргументувати, відстоювати свою та сприймати позицію інших членів команди, знаходити компроміс, формувати правильне спільне рішення, презентувати свої доробки.

Таким чином, в процесі роботи на практичних заняттях з педагогічних дисциплін здобувачі вищої освіти закріплюють теоретичні знання з майбутньої професії, формують компетентність командної роботи, які є необхідною і в педагогічній діяльності, і в інших сферах життя особистості.

Література:

1. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія. Київ: Генезис. 2009. С. 21–24.
2. Бібік Н. М. Компетентність у навчанні. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 1040 с.
3. Відомості про професійні стандарти. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv> (дата звернення 25.03.2023р.).

FORECAST OF TRENDS IN MEDICAL DEVICES MARKET DEVELOPMENT IN AFRICAN COUNTRIES

Demchenko Nataliia,

Ph.D. in Economics, Associate Professor of
The Organization and Economics Department
National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine

Samah Soliman

Metwally Abdelsamie

student of the 5th year of specialty Pharmacy
National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine

Medical devices facilitate the diagnosis and treatment of diseases to improve patients' health and quality of life. They range from simple but essential items to sophisticated equipment.

The South African medical device industry was a previously unregulated industry, unlike most other medical device industries around the world [1]. To understand why local medical device manufacturers are not starting up in the African industry, the trends in challenges and experiences faced by local medical device manufacturers, and the opinions of key South African manufacturers, required investigation. Although the medical device industry is global, many restricting factors were attributed specifically to African regulations and the market environment [2].

Purpose: to analyze the dynamics, structure and trends in the market of medical products in African countries, to analyze the strengths and weaknesses in order to develop strategic directions for its development and improve the efficiency of the healthcare sector.

African health systems are underfunded, overstretched, and understaffed, rendering the challenge of addressing this double disease burden a monumental challenge. Good health is a precondition for development, and it is becoming clear that achievement of this goal is not reliant on the health sector alone; rather is mediated by environmental, social, infrastructural, and regulatory systems [1].

Trends in areas of types of different medical goods were investigated with data reports [3-4], analysis showed they have linear patterns of change, which is confirmed by a high coefficient R^2 which indicates a fairly high reliability in predicting trends 2023-2025. Thus, medical products market in African countries has good potential, capacity and will increase in future.

The forecast for the growth of the medical goods market in the countries of Africa is shown in the figure. The analysis was based on data from the South Africa Medical Devices Market Report and The Business of Health in Africa by the International Bank Group. The data was obtained by building a trend in Excel. The product categories being explored are Cardiology Devices, Ophthalmic Devices, Diagnostic Imaging Devices, General & Plastic Surgery Devices, Orthopedic Devices, and Other Medical

Devices. According to the reports for the period 2019-2022, trends in the change in the market for these medical products were built (Fig. 1).

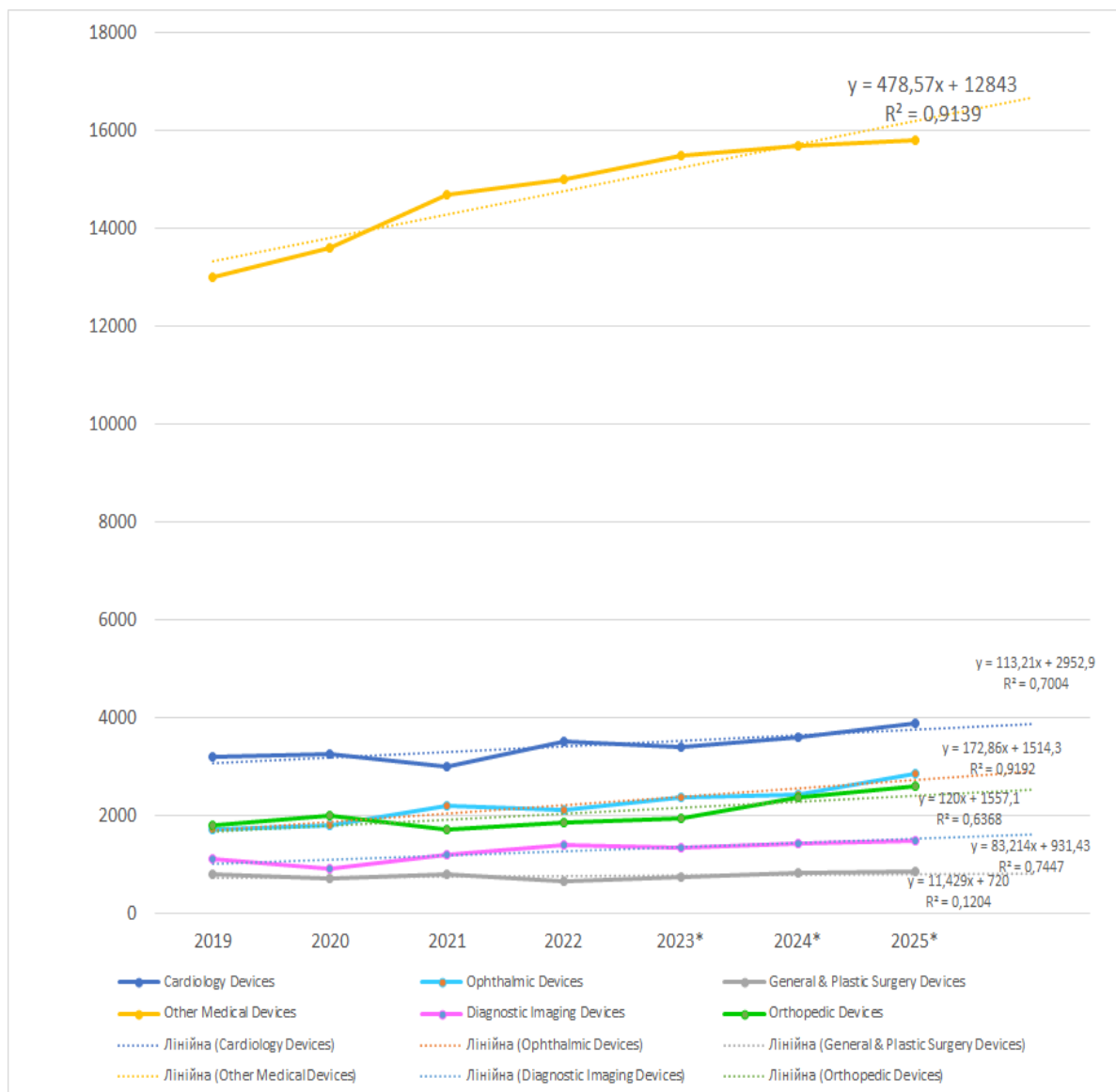

Figure 1. The forecast for the growth of the medical goods market in the countries of Africa to the period of 3 next years

All trends, with the exception of General & Plastic Surgery Devices, have linear patterns of change, which is confirmed by a coefficient R^2 that is in the range of 0,6-0,9 which indicates a fairly high reliability in predicting trends for the period 2023-2025. Thus, the market for medical products in African countries is promising and has good potential, capacity and will increase in the coming years. An important moment in the development of the medical goods market in African countries is the program of support, cooperation and management at the legislative level, social and economic (financial and investment).

Various countries across the world have established regulatory bodies that guide the medical device industry. Africa, Angola, Cameroon, Chad, Democratic Republic of the Congo, Niger, Nigeria, Senegal, Togo, United Republic of Tanzania, Zambia

and Zimbabwe lifted or reduced import tariffs on medical products. Other governments may have decided to follow suit to improve immediate access to essential life-saving goods. None of the ten African countries discussed have specific regulations or regulatory bodies dedicated to medical devices. Instead, the regulations are presented broadly to cover medicines, foodstuffs, cosmetics, and related substances. Most of the countries with developed industries have used foreign investments and technology in the process of their development. In the long term, to prepare for future health crises and strengthen the African medical industries, government responses may include: Identifying goods for which key inputs are available locally or regionally, making the development of regional value chains feasible, facilitating investments into these sectors to ensure the availability of cost-efficient production technology, leveraging the AfCFTA to ensure a smooth functioning of trade along these regional value chains (i.e. ensuring that these goods trade duty-free within Africa and that other regulations are harmonized), promoting these products in non-African markets that aim to diversify their procurement [4].

Conclusions. The environment for pharmaceutical production and manufacturing is changing quite rapidly, both in Africa and abroad. Africa may choose a strategic mix of open markets, supply diversification and stronger regional value chains to combat the current health crisis, build the region's resilience against future pandemics and become a competitive supplier of certain healthcare products.

The current status of medical devices, drugs and vaccine manufacturing capabilities is not tenable [3]. Urgent action is needed to build commensurate industrial capabilities. The state is the only actor with the political legitimacy, control of resources and incentives, and ability to exercise immediate agency through public policy, to create the urgency to accelerate rolling out these highly political projects.

References:

1. WHO. Tracking Universal Health Coverage in the WHO African Region, 2022. URL: <https://www.afro.who.int/publications/tracking-universal-health-coverage-who-african-region-2022>
2. Health in Africa ESTA & OSHD over the next 50 Years URL: https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Economic_Brief_-_Health_in_Africa_Over_the_Next_50_Years.pdf
3. Atlas of African Health Statistics 2022 – Health situation analysis of the African Region – Summary Report. URL: <https://www.afro.who.int/publications/atlas-african-health-statistics-2022-health-situation-analysis-who-african-region-0>
4. The Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS). 2020. URL: https://www.unaids.org/sites/default/files/media_asset/2020_aids-data-book_en.pdf

ПРОВІДНИЙ КАНАЛ ПРОСУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ СЕРЕД ПРОФЕСІЙНОЇ АУДИТОРІЇ

Виноградова В.В.

здобувачка вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

Стратегічний маркетинг став найважливішою функцією фармацевтичних компаній внаслідок переходу до бізнесу, орієнтованого на клієнта. Він дозволяє розробляти та здійснювати у ринкових умовах найбільш вигідні стратегії, оскільки пріоритети споживача є важливою рушійною силою розвитку.

Відповідно до філософії цільового маркетингу, необхідно виділяти ключові групи покупців вироблених товарів, вивчати їх потреби та масово впливати на процес прийняття ними рішення про купівлю того чи іншого продукту, що є досить складним процесом, враховуючи велику кількість пропозицій на ринку з боку конкуруючих фірм.

За останні 10 років значно змінилися менталітет відвідувачів аптек, їхня поінформованість, фінансові можливості, ставлення до власного здоров'я. Все це пов'язано зі змінами у суспільстві, динамікою його розвитку, розширенням кругозору населення, інформаційними процесами, появою на вулицях міст стендової реклами, світлових табло у метро та супермаркетах. Про лікарські засоби сьогодні говорять усі радіостанції та канали телебачення. Крім того, набули поширення численні рекламні видання, які привертають увагу і часто викликають довіру споживача.

Значно збільшився асортимент лікарських засобів (ЛЗ) та БАДів, з'явилися нові виробники, у тому числі вітчизняні, і недосвідченому споживачеві не дивно заплутатися серед великої кількості препаратів та суперечливих рекомендацій рекламодавців.

Основний контингент (70%) споживачів ЛЗ - обачні та консервативні люди, які обережно приймають рішення про придбання тих чи інших медикаментів, тому їх візити в аптеку обґрунтовані призначенням лікарів. В свою чергу лікар не завжди має час знайомитися з новинками фармацевтичного ринку.

Специфіка ринку ЛЗ визначає необхідність фармацевтичних компаній приділяти велику увагу просуванню продукції серед спеціалістів системи охорони здоров'я [1]. Загострення конкурентної боротьби та насичення фармацевтичного ринку сприяє підвищенню інтенсивності просування ЛЗ серед медичної та фармацевтичної аудиторій, а також значному збільшенню витрат на нього.

Для просування ЛЗ серед професіоналів системи охорони здоров'я виробники ліків використовують цілий арсенал традиційних off-line засобів маркетингових комунікацій (спеціалізованих видань, реклами, візитів медичних представників,

мерчандайзингу, тренінгів, семінарів, конференцій та ін.), а також сучасних on-line каналів (професійних спільнот, пошукових систем, соціальних мереж, електронної розсилки, вебінарів, блогів, форумів, мобільних додатків). У свою чергу, як лікарі, так і фахівці фармації в процесі здійснення медичної та фармацевтичної допомоги населенню повинні бути всебічно обізнані про ЛЗ та особливості їх застосування, що зумовлює перспективність використання багатоканального маркетингу.

Професіонали охорони здоров'я керуються інформацією про ЛЗ із різних джерел інформації (Інтернет, друковані видання, соціальні мережі, мобільні пристрої) залежно від етапу ухвалення рішення про застосування ЛЗ. При цьому важливо, щоб взаємини між фармацевтичною компанією та фахівцями формувалися на підставі їх тривалої взаємодії та двостороннього зв'язку [2].

Незважаючи на розвиток багатоканального маркетингу, провідним каналом просування ЛЗ серед професійної аудиторії України залишаються візити медичних представників.

Зарубіжні фармацевтичні компанії, які у 90-х роках ХХ ст. відкривали свої представництва в Україні, першими стали залучати медичних представників до просування ЛЗ. В даний час вітчизняні фармацевтичні компанії також активно використовують персональні продажі як засіб маркетингових комунікацій та залучають медичних представників до презентацій ЛЗ. В умовах законодавчих обмежень щодо рекламування рецептурних ЛЗ у засобах масової інформації, а також через високу переконливість презентації ЛЗ при особистому контакті з лікарями, робота медичних представників набуває особливої важливості [1].

У структурі спогадів лікарів та фахівців фармації про просування ЛЗ переважають візити медичних представників із частотою 2 рази на місяць. При цьому слід зазначити, що частка останніх рік у рік збільшується серед різних груп фахівців охорони здоров'я (лікарі, фармацевтичні працівники, експерти центру закупівель) [3]. Важливими засобами просування також є такі заходи, як проведення конференцій та семінарів, поштові розсилки та акції, розміщення POS-матеріалів, які, у свою чергу, організовуються та здійснюються за активної участі медичних представників [3].

Важливість медичних представників для виробників ліків підтверджується і тим, що фармацевтична галузь витрачає ними 46-63% свого бюджету просування. За даними розрахунків компанії «Фарма Персонал», утримання медичного представника обходиться фармацевтичній компанії приблизно 19 601 доларів США на рік, тобто медичні представники є високовитратним інструментом просування ЛЗ [4]. Однак такі інвестиції легко окупаються, оскільки діяльність медичних представників забезпечує своїм компаніям значний дохід. За результатами дослідження двадцяти великих транснаціональних корпорацій, кожен медичний представник забезпечує обсяг продажу ЛЗ у сумі 300-900 тис. доларів США на рік [5].

Для фармацевтичних компаній медичні представники є цінним інструментом отримання оперативної маркетингової інформації конкурентів; про зміни на рівні регіональних закладів охорони здоров'я; про ємність, тенденції розвитку та

динаміці регіональних ринків; про ефективність проведених компанією маркетингових заходів У свою чергу, отримання надійної своєчасної інформації від медичних представників дозволяє фармацевтичній компанії досягти високої гнучкості та ефективності маркетингової діяльності [3].

З літературних джерел відомо, що в Україні в одній фармацевтичній компанії працюють у середньому 48 медичних представників, середня чисельність усіх співробітників зовнішньої служби налічує близько 68 осіб. Медичні представники складають близько 70-80% штату зовнішньої служби фармацевтичної компанії [5].

Отже, візити медичних представників є провідним каналом просування ЛЗ серед професійної аудиторії в Україні.

Список літератури

1. Маркетингова політика комунікацій у фармації : моногр.З.М.Мнушко,О.М.Євтушенко,О.Ю.Рогуля та ін.; за ред. З. М. Мнушко. Х. : НФаУ, 2010. 168 с.
2. Фармацевтична енциклопедія Електронний доступ: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1366/medichniy> (дата звернення: 30.03.2023).
3. Промоція лікарських засобів за підсумками 2017 р. Helicopter View // Тижневик «Аптека».2018. № 10 (1131). Електронний доступ: <https://www.apteka.ua/article/448662> (дата звернення: 02.04.2023).
4. А непогано розпочався рік! Ключові тенденції у розвитку Sales Force-служби // Тижневик Аптека. 2017.№ 18 (1089). Електронний доступ: <http://www.apteka.ua/article/410488> (дата звернення: 04.04.23).
5. Ольховська А. Б. Практичні аспекти використання інноваційних комунікативних технологій у роботі медичних (фармацевтичних) представників та шляхи їх удосконалення / А. Б. Ольховська // Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. № 2 (54). 2018. С. 30-38. Електронний доступ: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/4.A.-B.-Olhovska.pdf> (дата звернення: 04.04.23).

ФІРМОВИЙ СТИЛЬ АПТЕКИ

Цьось Богдан Іванович

здобувач вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

На Заході вже давно проводяться дослідження в області мерчендайзингу, які довели, що на поведінку потенційного клієнта можна вплинути безпосередньо на місці продажу. Зовнішній вигляд аптеки, розташування рекламних матеріалів у залі, гармонійне оформлення вітрин можуть значно підвищити рівень продаж [1].

Останнім часом на фармацевтичному ринку України спостерігається збільшення кількості аптекних закладів. Проте основні параметри їх діяльності (рівень цін, асортимент лікарських засобів (ЛЗ) та виробів медичного призначення (ВМП), знижки, що надаються) на сьогодні досить схожі. Відмінною ознакою є сучасні технології в реалізації і менеджменті. Зі свого боку, споживачі приділяють все більше уваги тому, хто і як пропонує їм той або інший товар і як він представлений в аптеці [2].

В сучасних умовах досягнення головної мети будь-якої аптекної установи - отримання прибутку - з кожним днем стає все більш складним завданням. Отже, конкуренція між аптекними установами посилюється, що примушує всіх учасників фармацевтичного ринку вибирати активніші методи конкурентної боротьби і застосовувати новітні розробки і різні моделі маркетингових і торгових стратегій. У більшості аптекних установ використовують сучасні технології продажу, які дозволяють значно збільшити оборот і реалізацію ЛЗ без додаткових капіталовкладень. Саме таким «прихованим резервом» збільшення прибутку може стати технологія підвищення реалізації, яка передбачає комплекс заходів, направлених на збільшення реалізації у кожній конкретній аптеці - мерчендайзинг (від англійського «merchandising» – мистецтво торгувати). Правильне використання мерчендайзингу може стати додатковою конкурентною перевагою аптеки. Та аптека, яка здійснює грамотний мерчендайзинг, має реальну можливість значно розширити обсяги реалізації [2].

Якщо аптека сприймається лише як місце задоволення екстреного та пасивного попиту, їй важко і практично неможливо завоювати лояльних споживачів. Щоб створити аптеку для споживачів із особливою атмосферою, потрібен не тільки відповідний асортимент, а й наявність емоційних чинників.

Одним з елементів впливу на відвідувача є створення привабливого зовнішнього вигляду аптеки, її інтер'єру, планування торгового залу з урахуванням факторів психології.

При створенні інтер'єру аптечна організація повинна створювати свій неповторний фірмовий стиль.

Фірмовий стиль - це маркетинговий інструмент, який дозволяє аптеці виділитися із загальної фармацевтичної маси, зайняти стійку позицію на ринку та створити бездоганний імідж компанії. Тим самим збільшити продажі та розширити мережу надання послуг. Також варто зазначити, що фірмовий стиль - це комплекс елементів, на які сучасний споживач звертає увагу і які впливають на його купівельну поведінку [3].

Виділяють основні функції фірмового стилю:

Ідентифікація. Фірмовий стиль дозволяє споживачу без особливих зусиль дізнатися про потрібний товар (фірму, послугу) за деякими зовнішніми ознаками.

Довіра. Якщо споживач одного разу переконався в якості самої продукції та в гідному обслуговуванні, то ця довіра буде в значній мірі поширюватися на всю іншу продукцію фірми.

Реклама. Наявність фірмового стилю значно підвищує ефективність реклами. Крім цього, всі об'єкти, що містять елементи фірмового стилю фірми, самі є рекламою.

На відміну, наприклад від спеціалізованих медичних центрів, де маркетингові дослідження визначають «свого» покупця, аптеки відвідують по необхідності все, незалежно від соціального статусу і становища в суспільстві. Тому брендинг в розвинених аптечних мережах має особливе значення [4].

Наприклад, мережа аптек «Бажаємо здоров'я» займає друге місце в списку найбільш прибуткових аптечних мереж за версією SMD. І не дарма. Маркетологи мережі використали прийом, який Роберт Чалдини в книзі «Психологія впливу» докладно описує як один з улюблених прийомів фахівців: «зобов'язання і послідовність». Якщо Вам хоча б раз в житті хотілося відповісти люб'язністю на люб'язність - ви стали заручником «зобов'язання». Завдяки цьому прийому у споживачів у відповідь на «побажання здоров'я» прокидається рефлекс взаємної ввічливості. У випадку з «Бажаємо здоров'я» - в грошовому еквіваленті [5]

Інший приклад: «Фармак» - найстаріша фармацевтична компанія України, на потужностях якої виробляється близько 18% всіх українських лікарських засобів. «Фармак» активно розростається не тільки на території України, а й за її межами. У фармкомпаній за типом «Фармак» є величезна перевага - бренд, перевірений роками. Цьому приділяється дуже багато уваги, зокрема кольорове рішення: блакитний колір - вибір компаній-лідерів, таких як «Facebook», «Intel» або «Київстар». Блакитний означає спокій, впевненість, надійність. На відміну від синього, який має більш агресивний характер. З виходом на світовий ринок колір логотипу «Фармак» було змінено до більш світлого варіанту [5].

Отже, необхідність створення фірмового стилю аптечних мереж є найголовнішим етапом для успішного фармацевтичного бізнесу. Покупець, потрапляючи в сучасну аптеку з добре сформованим фірмовим стилем, кваліфікованим та ввічливим персоналом, вибирає цю аптеку для наступного візиту. Якісне обслуговування покупців аптеки означає, перш за все, вміння

вислухати їх і оптимізувати простір аптеки так, щоб покупець без проблем міг знайти потрібні ліки або косметичний засіб. Покупець повинен відчувати, що все тут зроблено для його зручності, що про нього подбали. Саме цьому сприяє ретельна розробка всіх елементів фірмового стилю аптеки

Список літератури

1. Електроний ресурс: <https://inlnk.ru/meLPwр>
2. Толочко В.М., Зарічкова М.В., Чешева М.В. Основні поняття та інструменти мерчендайзингу. Техніки мерчендайзингу для просування фармацевтичної продукції: метод. рек. з курсу «Управління та економіка фармації» в сист. післядиплом. освіти спец. фармації. Х.: НФаУ, 2013. 44 с.
3. Електроний ресурс: <https://inlnk.ru/za2mwA>
4. Необхідність фірмового стилю аптечних мереж. Бабич М.І. Національний фармацевтичний університет. м. Харків, Україна Електроний ресурс: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/14309/1/13-14.pdf>
5. Електроний ресурс: <https://inlnk.ru/10kPwN>

ВПЛИВ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ЇЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ

Явдошак Максим Тарасович

здобувач вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

В теоретичному менеджменту вже досить тривалий період присутній напрям, у межах якого дослідники розглядають організацію що розвивається у часі як об'єкт, що має певний життєвий цикл. Передбачається, що проектування, розвиток та поведінка організацій може бути описано за допомогою моделей, що базуються на одній із процесних теорій - теорії життєвих циклів

В основі теорії життєвих циклів організації (ЖЦО) лежить аналогія із біологічними об'єктами. Тим часом, як зазначають дослідники, «... слід підкреслити обмеженість цієї аналогії. Смерть – це неминуче майбутнє біологічного об'єкта. Однак, те саме не можна сказати про організації, оскільки жодне організаційне життя саме по собі не має на увазі неминучу смерть організації».

ЖЦО - це загальносистемна властивість організації, що відображає сукупність періодів динамічних змін у перебігу її життєдіяльності від формування до ліквідації, протягом якого закономірно змінюється послідовність окремих етапів, кожен з яких характеризується певним комплексом стратегічних цілей, завдань, ресурсів, технологій та структури.

Завершення чи відновлення ЖЦО залежить від двох основних чинників- наявності незавершеної мети та якості управління. Кінець ЖЦО може бути зумовлений трьома основними причинами:

- у зв'язку із завершенням завдання, для вирішення якого була створена організація;
- у зв'язку з відміною завдання (мети) через втрату її доцільності для заінтересованих осіб;
- через ентропійне саморуйнування внаслідок неефективного управління.

На даний момент описано досить багато моделей життєвого циклу організації. Куїн і Камерон створили єдину типологію стадій ЖЦО та висунули гіпотезу щодо чотирьох існуючих атрибутів: стратегії, структури, контексту та стилю прийняття рішень.

Згідно з моделями оцінки ефективності були отримані підтвердження того, що з часом в організації завдання адміністративного характеру стають більш складними, у зв'язку з чим протягом перших чотирьох фаз відбувається укрупнення організацій. Важка ситуація має на увазі і складні адміністративні завдання, які можуть призвести до зростання складності структури у процесі руху фірми через перші чотири фази ЖЦ. Насамперед, розвинеться більше процедур інформаційного забезпечення, які включатимуть різноманітні

інформаційні системи, формальний контроль, дослідницьку діяльність, процедури планування та системи комунікацій. Потім посиляться децентралізація влади у стратегічних рішеннях, делегування повноважень для рутинних рішень. Щоб справлятися з небезпеками навколишнього середовища підрозділи ставатимуть більш диференційованими, а складність структури буде знижуватися на фазі занепаду, у той момент, коли структура буде ставати дедалі примітивнішою для того, щоб ефективно адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Підвищена організаційна та навколишня складність протягом перших чотирьох фаз призведе до того, що адміністративні завдання стануть особливо важкими. Спроби оновити стратегії або створити інновацію переважатимуть протягом народження, зростання та стадії відродження, в той час як у періоди зрілості та занепаду акцент зрушить на капіталізацію ефективності.

Отже, на ранніх стадіях лідирують стратегії, пов'язані з диверсифікацією та вертикальною інтеграцією, а також продуктовими інноваціями. На пізніх етапах показують стратегії, які стають заміниками для інновацій та підтримують більшу ефективність, як зниження цін, імітація, лобіювання, змови та реклама. Стадії ЖЦО внутрішньо послідовні і суттєво відрізняються один від одного, в той же час вони ніяк не пов'язані між собою в жодній детермінованій послідовності. Так, наприклад, за фазою зрілості можуть настати занепад, відродження чи навіть зростання, за зростанням – зрілість чи занепад, відродження може передувати занепаду або йти за ним і так далі.

Отже, не існує єдиної для всіх організацій моделі життєвого циклу, хоча і існують дійсно загальні стадії життєвого циклу, що сильно відрізняються один від одного і які охоплюють більшість організацій.

Для фармацевтичної організації більш прийнятна п'ятиетапна модель організаційного життєвого циклу, запропонована групою вчених (Lester, Parnell, Carraher, 2003): існування, виживання, успіх, відродження та занепад.

Тривалість знаходження фармацевтичної організації на етапах розвитку індивідуально за часом, тому керівник повинен виявляти основні тенденції змін у розвитку організації та враховувати при розробці стратегічних та тактичних планів розвитку конкретної аптеки, при цьому звертати велику увагу на структуру та кадровий потенціал, систему управління. Оскільки, є взаємозв'язок між стадіями життєвого циклу та конкурентоспроможною стратегією, кожна стадія життєвого циклу фармацевтичної організації передбачає використання певних варіантів стратегії.

Список літератури

1. Організаційна культура та конкурентоспроможність аптечних організацій та їх вплив на регіональну інфраструктуру фармацевтичного ринку /Є.С. Бережна [та ін.] //Матеріали міжнародн. науково-практичн. Internetконференції 28-29 березня 2013 року м. Харків. С. 66–72.
2. Толочко В.М., Міщенко І.В. Система основних понять теорії управління: метод. реком. Х., 2012;

3. Толочко В.М., Міщенко І.В. Системний підхід до управління організаціями: метод. реком. Х., 2007;
4. Толочко В.М., Міщенко І.В., Великий Д.Л. та ін. Управління фармацією: Підруч. Х., 2004.
5. Кузьмін О.Є. Основи менеджменту : підручник / Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. К.:Академвидав, 2003. 416 с

GRAMMAR OF MODERN ENGLISH: ITS INTERCULTURAL DEVELOPMENT

Slabouz Viktoriia,

PhD in Philology, Associate Professor,
State Higher Educational Institution
“Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, 19, Henerala Batiuka Str.,
Donetsk region, Ukraine, 84116

Nikitina Kateryna,

Applicant of the 3rd year of studying at the Philological Faculty,
State Higher Educational Institution
“Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, 19, Henerala Batiuka Str.,
Donetsk region, Ukraine, 84116

Language is an integral part of human society and culture. The change in the pace of life of a modern person, the emergence, following the development of the scientific and technical base, of new realities, cause significant changes in the language. In the era of large-scale transformations affecting almost all spheres of public life, the English language, having become the language of global distribution, is also undergoing certain changes. It adapts itself to the new conditions of the surrounding world. Following society, it grows and develops, and changes its structure and functions.

Development is a natural and directed change, as a result of which a new qualitative state of someone or something inevitably arises in terms of its structure and functions. There are two forms of development. The first form is a revolutionary development, characterized by significant qualitative changes in the very structure of the object. The second variety can be considered evolutionary development; it is based on gradual quantitative changes, which, accumulating, lead to the emergence of a new entity.

Revolutions are rather related to the sphere of politics and social relations, while culture is more characterized by smooth evolutionary development. Even in the era of rapid socio-political transformations, language has always had some “buffer” properties that do not allow abrupt changes. Absorbing and reflecting new socio-cultural realities, the language retained its former forms, some of which continued to exist along with new ones that have appeared. And, of course, some part of it, which did not meet the newer / changing needs of society, were gradually “left” out of use.

It is important to turn to the history of the term “development”. Oxford Advanced Learner’s Dictionary presents such a definition of the term – the steady growth of something so that it becomes more advanced, stronger, etc. [1]. The interpretation of the term “development” has changed little over time. Modern explanatory dictionaries give it the same definition as the dictionaries published earlier. The Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language gives the following meanings of the word “development” – “1) an action after the meanings “to develop” and “to be

developed”; 2) a process resulting in a change in the quality of something, a transition from one qualitative state to another, higher one; 3) degree of education, culture, mental, spiritual maturity” [2]. Modern explanatory dictionaries of the English language give the definitions of the term “development” similar to the above – “change, growth, or improvement over a period of time; the process of creating a new product or method” [3]; “the process of growth and differentiation; the gradual advance through evolutionary stages” [4]. Thus, “development” is always and everywhere understood unambiguously: it is a transition to a more perfect state of something.

To analyze the development of the grammar of the English language, to determine the object of study, it should be turned to the meaning of the word “grammar”. Wikipedia provides the following interpretation of the term grammar, “In linguistics, the grammar (*from Greek γραμματική τέχνη (grammatikḗ téchnē), which means “art of letters”, from γράμμα (grámma), “letter”, itself from γράφειν (gráphein), “to draw, to write”*) of a natural language is its set of structural constraints on speakers’ or writers’ composition of clauses, phrases, and words. The term can also refer to the study of such constraints, a field that includes domains such as phonology, morphology, and syntax, often complemented by phonetics, semantics, and pragmatics” [5]. As follows from this definition, grammar as a concept historically referred only to written speech and, strictly speaking, did not refer to the spoken language. Following the rules at that time was required only for unambiguous presentation and interpretation of written documents; norms of oral speech as such were absent, which allowed for a wide variety of oral speech expression.

At present, the situation with grammar is different. Language norms are fixed for both oral and written speech. The Macmillan Dictionary of the English Language gives the following definition of the word “grammar” – “the set of rules that describe the structure of a language and control the way that sentences are formed” [3]. That is, the grammar of the modern English language presupposes the presence of certain rules of word usage in general, and the issue of the grammatical correctness of the construction of a phrase is relevant for both written and spoken speech.

The reasons for the development of language as an integral property of a person, a part of his/her essence, are quite obvious. By virtue of its complete belonging to a person as a biological species, language develops after him/her. Since development is the quality of living matter, directed changes in living language obey the laws and rules of living nature. And since a person is inseparable from society, being its necessary component, then his/her language follows the changes in social life, reflecting socio-political and cultural transformations. As the famous British philologist D. Crystal writes, “The only languages that don’t change are dead ones” [6, p. 131]. All the rest, living ones, are in constant movement and development following the changes of people – their carriers – and the society surrounding them.

As a rule, language development occurs gradually, not based on destroying the old and replacing it with more modern forms of speech, but by adding new values to the existing cultural and historical baggage, which over time replace the disappearing/obsolete ones. At first, both variant forms coexist in the language, and only then, under the influence of socio-political or other factors, one can be replaced

by another. Therefore, its variability is a concomitant condition of language development. Species diversity in living nature and linguistic diversity in human society is a necessary and mandatory condition not only for their existence but also for fruitful development.

Currently, there is an opinion according to which the English language is simplified as it develops: it is unified, and in some places, its grammatical structure is also simplified, that is, the so-called “economy of effort” phenomenon takes place. A similar economy for the sake of greater efficiency is fully consistent with L. Onsager’s law – the law of minimum energy dissipation, according to which the development of the system occurs in the direction of reducing its energy losses [7]. However, the strength of both the person himself/herself and the language he/she speaks is precisely in their internal versatility and multifacetedness. In the process of development of both the one and the other, multilateralism becomes an increasingly typical property of both a person and his/her language. In addition, the development of grammar does not lead to its simplification, but to its improvement, to the development of more and more diverse and diverse ways and means of transmitting human thoughts and feelings.

The above positions are equally valid in modern society, as they are both true. Despite all the apparent contradictions, they reflect the real state of affairs with the grammar of modern English. Therefore, it would be more correct to say that the English language is not simplified, but socially diversified, reflecting the fullness and variability of its expression. This, perhaps, occurs in response to a significant expansion of its functions in the world.

The active development of the modern English language takes place, mainly, in breadth, and not in depth. The appearance of variability in grammatical expression reflects the diversity of forms of its existence. Following the expansion of its range, the English language, interacting with local languages and cultures, locally adapts its structure to new conditions and, as a result, new functions for itself. The phrase “English languages” is already firmly entrenched in its variant forms in foreign-speaking countries. Each form has a number of its own features, different from the national English language. For example, the European version of the English language, with its somewhat “simplified” grammatical structure, adapted to the understanding of a wide multilingual audience, has already become a recognized language of interethnic communication in the mainland of Europe. The English language, along with its existence and development as a national language in English-speaking countries, comes into contact with the culture of other countries and penetrates their sociolinguistic environment. It has got additional functions – the functions of intercultural communication. In an effort to meet its new functions, the English language adapts to them, including structurally. From this arises the multiplicity of its forms, which then follow each along its own trajectory of development in the “developed territories”.

Thus, the development of the grammar of Modern English is gradual quantitative and qualitative changes in its structure, aimed at improving its functions as a language of interethnic communication in response to global processes taking place in the world.

References:

1. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/development?q=development> (Access date: 05.04.2023).
2. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах (1970–1980) онлайн. URL: <http://sum.in.ua/s/rozvytok> (Access date: 05.04.2023).
3. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/development> (Access date: 05.04.2023).
4. Merriam-Webster Dictionary of the English Language. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/development> (Access date: 05.04.2023).
5. Wikipedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Grammar> (Access date: 05.04.2023).
6. Crystal D. *A Little Book of Language*. Sydney: University of New South Wales Press, 2010. 261 p.
7. Onsager L. Reciprocal relations in irreversible processes. *Physical Review*, v. 38(12), 1931. URL: <https://journals.aps.org/pr/pdf/10.1103/PhysRev.37.405> (Access date: 05.04.2023).

СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ

Snezhko Yevhenii Oleksandrovykh,
bachelor degree, Student
Sumy State University.

Shumenko Olha Anatoliyivna,
Ph.D., Associate Professor
Sumy State University

Chepelyuk Antonina Dmitrivna
Senior Lecturer
Sumy State University

Комунікативний підхід у вивченні іноземних мов передбачає активне використання мови в навчальному процесі для полегшення спілкування та обміну знаннями. Застосування комунікативного підходу у вивченні іноземної мови дає можливість формувати та розвивати набуття навичок, компетенцій та ефективних комунікативних стратегій для всіх видів мовленнєвої діяльності в різних видах інтелектуальної та практичної діяльності студентів. Комунікативний підхід до навчання іноземної мови використовує різноманітні методи і прийоми, серед яких рольові ігри, дискусії, проекти та інтерактивні вправи. Використання комунікативного підходу у викладанні іноземної мови сприяє підвищенню ефективності навчання, процесу засвоєння матеріалу та розвитку мовленнєвих навичок учасників.

Відзначимо, що вчитель на такому уроці виступає в якості «facilitator». Це означає, що він діє як помічник, заохочуючи учнів до спілкування і створюючи ситуації, в яких таке спілкування могло б проходити. При комунікативній стратегії вчитель не домінує і не є центром уваги. Учні є центром взаємодії, спілкуючись один з одним. Вчитель розпочинає інтеракцію між учнями, інколи може приймати в ній участь, але зазвичай, роль вчителя – допомога, порада учню, як правильно висловити свою думку. Взаємодія «учень – учень» має переважати на уроці. Роль вчителя також полягає в створенні дружельної атмосфери в класі. Це особливо важливо, коли учні висловлюють свої думки, погляди, почуття тощо. Сором'язливих учнів слід теж заохочувати до розмови [1].

Які ж форми діяльності учнів на уроці іноземної мови використовують педагоги? Зупинемось лише на найпоширеніших.

1. «Information Gap». В основі цього прийому лежить нерівномірний розподіл між партнерами по спілкуванню певної інформації, якою вони мають обмінятися на англійській мові, що є стимулом для спілкування. Наприклад, вивчаючи тему «Great Britain», вчитель пропонує учням, які працюють в парах, заповнити

таблиці інформацією, якої не вистачає, спілкуючись один з одним на англійській мові. Так, учні, спілкуючись на англійській мові, заповнюють пропуски в таблиці. На основі такого завдання можна організувати «True-False» тест між учнями, які працюють в парах. Наприклад:

1. The population in England is much bigger than is Scotland.
2. Scotland is a little smaller than England.
3. There are many rivers in Scotland. Etc.

Щоб знайти істину, учні обмінюються інформацією, поєднують її, а потім приймають рішення.

2) «Information transfer». Одному з учнів пропоную текст, в якому є пропущена інформація. Його партнеру по спілкуванню – таблиця, в графах якої необхідно представити інформацію, яка є в тексті співрозмовника. Наприклад, учні А і В отримують такий матеріал: PUPIL A; His name is David. He is ...years old. He was born in Britain. He lives in ... now. He goes to school. His favorite subject is... . David's hobby is collecting computer games. At home he likes... . At the weekend he goes to the sport club. His favorite sport is...[2]

Крім того, використання комунікативного підходу до вивчення іноземної мови дозволяє підвищити інтерес студентів до предмета та усвідомлення ними іноземних мов як засобу міжнародного спілкування. Комунікативний підхід є невід'ємною частиною комунікативної методики викладання та використання іноземних мов, а також надаються методичні рекомендації щодо реалізації цієї методики. Використання комунікативного підходу до вивчення іноземної мови є корисним для студентів та викладачів, які зацікавлені у підвищенні ефективності навчального процесу та розвитку мовленнєвих навичок учасників.

Важливо зазначити, що комунікативний підхід до вивчення іноземної мови є доречним у сучасному суспільстві, де спілкування та обмін інформацією набувають все більшого значення. За допомогою комунікативного підходу учні не лише опановують мову, а й розвивають комунікативну та міжкультурну компетенцію. Використання комунікативного підходу у викладанні іноземної мови також є цікавим і стимулюючим для учнів, оскільки дає їм можливість брати активну участь у навчальному процесі. Таким чином, використання комунікативного підходу у викладанні іноземної мови є ефективним способом розвитку мовної компетенції та сприяє формуванню готовності студентів до успішної міжкультурної комунікації.

Застосування комунікативного підходу до вивчення іноземної мови дозволяє розвивати самостійність і навички критичного мислення студентів. Учні вчаться аналізувати інформацію, формулювати власні ідеї та аргументи, а також ефективно спілкуватися з іншими людьми. Комунікативний підхід до вивчення іноземної мови особливо корисний для студентів, які планують працювати в міжнародній компанії або виїжджати за кордон.

Нарешті, використання комунікативного підходу до вивчення іноземної мови має важливе значення для успішного складання міжнародних мовних іспитів, таких як TOEFL, IELTS та Cambridge English. Ці іспити оцінюють не лише граматичні знання, а й здатність ефективно спілкуватися та розуміти інших.

Тому використання комунікативного підходу у вивченні іноземної мови є ключовим для успішного складання цих іспитів.

Загалом, комунікативний підхід у вивченні іноземних мов є важливою складовою сучасної освіти, що дозволяє учням набути навичок, необхідних для успішного функціонування в сучасному суспільстві. Використання комунікативного підходу у викладанні іноземної мови допомагає студентам зрозуміти, що мова - це не просто набір граматичних правил, а засіб спілкування та обміну інформацією. Комунікативний підхід до вивчення іноземної мови дозволяє студентам розвивати комунікативну та міжкультурну компетенцію, а також сприяти їхній професійній кар'єрі. Тому вивчення іноземної мови за комунікативним підходом є важливою складовою сучасної освіти і корисним для всіх, хто хоче вивчати іноземну мову.

Беручи до уваги загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, викладання, вивчення та оцінювання, комунікативний підхід до вивчення іноземних мов є важливим елементом сучасної освіти. Використання комунікативного підходу допомагає студентам розвивати комунікативну та міжкультурну компетенцію, що також може призвести до просування в професійній кар'єрі. Комунікативний підхід включає в себе широкий спектр методів, таких як створення мовленнєвих ситуацій, вибір з потоку життя, рольові ігри, створення казок, реклами, малювання словами та ведення блогів.

Діяльність, яка стимулює прагнення до самовираження, наприклад, екскурсії, короткі подорожі, розглядання картин, перегляд фільмів тощо, також вважається необхідною умовою для впровадження комунікативних методів вивчення мови. Розвиток комунікативної компетенції з іноземної мови шляхом використання мережевих технологій є одним з методів навчання.

Комунікативний підхід до вивчення іноземної мови дозволяє студентам зосередитися на реальних комунікативних завданнях і забезпечує більш ефективне навчання. Використовуючи різноманітні методи та прийоми комунікативного підходу, студенти не лише вивчають мову, але й розвивають свої творчі та інтелектуальні здібності. Крім того, вивчення іноземної мови за допомогою комунікативного підходу також підходить для сучасного суспільства, оскільки дозволяє студентам бути більш успішними у своєму професійному житті та сприяє розвитку міжнародного спілкування. Таким чином, використання комунікативного підходу до вивчення іноземних мов є важливим елементом сучасної освіти і може допомогти студентам досягти успіху в різних сферах життя.

Використання комунікативного підходу до вивчення іноземної мови дозволяє студентам розвивати свої мовні навички, тобто здатність ефективно спілкуватися іноземною мовою. Це особливо важливо для тих, хто планує працювати в міжнародних компаніях, а також для тих, хто виїжджає за кордон. Комунікативний підхід також може допомогти учням розвинути свою культурну компетенцію, тобто здатність розуміти і поважати культурні особливості інших людей. Це дуже важливо в сучасному світі, де глобалізація змушує людей з різних країн спілкуватися і працювати разом. Таким чином, комунікативний

підхід до вивчення іноземної мови є не тільки ефективним методом навчання, а й важливим елементом розвитку особистості та підготовки до життя в сучасному суспільстві.

Комунікативний підхід до вивчення іноземної мови є важливою складовою сучасної освіти, оскільки допомагає розвивати лінгвістичну та соціальну компетенцію учнів. Цей підхід дозволяє учням сконцентруватися на реальних комунікативних завданнях, що робить навчання більш ефективним. Крім того, вивчення іноземної мови за допомогою комунікативного підходу допомагає учням розвивати свою культурну компетенцію та здатність розуміти і поважати культурні особливості інших країн. Комунікативний підхід також допомагає розвивати критичне мислення та аналітичні навички, необхідні для досягнення успіху в сучасному суспільстві. Таким чином, вивчення іноземної мови за допомогою комунікативного підходу є важливою складовою розвитку особистості та підготовки до життя в сучасному світі.

References:

1. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах: підручник. Л.С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 328 с .

2. Нагорна Н. П. Шляхи підвищення мотивації учнів до вивчення другої іноземної мови. Всеукр. газета для вчителів, викладачів, студентів та всіх, хто вивчає німецьку мову, 2012. № 8 (304). С. 11-14.

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА СКЛАДНОЩІ

Сога Людмила Василівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри іноземної філології
перекладу та методики навчання.
м. Переяслав, Україна

Фразеологія є одним з найефективніших та експресивних засобів мови, який надає нашій мові образності та виразності за допомогою метафор, емоційності та інших характеристик. Нефразеологічний переклад передає суть мовного висловлення за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів. Зазвичай він застосовується у випадках, коли неможливо знайти відповідний фразеологічний еквівалент. Проте, такий переклад не може бути повноцінним, оскільки він втрачає образність, експресивність, конотації, афористичність та відтінки значень [1]. Лексичний переклад застосовується, коли в одній мові поняття виражено фразеологізмом, а в іншій - окремим словом. Цей підхід особливо ефективний для ідіом, які позначають певні предмети або поняття. Щоб точно передати смисл фразеологізму, можна використовувати змінні словосполучення. Лексичний переклад дозволяє передати семантичне значення одиниці на задовільному рівні, але щоб досягти повноцінної відповідності оригіналу, потрібно зберегти образність лексичної одиниці, її стилістичне забарвлення та експресивність. У контексті такий переклад повинен мати фразеологічний вигляд або хоча б зберегти елементи оригіналу.

Калькування, або дослівний переклад, є важливим прийомом у випадках, коли інші способи передачі семантико-стилістичного й експресивно-емоційного значення фразеологізму не є достатніми [2].

Описовий переклад фразеологізмів полягає у тлумаченні їх значення, як це часто робиться з лексичними одиницями, що не мають еквівалентів у мові перекладу. Такий переклад може включати пояснення, порівняння, опис та інші засоби, які найбільш точно і коротко передають зміст фразеологізму. У контексті тексту цей спосіб перекладу не передбачає безпосереднього перекладу самого значення фразеологізму, оскільки перекладач завжди намагається пов'язати його з контекстом таким чином, щоб передати всі елементи тексту в цілому, а це можливо лише за допомогою контекстуального перекладу [3].

Серед основних методів перекладу фразеологічних одиниць можна виділити такі: переклад без використання фразеологізмів, переклад заміною окремих слів, переклад за допомогою опису, переклад з урахуванням контексту та вибірковий переклад, а також калькування. Фразеологічні одиниці поділяються на дві групи: ті, для яких існує еквівалент у мові перекладу, і ті, для яких такого еквіваленту немає. При перекладі образних фразеологічних одиниць можна використовувати чотири різні підходи: збереження образності, зміна образності, повна заміна образності та відсутність образності.

Список літератури:

1. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою) / Р.П. Зорівчак. – Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – 216 с.
2. Рецкер Я.І. Теорія перекладу та перекладацька практика / Я.І. Рецкер. – М.: Просвітництво, 2006. – 566 с.
3. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) /І.В. Корунець // підручник. – Вінниця. «Нова Книга», 2001. – 448 с.

ГЕНІТИВНО-АКУЗАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ОПТАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Умрихіна Л. В.

кандидат філологічних наук,

доцент,

доцент кафедри українознавства

і лінгводидактики

Харківського національного педагогічного

університету ім. Г.С. Сковороди

Специфічним типом синтаксичних одиниць, модальне значення яких взаємозумовлене структурою, є генітивно-акузативні оптативні конструкції – еліптичні конструкції структурної схеми N_{2opt}/N_{4opt} .

Конститутивним компонентом у них є іменник у формі родового відмінка або знахідного відмінка на позначення об'єкта бажання. Вираження ірреального значення забезпечує частка *би* як іманентна граматична ознака всіх оптативних конструкцій. Позначені еліпсисом присудка, ці неповні конструкції виявляють неможливість точного відновлення їхньої вихідної структури, вона може бути встановлена лише приблизно. Відтворення формально повної моделі пов'язане з пошуком лексично прийняттого присудка. Можливість використання різних дієслівних лексем зумовлює варіацію відновлених повних конструкцій. Проте для правильного прочитання й сприйняття змісту оптативної еліптичної конструкції чітке відтворення випущених компонентів не потрібне: така оптативна конструкція є семантично достатньою і зрозумілою навіть поза контекстом. Загальне значення конструкцій аналізованого структурного типу – бажана наявність предмета (іноді предметно представленого стану): *Ех, книжок би, книжок хоч* (А. Тесленко); *Л е с я. Люстра б! Ой, як хочеться поглянути на себе...* (М. Старицький).

Конструкції N_{2opt}/N_{4opt} кваліфікують або як еліптичні з пропущеним дієсловом-присудком (П. С. Дудик) або однокомпонентні іменні, що є проміжним варіантом між самостійними конструкціями та неповними реалізаціями інфінітивних речень (О. І. Беляєва; Н. Ю. Шведова). Існує й інший погляд на проблему: їх вважають такими, що необхідно відрізнити не тільки від повних, а й неповних дієслівних речень, оскільки це «особливі експресивні генітивно-акузативні варіанти двоядерних чи інфінітивних речень. Тому немає підстав розглядати їх серед іменних однокомпонентних речень» [Слинько 1994, с. 268].

Неможливість точного відтворення вихідної форми цих конструкцій утруднює можливість їхнього віднесення до певного структурного типу. Існує концепція, згідно з якою взагалі не існує вихідної форми, а тому названі конструкції є самостійними (Н. Ю. Шведова). Їх розглядають також в аспекті неповної реалізації двоскладної дієслівної моделі, функціонування якої

пов'язано з особливостями експресивно-синтаксичного мовлення. Однак експресивно-синтаксична неповнота суттєво відрізняється від неповноти на рівні парадигматичних формозмін речення. У комунікативному плані конструкції є цілком прийнятні для адекватного сприйняття без звернення до контекстуального чи ситуативного змісту.

Незважаючи на характер передбачуваного присудка, конструкції на зразок: *А мені б оце халви, огірка солоного* (А. Тесленко); *Хоч би одну цигарку на всіх!* (Б. Антоненко-Давидович); *Коли б нам, тату, хоч десяту частку однієї сирти!* (І. Нечуй-Левицький); *Якби чого гаряченького...* (Д. Яворницький) – завжди містять підтекст, що може реалізуватися в конструкціях із компонентом *хотілося б*. Ірреально-бажальне значення визначене структурою речення, особливою в плані відсутності парадигматичних відношень. Цей структурно-семантичний тип конструкцій є спеціалізованим, призначеним для вираження оптативного значення, тому вживається тільки у формі бажального способу й не має вихідної парадигматичної форми.

Часто в конструкціях цього типу наявний давальний суб'єкта – іменник або займенниковий іменник у формі давального відмінка: *Хліба б мені шматок...* (Ю. Смолич); *Коли б мені гроші* (О. Кониський); *Мені б той пастовень* (О. Кониський); *Коли б нам, тату, хоч десяту частку однієї сирти!* (І. Нечуй-Левицький). Конструкції можуть також мати детермінантні поширювачі: *Ех, Романа би сюди!* (І. Багряний); *Сюди б наш чуваський шартан!* (В. Кучер). Частотним є використання об'єктних поширювачів: *Оце якби хоч казки якої* (А. Тесленко); *Коли б думок-гадок своїх* (Марко Вовчок); *Отаку б йому жіночку* (В. Земляк); *Отакого б нам секретаря!* (Панас Мирний); *Нам би такого голову* (В. Земляк); *Отакого б мені чоловіка!* (Панас Мирний). Іноді, за умови наявності таких поширювачів, може бути випущений головний структурний компонент – об'єктний член, легко відтворюваний з передтексту: – *Ох і баринька, у-у-ух... Якби нам таку з вами!* (П. Панч).

Отже, оптативні конструкції структурної схеми N_{2opt}/N_{4opt} – специфічні за синтаксичною будовою й значенням – не претендують на можливість точного відтворення неназваного присудка, проте мають можливість його синонімічного заміщення й встановлення загального змісту, зокрема, завдяки ролі об'єктного члена. Це тип оптативних конструкцій, що не потребує з'ясування семантики випущеного предиката через його неактуальність. Адресат завжди сприймає такі конструкції як вияв бажання мовця, для якого не є суттєвим акт дії, її характер, виконавці. Більш значущим для нього на момент мовлення видається факт наявного в його свідомості бажання отримати певний об'єкт безвідносно до засобів досягнення необхідного результату. Позбавлені вербалізованого предиката, такі конструкції самостійно виражають оптативне значення, а тому є семантично достатніми й зрозумілим поза контекстом.

Список літератури

1. Березовська-Савчук Н. Семантико-синтаксична структура безсуб'єктних речень із дієслівними предикатами стану. *Філологічні студії: Науковий*

- вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Вип. 15. Кривий Ріг, 2016. С. 5–16.
2. Вавринюк Т. І. Односкладні речення в художньому тексті. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Вип. 8. Кривий Ріг, 2012. С. 155–168.
 3. Горпинич В. О. Українська морфологія: навч. посіб. Дніпропетровськ: ДНУ, 2002.
 4. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення: навч. пос. Вінниця: Вінницький держ. пед. університет ім. М. Коцюбинського, 1999.
 5. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підруч. Київ: ВЦ «Академія», 2010.
 6. Загнітко А. П. Проблема односкладного речення у сучасній лінгвістиці. *Український синтаксис: навчально-практичний комплекс. Хрестоматія [в 2 ч] / А. П. Загнітко, М. О. Вінтонів, Л. В. Сегін. Донецьк-Слов'янськ: ДонНУ, 2011.*
 7. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові : монографія. Вінниця: ФОП Корзун, 2015.
 8. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1965
 9. Курс сучасної української літературної мови / ред. Л. А. Булаховський. Т. II. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1951.
 10. Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 1998.
 11. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994.
 12. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / ред. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1972.
 13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. 2-ге видання, доповнене. Київ : Вид. Центр «Академія», 2004.

СТЕРЕОМЕТРИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ В АКСІОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЯ Л. ВІТГЕНШТАЙНА

Мартиненко Олександр Петрович

Кандидат філософських наук

Докторант кафедри філософії ЧНУ імені Ю. Федьковича

Поняття «аксіосфера» – основне в сучасній аксіології, є опорою ціннісного методологічного підходу. Вважається, що термін був уведений в обіг В. Сагатовським [11, с. 80] ще у 1976 році [5]. Але, популяризації і подальшій концептуалізації дане поняття завдячує Л. Столовичу. Апробація категорії відбулася 1997 році в його статі «Про аксіосферу» [7].

Безпосереднім прототипом категорії «аксіосфера» Столович вказує поняття «семіосфера», що було введено Ю. Лотманом по аналогії з поняттями «біосфера» та «ноосфера» В.І. Вернадського, яке «характеризує межі семіотичного простору, його структурну неоднорідність і внутрішню різноманітність, що створює структурну ієрархію, складові якої знаходяться в діалогічному відношенні» [8, с. 91-92].

Стосовно ціннісного методологічного підходу. Його безумовною перевагою є об'ємний стереометричний спосіб абстрагування. Це дає можливість визначення координат комунікації будь яких ціннісних об'єктів в межах єдиного ціннісно-нормативного простору – аксіосфери культури, яка «має багаторівневий характер, ... зумовлений великою кількістю видів цінностей (релігійних, наукових, інтелектуальних, моральних, естетичних, екзистенціальних та ін. – О.Я.)» [12, с. 107].

Зв'язок сучасної аксіології з теорією знаку, проблемою комунікації та стереометрією дозволяють провести паралелі із філософією Л. Вітгенштайна. Таке звернення дозволить розкрити суть стереометричного підходу в аксіології з неочікуваної сторони, отримати новий погляд на неї.

Звернення до стереометрії через термін «аксіосфера» навряд чи був би схвалений пізнім Вітгенштайном, який суттєво охолонув до неї наприкінці життя. Розуміння цьому додають його роздуми про «образ куба» на сторінках Філософських досліджень: «Образ куба, безумовно, пропонує нам певне його застосування, але я можу вживати його і інакше» – зазначає Л. Вітгенштайн – «важливо розуміти, що хоча почуте слово може викликати один і той же (образ. – *перекладач*) у нашій свідомості, його застосування, однак, може бути різним. Чи має слово одне й те саме значення в обох випадках? Я думаю, що варто було б сказати – ні» [2, с. 37].

Тим не менше, узагальнений концепт ординарної мови на диво добре співпадає із концептом «аксіосфери». Інтерес викликає те, що Л. Вітгенштайн називає «образом» і те, які наслідки потягла здійснена ним інтерпретація цього поняття. Зокрема, аксіологія Ж. Бодрійяра має на увазі еволюційний розвиток цінностей, етапи якого відповідають трьом «порядкам симулякрів» [1, с. 112]. За

межами вказаного розвитку знаходиться особливий ціннісний вимір тотальної симуляції.

В вимірі тотальної симуляції цінності перестають відповідати будь-чому так само як образ кубу у Л. Вітгенштайна. Зняття прив'язки образу до будь-якої основи призводить до того, що будь-яка цінність на його основі стає еквівалентною будь-якій іншій цінності. Що це означає? Згідно І. Нікітіної істина, що тотожна цінності – симулякр [3, с. 338]. Вид діяльності, де симулякри природне явище – мистецтво [там само, с. 336]. «Якщо образ-копія» – зазначає І. Нікітіна – «може претендувати на істинність (художню об'єктивність), то для симулякра, що в своїй основі є цінністю, така претензія геть виключена» [там само, с. 337-338].

Загостримо увагу на художньо-мистецькому аспекті. О. Соболевська, аналізуючи «теорію відсторонення» у мистецтві В. Шкловського, зазначає: «Шкловський ... виступав не стільки проти відомих теоретичних положень, скільки проти повсюдно панівного автоматизму людського світосприйняття, у тому числі і світосприйняття наукового⁶» [6, с. 71]. Конкретизуючи свою думку, філософиня пише: «З того часу стан справ анітрохи не змінився. Ми перестали відчувати життя і відучилися бачити речі навласноч. Ми миттєво їх дізнаємося, називаємо (тобто вилучаємо зі словника порожнє слово і накладаємо його на відомий факт. –), але не сприймаємо, не переживаємо їх становлення⁷ ... Отже, світ пояснений і розкладений по полицках, але пояснений не нами, а отже – не нами побачений. Це не наш світ. І для того, щоб світ побачити, щоб зробити його дійсно нашим, ми, перш за все, повинні відмовитися від автоматизму, від схем, які існують у межах наук про “факти”⁸ і які, перекладені на ординарну мову, ми, самі того не помічаючи, покірно тягнемо за собою все життя. І не життя відкривається перед нами, а світ відомих фактів (нібито відомих), але ми вперто називаємо його життям. Мистецтво якраз і існує для того, щоб повернути відчуття життя, щоб відчути речі⁹, і, як каже Шкловський, зробити камінь кам'яним» [там само].

Отже, якщо Логіко-філософський трактат – науково-містичний твір, то Філософські дослідження можна порівняти з мистецькою теорією, де предметом обґрунтування виступає мова. Це ще не постмодерністська (постструктуралістська) поетика, але крок до неї – вагоме джерело її обґрунтування. Навіть в межах звичайної поетики напрошуються аналогії, наприклад, жанри поезії можна порівняти із мовними правилами – одна і та сама дія буде по різному розумітися в кожному із них.

Звернемо увагу, що у Логіко-філософському трактаті виразно присутня етична лінія, що загалом характерна протестантській традиції. Її завдання –

⁶ Зазначимо, що наука для пізнього Л. Вітгенштайна була усього лише різновидом мовної гри, важливість якої визначають її учасники. А. Філіпович, коментуючи цей момент, зазначає: «Крім науки існує безліч інших ігор, пов'язаних з ординарними видами діяльності, в яких (процедура. – О.М.) посилення на основні положення або безглузді, або задовольняються елементарними твердженнями, прийнятими на віру» [10, с. 1167].

⁷ По-суті, в цьому ідея Логіко-філософського трактату.

⁸ Тобто, від ідей, схожих на ті, що постулював Логіко-філософський трактат.

⁹ А в цих словах – головна ідея Філософських досліджень – відчути форму життя так, щоб куб став кубом.

згладжувати вплив аномії ціннісного релятивізму, зумовленого модерним порядком. Отже, в певні мірі, етика протестантської релігії – замітник або виразник релігії. Остання загалом часто мислиться саме в етичній площині. Звісно, релігія як цілісний феномен не зводиться суто до етики і є чимось більш об'ємним. Бог Л. Вітгенштайна знаходиться там, де і нісенітниця – поза межами формального світу: «Повна ідеальність логіки мови та її взаємозв'язок з онтологією дозволяє Вітгенштайну зробити висновок про те, що межі мови є межами світу... Однак і в цьому випадку Вітгенштайн не утверджує повного логічного детермінізму, оскільки логіка не визначає, що у світі є та чого в ньому немає. Для цього логіка мала би бути в змозі вийти за межі світу і поглянути на нього ззовні. Це позиція Бога, а у філософії – позиція трансцендентального суб'єкта» [9, с. 564]. Отже, ординарна мова стає тим місцем, де Бог знаходить собі притулок. Повсякденна мова – світ нелогічного, місце звідки Бог творить формальний світ: «Якщо якийсь бог творить світ, у якому істинні певні пропозиції, то цим творить світ, у якому виявляються істинними всі наслідки цих пропозицій» [2, с. 37]. Цю частину мови вчений називає «містикою»: «Містичне – це немислиме, те, що виходить за межі логіки і підпорядковується логічній необхідності. Містичне – це той простір між фактами, в якому можлива свобода, етика та метафізика. Це “річ у собі” в душі Канта і Шопенгауера, яка є ще більш трансцендентною, тому що Вітгенштайн не дає їй місця навіть в інтелігібельному світі. Містичне – це основа метафізики, можливість глянути на світ ззовні, очима Бога» [9, с. 564].

З цієї сторони відкривається конвергентна специфіка стосунку релігії та науки як ціннісних об'єктів у поглядах раннього Л. Вітгенштайна. В явній системі оцінок «логічне/нелогічне» відкривається друге «містичне» дно – якого можна торкатися думкою, але не варто промовляти. Недарма останній сьомий афоризм його трактату немає продовження – він полишений в суворій самотності: «Про що неможливо говорити, про те слід мовчати» [2, с. 73].

В стереометричній проекції ідеї Логіко-філософського трактату проглядається доволі чітко. На перше місце виводиться лінійна опозиція істина/хиба або логічне/нісенітниця. Решта значимих опозицій, таких, наприклад, як добро і зло виводяться за межі площини, і в теорії дають змогу уявляти об'єм. Що стосується формального світу, то там вони усі вирівнюються: «Усі пропозиції рівноцінні» [там само, с. 70] – пише Л. Вітгенштайн – «Це означає, – вважає А. Філіпович, – що серед пропозицій не може бути цінності, вищих положень, тому що всі вони мають рівний статус. Отже, етичне має перебувати поза пропозиціями, а значить поза мисленням, логікою, реальністю» [9, с. 565].

Отже, цінності в цій якості перебувають рівно там, де їм поклав місце Платон – співмірності. Понад те, ранній Л. Вітгенштайн говорить і про можливість існування об'ємної фігури, коли пише про можливість існування вищої цінності: «Якщо є якась цінність, яка насправді цінна, то вона повинна

знаходиться поза всім, що існує, і так-буття¹⁰» [2, с. 70]. І знову, вірний традиціям модерної культури, він відповідно її алгоритму проголошує недосяжність цієї позиції сьомим афоризмом.

Стосовно повороту, здійсненого пізнім Л. Вітгенштайном, зауважимо, руйнування вченим створеної ним чітко-окресленої площини з виходом за межі співмірності – в зону хаосу. На користь чому свідчать слова М. Рендл щодо суті лінгвістичного повороту: «лінгвістичний поворот ... був переходом до нового трактування реальності, що пропонує принципову плюральність, семантичну множинність і речову хаосомність» [4, с. 205]. У цьому ми не можемо не погодитися з філософією, зауваживши, що цей крок, окрім усього іншого був покликаний бажанням знайти Бога у глобальному мовному контексті.

Список літератури

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва : Добросвет, 2000. 387 с.
2. Витгенштейн Л. Философские работы : в 2 ч. / Пер. с нем. М.С. Козловой и Ю.А. Асеева. Москва : Изд. «Гнозио, 1994. Ч. I. 612 с.
3. Никитина И. П. Эстетика : учебник для бакалавров. Москва : Издательство Юрайт, 2012. 676 с.
4. Рендл М. От модерна к постмодерну: социокультурные основания парадигмальных изменений: дис. ... доктора философских наук: 09.00.13. Ростов-на-Дону, ЮФУ. 2017. 359 с.
5. Сагатовский, В.Н. Деятельность как философская категория. *Философские науки*. 1978. № 2. С. 47-54.
6. Соболевская Е. Искусство и феноменология: точки пересечений. *Дόξα / Докса*. 2009. №14. С. 68-77.
7. Столович Л.Н. Об аксиосфере. Вестник СПбУ. 1997. Серия 6, , вып. 2 (№ 13). С. 11-16.
8. Столович Л.Н. Философия. Эстетика. Смех. СПб-Тарту, 1999. 384 с.
9. Филиппович А.В. Логико-философский трактат ... *История философии: Энциклопедия* / гл. н. ред. А.А. Грицанов. Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. С. 559-566.
10. Филиппович А.В. Философские исследования ... *История философии: Энциклопедия* / гл. н. ред. А.А. Грицанов. Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. С. 1159-1169.
11. Южанинова Е.Р. Аксиосфера Инте рнета и ее морфология. *Вестник ОГУ*. 2013. №1 (150). С. 80-86.
12. Яковлева Е.Л. Аксиосфера инклюзивной модели культуры. *Азимут научных исследований: педагогика и психология*. 2015. №3 (12). С. 106-109.

¹⁰ В оригіналі: «Wenn es einen Wert gibt, der Wert hat, so muß er außerhalb alles Geschehens und So-Seins hegen. Denn alles Geschehen und So-Sein ist zufällig» [Витгенштейн, 1994, с. 70].

КЕРУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЯ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Філіпенко І.І.

к.п.н., доцент

Запорізький державний медико-фармацевтичний університет

Точиліна Т.М.

к.п.н., доцент

Запорізький державний медико-фармацевтичний університет

На сьогоднішній день, в Україні, в умовах воєнного стану, розповсюджене дистанційне навчання як в школах, так і у вищих навчальних закладах. Навчальний процес не повинний перериватися, а навчальні програми повинні виконуватися в повному обсязі. Впровадження нових освітніх стандартів вимагає від викладачів і від тих, хто навчається мотивації і самостійності винаходу інформації, орієнтуватися в інформаційному просторі.

Але, як показує досвід, студенти-іноземці, вчорашні випускники шкіл, не знають добре мови, не готові до самостійної роботи, не вміють організувати свій робочий день, а частіше просто не можуть змусити себе працювати без поштовху ззовні.

Таким поштовхом до регулярної самостійної роботи над курсом може бути тільки систематична поточна перевірка знань і умінь іноземних студентів.

У педагогіці *керуючий* – викладач, *об'єкт керування* – пізнавальна діяльність студентів. *Ціль керування* – внесення змін у розумову діяльність іноземних студентів. З одного боку, ці зміни припускають одержання нових знань, навичок і умінь відповідно до поставлених цілями навчання, з іншого боку - зміна властивостей цих знань (ступеня міцності, узагальненості образів і т.п.) і корегування їх там, де це необхідно.

Досягнення цілей керування буде неможливим, якщо студентам-іноземцям не відома мета навчання, тобто та система знань, навичок і умінь, якою вони повинні оволодіти до кінця вивчення тієї чи іншої теми, чи розділу курсу, чи дисципліни в цілому. Як приклад, у таблиці 1 наведені конкретні цілі навчання з однієї з тем курсу загальної фізики. Після того, як визначені цілі навчання, складаються завдання, що адекватно відбивають ці цілі на даному етапі формування знань.

Для оцінки всієї системи знань і умінь студентів розроблені рівні контролю. Контроль здійснюється за трьома рівнями, починаючи з рівня, що вимагає тільки роботи пам'яті (репродуктивний рівень) і закінчуючи евристичним рівнем, що вимагає найбільш складного вигляду психічної діяльності (табл.1).

Таблиця 1

Рівні контролю у процесі діяльності студентів-іноземців на заняттях з фізики

<i>Рівень контролю</i>	<i>Переважає вид психічної діяльності</i>	<i>Діяльність студентів</i>	<i>Метод контролю</i>
Репродуктивний (РР)	Пам'ять	Можуть відтворювати формули, формулювання законів, визначення, виконувати математичні викладення у процесі виявлення фізичних закономірностей, не вникаючи в суть фізичних явищ і процесів.	Автоматизований; письмовий
Алгоритмізованих дій і умінь (АДУ)	Мислення	Можуть розбиратися в суті фізичних явищ і процесів. Висновки стосовно фізичних закономірностей виконуються усвідомлено, можуть порівняти різні теорії, відзначаючи їх достоїнства і недоліки. Застосовують знання теорії у процесі розв'язання задач, користаючись визначеним алгоритмом розв'язання.	Усний; письмовий
Евристичний (ЕР)	Творча фантазія	Можуть застосовувати знання при розв'язання великого кола нестандартних задач, самостійно складаючи алгоритм їх розв'язання.	Письмовий

Контроль за ходом навчання і корекція навчальної діяльності здійснюється залежно від моделі навчання, прийнятої за основу. Своєчасний контроль розширює можливості корекції знань студентів, забезпечує зворотній зв'язок викладача зі студентом, особливо з іноземцем, та визначає рівень його знань з метою організації адаптованого керування навчанням.

Здобувши об'єктивну картину якості засвоєння студентами навчального матеріалу, викладач може доцільно будувати подальше навчання та своєчасно його коригувати. У цьому одна з найважливіших і необхідних функцій дистанційного навчання перевірки знань учнів, яка називається контролюючою.

Крім контролюючої функції, перевірка знань і умінь виконує навчальну функцію. Зокрема, під час перевірки, знання студентів уточнюються, систематизуються. Особливо важливо для іноземців здолати мовний бар'єр, виділити головне, основне у навчальному матеріалі; застосовуючи знання, ці студенти набувають певних умінь.

Теорією та практикою навчання встановлено такі педагогічні вимоги до організації контролю за дистанційною навчальною діяльністю студентів-іноземців:

- *індивідуальний характер* контролю, що вимагає здійснення контролю за особистою навчальною роботою того, хто навчається, та не допускає заміни результатів контролю знань окремих студентів підсумками роботи групи в умовах дистанційного навчання;
- *систематичність, регулярність* проведення контролю всіх етапів процесу навчання, поєднання його з іншими сторонами навчальної діяльності студентів-іноземців;
- *різноманітність форм* проведення контролю забезпечує виконання навчальної функції, що розвиває підвищення інтересу студентів до його проведення та результатів;
- *всебічність* полягає у тому, що контроль повинен охоплювати всі розділи навчальної програми, забезпечувати перевірку теоретичних знань, інтелектуальних та практичних умінь та навичок студентів;
- *об'єктивність* контролю виключає навмисні, суб'єктивні та помилкові оціночні судження та висновки викладача;
- *диференційований підхід* враховує специфічні особливості навчального предмета, і навіть індивідуальні якості студентів-іноземців. Тому потрібне застосування різних методик проведення контролю;

Дотримання зазначених вимог забезпечує надійність контролю та виконання як викладачем, так і студентом своїх завдань у процесі навчання.

Існує різна градація форм та методів перевірки знань, наприклад, за різною кількістю охоплених учнів виділяють індивідуальну, групову, класну та масову форми перевірки.

Орієнтирами для викладача при оцінюванні знань можуть бути зразкові норми оцінки знань та умінь з фізики, наведені відповідно для студентів-іноземців. У розроблених вимогах, зокрема, виділено знання та вміння, що враховуються при оцінці. До них відносяться наступні знання:

а) про фізичні явища:

- ознаки явища, якими воно виявляється;
- умови, за яких протікає явище;
- зв'язок цього явища з іншими;
- пояснення явища з урахуванням наукової теорії;
- приклади обліку та використання його на практиці.

б) про фізичні поняття, у тому числі і про фізичні величини:

- явища чи властивості, що характеризуються даним поняттям;
- визначення поняття (величини);
- формули, що пов'язують цю величину з іншими;
- одиниці фізичної величини;
- способи виміру величини.

в) про закони:

- формулювання та математичний вираз закону;

- досліді, що підтверджують його справедливість;
- приклади використання та застосування на практиці;
- умови застосування;
- про фізичні теорії:
- дослідне обґрунтування теорії;
- основні поняття, становища, закони, принципи;
- основні наслідки;
- практичні застосування;
- межі застосування.

Для оцінювання навчальної діяльності студентів-іноземців відзначаються такі вміння:

- застосовувати поняття, закони та теорії для пояснення явищ природи та техніки;
- самостійно працювати із літературою;
- вирішувати завдання на основі відомих законів та формул;
- користуватись довідковими таблицями фізичних величин.

Оцінка знань та умінь студентів в умовах дистанційного навчання повинна супроводжуватися розбором позитивних та негативних сторін у їх знаннях. Слід пам'ятати, що оцінка є певним виховним фактором, тому вона в ряді випадків може мати заохочувальний характер і стимулювати бажання студентів досягати добрих результатів у навчанні.

Мовний бар'єр та невміння самостійно вирішувати фізичні завдання є однією з причин, що заважають студентам-іноземцям досягти кращих результатів у дистанційній навчальній діяльності.

Надання вміння самостійно вирішувати завдання – одна з найважчих проблем, що потребують постійної пильної уваги. Привчати до самостійного вирішення завдань потрібно тих, хто навчається поступово, починаючи з виконання окремих нескладних операцій, потім переходячи до виконання більш важких, а потім до самостійного вирішення завдань.

На основі спеціально наявного досвіду та проведених досліджень можна рекомендувати такі етапи цієї роботи:

1. Спочатку необхідно навчити студентів-іноземців самостійно аналізувати зміст завдань, ознайомити їх із найбільш раціональними способами короткого запису змісту та способами їх вирішення.

2. Наступний етап у прищепленні навичок самостійної роботи з вирішення завдань - вироблення вміння виконувати рішення в загальному вигляді і перевіряти правильність розв'язання, роблячи операції з найменуваннями одиниць виміру фізичних величин.

3. Більшій самостійності вимагає від студентів-іноземців відшукання найбільш раціонального способу вирішення задачі. Тому корисно систематично пропонувати їм кілька варіантів розв'язання однієї й тієї ж задачі для того, щоб вони навчилися самостійно знаходити нові способи розв'язання. Це особливо важливо практикувати під час вирішення складних завдань. У цьому треба пам'ятати, що рішення однієї й тієї ж задачі кількома способами є одним з

методів перевірки правильності рішення. Навчити студентів користуватися цим методом дуже важливо.

Спосіб самостійної навчальної роботи містить у собі мотиваційну й операційну сторони пізнавальної діяльності; характеризує індивідуальний підхід студента до обробки навчального матеріалу різного наукового змісту, виду і форми, продуктивність у використанні знань. Оцінка оволодіння способами навчальної роботи може бути одним з важливих критеріїв корекції знань. Формування мотивації визначається у зв'язку з метою навчання та характером потрібних для їх досягнення дій. Вплив методу навчання на мотивацію ще досліджено недостатньо, тому, аналізуючи процес навчання треба порівнювати динаміку переходу від несамоїтного розв'язання навчальних завдань до самоїтного, враховувати труднощі цього переходу, а також міру допомоги, потрібну для подолання їх.

ТҮСТІ РЕВОЛЮЦИЯЛАР ЖӘНЕ САЯСИ РЕЖИМДЕРДІ БӨЛШЕКТЕУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Сыздыкбай Мадина Ериккызы

Магистрант

Торайгыров университет

Казахстан, г. Павлодар

Алтыбасарова Мейрамгуль Армияновна

к. полит. н., профессор

Торайгыров университет

Казахстан, г. Павлодар

Әлемдік тарихта саяси режимдерді бөлшектеуге байланысты проблемалар әрқашан туындады. Бірақ бұған дейін бұл бөлшектеудің құралдары негізінен қарулы төңкерістер, жергілікті қарулы қақтығыстар, азаматтық соғыстар және әскери интервенциялар кезінде қолданылған күштік әдістер болды. Әлемдік қоғамдастық осы қауіпке қарсы тұрудың пәрменді әдістерін әзірлеп, осы процестерді, оның ішінде халықаралық деңгейде саяси реттеудің тиімді тетіктерін құра алды: БҰҰ-ны кім және қалай сынаса да, бұл ұйым жұмыс істейді және оның саяси тұрақтылықты басқару және халықаралық қақтығыстарды шешу әлеуеті мен мүмкіндіктері, тіпті Вестфалия жүйесінің ыдырауы жағдайында да алыс таусылды. Әлемнің әртүрлі елдеріндегі қарулы төңкерістер қауіпмен байланысты мәселенің өзектілігі өзекті болып қалмайды және күн тәртібінен алынып тасталмайды, бірақ жалпы әлемдік қауымдастық үшін қауіптердің бұл санаты таныс және әлемдік қауымдастық оған қалай жауап беру керектігін біледі.

Сонымен бірге, бүгінде әлем өзгеруде және қарулы төңкерістер технологияларының орнына түрлі-түсті революциялардың нәзік технологиялары келеді, олар шынайы революциялық қозғалыстар ретінде шебер жасырылады және іс жүзінде қалыптасқан демократиясы бар елдердің де, дәстүрлі өмір салтын сақтаған Шығыс типтегі мемлекеттердің де қарсылығына тап болмайды. Украинадағы түрлі-түсті революциялар сценарийінің қайталануы орынды алаңдаушылық туғызады, өйткені Украина осы сценарийдің соңғы нүктесінен алыс, бірақ американдық түсті революция режиссерлерінің басты соққысы Ресейге, Қытайға және Қазақстанға бағытталуы мүмкін геосаяси ойындағы айырбастау картасы деген сенім пайда болады және күшейеді.

Түрлі-түсті революцияларға назар аударудың артуының себептері соңғы үш жыл ішінде бірқатар мемлекеттерде тұрақты саяси режимдері бар мемлекеттік төңкерістер орын алып, көптеген жылдар бойы сыртқы және ішкі жаулармен сәтті күрескен саяси режимдердің толық немесе ішінара бөлшектенуіне әкелді: Мысыр, Тунис, Сирия және Ливия режимдері исламизмге сәтті қарсы тұрды. Сонымен қатар, осы елдердегі саяси режимдердің өзгеру сценарийлерінде таңқаларлық ұқсастық бар, онда КСРО ыдырағаннан кейін Шығыс Еуропа

елдеріндегі коммунистік режимдерді жойған барқыт революциялар деп аталатын жалпы белгілерді болжайтын бірдей үлгінің немесе ұйымдық схеманың бірнеше рет қайталануын көруге болады. Мұндай сәйкестікті кездейсоқ деп атауға болмайды, өйткені биліктің саяси ұйымының деңгейімен, әлеуметтік-экономикалық даму деңгейімен және шешілмеген мәселелердің спектрімен айтарлықтай ерекшеленетін елдердегі саяси режимдердің өзгеру сценарийлерінің дәл сәйкес келу ықтималдығы салыстырмалы түрде аз (егер шамалы болса).

Осыған байланысты Сирия мен Ливия Украина мен Грузиядан түбегейлі ерекшеленеді, алайда Украинадағы революция (Евромайдан деп аталады) Египеттегі Араб көктемі революциясының сценарийімен дәл сәйкес келетінін атап өту қиын емес. Мұның бәрі әртүрлі елдер мен аймақтардың мысалында біз бірдей құбылыспен – түрлі-түсті революция технологияларын қолданудың нәтижесімен айналысатынымызды көрсетуі мүмкін. Дегенмен, жарқын бренд атауына қарамастан, оларда революциялық ештеңе жоқ. Тіпті батыстық бұқаралық ақпарат құралдары бүгінде азаматтық бағынбау әрекеттері арқылы демократияны экспорттау операцияларын жүргізу технологиясы деп атайтын түрлі-түсті революциялар соншалықты жетілдірілгенін, олардың әдістері саяси режимдерді өзгерту жөніндегі нұсқаулыққа айналғанын атап өтті [1].

Осыған байланысты түсті революцияның анықтамасына және онымен байланысты терминологиялық қатарға толығырақ тоқталған жөн. Түсті революциялар – бұл жасанды түрде құрылған саяси тұрақсыздық жағдайында елдегі мемлекеттік төңкерістерді және саяси жағдайды сыртқы басқаруды жүзеге асыру технологиялары, онда билікке қысым жастардың наразылық қозғалысын бопсалау құралы ретінде қолдана отырып, саяси бопсалау түрінде жүзеге асырылады. Олар өршіп тұрған мемлекеттердің бір-бірімен (геосаяси, әлеуметтік, экономикалық және халықаралық жағдайда) айтарлықтай айырмашылықтарына қарамастан, олардың барлығы бірдей ұйымдастырушылық схемаға сәйкес келеді, бұл жастар наразылық қозғалысының үлгісі бойынша ұйымдастыруды, оны саяси тобырға айналдыруды және осы күшті қазіргі билікке қарсы құрал ретінде пайдалануды көздейді саяси бопсалау. Бұл түрлі-түсті революциялар, негізінен, халықтың көпшілігінің объективті үміттері мен ұмтылыстарын жүзеге асыру бола алмайтындығын айқын көрсетеді. Кез-келген түсті революцияның мақсаты – төңкерісті жүзеге асыру, яғни билікті күшпен басып алу және ұстап тұру. Түрлі-түсті революцияның объектісі – билік пен билік қатынастары, тақырыбы – саяси режим. Түсті революциялар оларды сәтті жүзеге асырудың қажетті және жеткілікті шарттарына ие. Түсті революцияны жүзеге асырудың қажетті шарты – қазіргі билік дағдарысымен бірге жүретін елде саяси тұрақсыздықтың болуы. Егер елдегі саяси жағдай тұрақты болса, оны жасанды түрде тұрақсыздандыру қажет. Жеткілікті шарт – арнайы ұйымдастырылған (ерекше желілік нысан бойынша) жастар наразылық қозғалысының болуы [2].

Түсті революциялардың айрықша белгілері:

- түсті революцияларда билікке әсер ету ерекше формада – саяси бопсалау түрінде жүзеге асырылады.

- билікке әсер етудің негізгі құралы жастардың наразылық қозғалысы.

Түсті революциялар тек нақты революциялық қозғалыстарға ұқсайды. Тарихи процестің объективті дамуынан туындаған қазіргі революциялардан айырмашылығы, түрлі-түсті революциялар – бұл стихиялық процестер ретінде сәтті жасырылған технологиялар. Олар драматургияның театрландырылған деңгейімен ерекшеленеді, оны Батыс саясаттанушылары кенеттен өз елін басқару құқығын қайтарып алуға бел буған халықтың ерік-жігерінің өздігінен және стихиялық көрінісі ретінде беруге тырысады. Түрлі-түсті революцияның технологиялық сценарийі демократияны, демократиялық институттар мен құндылықтарды көршілес елдерге экспорттауды көздейтін англо-саксондық (Солтүстік Америка) демократияландыру идеологиясына негізделген [3].

Түсті революция технологияларын іс жүзінде тек олардың авторлары мен әзірлеушілері – англо-саксондар қолдана алады. Түсті революция басталған кез-келген елде Солтүстік Американың ізін іздеу керек. Түсті революциялардың себептерін түсіндірудің негізінде екі нұсқа жатыр: стихиялық нұсқасы және версия түсті революциялардың обинсценирленуі (кездейсоқтық пен кездейсоқтық туралы). Екі нұсқа да өмір сүруге құқылы және даусыз емес. Түрлі-түсті революциялардың стихиялығын жақтаушылар революциялардың себебі объективті әлеуметтік қайшылықтар деп санайды, олар өздерінің көріністерін халықтық көтерілістер мен «езілген» халықтың жаппай наразылығы түрінде табады. Мұндай себептер кедейлік, режимдерден шаршау, демократиялық өзгерістерге деген құштарлық және демографиялық жағдай деп аталады. Сонымен қатар, түрлі-түсті революция болған кез-келген елдегі әлеуметтік-саяси жағдайды егжей-тегжейлі қарастыра отырып, ондағы қайшылықтар мен әлеуметтік алшақтықтар кейінгі оқиғалардың катализаторы болғанымен, олардың негізгі және жалғыз себебі емес екендігі жиі анықталады.

Сонымен, Мысырда түрлі-түсті революцияға дейін халықтың кедей топтары үшін негізгі өнімнің – нан торттарының қол жетімділігін қамтамасыз ететін шелпектерге субсидия деп аталатын заттар болған, ал Каирдің қараңғы жерлерінде әр саятшылықтың төбесінде спутниктік теледидар табақшасын көруге болады; Ливияда ел азаматтары табиғи аннуитет алды (және басқа да көптеген төлемдер), бұл өте үлкен болды, халық жұмысын мүлдем тоқтатып, сол Египеттен және басқа Африка елдерінен келген қонақтарға жұмыс істеу міндетін жүктеді; Тунистегі өмір сүру деңгейі – Африканың барлық авторитарлық елдерінің ішіндегі ең демократиялық – Францияның оңтүстігіне (Прованс пен Лангедок) жақындады, ал Италияның оңтүстігі одан да асып түсті; Сириядағы наразылық қозғалыстарының өршуінің себептерінің бірі – Асад режимнің авторитарлығын жеңілдетуге шешім қабылдады (ешқандай қысымсыз) және либералды қайта құрулар жүргізе бастады, исламистер мен олардың АҚШ-тағы меценаттары бірден қолданған және т. б.

Түрлі-түсті революциялардың сахналануын жақтаушылар әлемнің әртүрлі елдеріндегі осы революциялар сценарийінің (демократиялық үлгінің) бірнеше

рет қайталануын көрсетеді, олар мемлекеттік жүйенің ерекшеліктерімен де, әлеуметтік-саяси мәселелердің сипатымен де өте ерекшеленеді. Олар барлық түсті революциялар «өшірме астында» жасалады және табиғатта бір оқиғаны бір схема бойынша қайталау ықтималдығы шамалы деп санайды. Осы тұжырымдарға сүйене отырып, түрлі-түсті революциялардың сахналануын жақтаушылар кез-келген стихиялық халық көтерілісінде түрлі-түсті революция орнатуға болатын бірқатар белгілерді көрсетеді. Әрбір түсті революцияның өз белгілері бар, олар оған технологияны береді [4].

Біріншіден, бұл Англо-Саксондардың ерекше сыртқы саяси қолжазбасы, олардың ерекше жұмыс стилі.

Екіншіден, бұл кез-келген революция жоспарының негізгі үлгіге (немесе сценарийге) қатаң сәйкестігі – барлық түсті революциялар бір үлгі схемасын қолдана отырып, бір сценарий бойынша дамиды.

Үшіншіден, бұл рефлексивті басқару технологиялары арқылы басқарылатын жастардың наразылық қозғалысы қалай ұйымдастырылады және қалай қолданылады (бұл да американдық өнертабыс).

Төртіншіден, революциялық көшбасшыларды таңдау мен ұсынуда белгілі бір қайталанатын ерекшеліктер бар.

Бесіншіден, кейбір түрлі-түсті революцияларда революциялық идеология мүлдем жоқ, бұл олардағы жалғандықты тануға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1 Кара-Мурза С. Экспорт революции: Саакашвили, Ющенко. М., 2005. – С.44–45

2 Nye Joseph S. Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs Group, 2004.

3 Hale H.E. Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism. // Communist and Post-Communist Studies. 2006. Vol 39. №3. pp. 305-329.

4 Filiu J.-P. The Arab Revolution. Ten Lessons from the Democratic Uprising. / London: Hurst &Co. 2011. 195 p.

5 Барышев А.П. Современная стратегия США и НАТО. М., 2008. – С.56

6 Джин Шарп «От диктатуры к демократии. Стратегия и тактика освобождения». – М.: «Новое издательство», 2010. – С.76

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ІТ-ОРГАНІЗАЦІЇ

Блогерман Катерина Андріївна,
студентка,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

Дослідження мотивів і, зокрема, трудової мотивації ІТ-організацій було і є предметом інтенсивних теоретичних і емпіричних досліджень учених як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Значущими концепціями з даного питання, є концепція «батога і пряника» Дж. Бентхема; концепція «наукового керування» Ф. Тейлора; соціальна концепція Е. Мейо; структура ідеального керування в організації Р. Лайкерта; концепція потреб особистості А. Маслоу; концепція потреб «Х» та «У» Д. МакГрегора; концепція «Z» В. Оучі; концепція особливостей діяльності Р. Хекмана та Г. Олдхема, котрі виявили причинно наслідкові зв'язки, які спонукають особистість до діяльності.

Однодумці змістовної концепції діяльності, а саме К. Альдерфер, Ф. Герцберг і Д. МакКлелланд, доводили, що потреби особистості є найважливішим спонуканням їх діяльності. Процесійними концепціями вважають концепцію очікувань або модель спонукань за В. Врумом, концепцію справедливості Дж.С. Адамса, модель Л. Портера – Е. Лоулера. В. Скіннер у концепції підкріплення визначив взаємозв'язок поведінки особистості та оточення.

Окрім цих авторів феномен мотивації вивчався такими науковцями, як, К. Левін, О. Г. Асмолов, В.Г. Асєєв, Л.І. Божович, А. Г. Вельш, В. І. Вілюнас, В. І. Герчиков, Є. П. Ільїн, А.М. Колот, О. М. Леонтьєв, М. Ш. Магомед-Емінов, А. А. Меграбян, Ш. Річі та П. Мартін, Д. Аткинсон, В. Є. Мільман, Т. Елерс та іншими.

Спираючись на результати проведеної роботи, нами зроблені наступні висновки.

По-перше, мотиваційна сфера працівника багатозначна і поетапна.

В процесі трудової діяльності відбувається актуалізація мотива активності людини, при цьому сам мотив визначає її поведінку та характеризує вольовий аспект трудової поведінки.

Структура спонукальних мотивів особистості у ході професійної діяльності має певні фази розвитку. Це багатогранний процес, що реалізується під дією власної діяльності, так і під дією об'єктивних чинників, зокрема професійного.

По-друге, керівникам слід чітко розуміти, що не всі працівники мають спільні спонукання. В структуру мотивації професійної діяльності різних людей мотиви можуть входити з різною вагою, утворюючи в її мотиваційній сфері різні зв'язки, відносини, ієрархії.

По-третє, слід зазначити важливість ролі психолога в організації в процесах, пов'язаних з управлінням персоналом, зокрема в розвитку системи мотивації працівників.

Узагальнення змісту наукових джерел з даної проблеми засвідчило, що психологи у діяльності з розвитку мотивації праці персоналу в організації виконують наступні функції:

- здійснення цілеспрямованого впливу на особистість співробітників з формування спонукальних мотивів до діяльності;
- зниження рівня напруженості в умовах стресу та регуляція конфліктних ситуацій;
- оцінювання психологічних характеристик працівників з метою формування колективів проектів;
- надання допомоги менеджерам з вибору найбільш ефективного стилю управління;
- здійснення діагностики особистісних мотивів і потреб співробітників.

Більшість авторів зазначають, [1; 2; 3; 4; 5] що психолог в організації може істотно вплинути на формування або оптимізацію мотиваційної політики, оскільки мотиваційні інструменти за результатами психологічного діагностики працівників можуть бути індивідуалізовані та використані більш грамотно. Вчені доводять [1; 2; 3; 4; 5], що постійна робота з розвитку трудової мотивації працівників в організації сприяє підвищенню ефективності праці. Якщо система стимулювання не враховує різницю між типами та чинниками мотивації, то вона подекуди попадає в ціль, подекуди ні, а іноді їй протирічить.

Аналіз літератури дозволив визначити, що завдання ефективного управління персоналом організації полягає в ефективній оптимізації такого впливу стимулів на потреби, який би викликав необхідну для організації трудову поведінку. Через стимулювання досягається поєднання особистих потреб, мотивів та інтересів та цілей організації. [2; 3; 5]

Для проведення емпіричного дослідження щодо визначення особливостей трудової мотивації працівників ІТ-організації було використано наступні методики: тест Герчикова; мотиваційний тест Річі та Мартіна; опитувальник Макса Ландсберга.

Отримані результати було згруповано відповідно до двох категорій: лінійних працівників та керівників.

Отримані результати дослідження дозволили визначити фактори мотивації лінійних працівників піддослідної організації.

Оскільки домінуючим типом лінійних працівників є інструментальний, базовим фактором залишається достойний рівень матеріальної компенсації, що було підтверджено нашим дослідженням. Враховуючи жорсткі конкурентні умови на ринку праці ІТ-спеціалістів, матеріальне стимулювання для таких спеціалістів може включати, окрім основного заробітку, і різноманітні додаткові виплати, наприклад, бонуси за своєчасне виконання проектів, доплати за стаж роботи в компанії, за понаднормовану роботу, за наставництво, за отримання статусу сертифікованого спеціаліста по певному технічному напрямку.

Як показали результати дослідження, актуальними для працівників будуть також такі пільги, які оплачує безпосередньо організація, але для працівника вони мають натуральну форму – наприклад, добровільне медичне страхування

працівників, страхування життя, оплата навчання оволодіння вміннями і навичками за суміжними ІТ-продуктами, оплата підвищення кваліфікації, оплата оренди помешкання в Києві працівникам з інших міст, робоче місце яких за вимогами бізнесу повинно розташовуватися в центральному офісі компанії.

Результати емпіричного дослідження засвідчили, що факторами мотивації, якими, варто зацікавити лінійних працівників, є фактори професійного розвитку. Цей тип мотивації згідно, теста Герчикова, у лінійних працівників обіймає лише третє місце. Але ідеї професійного вдосконалення потрібно популяризувати серед працівників ІТ-компанії, оскільки можливості роботи з нетривіальними завданнями, складними проектами, а також можливості для освоєння нових програмних продуктів, суміжних ІТ-навичок – це найактуальніші навички працівників ІТ-галузі. І це потрібно врахувати при подальшій роботі з персоналом.

Що стосується працівників керівних посад, то для них переважають професійні чинники мотивації. Головні характерні особливості цього типу мотивації - це переважання мотивів цінності змісту роботи, складного, та водночас цікавого її наповнення, професійного та особистісного розвитку, професійної самореалізації, а також визнання професійних досягнень та професійної експертизи працівників.

Згідно проведеного дослідження рівнів задоволеності факторами мотивації в компанії, виявлено, що реальні показники задоволеності певними показниками значно відрізняються від очікуваних. Саме тому постає питання розробки програми розвитку чинників трудової мотивації співробітників ІТ-організації.

Виявлені в процесі емпіричного дослідження домінуючі типи та фактори мотивації працівників організації, мають практичну цінність, оскільки можуть бути використані керівництвом організації для проведення корегувань в системі матеріальної та нематеріальної мотивації. Метою розвитку мотивації працівників ІТ-організації є процес погодження особистих мотивів працівників з більш широкими цілями бізнесу.

Визначені в процесі емпіричного дослідження трудової мотивації персоналу ІТ-організації типи мотивації працівників мають певну практичну цінність, оскільки можуть бути використані для проведення корегувань в системі мотивації персоналу.

Метою Програми розвитку трудової мотивації персоналу ІТ-організації стало зміщення акценту з зовнішньої мотивації працівників на її внутрішній аспект. Тому, психокорекційна робота була спрямована на розвиток та заохочення у працівників мотивів праці, пов'язаних із професійним розвитком, особистісним саморозвитком, визнанням цінності самого змісту праці, підвищенням рівня відповідальності за результати своєї роботи. Тобто, це означає, що смислом роботи стало зниження кількості люмпенізованого мотиваційного типу серед персоналу.

Іншим напрямком роботи в сфері розвитку мотивації працівників компанії стала спрямованість на формування відчуття причетності, лояльності та

гордості за свою компанію. Метою цього напрямку роботи була зміна структури мотивів вбік збільшення патріотичного та господарського типів мотивації.

Аналіз ефективності запропонованої програми розвитку трудової мотивації персоналу ІТ-компанії був проведений через 6 місяців від початку її запровадження. Він включав повторне дослідження показників за тими самими методиками - за тестом Герчикова, мотиваційним тестом Річі та Мартіна, а також за опитувальником Макса Ландсберга. Результати контрольного експерименту показали певні зміни, що свідчать на користь ефективності застосованої програми розвитку мотивації праці персоналу.

Так, серед лінійних працівників значно зросла доля працівників професійного типу мотивації за Герчиковим В. (друге місце, 28,8%), що говорить про те, що лінійний персонал побачив переваги самовдосконалення та розвитку, адже саме від рівня кваліфікації залежить і рівень заробітної плати, і можливість отримати підвищення в майбутньому.

В свою ж чергу, доля лінійних працівників з люмпенізованим типом мотивації, який з початку проведення дослідження був на другому місці (19,9%), через півроку з початку реалізації програми суттєво зменшилася та посідає останнє місце в структурі.

Про ефективність запропонованих заходів говорить і те, що після їх впровадження доля працівників з господарським типом мотивації також зросла (19,7%), тобто працівники почали брати на себе більше відповідальності, стали більш цілеспрямованими, прагнуть брати більшу активну участь у житті компанії.

Отже, як показали результати дослідження, найбільших результативною програма розвитку мотивації праці стала саме для лінійного персоналу. Що стосується працівників керівних посад, то програма розвитку мотивації праці також показала свою ефективність і по відношенню до них. Згідно результатів повторного дослідження бачимо, що серед керівного персоналу такі типи мотивації, як професійний та господарський, не лише не втратили своїх позицій, але й зміцнили їх.

Головними особливостями мотивів опитаних керівників є важливість для них свободи дій, можливість організувати і планувати, а також контролювати свою діяльність самостійно. Представники цього типу націлені на виконання роботи з максимальною віддачею, незважаючи на складності. Вони не потребують додаткових вказівок та постійного контролю, вважаючи себе повними господарями ситуації та, відповідно, відповідальності. В той же час, вони мають розвинене відчуття професійної гідності, для них важливий їх професійний рівень та можливості, які надає компанія для його підтримання та розвитку.

Список літератури:

1. Климчук А., Михайлов А. Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством та підвищенні інноваційної діяльності/ Маркетинг і менеджмент інновацій, 2018, № 1.- с. 218-234.- URL: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua>

2. Музика О.О. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мотивації творчості // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка, 2019. – № 3. – С. 151-155.
3. Основи психолого-управлінського консультування: Навч. посіб. / За наук. ред. Л.М. Карамушки. – К.: МАУП, 2012. – 136 с.
4. Прищак М.Д., Лесько О. Психологія управління в організації. [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Вінниця, 2016. – 150 с.
5. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. / О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 206 с.

РОЗВИТОК ПОЗИТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Клименко Оксана Петрівна,
студентка,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

Психологічна практика закладів вищої освіти має сприятливу динаміку трансформації від школи консервативної позиції до творчої та креативної. Така позиція ґрунтується на якісній взаємодії педагога та студента, спроможна розвивати креативні можливості людини, сприяє розвитку психологічної готовності до ефективного реалізації мети, зокрема в роботі практичного психолога.

Перед вищою школою постає питання пошуку умов для розвитку самосвідомості студентів-психологів як значущого завдання психологічного напрямку.

Важливі ідеї проблеми самосвідомості формували вчені гуманістичної психології (Р.Бернс, Ч.Кулі, А.Маслоу, Р.Мей, Дж.Мід, К.Роджерс та ін.).

Проблеми змісту категорій самосвідомості та “Я-концепція” досліджувались у працях М.Й.Боришевського, Н.В. Чепелевої, І.С.Кона, І.С. Булах, П.Р.Чамати, М. І. Томчука та ін. Компоненти самосвідомості та її динаміка досліджувались в експериментах Н.Л. Коломінського, О.Г.Асмолова, І.Д.Беха, М.Й.Боришевського та ін.

У багатьох експериментах розкривався зміст Я-концепції у різноманітних сферах та поведження (Т.В.Дмитрова, Н.Л. Коломінського, Л.В. Долинської, О.І. Бондаренка та ін.). Віковим аспектам розвитку Я-концепції присвячені праці І.С.Кона, С.Д. Максименка, І.А.Слободянюка, О.Л. Туриніної та ін.

Аналіз наукових джерел [1; 2; 3; 6] засвідчує, що рушійною силою розвитку самосвідомості є характер і зміна взаємин з оточуючими людьми. Самосвідомість реалізується у побудові життєвих перспектив – синтезі уявлень особистості про власне життя, та майбутні перспективи.

На думку авторів, Я-концепція являє собою змінний комплекс образів людини про власне життя, який реалізується у розумових, емоційно-оцінних та інтерактивних ознаках. Відображення в Я-концепції інтегрованих знань особистості про свій внутрішній світ дозволяє йому відчувати власну визначеність, самототожність і цілісність.

Вчені зазначають[1; 2; 3; 6], що професія психолога вимагає від спеціаліста багатого внутрішнього світу. Саме тому, якість підготовки спеціалістів даної галузі повинна удосконалюватися. Акцент необхідно зробити на формування особистості активної, думаючої і рефлексуючої. Самоспостереження, розуміння свого поведження, самоспілкування є основою

самоактуалізації, тому, що сприяє виправленню вад характеру, формує професійно необхідні здатності та властивості.

Організація експерименту забезпечила комплексне дослідження значущих показників Я-концепції особистості студентів I курсу. Запропонована діагностична програма дала можливість одержати результати, які дозволили зробити точні висновки щодо особливостей Я-концепції студентів.

Результати дослідження засвідчують, що число респондентів із позитивною Я-концепцією на 30% менша у студентів спеціальності «Психологія» та на 32,61% – у студентів-соціологів за кількість студентів у групі із негативною Я-концепцією. Число респондентів із тенденцією до прояву негативною Я-концепції на 14% більша у студентів спеціальності «Психологія» та на 19,57% у студентів спеціальності «Соціологія» за кількість досліджуваних у групі із тенденцією до позитивної Я-концепції відповідно для обох спеціальностей.

Емпіричним дослідженням виявлено, що більшість студентів мало прослідковують зв'язок між власними чинниками та важливими обставинами життя. У них переважає екстернальний ступінь суб'єктивного контролю (80% обстежуваних спеціальності «Психологія» та 82,61% обстежуваних спеціальності «Соціологія»). Вони низько оцінюють свою здатність контролювати розвиток ситуацій та зазначають, що багато обставин, які виникають в їхньому житті, залежать від інших людей, зовнішніх обставин і є результатом випадку. Йдеться про та дієздатних особистостей, які з вважають причинами своїх поразок низький розвиток здібностей.

Що стосується студентів, у яких переважають показники інтернальності (20% обстежуваних спеціальності «Психологія» та 17,39% обстежуваних спеціальності «Соціологія»), то вони вважають, що улюбий момент можуть вплинути на своє оточення, і, зрештою, завжди самі беруть на себе відповідальність за те, що з ними трапляється. Як правило, це енергійні респонденти, схильні усвідомлювати цілі і слідкувати за власними вчинками, щоб зрозуміти сильні і слабкі сторони як самої ситуації, так і власних вчинків. У випадку поразки вони, беруть відповідальність на себе за недостатньо прикладені зусилля чи недостатню власну настирливість.

Проведене дослідження засвідчує, що суттєвих відмінностей у студентів-психологів та студентів-соціологів не виявлено.

Якісний аналіз відповідей студентів засвідчив суперечливу оцінку студентами своєї особистості. Зокрема 68,14% обстежуваних спеціальності «Психологія» та 65,24% обстежуваних спеціальності «Соціологія» вважають себе “гідною особистістю”. Вони зазначають, що виконувати свою діяльність вміють краще за інших, та дають оптимістичну відповідь на фразу: “часто я ясно розумію власну неспроможність”, “вважаю себе невдахою”. Це говорить про фрустровану потребу студентів у сприятливому відношенні до власної особистості.

По-перше – респонденти ніби не відчувають для цього підстав, по-друге – мають фантазійні образи про власну особистість. Це допомагає студентам

зберегти самоповагу, хоч це породжує внутрішні протиріччя і може бути однією з причин розвитку внутрішнього конфлікту.

І як доказ цього – позитивна відповідь 78,27% студентів спеціальності «Психологія» та 79,35% студентів спеціальності «Соціологія» на твердження: «мені б хотілось більше поважати себе». Це є причиною невіри у власні сили, власного потенціалу. А мінімальний ступінь самоповаги веде до того, що наявні властивості респондентів (особистісний потенціал) не отримують належного розвитку.

На II етапі вивчення внутрішньоособистісних проблем ми здійснювали за допомогою проективної методики Дж.Бука «Дім-Дерево-Людина» (ДДЛ).

Результати дослідження засвідчили прояв симптомокомплексів у обстежуваних. Великий відсоток 87% студентів спеціальності «Психологія» та 75% студентів спеціальності «Соціологія» по такій особистісній проблемі, як незахищеність, може проявлятися у людей в результаті неадаптації як стабільного показника на змінення соціальної ситуації, оскільки відбувається відрив студентів-першокурсників від родини, яка їх захищає, де вони відчували себе у спокої.

Це є важливим фактором, котрий пояснює наступні високі відсотки таких критеріїв як тривожність (86% у студентів спеціальності «Психологія» та 82% у студентів спеціальності «Соціологія»), відчуття неповноцінності (48% – спеціальності «Психологія» та 36% – спеціальності «Соціологія»). А це в свою чергу формує у певного відсотка (42% – спеціальності «Психологія» та 32% – спеціальності «Соціологія») осіб конфліктну поведінку як ознаку неспівпадання власних бажань, прагнень з вимогами, котрі властиві оточенню. І, як результат, деякі респонденти (7% – спеціальності «Психологія» і 6% – спеціальності «Соціологія») в силу постійних невдач проявляють агресивність і ворожість. А частина (2% – спеціальності «Психологія» та спеціальності «Соціологія») – може впадати у стан депресії та відчаю. Отже, можна побачити, що у значної кількості студентів є внутрішньоособистісні проблеми, які можуть зумовити дисгармонійний розвиток особистості.

Разом з тим вважаємо, що зафіксована особливість Я-концепції особистості у студентів IV курсу порівняно з попередніми не може задовільняти, оскільки майже половина випускників – практичних психологів характеризуються негативними проявами Я-концепції, що може завадити їм у майбутньому стати висококваліфікованими спеціалістами.

Виявлена динаміка Я-концепції особистості практичного психолога лише констатує сам факт і, звичайно, вимагає детального дослідження факторів впливу на цей процес.

Отримані нами результати підтверджують і дослідження, проведені раніше. Так, Ю.Г.Долінська, проаналізувавши динаміку самоактуалізації особистості майбутнього практичного психолога, вказує на необхідність пошуку шляхів активізації цього процесу.

Отже, проведене дослідження та аналіз літератури засвідчує корисність та доцільність вивчення психологічних умов гармонізації Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у ході професійної підготовки.

Якщо ж активізувати процес особистісного саморозвитку студентів, забезпечити їх засобами самопізнання, сформуванню навички емоційної та поведінкової саморегуляції, то це може дещо стабілізувати і гармонізувати психологічний стан студентів, знизити їх емоційну напруженість, внутрішню та зовнішню конфліктність, закріпити почуття власної гідності, впевненості в собі і сформуванню позитивну Я-концепцію.

У нашому дослідженні відсутність особистісної тривожності спостерігалась лише у 42% обстежуваних спеціальності «Психологія» та 34,78% обстежуваних спеціальності «Соціологія». Наявність особистісної тривожності була зафіксована у 58% обстежуваних спеціальності «Психологія» та 65,22% обстежуваних спеціальності «Соціологія», що є показником особливості уявляти обставини як небезпечні..

Отже, досліджуючи Я-концепцію як інтегративну якість, що характеризується сукупністю індикаторів, за допомогою комплексу взаємодоповнюючих методик ми досліджували п'ять показників: специфіка оцінювання себе, оцінювання власних проблем, ступінь самоповаги, суб'єктивного контролю, занепокоєння.

Результати дослідження дозволяють поділити респондентів на 2 категорії:

1. Респонденти з позитивною Я-концепцією (достатній або максимальний ступінь самооцінки, мінімальний ступінь занепокоєння, перевага інтернальних особливостей локусу контролю, відсутність внутрішніх суперечок).
2. Респонденти, котрі проявляють орієнтацію до прояву позитивної Я-концепції (існування 2-х показників позитивної Я-концепції, одним із яких є відсутність внутрішніх суперечок).
3. Респонденти, у яких спрямованість на негативну Я-концепцію (існування визначення 2-х показників негативної Я-концепції, 1-м із яких є існування важливих внутрішніх суперечок).
4. Респонденти з негативною Я-концепцією (зависа або занижена самооцінка, максимальний ступінь занепокоєння, екстернальні показники локусу контролю, існування внутрішніх суперечок).

Комплексне дослідження Я-концепції студентів I курсу на констатувальному етапі експерименту представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати експериментального дослідження Я-концепції особистості студентів спеціальності «Психологія» та «Соціологія» (у %)

Спеціальність	Кількість досліджуваних			
	Позитивна Я-концепція	Тенденція до позитивної Я-концепції	Тенденція до негативної Я-концепції	Негативна Я-концепція
Психологія	12	16	30	42
Соціологія	10,87	13,04	32,61	43,48

Вивчення змінень Я-концепції особистості студентів-психологів у навчально-виховному процесі показало, що впродовж навчання у вузі кількість майбутніх психологів-практиків із позитивними проявами Я-концепції зростає. Проте більшість студентів, що закінчили заклад вищої освіти все ж характеризується проявами негативної Я-концепції, що зумовлює необхідність виявлення психологічних умов розвитку Я-концепції особистості студентів- психологів та пошуку шляхів активізації цього процесу у ході професійної підготовки спеціаліста.

Хід розвитку позитивної Я-концепції особистості є наслідком як серйозної праці над собою, так і впливу комплексу різноманітних чинників. Він має взаємоз'язок із процесом розуміння себе, збільшення ступеня поваги до себе, розвитком сприятливих настанов, активізацією взаємодії у діаді “студент-педагог”.

Основним принципом розробки концептуальної моделі розвитку Я-концепції особистості студентів- психологів є визнання індивідуальності студента, створення необхідних і достатніх умов для його розвитку, через активізацію саморозвитку, аналізу власної діяльності у студентів.

Важливою складовою побудови моделі розвитку Я-концепції особистості студентів- психологів є визначення особливостей внутрішнього світу студента, побудова умов для його самодосконалення, через активізацію саморозвитку, аналізу власної діяльності у студентів.

Таким чином, в процесі участі у запропонованій програмі з розвитку позитивної Я-концепції особистості студентів- психологів, студенти експериментальної групи активізували самопізнання, впевненість в собі, знизили внутрішньоособистісні суперечності та емоційну напругу, що дозволило їм більш свідомо керувати своєю поведінкою та емоційним реагуванням на різні життєві ситуації і привело до зниження у них внутрішньої та зовнішньої конфліктності.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок про важливість подібної формуючої діяльності зі студентами – майбутніми практичними психологами в процесі їх навчання у вузі і підкреслити необхідність такої роботи. Адже розширюючи рамки самопізнання і самооцінювання особистості, представляючи їй ширшу можливість для об'єктивації себе як майбутнього практичного психолога, ми тим самим підвищуємо психологічну готовність до обраної професії, розкриваємо потенційні резерви самовдосконалення.

Список літератури

1. Бех І.Д. Категорія становлення в контексті розвитку “Образу-Я” особистості // Педагогіка і психологія. – 2012. – №3. – С. 9-21.
2. Балл Г.О. Види наукової діяльності і предмет практичної психології // Практична психологія: теорія, методи, технології. К.: Ніка-центр, 2007. – С. 28-32.
3. Булах І.С., Долинська Л.В. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів. Навчально-методичний посібник. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2012. – 114 с.

4. Говорун Т.В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: Дис... докт. психол. наук: 19.00.07. – К., 2012. – 375с.
5. Коновальчук В.І. До питання психокорекції психологів-практиків // Рідна школа. – 2008. – №5. – С. 38-40.
6. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. / О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 206 с.

КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЗАСОБАМИ ТРАНЗАКТНОГО АНАЛІЗУ У МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Коценко Марина Олександрівна,

студентка,

Міжрегіональна Академія управління персоналом,

м. Київ, Україна

Як показує аналіз літератури, більшість сучасних підходів до розвитку емоційного інтелекту засновані на розпізнаванні у себе та інших людей визначених емоцій, розвитку почуттів, пов'язаних з ними, і вольового контролю для утримання певного емоційного стану в заданій ситуації.

З одного боку, такий підхід дійсно розвиває навик сприйняття суті емоції і безпосередньої роботи з нею, формуючи ефективні патерни поведінки.

З іншого боку, він не дозволяє опрацювати глибинні причини виникнення емоції, як відповідної реакції на стимул, не відповідає на питання чому одна і та ж ситуація може викликати у людини різні, часом протилежні почуття. Відзначимо, що труднощі існуючого підходу в істотній мірі пов'язані з внутрішньо-особистісним конфліктом і спираються в більшій мірі на обмежені ресурси волі людини.

Емоції як фундаментальні особистісні процеси надають сенс і значення людського існування, взаємодіють з мотивами і з гомеостатичними, перцептивними, когнітивними і моторними процесами, надаючи на них вплив.

Свого часу це питання було предметом вивчення представників різних шкіл і напрямків психології (В. Вундт, З. Фрейд, Р. Вудвортс, У. Джемс, К. Ланге, Р. Плутчик, С.Л. Рубінштейн, Л.С. Виготський, П.К. Анохін, Я. Рейковский, У. Кеннон, Д. Линдсли, К.Е. Ізард, В.К. Вільюнас, Є.П. Ільїн, Б. І. Додонов, П.В. Симонов і ін.).

Як засвідчив аналіз літератури, [1; 2; 3; 5; 6] емоційна сфера особистості відіграє велику роль в контексті психічного здоров'я та розвитку індивіда. Представляючи собою суб'єктивні переживання, що спрямовані на вираження оцінного ставлення до ситуацій, предметів, явищ, іншим людям та об'єктам навколишнього світу, компоненти емоційної сфери - емоційний тон, емоції, емоційні властивості особистості, почуття, включені в усі психічні процеси і стани і супроводжують певні ознаки енергійності особистості. Емоційні явища виступають в якості індикаторів значимості, впливають на фізичний стан організму, когнітивну і мотиваційну сфери, є детермінантою процесу саморегуляції і є психологічним інструментом забезпечення процесів взаємодії особистості з навколишнім світом.

Більшість вчених [1; 2; 3; 4; 6] зазначають, що мистецтво розпізнавання своїх емоцій і емоцій оточуючих, розуміння їхнього змісту, здатність конструктивно виражати і використовувати емоційні стани для реалізації

завдань, дозволяє швидко і відповідним чином реагувати на об'єкти і ситуації, забезпечуючи продуктивність функціонування і високий рівень якості життя особистості.

Один із ефективних методів розвитку емоційного інтелекту заснований на транзактному аналізі, дозволяє людині зрозуміти суть причини виникнення саме такої емоційної реакції на певний стимул і формує не патерни поведінки, а усвідомлений вибір позиції (его-стану), з якої буде прийнята дана ситуація. Тим самим частково або повністю знімається напруженість зазначених вище внутрішньо-особистісних конфліктів. Очевидно, що в транзакціях (одиницях спілкування, які складаються з стимулу і реакції) важливе значення, а часом і ключове, має не вербальне вираження думок, а емоційний підтекст.

Транзактний аналіз, за визначенням [1; 2] це модель структури людської особистості. Вона є найбільш простою, зрозумілою і доступною, з існуючих на сьогоднішній день, що і робить її досить ефективною.

З позиції розвитку взаємодії з хворим виробляються різні стратегії роботи для різних пацієнтів. Іноді, існує необхідність укласти тимчасовий контракт, наприклад, якщо пацієнт приймає медикаменти, що має бути призупинено, або коли пацієнт дезорієнтований або психотичний і не може адекватно увійти в стан «Дорослого».

Транзактний аналіз у своїй концепції передбачає формулювання складних понять простими, всім зрозумілими словами - нас з самого дитинства вчать думати, і не вчать відчувати, усвідомлювати власні почуття та емоції оточуючих. Питання стосовно емоцій та емоційної сфери, буде цікавим та актуальним завжди, скільки буде існувати людство.

Транзактний аналіз має достатній арсенал концепцій для розуміння, вивчення та коригування емоційної сфери життя людини. Найбільш гостро питання емпатійності, емоційної взаємодії, емоційної підтримки, емоційного вигоряння і емоційної корекції представлено в сферах з підвищеним рівнем стресових чинників. Співпереживання, співчуття, підтримка є першим базовим рівнем взаємодії в клініці будь-якого рівня. Дана схильність взаємодії проходить на межі драматичного трикутника Карпмана, і повертає в сферу охорони здоров'я людей зі схожими життєвими сценаріями знаходяться вони, як правило, в положенні «Спасителя».

Результати емпіричного дослідження показали, що за першою методикою дослідження "Опитувальник емоційного усвідомлення" К.Штайнера" було визначено, що досліджувані є людьми, які не звертають особливої уваги на свої почуття і, як правило, не розуміються на почуттях інших людей. Більшість часу вони не знають, що відчувають якісь емоції; вони не є частиною нормального життя, наскільки вони можуть судити. У випадках, коли респонденти виявляють сильну емоційну реакцію, вони відчувають гнів чи страх і роблять все можливе, щоб подолати цей неприємний стан. Отже, вивчення емоційної грамотності піде їм на користь.

За методикою емоційного інтелекту EQ Н. Холла визначено, що для досліджуваної групи працівників медичної установи, характерний низький прояв

емоційного інтелекту (EQ). Більшість членів групи не здатні розуміти міжособистісні стосунки, репрезентовані в емоціях, а також не здатні керувати емоційною сферою з урахуванням прийняття рішень.

Результати емпіричного дослідження показали, що найчастіше випробувані знаходять у себе нездатність впоратися з власними емоціями, їм складно перейти з переживання негативних емоцій і не піддатися волі нахлинули почуттів, вони емоційно регідні. Також більшість респондентів здатні здійснювати вплив на емоційну сферу інших людей. А це у свою чергу не сприяє встановленню добрих взаємин, заважає плідно спілкуватися і працювати в команді, а також керувати конфліктами.

За методикою TAS було визначено, що алекситимічні риси мають 37% обстежуваних, у групі ризику 60%, відсутня алекситимія у 3%. Середня сума балів усієї групи респондентів склала $73 \pm 7,32$ бали. Цей показник свідчить про те, що обстежувана група має порушення емоційно-особистісної та когнітивної сфер. Для профілю особистості характерні порушення у когнітивно-афективній сфері, що знижують здатність вербалізації афекту, що згодом може призвести до надмірної фізіологічної відповіді на негативні впливи довкілля.

Результати дослідження за авторська анкетною, за допомогою якої визначались показники за системою рекету показали, що медичні працівники не мають щирих справжніх почуттів, а мають лише рекетні фальшиві почуття. З результатів аналізу емоцій за авторською методикою у респондентів переважають почуття гніву/відрази.

Показники за цією категорією становлять 76,36%. Цей факт є свідченням того, що медичні працівники переповнені більше негативними емоціями та мають поганий настрій та самопочуття, також їх емоції переконані на загрозах та чекають постійного гніву від оточуючих.

Також у респондентів переважають показники страху/здивування та смутку, дані показники мають середній рівень прояву – 79,68% та 56,44% відповідно. Дані критерії свідчать про те, що коли людина зтикається із загрозою, то вона відчуває страх, і реагує на це ефектом «ступору» на місці.

Отже, доведено, що за авторською методикою показники переважно на низькому та середньому рівнях прояву сценарних переконань, почуттів та емоцій і тому їх інтрапсихічний процес у вигляді їхнього емоційного стану знаходиться на низькому рівні.

Аналіз відповідей піддослідних на запитання сценарного опитувальника дозволив виявити типи життєвих сценаріїв, які реалізують чи уникають реалізовувати жінки, які перебувають на різних етапах професіогенезу.

Відповіді піддослідних класифікувалися на сценарії з двох підстав: 1) тип життєвого сценарію "Переможець" - "Не-переможець" - "Той, хто програв"; 2) тема життєвого сценарію: життєвий шлях, суджені, сімейне життя, зовнішність і здоров'я, кар'єра та гроші, особистісні якості та розвиток, дорослішання.

Як показали результати дослідження, сценарій «Переможець» значно частіше ($p \leq 0,05$) використовують медичні працівники з максимальним ступенем професійної затребуваності, ніж працівники із середнім ступенем. Водночас

сценарій «Непереможець» більшою мірою характерний для медпрацівників із достатнім ступенем затребуваності, ніж для досліджуваних із високим.

Що цікаво, у досліджуваних з низьким рівнем професійної затребуваності так само, як і у медиків з максимальним, спостерігається тенденція орієнтуватися на сценарій "Переможець". Ймовірно, з спочатку орієнтованих на перемогу працівників і формуються надалі дві групи: з високим та низьким рівнями затребуваності. Ймовірно, обидві категорії медичних працівників проявляють себе активно і йдуть на ризик, але через різні фактори у деяких із них це виходить, а в інших – ні.

У той час як респонденти, спочатку орієнтовані на сценарій «Непереможець» залишаються на середньому рівні професійної затребуваності і не роблять ризикованих кроків, через що не програють, але й не перемагають.

Загалом можна дійти невтішного висновку у тому, що знання рівня професійної затребуваності медичних працівників та їх особистісних ресурсів виступають орієнтиром при відборі змісту психолого-педагогічного та методичного матеріалу та створення сприятливих умов між працівниками та пацієнтами.

До заходів щодо профілактики професійного вигорання медиків відносять різноманітні методики, поради, тренінги, які сприяють підвищенню комунікативних умінь за допомогою інтерактивних способів навчання (соціально-психологічні тренінги, дискусії); навчання ефективним стилям комунікацій і вирішенню конфліктних ситуацій; тренінги, що стимулюють спонукання мотивацію саморозвитку до самоудосконалення, особистісного та професійного зростання.

Результати емпіричного дослідження привели до необхідності створення Програми курсу транзактного аналізу з оптимізації емоційної сфери медичних працівників. Вона призначена для надання психологічної допомоги кожному учаснику групи, в прийнятті себе з усіма своїми слабкими і сильними сторонами. За допомогою практичних вправ учасники мали можливість усвідомити і проілюструвати проблему емоційного та професійного вигорання. Підвищити вміння керувати своєю поведінкою, «Подавати себе» при взаємодії з пацієнтами, змінювати свою поведінку відповідно до ситуації, а так само відзначити можливу проблемність у розподілі психічної енергії.

Після розроблених рекомендацій та програми курсу транзактного аналізу з оптимізації емоційної сфери медичних працівників нами було прийнято рішення провести аналіз ефективності форм та методів роботи психолога.

Результати дослідження першої методики показали, що рівень емоційної поінформованості став набагато вище. Це означає, що для респондентів емоції стали частиною повсякденного життя. У більшості випадків вони стали розуміти, що відчувають, та чому і наскільки сильні ці почуття. Вони спокійно обговорюють емоційні питання та розуміють емоції оточуючих.

Одним із негативних результатів даного рівня є прояв того, що поінформованість є проблемою. Якщо респондент каже про свої емоції, то він може створити проблеми для себе, а якщо не каже, то можете відчути себе

чужинцем у чужому краю, де ніхто не бачить те, що бачите він. Тому основною метою даного рівня є розвиток високого рівня емоційної грамотності.

З результатів дослідження за Тестом емоційного інтелекту EQ Н. Холла визначено, що всі шкали мають гарні показники та знаходяться на високому рівні. Це означає, що респонденти навчилися добре здійснювати оцінку власних почуттів, спроможні виявляти їх тип і вплив на їх поведінку. Крім того, ці медичні працівники можуть усвідомлювати почуття, котрі притаманні пацієнтам та колегам, і інтерпретувати свій досвід, як вони досягли максимального ступеня розвитку емоційної свідомості.

Вони навчилися йти до своєї мети, реалізувати свої бажання, не звертаючи на уваги зовнішні фактори у вигляді уміння розуміти емоції інших людей, навчилися їх оцінювати емоційний стан за допомогою жестів і міміки, а також може виражати симпатію і розуміння іншим.

Результати проведеного дослідження за авторською анкетною показали, що медичні працівники після проведеного курсу та рекомендацій стали відвертими, щирими, добрими до оточуючих. Даний факт означає, що досліджувані стали емоційно добрішими до оточуючих, вони не так різко реагують на невдачі, не чекають від оточуючих людей загроз та гніву, та мають позитивні емоції і тому їх інтрапсихічний процес у вигляді їхнього емоційного стану знаходиться на високому рівні.

На основі опитувальника життєвих сценаріїв Р. Бейкера визначено, що досліджені, які володіють різним рівнем професійної затребуваності, а отже, що знаходяться на різних етапах професіогенезу, орієнтовані у своїй поведінці на різні типи життєвих сценаріїв.

Як засвідчили результати дослідження, для досліджуваних важливим став розвиток особистісних якостей (46%) та дорослість (52%). Це є свідченням того, що вони можуть не сумніватися у своїй професійній компетентності та у професійному плані є авторитетом колег, керівництва, близьких. Отже, респонденти готові до професійної затребуваності, яка орієнтована на певні теми сценарію, а також готові отримувати знання рівня професійної затребуваності медичних працівників при відборі змісту психолого-педагогічного та методичного матеріалу і створення сприятливих умов між працівниками та пацієнтами.

Результати проведеного дослідження дозволило виділити основні умови для профілактики емоційного вигорання лікарів, а саме:

- усунення дефіциту кадрів: найм лікарів і мед. персоналу;
- набір додаткового персоналу для сортування хворих та координації їх переміщень, а також для ведення медичної документації;
- адекватне забезпечення ресурсами: ЗІЗ, ліжка, апарати ШВЛ, медикаменти і т.п. .;
- оптимізація режиму праці та відпочинку, регулювання навантаження на кожного лікаря: перерви, обмеження часу роботи, особливо у відділеннях інтенсивної терапії та реанімації;
- організація виділених зон відпочинку персоналу;

- розвиток телемедицини, дистанційного консультування;
- групи спілкування лікарів (можливість висловитися - активне слухання, емоційна підтримка), тренінги, спрямовані на профілактику синдрому емоційного вигорання, навчання лікарів і мед. персоналу прийомам швидкої розрядки емоційної напруги і прийомам релаксації (в дослідженні, проведеному серед російських лікарів, 87,4% респондентів наголосили на необхідності для себе психологічної підтримки та допомоги);
 - підтримка керівництва клініки, а також колег і близьких;
 - можливість ізоляції від близьких з метою зниження ризику їх зараження (наприклад, проживання в готелі);
 - забезпечення безпеки лікарів і мед. персоналу, скринінг стану здоров'я, інвестиції в оздоровлення співробітників;
 - забезпечення юридичної безпеки лікарів;
 - організація «гарячої» лінії психологічної підтримки для лікарів і мед. персоналу;
 - підвищення рівня психологічної підготовки лікарів, розробка методичних рекомендацій, що містять практичні прийоми і методики для зняття стресу і профілактики емоційного вигорання.

Список літератури:

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы /Э.Берн. – М.: Прогресс, 1988. – 400 с.
2. Берн Э. Трансактный анализ в психотерапии: Системная индивидуальная и социальная психотерапия / Э.Берн. – М.: Академический Проект, 2006. – 320 с.
3. Емоції: академічні дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// psychologis.com.ua/index-4743.htm](http://psychologis.com.ua/index-4743.htm)
4. Лящ О.П. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень. Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 22. С. 324-335.
5. Подофей С.О. Емоційний інтелект та особливості його становлення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Психологічні науки, 2019 Вип. 3. Том.І. С. 260-265.
6. Туриніна О. Л. Основи психологічної практики: навч.-метод. посіб./ О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 200 с.

МОДА У ВИМІРАХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Мирошник Олена Георгіївна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Полтавського національного
педагогічного університету імені
В.Г. Короленка

Постановка питання. Моду (від лат. *modus* - норма, правило, міра) визначають як форму стандартизованої масової поведінки людей, що виникає стихійно під впливом настроїв, смаків, захоплень, які домінують у суспільстві. На роль моди у формуванні соціальної поведінки наголошував Е. Богардус [6]. Ф. Бродель уважав, що мода, як соціально-психологічне явище, виникає у період пізнього Середньовіччя [за 5]. На думку дослідника, це було пов'язане із захопленням заможних людей наслідувати певних стиль одягу. Натомість У.Г. Самнер зазначає про те, що мода бере свій початок від того моменту, коли зародилася власне культура [8]. Мода забезпечує трансляцію зразків та моделей поведінки в суспільстві та є фактором соціальної ідентичності людини з відповідною соціальною спільнотою. На рівні міжособистісної взаємодії, мода сприяє передачі інформації про партнера по спілкуванню та здійсненню самопрезентації людини.

Мета роботи-проаналізувати функціональні та структурні аспекти моди як прояву масової поведінки, визначити психологічні механізми функціонування моди у поведінці мас.

Проблема функцій моди розглядалась різними науковцями. Зокрема відома класифікація функцій моди за Д. Флюгелем. Дослідник визначає три функції моди. Мода прикрашає та захищає від сорому та холоду [7]. Габріель Тард, у рамках концепції наслідування, розглядав моду та звичай як засіб і форму наслідування, що забезпечують культурну наступність у суспільстві [3, 4]. Найбільш вичерпану характеристику функцій моди надав американський соціолог Г. Блумер [за 1]. Дослідник описав сім функцій моди. Функція створення і підтримки одноманітності і різноманітності в культурних зразках. Інноваційна функція: мода збільшує інноваційний потенціал суспільства, готовність до впровадження і ухвалення нововведень у відповідних сферах, мода сприяє адаптації суспільства, груп, індивідів до мінливих умов їх існування. Комунікативна функція: від одних людей до інших передаються культурні зразки, наділені модними значеннями. Функція соціальної диференціації та нівелювання. Функція соціалізації. Мода – один із засобів залучення індивіда до соціального та культурного світу. Участь в моді пов'язана із засвоєнням певних соціальних норм и цінностей. Функція престижу. Мода є фактором підвищення або пониження престижу тих або інших явищ, цінностей, культурних зразків. В

результаті відбувається валоризація, тобто наділення цінностями, одних культурних зразків і девалоризація, тобто ціннісне позбавлення цінностей інших. Функція психофізіологічної розрядки. У сучасних умовах ця функція моди особливо значуща, враховуючи негативний вплив на індивіда таких факторів, як монотонність багатьох виробничих процесів, одноманітність міського середовища, стандартний характер промислової продукції і т. д.

До структурних складових моди як соціально-психологічного явища більшість дослідників включають модні стандарти, модні об'єкти, модні значення, модну поведінку [2,3,5]. Розглянемо їхній зміст. Модні стандарти – це різновид культурних зразків, тобто деякі способи або правила поведінки або дії, зафіксовані в культурі особливими засобами, відмінними від самої цієї поведінки та її біопсихічних елементів. Модні стандарти поведінки можуть бути як чисто поведінковими актами (наприклад, модні танці), так і моделями поведінки, що припускають використання модних об'єктів (носіння модного одягу, володіння модним меблями і т. д.). До модних стандартів відносяться всі існуючі методи та форми одержання, зберігання та передачі інформації. Модні об'єкти – засоби реалізації модних стандартів, їх конкретне втілення в життя. Наприклад, певний фасон одягу або музична група. Модні об'єкти можуть бути матеріальними і нематеріальними – речі, ідеї, слова та їх властивості. Модні об'єкти – це будь-які об'єкти, які виявляються «в моді». У їхньому числі: одяг, їжа, алкогольні напої, тютюнові вироби, твори музики, живопису, літератури, архітектурні моделі, стиль життя, види спорту і т. д. Щоправда, одні предмети, типи поведінки частіше опиняються в ролі модних об'єктів, інші рідше. Так, одяг, популярна музика в найбільшій мірі піддаються моді, у той час як житло, їжа – значно меншою. При цьому простежується певний зв'язок між утилітарними властивостями речі і її здатністю бути модною. Інакше кажучи, якщо річ задовольняє життєво важливі потреби людини, то вона менше піддається моді. Модні значення, або цінності моди. Цей компонент в структурі моди є системоутворюючим. Стандарти та об'єкти стають модними тільки тоді, коли вони наділяються модними значеннями, тобто коли людина усвідомлює, що вони є модними. Розрізняють два рівні цінностей в моді. Атрибутивні («внутрішні») цінності є основою сталості функціонування моди, ті якості, які мають всі модні стандарти і об'єкти. До них відносяться сучасність, універсальність, або дифузність (масовість), демонстративність. Денотативні («зовнішні») цінності – це те, як люди інтерпретують моду і позначають її атрибутивні цінності, зміст, що вкладає кожна людина в наслідуванні тій чи іншій моді. Наприклад, один чоловік намагається придбати авто, щоб бути не гірше інших, а інший – щоб відрізнятись від інших. Денотативні цінності складають найбільш сильне мотиваційне коло. Модна поведінка учасників моди - поведінка, орієнтована на модні стандарти, об'єкти і цінності. Модна поведінка має тісний зв'язок із набуттям людиною рольової ідентичності.

Прийнять говорити про циклічність моди. Модний цикл це процес функціонування, розвитку та зміни модних стандартів і зразків. Модний цикл включає три основні стадії: виникнення нової моди (відкриття нової моди її

творцями або потенційними прихильниками; присвоєння назви новій моді; поява лідерів нової моди); розповсюдження нової моди (включає стадію піку, коли до нової моди приєднуються неофіційні її лідери, ранні прихильники та стадію втрати винятковості. У модну поведінку включається «запізніла більшість», а лідери моди шукають нову моду.); стадія відмирання (для більшості учасників модної поведінки колишні зразки перестають позначати модні цінності) [5].

Щодо питання про механізми моди. Найбільш поширеною є концепція наслідування Г. Тарда, у межах якої механізмом моди є наслідування та зараження. Тард бачив у наслідуванні основу розвитку суспільства – зокрема, головний механізм розповсюдження практично всіх інновацій і прогресу як такого. Він стверджував, що соціальна динаміка визначається саме наслідуванням, безперервним повторенням на рівні масової поведінки, нових зразків будь чого. На думку Тарда, в кінці XIX століття моду, культурні зразки, культурні стандарти несли вищі класи, еліта, саме їм наслідували маси, так розповсюджувалася культура еліт, стаючи масовою [3].

Слідування моді багато в чому залежить і від соціальної активності особистості. Активність передує і супроводжує слідування моді. Тобто на початку у людини з'являється бажання слідувати моді, потім вона вибирає той об'єкт, який є для неї бажаним. Останнім етапом є пошук способів отримання або досягнення бажаного і діяльність по реалізації модних задумів.

Соціальна активність в свою чергу залежить від таких психологічних якостей, як потреби та мотиви особистості, її спрямованість, здібності, ціннісно - смислові орієнтації та т. п. В якості основних мотивів прямування моди можна виділити: прагнення до набуття нового досвіду, прагнення до ризику, прагнення до прогресивних змін, прагнення до придбання більш високого статусу, мотив демонстрації приналежності до певної соціальної групи і відмінності від людей з більш низьким статусом, потреба в емоційній розрядці і самоствердження.

Висновки. Мода пов'язана з різними сторонами розвитку суспільства, в ній знаходять відображення всі аспекти культури і соціального життя, які викликають увагу всього суспільства. Мода як соціально-психологічне явище є формою трансляції культурного досвіду, засобом соціальної інтеграції та диференціації людини в соціальній системі. Природі моди властиві: релятивізм (швидка зміна модних форм), циклічність (періодична спрямованість у минуле, до традицій), ірраціональність (мода звернена до емоцій людини), універсальність. Мода як соціальна норма носить зовнішній по відношенню до індивіда характер. Однак цей факт не спростовує її ролі у процесах міжособистісної комунікації людини, самовизначенні та самопрезентації.

Список літератури

1. Гофман А.Б. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения. СПб : Питер, 2004. 208 с.
2. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія К. 1995. С.119-121.
3. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу: нав. пос. К. : Центр навчальної літератури, 2007. 448 с.

4. Романовська О.В., Драчук Я.І. Механізми впливу та маніпуляції в моді. *Вісник НТУУ «КП». Політологія, Соціологія, Право*, 2012, Вип. 2(14). С.56-60.
5. Шостак О.І. Мода як соціально-психологічних феномен. *Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації*. 2020 .Том 4 С.34-34.
6. Bogardus, E. (2013). *Fundamentals of social psychology*. (p. 19-20). Arno Press
7. Flügel, J. (2011). *The Psychology of Clothes* (p. 46). Institute of Psycho-Analysis and Hogarth Press.
8. Sumner, W. (2012). *Folkways*. (p. 151-154). Rarebooksclub Com.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОТРЕБОВО- МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Онуфрієва Ліана Анатоліївна

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та практичної психології,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Чапля Василь Дмитрович

магістрант 1 курсу спеціальності 053 «Психологія»,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Гуманізація сфери освітньої діяльності виокремлює людський фактор як основний у системі відносин «людина-людина», який постійно спрямовує, регулює та контролює систему людських взаємовідносин, а також когнітивну та емоційну наповнюваність міжособистісної взаємодії.

Внутрішні фактори виступають мотивами у психології та спонукають людину до реальної діяльності. Джерелом такого спонукання виступає система потреб, які визначаються стійким, зверх діяльнісним та транситуативним характером, що свідчить про їх складність, а їх багаточисельність детермінує траєкторію спрямованості поведінки особистості. Здійснюючи будь-який вибір, людина завжди керується своєю власною ієрархією потреб. Предметність потреби знаходить відображення в усвідомленому мотивові.

Вітчизняний дослідник Ю.Л. Трофімов зазначав, що «мотив поведінки і діяльності, виникає на вищому рівневі відображення потреб – їх усвідомлення. Мотив є ніби усвідомленою потребою» (Трофімов, Рибалка, Гончарук, Алексеєва & Кириленко, 2008). Однак, предметність мотиву це не єдина характеристика, а існує ще й його емоційно-сміслової характеристика. Чинниками смислоутворення є емоційно-експресивні ознаки сфери свідомості, адже емоції часто визначаються задоволенням потреб, які формують у подальшому мотиви діяльності людини. Особистісний смисл вкладається у різні об'єкти та явища і в результаті формується смислоутворення. Мотив є тим самим як «джерело смислу об'єктів і явищ, значущих у контексті діяльності, що розгортається» (Матюшина, 2016). Смислоутворюючі мотиви як стабільні утворення визначають структуру особистості.

Коли у людини відбувається процес вибору мотивів і цілей її діяльності, що звичайно сприяє усвідомленню ставлення особистості до життєвих подій, то особистісний смисл подій сигналізує зміст відображення мотиваційних тенденцій. В смисловій сфері окрім особистісного смислу, смислової установки і мотиву, виокремлюють й такі складові як смислова диспозиція, смисловий

конструкт і особистісна цінність, які тісно між собою взаємопов'язані і визначають єдину смислову регуляцію життєдіяльності або окремого акту діяльності (Вірна, 2003).

Смисложиттєві орієнтації є основними критеріями спрямованості особистості, та відповідно й самоактуалізації особистості. Процес осмислення себе в духовному та матеріальному світі через предметність освоєння розкривається через осмислення свого місця в світі, власне через смисложиттєве орієнтування. Смислова регуляція життєдіяльності особистості впливає на формування активності життєвої позиції і визначає базові конструкти розвитку екзистенційних механізмів свободи і відповідальності. Вони виступають найвищим регулятивним рівнем, оскільки усвідомленість основних смисложиттєвих спонукань найбільшою мірою характеризує індивідуальні особливості смислового рівня регуляції (Вірна, 2003).

Характеризуючи функціонування потребово-мотиваційної сфери особистості, можна сказати, що результатом мотивації особистості є сформований мотив її діяльності та поведінки, який базово відповідає визначеним потребам людини.

Основними характеристиками мотиваційної сфери є множинність, структурність, ієрархія. Тобто кожна особистість має певну визначеність мотивів, які по-різному пов'язані між собою і по-різному важливі для цієї особистості. Взагалі, структура мотивів конкретної людини суто індивідуальна, специфічна і визначається значною кількістю чинників. Стосовно мотивів професійної діяльності слід зазначити, що вони мають аналогічні характеристики й займають певну нішу в мотиваційній сфері особистості.

Принциповим моментом засвоєння діяльності є прийняття людиною її уявлень про професію. Людина, обираючи професію, «проєктує» свою мотиваційну структуру професійної реалізації. Педагог, який має чітку уяву про цілісний світ, знає, як сформувати в учня цілісний світогляд; володіє новітніми педагогічними технологіями та прагне їх застосовувати у навчанні (Щербан & Щербан, 2019 : 238). Тобто фахівець, який співставляє можливості професій із своїми потребами, завжди задіює свою мотиваційну сферу.

Якщо особистість фіксує прийняття професії, внаслідок професійної ідентифікації, то це продукує реалізацію уявлень у професійних баченнях її виконання і слугує вихідним чинником формування психологічної системи діяльності. За останні роки до проблеми мотивації професійної діяльності стало звертатися все більше психологів, зокрема, вказується на тісний зв'язок мотивації праці і показників, що характеризують професійну ефективність працівників (Вірна, 2003; Кревська, 2018; Колот & Цимбалюк, 2011; Максименко, 2018 та ін.).

Психологічний аспект мотивації праці базується на системі спонукальних факторів (потреби, мотиви, стимули, цілі, наміри, інтереси, цінності, світогляд особистості тощо) та ситуативних факторів (особливості професійної діяльності, кваліфікаційні вимоги, соціально-психологічний клімат у трудовому колективі

та ін.), що детермінують поведінку працівників (Калінін, Колісніченко & Гавриленко, 2022).

Система мотивації спрямована на пробудження ентузіазму в людей, їхньої наполегливої праці, підтримку конструктивної міжособистісної взаємодії. В кожній організації керівник використовує безліч механізмів підвищення мотиваційної спрямованості працівників до виконання своїх виробничих функцій, намагається заохочувати працювати з більшою віддачею, щоразу збільшуючи ефективність діяльності. Мотивація в цьому контексті розглядається як процеси стимулювання вибору способів діяльності чи зміни поведінки людину або групою людей заради цілей організації, які в даному випадку є системоутворюючим чинником мотивації діяльності персоналу (Кихтюк, 2019).

Діяльнісний підхід пояснює, що в мотивації професійної діяльності суттєву роль відіграє спрямованість суб'єкта на досягнення конкретного результату діяльності. Партиципація складала необхідну умову, основу комфортного стану особистості, яка розглядає себе інтегрованою в спільноту. Водночас, партисипація постає одним із засобів уникнення протиріч (Татенко, 2003).

Розвиток мотиваційної структури в процесі професійної діяльності йде у двох напрямках: у напрямку трансформації загальних мотивів особистості в мотиви трудової діяльності; у напрямку динаміки мотивів професійної діяльності, зміни старих і появи нових мотивів, які відрізняються значущістю і структурою. Постулатом індивідуального розвитку особистості є розуміння вільного вибору особистості у самореалізації та розвитку (Kuzior, 2022). В ході професіоналізації, особистість, реалізуючи свої потреби в постійній професійній діяльності забезпечує структурування й усвідомлення професійних мотивів. Так встановлюється особистісний смисл діяльності і окремих її аспектів. Усвідомлення особистісного смислу діяльності знаходить відображення у діяльності особистості та особливості трансляції окремих дій. Так, ідентифікація у діяльності формує уявлення про виконання всіх системоутворюючих складників цієї діяльності і забезпечує формування особистісного смислу, що веде до подальшого її перетворення. Це проявляється в установках на якість і продуктивність, в специфіці виконання діяльності, її динаміці, напруженості, що, в кінцевому рахунку, проявляється в формуванні психологічної системи діяльності.

Смислові структури розуміються як перетворена форма життєвих відносин суб'єкта. Розвиток системоутворюючих ставлень людини до світу, які постійно удосконалюються призводить до зміни смислів. Трансформації, які відбуваються у смислоутворенні, смислоусвідомленні та смислубудівництві регулюються як усвідомлюваними так і неусвідомлюваними чинниками, а процеси динаміки смислової сфери особистості набувають різного типу змін: як еволюційних так і революційних.

Висновки. Однією із важливих ознак професійної придатності є особливості особистісного смислу діяльності як суб'єктивного відображення значущості діяльності та готовності реалізуватися в цій діяльності. Системний

погляд на смислову динаміку дозволяє зазначити на переході від структурно-функціонального до динамічного аналізу смислової регуляції діяльності і зафіксувати якісно новий рівень розкриття його нових можливостей.

Список літератури

1. Вірна Ж.П. Мотиваційно-смислова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія. Луцьк, РВВ Вежа. 2003. 320 с.
2. Калінін А.М., Колісніченко Р.М., Гавриленко О.Є. Мотивація праці в сучасних умовах: економічні, психологічні та правові аспекти. *Наукові перспективи*. 2022. №1(19). С. 334–350.
3. Кихтюк Оксана. Роль мотиваційних чинників в організаційній поведінці: теоретико-методологічний аналіз. *Психологічні перспективи*. Вип. 33, 2019. С. 152–162.
4. Колот А.М., Цимбалюк С.О. Мотивація персоналу : підручник. Київ : КНЕУ, 2011. 397 с.
5. Кревська О.В. Мотиваційні чинники професійної самоєфективності особистості. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук 19.00.01 (053 – Психологія). *Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*. м. Луцьк, 2018. 213 с.
6. Максименко С.Д. Механізми розвитку особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2018. Вип. 40. С.7–23.
7. Матюшина І.І. Концепт, структура й субстрат системи смислоутворення. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*. Одеса, 2016. Вип. 11. С. 76–79.
8. Татенко В.О. Психологічні ознаки професіоналізму. *Психологічні перспективи*. 2003. Випуск 4. С.161–166.
9. Трофімов Ю.Л., Рибалка В.В., Гончарук П.А., Алексєєва М.І., Кириленко Т.С. Психологія : підручник. 6-е вид., стер. Київ : Либідь, 2008. 560 с.
10. Kuzior A. Aksjologia zrównoważonego rozwoju. *Збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції «Філософсько-психологічні аспекти духовності сталого розвитку людств», 20 квітня 2022 р.* / за ред. Л.В. Рижак ; відповід. за вип. Н.І. Жигайло, Ю.В. Максимець. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. С. 15–18.
11. Щербан Т.Д., Щербан Г.В. Інтеграція в навчальній взаємодії. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія» : зб.наук. пр.* / Ред.кол. : Товканець Г.В. (гол.ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2019. Випуск 1 (9). С. 182–184.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СИНДРОМУ ЖЕРТВИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Орлова Катерина,
магістрантка Херсонського інституту
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

У статті представлено аналіз робіт, які присвячені вивченню почуттів жертви під час воєнних конфліктів.

Ключові слова: почуття жертви, синдром жертви, воєнний конфлікт, психологічне благополуччя

Почуття жертви є результатом навмисної шкоди з тяжкими наслідками, заподіяної людині. Ця шкода вважається незаслуженою, несправедливою та аморальною, якій не було змоги запобігти. У статті аналізується природа індивідуального та колективного почуття жертви в конфлікті, його передумови, функції, які воно виконує для суспільства та вплив на сприйняття реальності. Актуальність теми зумовлено з однієї сторони воєнним конфліктом, з іншого боку – тема не широко вивчена українською спільнотою. Тему синдрому жертви вивчали такі українські вчені: В.В. Кердивар, В.Є. Христенко, В.В. Павелків, Р.М. Ціцей, А.М. Шевчук.

1. Індивідуальне почуття жертви: виникнення, опис феномену:

У найзагальнішому розумінні жертва – це будь-яка особа, яка зазнає травми, втрати або нещастя внаслідок події чи серії подій» [1]. Вчені підкреслюють елементи психології жертв: відчуття безпорадності та жалю до себе, низької самооцінки, безвиході, провини, втрати довіри, сенсу та приватності, відсутності почуття відповідальності, схильність до звинувачень і стабільному зовнішньому локус контролю (у цьому випадку віра полягає в тому, що інцидент був поза контролем і вибором людини, і узгоджується з почуттям «виходу з-під контролю») [2, 3].

Крім того, було виявлено, що інколи віктимізація проявляється в посттравматичному стресовому розладі (ПТСР), симптомах депресії або зловживанні психоактивними речовинами. [4,5]

Особливий інтерес представляє відкриття, яке вказує на те, що повторювані випадки віктимізації особистості можуть викликати модель відплатної поведінки та повтору циклів насильства[6].

Американський дослідник С.Дж. Сайкес [7] в своїй роботі окреслив, що особи визначають себе як жертву, якщо вони вважають, що:

1. Їм було завдано шкоди.

2. Вони не несли відповідальності за вчинення шкідливої дії.
3. Вони не могли запобігти шкоді.
4. Вони є морально праві та страждають від несправедливості, заподіяної їм.
5. Вони заслуговують співчуття.

Часто як одну з складових «жертви» визначають поняття «синдрому безпорадності», який ввели Мартін Селінгман та Стівен Майер в 1967 році, коли провели відомий експеримент в результаті вивчення поведінки собак під час ввімкнення струму току. Але згодом, в 2000х роках, автори провели повторні експерименти та відкликали концепцію, тому в сучасній психології концепція вивченої безпорадності відкинута як помилкова. Автори зазначили, що пасивність є базовим, природним станом для тварин через серотонінову активність ядра дорсального шва, і вона може бути подолана активністю медіальної префронтальної кори. Тварини у ході експерименту регресували в результаті стресу до більш ранніх способів поведінки, і тому були більш безпорадні. Тобто це не окремий синдром, а реакція організму на тривалий стрес [8].

2. Колективна віктимізація

Дослідник А. Конфіно провів аналіз віктимізації досвіду людей у Другій Світовій Війні і відзначив наступне: у певних осіб були порушені базові права на: притулок, їжу, тіло; а у інших осіб були порушені більш абстрактні права, такі як право на щастя, життєвий простір, самостійність, безпеку, свободу, рішучість і вільне вираження ідентичності. Він дійшов висновку, що віктимізація є не лише об'єктивним явищем, але також базується на суб'єктивному досвіді, оскільки деякі люди можуть визначити себе як «жертвою обставин», коли багато інших вважали б частиною свого повсякденного життя [9].

Крім того, слід зазначити, що люди можуть зазнати шкоди прямо чи опосередковано. Тобто, вони можуть зазнати психологічної чи фізичної шкоди безпосередньо, або бути пов'язаними з іншими жертвами і тому відчувати непряму віктимізацію. [10,11] Відповідно, існує припущення, що найбільш практичний підхід до розуміння почуття жертви полягає в тому, щоб зосередитися на сприйнятті індивідом свого неприємного досвіду. Можна сказати, що віктимність – це психологічний стан індивіда, який сприймає себе як жертву і відчуває себе жертвою, або дотримується «переконань жертви».

Однак слід поставити питання, чи базується почуття жертви лише на самосприйнятті. Деякі вчені додають до аналізу іншу перспективу: погляд на соціальне середовище. Існує «соціальна конструкція» почуття жертви, яка визначає характеристики «жертви», присвоює жертвам їх, та та легітимізує цей ярлик [12]. Як тільки ця легітимізація відбувається, люди, яких віктимізують, часто докладають зусиль, щоб зберегти це відчуття протягом тривалого часу. У цьому ключі варто зазначити, що посилення на віктимність, як на соціальну конструкцію допускає культурні варіації у визначенні жертви, відповідно до різних соціально-політичних контекстів: «Віктимізація відбувається в контексті

стосунків і певного середовища чи культури. Отже, поведінку кожного учасника слід розуміти в рамках відносин та їх правового, економічного, політичного та соціального контексту» [13].

3. Почуття жертви під час нерозв'язаних воєнних конфліктів

Почуття жертви під час воєнних конфліктів має свої особливості, бо вони переживаються всіма членами групи і одночасно. Колективне почуття жертви, як і індивідуальне, складається з переконань, установок, емоцій і поведінкових тенденцій. Переконання, перш за все, зосереджені на різних типах шкоди, таких як втрати, руйнування, страждання, утиски, приниження або звірства, які розглядаються як неконтрольовані та неминучі, які завдаються групі іншою групою. Вони підкреслюють, що шкода є незаслуженою та несправедливою; це вважається аморальним, оскільки в очах членів групи воно порушує основні моральні норми та кодекси, які керують людською поведінкою. Вірування покладають відповідальність за шкоду на іншу групу. Люди зосереджені на випробуваннях своєї групи та її членів, намагаються висвітлити статус жертви серед міжнародної спільноти та зобов'язати злочинця понести покарання. Останні переконання зосереджені на заслугуванні вибачень, компенсації або покарання кривдника, а також на праві на співчуття, підтримку та допомогу з боку міжнародного співтовариства.

Зіткнувшись із двозначністю та непередбачуваністю довготривалого воєнного конфлікту, люди повинні задовольнити потребу у всебічному розумінні конфлікту, яке забезпечує цілісну та передбачувану картину ситуації. Суспільні переконання щодо колективної жертви задовольняють ці вимоги, пояснюючи, хто несе відповідальність за шкоду, яку вона завдає, яка в ній сторона зла, а яка – жертва [14].

Також почуття жертви допомагає справлятися зі стресом, спричиненим умовами нерозв'язного конфлікту. Успішне подолання стресу часто передбачає осмислення та знаходження сенсу стресових умов у рамках існуючих схем та існуючого світогляду, або пристосування цього погляду до подій. Суспільні переконання щодо віктимності надають таке значення та дозволяють «створювати сенс» [15].

Колективне переживання почуття жертви служить основою для єдності та солідарності, оскільки воно передбачає загрозу благополуччю колективу і навіть його виживанню [16]. Колективна віктимність може слугувати «соціальним клеєм», об'єднуючи членів колективу на основі теперішньої загрози та минулих «вибраних травм».

Досвід воєнного конфлікту можуть похитнути загальний світогляд, зруйнувавши конструкції колективного самосприйняття та змінивши уявлення про міжгрупові відносини та сам світ. Зміни відбуваються тому, що, природно, потерпілі колективи намагаються пояснити заподіяну шкоду, зробити висновки

з ситуації для подальших змін. Першим результатом цих процесів є звинувачення злочинця та сторонніх спостерігачів (групи, які не відшкодували заподіяної шкоди) і плекання помстивих почуттів і намірів. Іноді колективи навіть схильні звинувачувати свою власну групу, тому що це здається розумним поясненням абсолютно немислимої ситуації [17]. Дуже часто вони підтверджують сприйняття світу як небезпечного місця, підвищують відчуття інтенсивної вразливості, підвищують усвідомлення залежності групи від інших і підриває віру в справедливий світ. Іноді почуття колективної жертви супроводжується страхом фізичного або символічного знищення. Крім того, колективи часто розвивають почуття безпорадності, приниження, відсутності контролю, недовіри до інших груп, і переконання, що мало що можна зробити, щоб змінити ситуацію [18].

Оскільки жертви зазвичай зосереджені на собі та своїх стражданнях, це може призвести до зниження здатності до співчуття та емпатії. Д.Мак [19] зауважив, що суспільство, яке охоплене глибоким почуттям жертви, зосереджується на власній долі та повністю зайняте власними стражданнями, розвиваючи те, що він назвав «егоїзмом жертви». Це означає, що колектив у такому стані не в змозі бачити речі з точки зору суперницької групи, співпереживати її стражданням і брати на себе відповідальність за шкоду, заподіяну власною групою. Крім того, віктимній групі також часто важко ідентифікувати себе зі стражданням, інших суспільств у зовсім інших контекстах і відчувають співпереживання [20].

Адван і Бар-он зазначили, що розвиток колективного самосприйняття як жертви є процесом ідентифікації, що відбувається протягом тривалого часу, коли насильницькі конфлікти, в яких одна або обидві сторони реконструюють свою відповідну ідентичність навколо їхньої віктимізації іншою стороною [21].

Отже, аналізуючи всю інформацію стосовно особливостей переживання «синдрому жертви» можливо зробити такі висновки:

- почуття жертви ґрунтується на усвідомленні несправедливої та аморальної шкоди, заподіяної прямо чи опосередковано, якої неможливо було уникнути;
- «жертва» також є соціальним ярликом, іншими словами, результатом соціального визнання дії як неправомірної шкоди;
- не всі, кому заподіяно несправедливої та аморальної шкоди будуть відчувати себе жертвою, це індивідуальна складова. Не у всіх, у кого були почуття жертви під час віктимізації, ці почуття стануть частиною ідентичності та укоріняться в характер;
- як тільки люди сприймають себе як жертви, вони часто намагаються зберегти цей статус;
- «вивчена безпорадність» - не є частиною «жертви», а є реакцією на стрес;
- існує припущення, що найбільш практичний підхід до розуміння почуття жертви полягає в тому, щоб зосередитися на особистому знанні індивідом свого неприємного досвіду;
- ми можемо описати «синдром жертви», як:

1. людині було заподіяно шкоду,
2. людина не могла нести відповідальності за вчинення їй шкідливої дії;
3. людина не могла запобігти шкоді;
4. людина є морально права та страждає від несправедливості, заподіяної їй;
5. Людина потребує визнання заподіяної шкоди.

6. Людина відчуває безпорадність та жаль до себе, високу тривогу щодо можливої нової атаки та небезпечності світу, недовіру, схильність до звинувачень і стабільному зовнішньому локус контролю (у цьому випадку віра полягає в тому, що інцидент був поза контролем і вибором людини, і узгоджується з почуттям «виходу з-під контролю»), послаблена емпатія, незадоволення своїм положенням.

1. K. Aquino and K. Byron, 'Dominating interpersonal behavior and perceived victimization in groups: Evidence for a curvilinear relationship', *Journal of Management*, Vol. 28, No. 1, 2002, p. 71

2. Timchenko O., Khrystenko V., Lefterov V., Ivanchenko A., Lunov V. & Pavelkiv V. Is there a «victim syndrome» among internally displaced persons in Ukraine? *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(6), P. 13092–13110.

3. Кердивар В.В. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту / В.В. Кердивар, В.Є. Христенко. – Харків, 2021. – 143 с.

4. P.A. Resick, 'The psychological impact of rape', *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 8, 1993, pp. 223–255;

5. J. Wolfe and R. Kimerling, Gender issues in the assessment of post-traumatic stress disorder, in J.P. Wilson and T.M. Keane (eds), *Assessing psychological trauma and PTSD*, Guilford: New York, 1997 ;

6. R.J. Bies, T.M. Tripp and R.M. Kramer, 'At the breaking point: Cognitive and social dynamics of revenge in organizations', in R. Giacalone and J. Greenberg (eds), *Antisocial Behavior in Organizations*, Sage: Thousand Oaks, CA, 1997;

7. C.J. Sykes, *A nation of victims: The decay of the American character*, St. Martin's Press: New York, 1992;

8. Maier, S. F. *Learned Helplessness at Fifty: Insights From Neuroscience* : S. F. Maier, M. E. P. Seligman // *Psychological Review*. 2016.

9. A. Confino, 'Remembering the Second World War, 1945–1965: Narratives of victimhood and genocide'. *Cultural Analysis*, Vol. 4, 2005;

10. D. Bloomfield, T. Barnes and L. Huyse (eds), *Reconciliation after violent conflict: A handbook*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003;

11. R. Strobl, 'Constructing the victim: Theoretical reflections and empirical examples', *International Review of Victimology*, Vol. 11, 2004;

12. J.A. Holstein and G. Miller, *Rethinking victimization: An interactional approach to victimology*, *Symbolic Interaction*, 13, 1990, pp. 103–122.

13. J.E. Bayley, D. Sank and D.I. Caplan , To be a victim: Encounters with crime and justice, Insight Books: New York, 1991, pp. 53–67
14. J.W. Burton, Conflict: Human Needs Theory, St Martin's Press: NY 1990;
15. A. Antonovsky, Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well, Jossey-Bass: San Francisco, 1987;
16. S. Rosenberg, Victimhood, Intractable Conflict Knowledge Base Project, Conflict Research Consortium, University of Colorado, 2003;
17. E. Staub, 'Breaking the cycle of genocidal violence: Healing and reconciliation', in J. Harvey (ed), Perspectives on Loss, Taylor and Francis, Washington DC, 1982, pp. 231–241;
18. O. Zur, 'Rethinking "Don't blame the victim": The psychology of victimhood', Journal of Couples Therapy, Vol. 4, 1994, pp. 15–36;
19. J. Mack, 'The Enemy System', 1990;
20. S. C'ehajic' and R. Brown, 'Not in my name: A social psychological study of antecedents and consequences of acknowledgment of ingroup atrocities', Genocide Studies and Prevention, Vol. 3, 2008, pp. 195–211;
21. S. Adwan and D. Bar-On, Victimhood and Beyond: The Bethlehem Encounter, Newton Center, Boston, 2001.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІНТЕРНЕТІ

Токар Марина Олегівна,
студентка,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

Дослідження проблеми безпечної поведінки в інтернеті в дитячому віці останніми роками набуло активного розвитку в нашій країні у зв'язку з активним зростанням кількості випадків проявів агресії та навмисного використання інформації в інтернеті, а також у зв'язку з широкою доступністю інтернет-ресурсів для сучасних школярів.

Молодший школяр через фізіологічну та психологічну специфіку не здатний адекватно оцінити і усвідомити загрозу і впоратися з негативним впливом, що впливає на нього. У той же час, досі в системі дошкільної та шкільної освіти не існує певної комплексної науково-обґрунтованої методики для навчання дитини правильної поведінки в небезпечних ситуаціях, у тому числі в інтернет-середовищі.

Дослідження в Україні та інших країнах показують, що навіть більша частина дорослого населення також не має уявлення про безпечну поведінку в Інтернеті.

У психології щодо поняття безпеки часто досліджується питання психологічного захисту (дослідження А. І. Єремєєва, Р. А. Зачевицького, Т. І. Колесникової, Н. Л. Шликової, І. А. Баєвої, В. Ф. Пилипенко, Т. С. Кабаченко тощо).

Аналіз психологічної літератури [1; 3; 4; 5] дозволив дійти висновку, що безпека розглядається вченими як захищеність від широкого спектра загроз для індивідуумів та угруповань, надання їм прав діяти від їхнього власного імені.

Науковці [2; 4; 5] до основних об'єктів безпеки відносять: особистість, суспільство та держава. Всі ці об'єкти безпеки органічно взаємопов'язані, і головною сполучною ланкою між ними є особистість. Захист її життя і здоров'я, прав і свободи, гідності та майна має першорядне значення проти інших видів безпеки.

Нами безпека розуміється як одна з базових потреб людини, соціуму та держави. Її сутність можна розкрити як здатність відображати, попереджати, усувати небезпеки, що загрожують існуванню зазначених вище суб'єктів, а також руйнують їх фундаментальні інтереси.

Як засвідчив аналіз наукових джерел з даного питання [1; 3; 4; 5], потреба безпеки в психології була вперше докладно розглянута та описана представником гуманістичного напрямку А. Маслоу. Автор відносив цю потребу до базових, визначивши її як другий щабель у загальній системі потреб (потреба

у безпеці, у стабільності, у захисті, у свободі від страху і тривоги, потреба у структурі, порядку та законі тощо).

А. Маслоу також наголошував, що актуалізація потреби у захисті та безпеці може не тільки детермінувати сприйняття людини, але також зумовити її ціннісні сфери. У разі фрустрації цієї потреби для людини стає найважливішою мета забезпечення власної безпеки, і навіть найважливіші фізіологічні потреби сприймаються як другорядні.

Більшість авторів вважають[1; 2; 4; 6], що потреба безпеки виникає у дитині з дитинства, а центральну роль у процесах формування почуття безпеки у ранньому віці грають батьки дитини. Несприятливий емоційний клімат у сім'ї, розлука з будь-ким із батьків, розлучення, смерть батька є загрозами почуття безпеки та захищеності для дитини. Батьківський гнів, загроза фізичного покарання, грубе поводження, словесні образи тощо здатні викликати у дитини потребу у захисті та безпеці.

Отже, більшістю авторами безпека розуміється у різних аспектах на рівні особистості, нашого соціуму та держави і розуміється як одна з їх базових потреб. Її сутність можна розкрити через здатність відображати, попереджати, усувати небезпеки, що загрожують існуванню зазначених вище суб'єктів, а також руйнують їх фундаментальні інтереси.

Психологічну безпеку на сьогоднішній день можна визначити як стан безпеки психіки людини, збереження цілісності особистості, стійкий розвиток і нормальне функціонування людини у взаємодії з середовищем (уміння захиститися від загроз), можливості середовища та особистості щодо запобігання та усунення загроз, стан середовища, що створює захищеність або вільне від психологічного тиску у взаємостосунках, що сприяє задоволенню потреб при взаємодії, що будує значущість та причетність до середовища проживання і забезпечує психічне здоров'я включених до нього учасників.

В роботі проаналізовано теорію краундингу – стрес, визваний індивідуальним почуттям незадоволення простором, отточенням, в якому існує людина, та охарактеризовано його теоретичні концепції.

Аналіз літератури показав[2; 3; 5; 6], що авторами виділяються різні рівні психологічної безпеки: безпеки лише на рівні суспільства, безпеки лише на рівні локального довкілля та безпеки лише на рівні особистості – вивчення безпеки на цьому рівні стосується переживань особистістю власної захищеності чи незахищеності.

З метою проведення емпіричного дослідження було використано метод анкетування для виявлення рівню уявлень дітей про безпечну поведінку до реалізації програми «Психологічна безпека особистості дитини в Інтернеті».

Зазначена анкета містила 7 питань про безпечну поведінку в Інтернеті, наприклад, що робити у випадку, коли прийшло неприємне повідомлення, що робити, коли надійшло повідомлення із сумнівним змістом, питання про те, як треба поводитись з незнайомими особами в інтернет-середовищі тощо.

В зазначеній анекті необхідно було обрати одну відповідь на питання, яке дитина вважає правильною і обвести її. Кожне питання передбачало один із трьох можливих варіантів відповіді, і тільки один варіант був правильним та прийнятним.

У дослідженні вирішувалося завдання розробки анкети експертної оцінки для присутніх на занятті психолога та освітян з метою виявлення ефективності програми психологічної безпеки особистості дитини, їм було запропоновано 7 шкал, серед яких: новизна; інтерес; включеність; корисність; уважність; доступність та відповідність віку.

Спостерігачам необхідно було поставити оцінку в кожній із 7 шкал від 1 до 5, де 1 – це найнижчий показник, 5 – найвищий.

А на третьому етапі дослідження вирішувалося завдання створення методу оцінки заняття в емоційному контексті, дітям було запропоновано шкалу оцінювання заняття, де цифра 1 – не цікаво, цифра 5 – цікаво.

Було визначено методи математичної обробки даних у цьому дослідженні – використовувалися первинні описові статистики, Z-критерій Колмогорова-Смирнова (Критерій узгодженості Колмогорова), T-критерій Вілкоксона для залежних вибірок та U-критерій Манна-Уїтні для незалежних вибірок.

У контрольній групі (СЗШ №1) було проведено анкетування без проведення навчальної програми. В експериментальній групі (СЗШ №70) було проведено анкетування з подальшим проведенням учням навчальної програми. Далі проводилось порівняння результатів у контрольній (ЗСШ №1 м. Києва) та експериментальній (ЗСШ №70 м. Києва) групах до проведення програми.

На основі результатів дослідження визначено, що розподіл у обох вибірках перестав бути нормальним ($p < 0,01$), тому для порівняння цих груп було використано U-критерій Манна-Уїтні для незалежних вибірок.

За допомогою анкетування, критерія узгодженості Колмогорова та U-критерія Манна-Уїтні доведено, що між показниками до проведення програми в контрольній та експериментальній групах не визначено статистично значущих різниць у жодному з питань анкети.

Детально представлено сценарій заняття «Психологічна безпека особистості дитини в Інтернеті», що є на меті інформування молодших школярів про потенційні небезпеки, що можливі в Інтернеті, допомога дітям 9-10 років в оволодінні навичками впевненої поведінки при зіткненні з потенційно небезпечною ситуацією.

На основі результатів дослідження визначено, що дітей приваблює фізична непередставленість, відсутність певних поведінкових рамок, а також вільний доступ до спілкування з будь-ким, що, на практиці, може мати великі негативні наслідки.

Представлена програма мала наступну послідовність: організацію програми (об'єкт (саму програму), предмет (систему світогляду дітей), кількість учасників (20-25 осіб, або 1 клас), місце проведення профілактичної програми, умови (забезпечення), тобто сам клас зі столами та стільцями, за тривалість

програми було обрано 40 хвилин, а періодичність складала один раз, тобто одне заняття.

Зміст програми містив наступні складові: місце програми у загальній системі роботи психологічної служби освітнього закладу, основні засади реалізації програми, тобто принципи реалізації програми: принцип навчання, що базується на зверненні до власного досвіду та принцип свободи самовираження, оскільки у реалізації програми істотна роль відводилася активним методам навчання, важливо було створити такі умови, які сприяли б створенню безпечної атмосфери для експериментування та вільного прояву себе.

Було розроблено та викладено 6 вправ, фізкультхвилинку, що мали на меті нагадати дітям про те, що довгий час за комп'ютером шкодить здоров'ю та навчити дітей вправі зі зняттям напруги з очей, та ще 6 вправ (всього – 11 вправ) та слово ведучого на завершення програми.

З метою доведення ефективності представленої програми був проведений контрольний експеримент за допомогою розподілу в обох групах на нормальність за допомогою Z-критерію Колмогорова-Смирнова.

Далі для порівняння результатів в експериментальній групі до та після проведення програми скористалися T-критерієм Вілкоксона.

Таким чином, між показниками до та після проведення програми «Психологічна безпека особистості дитини в Інтернеті» в експериментальній групі виявлено статистично значущі відмінності з усіх питань анкети.

Наступним етапом дослідження стало проведення експертного оцінювання. Експертами виступили психолог та педагоги СЗШ №70 м. Києва у кількості 9 осіб.

Даний метод є виживим видом опитування. Відмінність його від інших видів опитування полягає у тому, що респондентами є професіонали з високим ступенем компетентності з досліджуваної проблеми, тобто експерти. Цей факт впливає на спосіб збору, інтерпретації та застосування даних.

За результатами середнього значення оцінки експертів видно, що критерій відповідності віку отримав найнижчий бал (3,78).

Експертам необхідно було поставити оцінку в кожній із 7 шкал від 1 до 5, де 1 – це найнижчий показник, а 5 – найвищий. Результати обробки даних ефективності експертами представлені у Таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати ефективності програми за оцінками експертів

Експерти	Новизна	Інтерес	Включеність	Корисність	Уважність	Доступність	Відповідність віку
1	5	5	5	4	4	5	3
2	4	4	3	5	5	5	2
3	5	4	5	5	5	4	2
4	3	5	5	5	5	5	5
5	4	5	3	5	5	5	5
6	5	5	4	5	4	4	5

7	4	5	5	5	4	5	4
8	5	5	5	4	4	5	3
9	5	5	4	5	4	3	5
Середнє значення	4,38	4,75	4,33	4,78	4,44	4,56	3,78

Найвищі бали отримали такі критерії, як: ступінь зацікавленості дітей, корисність і доступність, що свідчить про те, що розроблену програму експерти вважали розвиваючою, цікавою для дітей.

У роботі представлено аналіз результатів оцінки заняття дітьми в емоційному контексті. Для оцінки заняття школярами було використано шкалу оцінювання заняття, найнижчим критерієм була цифра 1 – нецікаво, найвищим – цифра 5 – цікаво. Шкала для оцінювання представляє картинку зі сходами з 5 ступенів, запозичену з методики вивчення самооцінки «Сходи».

Результати дослідження показали, що з 90 учнів 90% оцінило заняття на 5 – тобто як цікаве, 8% учнів оцінило на оцінку 4 (майже все цікаво), 1% учнів оцінило на оцінку 3 (цікаво не всі) та 1% на оцінку 2 (не цікаво).

Ніхто з учнів не оцінив заняття на оцінку 1 (зовсім не цікаво). Це означає, що 90% молодших школярів оцінили заняття як дуже цікаве, й у 10% школярів заняття був досить цікавим.

Список літератури

1. Безпека особистості в цифровому середовищі: правові, психологічні та технологічні аспекти [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mediaosvita.org.ua/2021/04/27/bezpeka-osobystosti-v-tsyfrovomu-seredovyshhi-pravovi-psychologichni-ta-tehnologichni-aspekty/>. (last accessed 20.12.2021).
2. Блинова О. Є. Теоретичний аналіз розвитку уявлень про психологічну безпеку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Херсон: Гельветика, 2017. Вип. 6., Том 2. С. 130-136.
3. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. – К., – 2008.
4. Інформаційно-психологічна безпека особистості [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2795/15stattyarublykyuo.pdf>. (last accessed 20.12.2021).
5. Панченко О. А., Банчук Н. В. Информационная безопасность личности : монографія. Киев : КИТ, 2011. – 672 с.
6. Розвиток особистості молодшого школяра в умовах модернізації навчально-виховного процесу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://lic25.zosh.zt.ua/rozvitok-osobystosti-molodshogo-shkolyara-v-umovah-modernizatsiyi-navchalno-vihovnogo-protseesu/>. (last accessed 20.12.2021).

7. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. / О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 206 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Туриніна Олена Леонтіївна,
канд. психол. наук, професор

Колос Сергій Сергійович,
студент
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

Специфіка професійної діяльності психолога, яка дає йому право втручатися в життя, у внутрішній світ іншої людини, заява себе – вже в самій назві професії – фахівцем у галузі людських відносин, людського життя висувають високі вимоги не лише до професійних знань та вмінь психолога, а й до його індивідуально-психологічних особливостей і поведінці, і навіть до стилю та якості його власного життя як прояв його світогляду і здатності до втілення такого.

На значущості особистісної складової у комплексі професійних характеристик психолога акцентують увагу на своїх роботах О. М. Амплеева, А. Ф. Бондаренко, Н. В. Коврига, С. Д. Максименко, Н. В. Наумчик, В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та інші автори.

Сучасний стан розроблення проблеми емоційного інтелекту обумовлений відсутністю єдиної психологічної теорії та загальних уявлень щодо шляхів його дослідження. Тому в даний час відбувається активна розробка проблематики емоційного інтелекту. При цьому поняття «емоційний інтелект» є багатовимірним і комплементарним, що включає все різноманіття взаємодіючих процесів прояву та регулювання емоції.

Спочатку поняття емоційний інтелект належало популярній психології, проте академічна психологія швидко визнала його як важливий конструкт, що володіє високим пояснювальним та прогностичним потенціалом. Виникненню поняття «емоційний інтелект» передував тривалий шлях наукових пошуків, спочатку вивчаючи окремо емоційні реакції людей та інтелектуальні здібності і поступово вийшовши на новий рівень, об'єднавши їх в єдиний феномен.

Аналіз різних поглядів на проблему емоційного інтелекту [1; 2; 3; 4] дозволив стверджувати, що загальним для різних концепцій є розуміння даного психологічного новоутворення як здатності до впізнання, розуміння емоцій і управління ними як у внутрішньоособистісному, так і міжособистісному планах.

Проведений аналіз підходів до емоційного інтелекту дозволив запропонувати розуміти під ним сукупність здібностей особи, що зумовлюють ідентифікацію, розуміння причин та управління емоціями. На цій підставі вважаємо за доцільне запропонувати під психологічним інтелектом майбутнього психолога розуміти складне інтегративне утворення студента, який навчається

психології, яке включає сукупність когнітивних, поведінкових і власне емоційних якостей, що забезпечують усвідомлення, розуміння та регуляцію власних емоцій та емоцій оточуючих, що впливають на успішність міжособистісних взаємодій та особистісний розвиток.

Досить дискусійним та остаточно не вирішеним на сьогодні є питання структури емоційного інтелекту. Структурно він може бути представлений такими компонентами як прийняття емоцій, використання емоцій, розуміння емоцій та керування емоціями; самосвідомість, самокерування, соціальна свідомість та керування взаєминами; внутрішньоособистісна сфера; міжособистісна сфера; адаптивність; керування стресом; загальний настрій; емоцій та інтелект, які взаємодіють через пізнання; емпатія особистості, здатність до усвідомлення власних емоцій, самоконтроль, емоційне спонукання; усвідомленість, самовладання, комунікація та емпатія тощо.

Як показує аналіз літератури, формування компонентів емоційного інтелекту особистості є поетапним процесом, кінцевою метою якого є розвиток високого рівня даної якості, а також формування емоційної компетентності, що є одним із показників високого професіоналізму спеціаліста. Тому для студентів, які отримують освіту в галузі психології, основним завданням є розвиток якостей, які включає поняття емоційного інтелекту.

Важливість розвитку емоційного інтелекту у психологів обумовлює необхідність використання системи різноманітних засобів у навчальному закладі, серед яких ознайомлення з моделлю психолога через навчання, застосування методів емоційної (психофізіологічної) саморегуляції (методи релаксації, медитативні техніки, дихальні техніки, візуалізація (подання образів, якірні техніки), методи впливу та контрвпливу, ігрові методи, сюжетно-рольове моделювання, розбір конкретних випадків із життя людини, кейсові випадки, арт-терапевтичні методи. В основі формування емоційного інтелекту студентів лежить тренінг, в ході проведення якого використовуються психологічні, маніпулятивні, побудовані на НЛП методики.

Після опанування професією психолог, для подальшого розвитку емоційного інтелекту доцільно використовувати наступні засади: ідентифікацію з моделлю через усвідомлення професійної діяльності як цінності та досягнення рівня відповідності особистих мотивів – професійно значущим, а також через співставлення особистої та професійної картини світу.

Дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів відбувалося в три етапи. На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз проблеми на базі психологічної літератури, розроблено програму дослідження та визначено діагностичний комплекс дослідження для з'ясування психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів.

Для визначення рівня емоційного інтелекту використано методику «Опитувальник Емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д. В. Люсін)»; для виявлення здібності особистості розуміти відносини, що репрезентується в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень застосовано

методику діагностики «Емоційного інтелекту» (автор Н. Холл); для оцінки рівня прояву та структуру емпатії – здатностей особистості співпереживати проблемам інших людей використано методику «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (В. В. Бойко); для визначення та оцінки емоційної компетентності як групи здібностей до саморегуляції і регуляції інтерперсональних відносин шляхом розуміння власних емоцій і емоцій оточуючих використано опитувальник емоційної компетентності І. М. Юсупова, Г. В. Юсупової.

На другому етапі дослідницько-експериментальної роботи за обраними методиками було проведено тестування та порівняння даних на підставі виборки двох груп студентів психологів 2 курсу за підібраними методиками: перша група в складі 30 осіб, які навчаються за спеціальністю «Психологія» на 2 курсі та становлять експериментальну групу та друга група - 30 осіб. В цілому вибірка склала 60 осіб-студентів.

На третьому етапі було розроблено рекомендації зміст психологічної програми розвитку емоційного інтелекту та здійснено її теоретичне обґрунтування, повторне тестування студентів та аналіз ефективності впровадження психологічної програми розвитку емоційного інтелекту.

Дослідження емоційного інтелекту за методиками «ЕмІн» та Н. Холла засвідчило, що у студентів, які навчаються за спеціальністю «психологія» та спеціальністю «клінічна психологія» спостерігається дуже низький рівень емоційного інтелекту, що свідчить про недостатні здібності щодо як розуміння емоцій інших людей та управління ними, так і розуміння власних емоцій та керування ними. У таких студентів ще не сформувалися навички приймати відповідні рішення, націлені на управління внутрішньою та зовнішньою емоційною сферами, розпізнавати емоції, враховувати емоційний стан та прогнозувати їх.

Порівняння результатів тестування засвідчили, що у експериментальній та контрольній групах вони відрізняються незначно. Водночас результати діагностики за методикою «ЕмІн» показують дещо кращий стан справ стосовно як міжособистісного так і внутрішньоособистісного емоційного інтелекту в контрольній групі, що можна пов'язати з особливостями об'єкту клінічної психології – людей, поза межами клінічної норми та формуванням розуміння майбутніх психологів відносно роботи з цими об'єктами. За результатами тестування сформовано гіпотезу про необхідність цілеспрямованої навчально-практичної роботи над формуванням емоційного інтелекту у майбутніх психологів.

Ця гіпотеза підтверджується і результатами цілеспрямованого дослідження емпатії та емоційної компетентності, перевіреними за допомогою методики «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (В. В. Бойко) та опитувальника емоційної компетентності І.М. Юсупова, Г.В. Юсупової.

В результаті опитування було встановлено, що переважна більшість студентів експериментальної та контрольної груп мають занижений рівень емпатії, та середній рівень емоційної компетентності, який в цілому не розрізняється між студентами різних груп.

Отримані в результаті дослідження профілі рівня прояву та структури емпатії, а також рівня емоційної компетентності засвідчують про досить рівномірний (але недостатній) розвиток різних каналів (раціонального, емоційного та інтуїтивного) емпатії, а також емоційними компетентностями, що підтверджує необхідність їх активного розвитку в майбутньому.

На цій підставі можна зробити висновок про те, що у студентів як експериментальної так і контрольної групи дуже слабо розвинутий емоційний інтелект в його емпатійній складовій. Рівень прояву та структура емпатії має розвиватися для ефективною реалізації професійної спрямованості в майбутньому. На поточний момент він не відповідає професійним вимогам. Водночас різноманітність отриманих у нашому дослідженні результатів, неоднозначність встановлених зв'язків ще раз продемонстрували складність і унікальність такого явища, як особистість, принципову незводність до якогось одного пояснювального принципу, однієї сильнодіючої особливості емоційного інтелекту майбутніх психологів.

Існуючі форми академічного навчання у закладі вищої освіти мають недостатню специфічну спрямованість на формування емоційно-комунікативних та регуляторних здібностей, якостей особистості, що становлять емоційний інтелект.

Для подолання цієї проблеми була розроблено набір спеціального інструментарію для розвитку емоційного інтелекту студентів, який включав підбір діагностичного матеріалу та розробку психологічної програми розвитку емоційного інтелекту. Психологічна програма розвитку емоційного інтелекту націлена на розвиток уявлення про емоційний інтелект, його компоненти, необхідні особистісно-професійні якості, що впливають на розвиток емоційного інтелекту, розширення емоційного досвіду через сприйняття запропонованого інструментарію, набуття практичних навичок по керуванню власними емоціями та інших людей. В програму включено лекційний матеріал, практичні заняття, самостійна робота, тренінг розвитку емоційного інтелекту.

Розроблена комплексна програма націлена на усвідомлення своїх емоцій, спостереження за емоційним станом, керування емоціями; надає позитивний вплив на розвиток внутрішньоособистісного та міжособистісного аспектів емоційного інтелекту та може бути використана у навчанні як ефективний засіб формування емоційного інтелекту майбутніх психологів.

В ході проведення третього етапу емпіричного дослідження було реалізовано розроблену програму розвитку емоційного інтелекту та здійснено повторний вимір емпатичних здібностей у двох вибірках досліджуваних студентів за використаними методиками.

В ході аналізу результатів було встановлено, що у студентів контрольної групи, які не приймали участь у реалізації розробленої психологічної програми розвитку емоційного інтелекту спостерігалось несуттєве зростання рівня емоційного інтелекту (відповідно до результатів опитування за методикою «Опитувальник Емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д. В. Люсін)» та методикою діагностики «Емоційного інтелекту» (автор Н. Холл), а також ступеня

сформованості емпатичних здібностей та компетенції (відповідно до результатів опитування за методикою «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (В. В. Бойко) та опитувальника емоційної компетентності І. М. Юсупова, Г. В. Юсупової).

Натомість у студентів експериментальної групи після розробки психологічної програми та впровадження тренінгу розвитку емоційного інтелекту суттєво зріс рівень загального емоційного інтелекту, причому помітно більший прогрес спостерігався саме до міжособистісної складової, а також інтегративний рівень емоційного інтелекту, що привело до зростання у респондентів здатності до управління своїми емоціями, розпізнавання емоцій в інших; а також спостерігалось суттєве зростання рівня емпатії в контексті усіх трьох каналів (раціонального, емоційного та інтуїтивного), а також додаткових показників, особливо ідентифікації в емпатії.

Це ж стосується і рівня емоційної компетенції, що дало підстави стверджувати – розроблена психологічна програма розвитку емоційного інтелекту виявилася ефективним інструментом у розвитку всіх складових емоційного інтелекту майбутніх психологів.

Окрім розробленої психологічної програми розвитку емоційного інтелекту для майбутніх психологів доцільним видається також зосередити увагу на саморозвитку та самоудосконаленні в емоційній сфері. Важливу роль в цьому має відіграти рефлексія.

Для її розвитку розроблено низку рекомендацій для викладачів навчального закладу по впровадженню правил організації викладачем діалогічної взаємодії на заняттях. До них відносяться:

- систематична демонстрація студентам зразків гуманних комунікацій та рефлексії з проявом довіри до них;
- надання особистісної та професійної підтримки майбутнім психологам у їхньому прагненні до самоздійснення;
- стимулювання до самостійного вирішення проблем на основі рефлексії;
- розгортання діалогу, що спонукає до рефлексії та самоздійснення, що створює середовище емоційного комфорту;
- знаходження усіляких способів саморегуляції та досягнення згоди в особистісному та професійному розвитку;
- використання безоцінного сприйняття особистості майбутнього психолога як партнера з діалогу, щодо спільної діяльності та має право на власну думку та рішення

Для безпосередньо майбутніх психологів рекомендується активно використовувати такий інструментарій як план саморозвитку та рефлексивний щоденник. Він сприяє формуванню емоційно-оцінного та ціннісного ставлення до навчально-професійної діяльності, в ньому фіксується факт ускладнень в психологічній діяльності, навчанні та спілкуванні, аналізуються можливі варіанти рішення, а також вибір оптимального з психологічного погляду варіанта рішення [2].

Для майбутніх психологів було б доцільно виокремити окрему практику,

яку можна було б організувати в середніх освітніх навчальних закладах. О.Л. Туриніна звертає увагу на те, що розвиток емпатії протікає у процесі соціалізації особистості, формується на протязі життєдіяльності, у спілкуванні з іншими людьми, під час засвоєння певних цінностей. [5].

Таким чином, для розвитку емпатії у студентському віці сприяють використання в організації навчального процесу закладів вищої освіти методів активного навчання та їх включення до реальної практичної діяльності. Так, на думку Носенко Е.Л., активні методи навчання та виховання – це ті, які дозволяють у більш короткі терміни та з меншими зусиллями оволодіти необхідними знаннями та вміннями за рахунок свідомого виховання здібностей учнів та формування у них необхідної діяльності. У свою чергу практика, на думку науковця, є найважливішою частиною навчального процесу під час підготовки майбутніх психологів та обов'язковим компонентом вищої освіти. Основна її мета – оволодіння майбутніми спеціалістами з вищою освітою практичними навичками та вміннями та їх підготовка до самостійної професійної діяльності з отримуваної спеціальності. Незважаючи на те, що практика проводиться відповідно до профілю спеціалізації, під час її проходження студенти використовують знання з усіх вивчених раніше предметів [6].

Практика дозволяє студентам працювати зі знаннями, шукати межі та умови їх застосування, доповнювати, використовувати у різних моделях та контекстах, сприяє розвитку професійно та особистісно важливих якостей, особистісного розвитку і т. д. І це цілком виправдано, тому що саме у студентському віці, на думку М. А. Пономарьова, відбувається систематичне оволодіння знаннями та професійними вміннями. Цей вік характеризується професійною спрямованістю, сформованістю сталого ставлення до майбутньої професії і включає знання вимог, що висуваються до професії, та умов професійної діяльності. У цей період у молодих людей інтенсивно відбувається формування загальної емоційної спрямованості, основ емоційної культури, яка може впливати на різні психологічні властивості особистості майбутнього фахівця з вищою освітою [7].

Для реалізації спеціальної практики варто розробити самостійні або спільні уроки в рамках вивчення різних дисциплін, спрямовані на розвиток емоційної сфери учнів. В подальшому майбутнім психологам варто провести такі заняття в середніх навчальних закладах в рамках практичних занять із даної дисципліни та реалізації проектів кафедри психології. У ролі вчителів психології мають виступати саме студенти, а учні повинні проявити активність, уважне прослухування нового матеріалу і виконання завдань. Зробити уроки цікавими мають дозволити використання елементів методів активного навчання психології (проблемні питання, ігри, дискусії тощо), барвисті та яскраві відповідно з тематикою занять та віковими особливостями учнів мультимедійні презентації, різні види наочності, роздатковий матеріал, аудіо та відеозапис.

Після завершення практики необхідно організувати обговорення зафіксованих ситуацій та шляхів виходу з них майбутніми психологами, здійснити обговорення самоаналізу занять, ефективності саморегуляції та

рекомендацій, виконання тренінгових та розвиваючих вправ, збирання вражень, побажань та рекомендацій студентів з організації та проведення практик. Тривалість практики може бути різною – до п'яти навчальних тижнів.

Список використаної літератури:

1. Темрук О. Проблема емоційного інтелекту на сучасному етапі розвитку психологічної думки / О. Темрук, Л. Колісник // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2014. – Вип. 33. – С. 207-223.
2. Шпак М. М. Психологічні механізми розвитку емоційного інтелекту / М. М. Шпак // Наука і освіта. – 2014. – № 5. – С. 104-109.
3. Коврига Н. В. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Н. В. Коврига. – К., 2003. – 20 с.
4. Кошонько Г. А. Розвиток емоційного інтелекту студентів-психологів / Г. А. Кошонько // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2017. – №4. – С. 341-350.
5. Туриніна О. Л. Основи психологічної практики: навч.-метод. посіб./ О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”. - 230 с.
6. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості / Е.Л. Носенко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2012. –Т. 20, вип. 18. – С. 116-122.
7. Пономарева М. А. Эмпатия: теория, диагностика, развитие: монография / М. А. Пономарева. – Минск: Бестпринт, 2006. – 76 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДИХ СПІВРОБІТНИКІВ БІЗНЕСОВОЇ СФЕРИ

Харченко Дар'я Олександрівна,
студентка,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

Актуальність проблеми самореалізації збільшилася враховуючи сучасні військові обставини у нашій країні, яка нестабільна, не визначена, непередбачувана, що є серйозним психотравмуючим фактором для бізнесової сфери. Тому, для сьогодення проблема суб'єктивного вибору особистості стосується рішення таких важливих і складних питань, котрі дозволяють знайти свій шлях, визначенням своїх можливостей, з виявом свого вектора зростання. Коли у бізнес сфері члени робочого колективу усвідомлюють себе, свої потреби, тоді на підприємстві підвищується результативність та ефективність робочого процесу, а саме це і є ціллю організацій.

Теоретичний аналіз наукових джерел [1; 2; 3; 6] дозволив визначити значущість проблеми самореалізації людини та її місце у центрі уваги багатьох поколінь вчених.

Особлива увага проблемам самореалізації спеціаліста почала досліджуватись з виникненням екзистенційно-гуманістичного напрямку (Дж.Б'юдженталь, К.Гольдштейн, А.Маслоу, Р.Мей, Г. Олпорт, К.Роджерс, В. Франкл, Е. Фром та ін.). Прагнення до самореалізації (самоактуалізації) вони розглядали, як вроджене і важливе прагнення, яке проявляється у природному розвертанні закладених в індивіді потенцій. Суть потреби у самореалізації зведений до розвитку своїх здібностей з метою збереження і розвитку власної особистості.

Різноманітні аспекти проблеми самореалізації досліджувалися в роботах зарубіжних та вітчизняних психологів – О.Г. Асмолова, Г.В. Балла, О.М.Леонтьєва, В.В.Давидова та ін. (значення діяльності у формуванні особистості); Л.І.Анциферова, В.П.Зінченко, Л.А. Коростильова, Д.О.Леонтьєв та ін. (можливості саморегуляції, саморозвитку, самореалізації особистості); О.С.Анісімов, А.О. Деркач, Е.О. Клімов (взаємодія та взаємовплив особистісного смислу та процесу розвитку людини, як суб'єкта діяльності); Е.Е. Вахромов, О.І Пустовіт, Н.В Тимофєєва (специфіка самоудосконалення на різних фазах життєдіяльності).

Багатогранність наукових підходів при вивченні психологічних особливостей самореалізації все одно залишають відкритими проблеми, котрі досліджують мотиваційний смисл самореалізації у бізнесі. А мотивація персоналу є головним напрямом успішної кадрової політики будь-якого підприємства. [1; 2; 5; 6] Психолог у компанії має розуміти психологічні

особливості самореалізації та стимулювати персонал до самореалізації, коригувати стратегічний підхід до мотивації персоналу на вищому рівні.

Всі компанії потребують кадри, які приймають нестереотипні рішення, відповідально відносяться до дій, творчі та готові до максимальної професійної реалізації. Отже, актуальність проблеми та її значення щодо самовизначення, цінностей, персональних очікувань та мотивації зумовили вибір теми дослідження.

Здійснений у дослідженні аналіз наукових підходів до вивчення проблеми самореалізації особистості, загалом, дозволив встановити особливості самореалізації, що здійснюється у просторі взаємодії суб'єктів.

Аналіз науково-психологічної літератури [1; 2; 3; 4] дозволив дійти висновку, що прагнення в удосконаленні є якістю, яка сприяє появі у особистості високого рівня спрямованості та істинного смислу, розвиває впевненість у собі та формує стійкість у скрутних обставинах.

Поняття самоудосконалення суб'єкта є остаточно не дослідженими. Порівняння теоретично-експериментальних досліджень про самоудосконалення суб'єкта засвідчило, що до тепер питання про самоудосконалення вивчалось тільки з позиції схожих психологічних питань і не була об'єктом цілеспрямованого дослідження.

Більшість авторів [1; 2; 3; 5] вважають, що самоудосконалення - це система компонентів «Я» за сприянням власних вольових зусиль, спільної праці, спілкування з оточуючими.

Теоретичне осмислення наукового матеріалу з даної проблеми засвідчило, що питання самоудосконалення відіграє важливу роль в сукупності теорій про особистість. Головними та схожими до явища «самореалізація» є феномени, які відображають смисл складових даного явища: «самоактуалізація»; «самоздійснення»; «самовизначення»; «соціалізація»; «саморозвиток».

Як свідчить аналіз літератури, фахове удосконалення – це явище, що стосується всього професійного самовизначення суб'єкта: від вибору професії до отримання пенсії.

У науковій психології по відношенню до фахового самоудосконалення визначаються декілька тверджень:

- фахове удосконалення відіграє важливу роль в процесі професійного розвитку, тому що саме фахова праця є важливим показником, який дозволяє суб'єкту зрозуміти, наскільки успішним є його буття;
- в наукових працях аналіз проблеми самоудосконалення відбувається у контексті з дослідженням можливостей суб'єкта щодо креативної трансформації компонентів її «Я»;
- підгрунття ефективної фахової праці суб'єкта містить ймовірність самоудосконалення у інтелектуальній діяльності;
- значущість самоудосконалення проявляється як в ході тривалого внутрішньої й фахової самореалізації, самовладнання, так

ї виконує важливе значення в різноманітних сферах розвитку суб'єкта – соціальній, внутрішній;

- самоудосконалення в різних аспектах дозволяє сформувати для кожного суб'єкта точні кордони та напрямки ймовірного й бажаного (його поведінки, енергійності). [1; 2; 3; 4]

Самореалізація суб'єкта містить розуміння, вибір і розвиток певних сфер внутрішнього життя, які сприяють його самопрезентації, реалізації завдань, формулювання суб'єктом власної системи смислів, цінностей, мотивів, ставлення до власної особистості, постановку цілей і визначення способів їх досягнення, у тому числі й перетворення себе.

На основі теоретико-методологічних аспектів даного дослідження розроблено структуру самореалізації, що відкриває широкі перспективи для аналізу не тільки процесу самореалізації, але й процесу розвитку особистості як суб'єкта бізнесової сфери, інтеріоризації ним об'єктивних форм його діяльності в суб'єктивні.

Емпірично досліджено психологічні профілі самореалізації співробітників організації. У ході емпіричної верифікації розробленої структури самореалізації виявлено важливі для її формування якості: максимальний ступінь спонукання до здобутків, комунікабельність, рефлексивні уміння, емпатія, позитивне ставлення та прагнення до взаємодії, відповідальність, самоконтроль, сформована система ціннісних орієнтацій та соціальних установок.

Здійснено дослідницьку фазу емпіричного дослідження та узагальнено особливості спонукання до запобігання негараздів, професійні напрямки розвитку, цінності, комунікативні й організаторські здібності, манери взаємодії у професійній сфері, соціально-психологічні установки суб'єкта у сфері спонукання до самоудосконалення.

Відповідно до моделі та результатів емпіричного дослідження визначено психологічну структуру та зміст самореалізації, яка характеризується особливостями мотиваційно-ціннісного та інтеграційного компонента, когнітивно-діяльнісного, комунікативно-діяльнісного та емоційно-регуляційного.

Одержаний в результаті інтерпретації висновок засвідчує, що у більшості респондентів недостатньо розвинуті наступні шкали комунікативних та організаторських здібностей. Середній ступінь показали: спонукання до отримання здобутків, нахили ризикувати, нахили до досягнень, занепокоєння, співпереживання. Максимальний ступінь притаманний наступним властивостям: бажання до самоудосконалення, кар'єрні прагнення, самосхвалення, самовладнання, потреба в пізнанні, творчість, безкорисливість, винахідництво.

У ході емпіричного дослідження розробленої змістової структури самореалізації особистості у бізнесовій сфері виявлено, що важливими є: максимальний ступінь спонукання до досягнень, вміння спілкувати, креативність, емпатійність, навички рефлексувати, навички формувати довірливі взаємостосунки, самовладнання, контроль власних емоцій, розвинута сукупність

цінностей та соціальних установок, сприятливий ступінь нахилів ризикувати, домінування активної тактики у здобуванні мети.

Розроблено програму тренінгу «Актуалізація готовності до професійної самореалізації особистості», яка спрямована на формування комунікативного та емоційно-регуляційного компонентів у структурі самореалізації особистості.

Найважливішою задачею програми стало усвідомлення та формування способів фахового самоудосконалення у співробітників бізнесової організації.

Теоретичні аспекти застосування програми будувались за допомогою таких принципів:

- *Принцип енергійності*: клієнти регулярно беруть участь до ділових ситуацій, семінарів, завданнях.
- *Принцип креативності клієнтів*: у ході тренінгу створюються умови, котрі дозволяють демонструвати відповідальність у розв'язанні проблем, розуміти інші позиції в обставинах, шукати шляхи правильного подолання бар'єрів у самоудосконаленні.
- *Принцип об'єктивізації поводження*: основним способом об'єктивізації є зв'язок зворотнього спілкування, тобто знання, які отримує особистість від оточуючих та від психолога, по відношенню до своїх дій.
- *Принцип активації психічних явищ в процесі взаємодії*: в процесі взаємодії успішність та зміна психічних процесів диференціюється від тих, котрі пояснюють дані явища в обставинах уникнення спілкування.
- *Принцип ділових взаємостосунків*: ділові взаємостосунки проявляються у прямолінійності точок зору партнерів, повагою до позицій оточуючих, бажанням до емпатії та прийняття позицій інших людей.
- *Принцип неупередженого ставлення до інших* проявляється у некритичності інших точок зору інших людей.

До основних вимог діяльності програми належали такі:

1. Взаємодія проявляється за правилом «тут і тепер», та передбачає спілкування у даному періоді.
2. Обов'язковим є безоцінне ставлення та емпатійність при виконанні тренінгових ситуацій, спрямованість на стверджувальні позиції інших учасників.
3. В процесі діяльності тренінгових завдань схвалюється чесність, безоцінне ставлення до інших, співрозуміння у взаємодії.
4. Недозволеним є оцінювання особистості людини, її критика в цілому як особистості.
5. Не розголошування даних є важливим моментом проведення тренінгової програми.
6. Важливим моментом є особливість взаємодії на «ти».

Програма містила шість уроків (по 5 год.), які є сукупністю єдиної роботи, направленої на покращення фахової та особистісної взаємодії, розуміння своїх фахових завдань, спонукань та бажань та бар'єрів у процесі самоудосконалення.

Заняття відбувалися як певні фази, що спрямовані на формування окремих внутрішніх рис та компетентності, котрі є значущими факторами фахового самоудосконалення суб'єкта.

Підсумком основних фаз програми стали наступні аспекти:

1. Оптимізація особистісного потенціалу та творчої діяльності суб'єкту під час кризи.
2. Покращення ступеню саморозуміння та пізнання себе.
3. Формування здібностей до успішного формулювання мети та спонукання на здобутки.
4. Оптимізація вольових зусиль до виконання процесу фахового самоудосконалення людини.

Значущим діагностичним виміром ефективності програми є збільшення рівня емпатійності та взаєморозуміння особистості, а також динаміку у пізнавальній сфері, котрі демонструють ототожнення себе з образом конкрентноздатної особистості та дозволяють визначити механізми самореалізації.

Аналіз результатів проведеного формувального експерименту показав, що за допомогою тренінгу у співробітників істотно знизився показник мотивації невдачі, саморефлексії, саморозуміння, емоційного інтелекту, мотивації до успіху, розширюється загальний рівень професіоналізму в цілому. Учасники розвили у собі вміння краще усвідомлювати свої професійні якості та ступені. На більш високому рівні вони усвідомили власний фаховий стиль та розуміти його виявлення безпосередньо у професійній парці.

Респонденти засвоїли різні типи та стилі поведження, досвіду, котрі можна застосовувати у процесі самореалізації.

Отже, на основі результатів розробленої нами програми можна зробити висновок, що у досліджуваних експериментальної групи зафіксовано позитивну динаміку складових якостей самореалізації.

Високий рівень якостей самореалізації у експериментальної вибірки збільшився на 23%, низький рівень знизився на 18%. Респонденти - учасники тренінгової програми оволоділи таступними рисами: у них сформувалися позитивні установки щодо взаємодії один з одним, впевненість у собі, своїй підготовленості, здатність вирішувати професійні завдання, виражену орієнтацію на досягнення мети, мотивацію досягнення успіху, прагнення до професійного розвитку, саморозвитку та самореалізації в бізнесовій сфері, окреслилася цілісність всіх компонентів самореалізації.

Запропоновані рекомендації щодо роботи над формуванням компонентів самореалізації включали проведення індивідуальних та групових бесід, тренінгових вправ, мозкових штурмів, дискусій, а також рольових ігор та роботи в парах, які імітували реальні ситуації професійної діяльності особистості в бізнесовій сфері.

Список літератури:

1. Большакова А.М. Психологія особистісної реалізованості суб'єкта життєвого шляху : монографія / А.М. Большакова. – Запоріжжя, 2011. – 312 с.
2. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога / Ж.П. Вірна. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 320 с.
3. Кухта М. П. Взаємозв'язок життєвих шансів та активнісного компоненту життєвих стратегій / М. П. Кухта // [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/pedagogypsychology-and-sociology-311/special-and-industrial-sociology-311/7457-vzamozyvazok-zhittvih-shansv-taaktivsnogo-component-zhittvih-strategy>
4. Леонтьев Д.А. Самореализация и сущностные силы человека// Психология с человеческим лицом:гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М., 2007. - 284 с.
5. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / [пер. с англ, предисловие Г.А. Балла] / Маслоу Абрахам Харольд. — Киев- Донецк, 2004. — 52 с.
6. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. / О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 206 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА САМООЦІНКУ ЖІНОК У ПЕРІОД СІМЕЙНИХ КРИЗ

Челпан Юлія Валеріївна,
студентка,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

Значний відбиток на протікання сімейного життя накладають особливості сімейного виховання самих членів подружжя, адже від такого виховання та перенесення батьківських моделей поведінки на власну сім'ю. а у випадку, коли такі моделі не спрацьовують, виникають сімейні труднощі, конфлікти, кризи та розлучення.

Питання самооцінки як психологічної категорії досліджували: О. Александрова, Н. Білоусова, Н. Видолоб, Г. Дьяконов, Д. Ельконін, Я. Євсейчик, М. Заміщак, А. Захарова, Ю. Козерчук, С. Кондратьєва, Л. Король, М. Краснокутський, Л. Долинська, Р. Кулаков, Н. Левус, С. Максименко, І. Меліхова, Л. Михайлюк, К. Нечипоренко, Д. Отич, О. Паркулаб, С. Пащенко, М. Пирлик, О. Сідоров, О. Сидоренко, К. Сідоров, О. Столярчук, О.Л. Туриніна та ін.

Проблеми кризи сімейних відносин вивчали Ю. Альошина, Т. Андрєєва, А. Бодалєв, Л. Бучинська, І. Гавриленко, А. Єлізаров, К. Бейкер, Н. Грішина, Е. Ейдемїллер, В. Зацепін, А. Кочетов, В. Левкович, Т. Мішина, В. Столін, А. Сушко, В. Юстіцкіс та ін.

Як показав аналіз літератури [1; 2; 4; 5], більшість авторів єдині у визнанні багатоплановості структури самооцінки, її складності, а також постійного розвитку. Самооцінка формується під впливом оцінки особистістю себе самої та оцінок інших людей. Основним регулятором формування самооцінки виступає самоставлення особистості до себе з урахуванням власних поглядів на себе та думок оточення.

Дослідження також показало, що рівень самооцінки особистості не є сталою величиною, вона постійно змінюється під впливом найрізноманітніших чинників. завжди постійний, він залежить від конкретних ситуацій. При цьому можна виділити низку найбільш вагомих чинників, що впливають на ступінь самооцінки людини в певній ситуації, зокрема, досвід людини у подібних ситуаціях, думки інших людей про наші здібності невпевненість у своїх силах тощо.

Більшість дослідників [1; 2; 3; 5] зазначають основними функціями самооцінки пізнавальну, прогностичну, захисну, регулятивну та оціночну.

Аналіз літератури з даного питання [1; 2; 4; 6], дозволив виокремити також чинники формування у особистості різних видів самооцінки. Так, занижена самооцінка пов'язана в основному з проблемами в сім'ї ще з дитячого віку

(неповна сім'я, конфліктна сім'я, надмірна опіка батьків, підвищені вимоги до дитини, відсутність уваги, психологічна травма.

Завищена самооцінка частіше за все виникає через гіпертвофовану любов до дитини, «ідолопоклоніння» дитиною, «зоряна хвороба». Адекватна самооцінка формується в повноцінній сім'ї зі здоровими відносинами, повагою до всіх членів родини, приділенням достатньої уваги дітям, розвитку у них самостійності та відповідальності.

Дослідження теоретичних аспектів особливостей формування самооцінки у жінок показало, що психологи єдині в тому, що у жінок, порівняно із чоловіками, переважає занижена самооцінка, що супроводжується цілою низкою комплексів, нав'язаних суспільством (еталони краси, дієти, пропаганда здорового способу життя, прояви зверхності та насильства з боку чоловіків, заклопотаність домашніми справами та дітьми, феміністичні течії і т.п.). [1; 3; 4; 6]. Все це позначається на зовнішності, поведінці та загальній успішності жінок.

Науковцями [2; 3; 4; 5], доведений також прямий зв'язок жіночої самооцінки з її зовнішніми даними: чим красивішою виглядає жінка, тим вище у неї самооцінка. При цьому на таке позитивне ставлення до себе у жінок також сильно впливає думка оточуючих чоловіків. Жінки воліють постійно чути від них компліменти, щоб підтримувати належний рівень своєї самооцінки. В той же час, зменшення інтересу чоловіків до жінки, навіть вродливої, може істотно похитнути її самооцінку.

Дослідження впливу сімейного виховання на самооцінку жінок у період сімейних криз проводилось у три етапи.

По-перше, було визначено рівень самооцінки жінок за методикою С. Будассі та їх самоставлення за методикою В. Століна-С. Пантелеева.

По-друге, було визначено особливості кризового стану сімейних відносин досліджуваних жінок на основі комплексу із чотирьох методик: «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» Ю. Альшиної та Л. Гозмана; Тест на конфліктність Томаса; оцінка емоційного стану жінок у період сімейних криз за методикою Д. Люсіна; оцінка перешкод у встановленні емоційних контактів жінок зі своїми партнерами за методикою В. Бойко.

По-третє, на основі авторського розробленого опитувальника було визначено особливості сімейного виховання досліджуваних жінок з метою подальшого визначення їх впливу на самооцінку.

За даними методиками були опитані 60 жінок, що брали участь у дослідженні. Для дослідження взято 20 жінок з тривалістю шлюбу 1-3 роки, 20 жінок – з тривалістю 4-10 років та 20 жінок – з тривалістю 11-20 років.

Тест С. Будассі показав, що в основному у жінок зберігається адекватна самооцінка. Проте відмічається тенденція до зменшення її частки з віком опитуваних жінок.

Також варто відмітити, що у віці 25-35 років 10% жінок страждають на занижену самооцінку по невротичному типу (неприйняття себе). У наступних вікових групах частка таких жінок становить по 20%.

Занижена самооцінка на рівні недооцінювання також зростає з віком

жінок: серед респонденток віком 25-35 років їх частка становить лише 5%, 36-45 років – 10%, 46-60 років – 25%.

Завищена самооцінка по невротичному типу спостерігається у 5% жінок віком 25-35 років, 10% жінок віком 36-45 років та 10% жінок віком 46-60 років.

По одній жінці (5%) мають завищену неадекватну самооцінку у віці 25-35 років та 46-60 років.

З узагальнених даних незалежно від віку жінок видно, що адекватна самооцінка спостерігається у більшості жінок (58,3%), занижена – у 30%, а завищена – тільки у 11,7%.

Оцінка за методикою В. Століна-С. Пантелеева показала, що інтегральна оцінка власного «Я» у жінок більш молодого віку знаходиться на низькому рівні (в середньому 48%). Проте у більш старшому віці ситуація стабілізується та показник починає відповідати середньому рівню.

Отже, для більшості жінок старшого віку характерна повага до самих себе, віра у свої сили та можливості змінити себе і зовнішні обставини, контроль власного життя.

Щодо показника самоповаги як в цілому по вибірці, так і для окремих вікових груп становить має рівень та значення 61%. При цьому для більш молодого віку показник становить 58%, а для більш старшого – 65%. Тут теж наявна незначна тенденція до зростання показника з віком, яка свідчить, що в цілому 61% опитаних жінок схильні поважати себе та свою власну позицію.

Аутосимпатія, навпаки, з віком має тенденцію до зменшення та характеризує прийняття себе, довіру до себе (54 % серед усіх досліджуваних). Зменшення показника з віком може бути характеризуватися ознаками невдоволеності окремими параметрами зовнішнього вигляду або нереалізованими життєвими можливостями. У III віковій групі значення показника знаходиться на низькому рівні.

Ще в більшій мірі негативні результати отримані за показником очікуваного ставлення інших, що сильно впливає на показники самооцінки. Загальне значення показника становить 42% і з віком також зменшується. При цьому низький рівень характерний для II та III груп досліджуваних жінок. Такі результати свідчать про відсутність спрямованості ухвалювати у власній поведінці думку інших, а також неповне прийняття інших, їх ставлення до себе.

Щодо показника самоінтересу, то по всім віковим групам в цілому він має середній рівень та значення 66%. Це вказує на зацікавленість власною особистістю, причому пік самоінтересу припадає на жінок у віці 36-45 років, який характеризується високим рівнем, що проявляється у інтересі до власних думок та почуттів, бажанні розуміти себе та вдосконалюватись, бути впевненими у цікавості для інших.

Отже, найбільш топовими рисами самоставлення жінок до самих себе за даною методикою можна вважати самопослідовність (72%), самоінтерес (66%) і самоповагу (61%) всіх опитаних жінок.

Найгірша ситуація з самооцінкою спостерігається у жінок більш старшого віку, серед яких переважає низька самооцінка (45%). Адекватна самооцінка

становить лише 40%, а завищена – 15%.

Такі результати свідчать про те, що більш молоді жінки почувають свою значимість та впевненість за рахунок зовнішньої привабливості, гарного здоров'я, підвищеного емоційного стану навіть після розлучення. Вони більш впевнені, ніж старші жінки, що ще зможуть вдало налагодити своє особисте життя.

В більш зрілому віці рівень самооцінки жінок залежить від її внутрішньої спрямованості, самопізнання та самоцінності. В цьому віці добре простежується, як особистість працює над своєю внутрішньою реалізацією. І тому з віком виявляється і більше осіб с завищеною самооцінкою.

Оцінка кризовості сімейних відносин жінок за методикою «Взаємодія подружжя в конфліктній ситуації» Ю Альошиної та Л. Гозмана показала, що на різних етапах життєдіяльності родини кризові ситуації можуть викликатися різними причинами, проте стабільно вразливими члени подружжя залишаються у ставленні до родичів та формуванні домінуючих ролей у побуті.

Оцінка по тесту Томаса показала, що як самі досліджувані жінки, так і їх чоловіки в розрізі опитаних подружніх пар мають позитивні моменти щодо уникнення або м'якого врегулювання виникаючих в їх сім'ях кризових ситуацій.

Оцінка емоційного інтелекту жінок за методикою Д. Люсіна показала, що серед опитаних жінок немає жодної на дуже високому рівні загального емоційного інтелекту. При цьому є 2 жінки із високим рівнем.

Переважає частка жінок (26 осіб, 43,33%) мають низький рівень ЗЕІ. 22 особи (36,67%) мають дуже низький рівень, а ще 10 жінок (16,67%) мають середній рівень.

Отже, дослідження показало, що рівень емоційного інтелекту за методикою Д. Люсіна у жінок має переважно низький рівень. Тобто кризові ситуації та конфліктність у їх сім'ях накладають свій відбиток на емоційний стан досліджуваних жінок.

Оцінка перешкод у встановленні емоційних контактів В. Бойко показала, що у вибірці, представленій жінками, немає жодної, якій би емоції заважали встановлювати контакти та взаємодіяти з партнером.

У той же час, майже половина жінок (26 осіб або 43,33%) відчують емоції, що, до певної міри ускладнюють взаємодію. Також 18 осіб (або 30%) мають деякі емоційні проблеми у спілкуванні і 16 осіб (26,67%) не мають жодних проблем у цьому напрямі.

Отже, серед жінок, задіяних у опитуванні, переважають особи із достатньо вагомою емоційною напруженістю, що викликає занепокоєння їх емоційним станом.

Насамкінець проведеного дослідження було визначено особливості впливу сімейного виховання на самооцінку жінок. Для цього нами розроблено авторський опитувальник.

В результаті співставлення відповідей жінок та рівнів їх самооцінки за методикою Будассі було встановлено, що жінки із неповних сімей (всі виховувані матерями) мали порівняно нижчий рівень самооцінки, ніж жінки із

повних сімей.

Крім того, у жінок, у яких тато набагато старший за матір, самооцінка також була порівняно вища, ніж у жінок, у яких батьки приблизно однакового віку.

Більш низька самооцінка також явно спостерігається у тих жінок, які виростили у більш патріархальній сім'ї, де слово батька – закон. Такі жінки схильні до підкорюваності, менш ініціативні у своїх вчинках.

Таким чином, дослідження показало, що у багатьох із досліджуваних жінок є певні проблеми із самооцінкою. В основному вона знаходиться на заниженому рівні. Особливо сильно це проявляється у період сімейних криз та конфліктів, коли такі жінки не можуть наважитися щось змінити у своєму житті, відчувають себе невпевнено та не висувають ініціатив у налагодженні взаємин з партнером або остаточному їх розірванні.

Результати емпіричного дослідження дозволили виділити ознаки низької самооцінки жінок у відносинах з чоловіками:

- жінка не вміє приймати чоловічу увагу, допомогу і подарунки;
- жінка вважає себе недостойною гідного чоловіка, тому погоджується на стосунки, які їй пропонують, а не які вона обирає сама;
- жінка не вміє прямо і вголос говорити про свої бажання;
- жінка боїться «злякати» свого чоловіка неслухняністю;
- неповага жінки до себе тягне за собою неповагу до неї з боку всіх оточуючих;
- жінка весь час порівнює себе з іншими жінками не на свою користь.

Дослідження психологічних особливостей самооцінки жінок у період сімейних криз показали, що характер переживання кризи як жінками, так і чоловіками, здебільшого, є негативним. Це пояснюється тим, що за наслідками сімейної кризи відбувається руйнація родинних зв'язків, взаємин з дітьми, друзями та колегами, погіршення рівня життя, що спричиняє на колишніх партнерів соціальний та психологічний тиск.

Як показало емпіричне дослідження, жінки у період сімейних криз сильно переживають відчуття: «тебе більше не любить», «ти погана мати». Вони сприймають емоційні труднощі більше інтенсивно, ніж чоловіки, та зате швидше приходять до психологічної рівноваги.

Зниження самооцінки жінок у період сімейних криз відбувається також тому, що такий процес, зазвичай, супроводжується розчаруванням, недовірою до оточуючих (зокрема, інших чоловіків; «всі чоловіки однакові») або злістю на когось (чоловік, родичі, друзі) чи на щось (доля, обставини). Це досить панічне відчуття непотрібності емоційно руйнує життя жінки, примушуючи її постійно переоцінювати ситуацію та прогнозувати для себе песимістичне майбутнє.

Отже, в результаті проведеного емпіричного дослідження було зацентровано увагу на тому, що жінкам із заниженою самооцінкою досить важко повернутися до нормального життя та сформуванню у себе адекватну самооцінку без допомоги психолога.

Для 18 жінок, у яких за результатами діагностики самооцінки було

виявлено занижену самооцінку, було розроблено та проведено триденний тренінг.

Наведені у тренінгу вправи, на нашу думку, не тільки допомагають підвищити жіночу самооцінку, але і зробити жінок більш розкутішими та впевненими у собі («Моє ім'я – це Я!», «Три правди про себе», «Я керую своїми страхами» та ін.).

Після проведеного триденного тренінгу ми також попросили досліджуваних жінок протягом двох тижнів виконувати рекомендації, надані під час тренінгу (надалі робити вправи, вести щоденник та записувати свої плани, намагатися їх досягнути).

Через два тижні було здійснено повторне оцінювання рівня самооцінки жінок за методикою С. Будассі, яке показало, що із усіх 18 жінок, які взяли участь у тренінгу, після його проведення більше немає жінок, які б мали занижену самооцінку по невротичному типу, тобто самий найгірший тим низької самооцінки. Більшість жінок стала мати адекватну самооцінку (12 із 18 жінок), а решта 6 жінок – занижену самооцінку на рівні недооцінювання. Проте вони також показали позитивну динаміку, оскільки раніше знаходились в межах заниженої по невротичним розладам самооцінки.

Таким чином, нам вдалося підняти адекватний рівень самооцінки у жінок віком 25-35 років з 75% до 85%, у жінок віком 36-45 років – з 60% до 80%, у жінок віком 46-60 років – з 40% до 70%, що говорить про дієвість розробленої тренінгової програми.

Список літератури:

1. Вітьок К. Проблеми подружнього добробуту / Пер. з чеськ. К: Знання, 2008. 144 с.
2. Вербицька Л. Ф. Психологічні засоби запобігання духовно-особистісних криз у ранній юності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. Ф. Вербицька. – Івано-Франківськ, 2010. – 21 с.
3. Донець О. І. Особливості самосприйняття та самореалізації жінок після розлучення концепції [Текст] : дис. канд. психол. наук : 19.00.05 / Донець Олеся Іванівна. – К., 2014. – 256 с.
4. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. / Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с
5. Овод Ю.В., Венцеславська Т.І. Практичні рекомендації розлученим людям щодо запобігання та подолання сімейної кризи «повторний шлюб» .К: Габітус. 2021. Вип. 21. С.262-267.
6. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. / О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 206 с.

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ГАЛУЗІ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ПІД ЧАС СВІТОВОЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Березовська Вікторія Вікторівна

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри Гуманітарних дисциплін Дунайського інституту Національного
університету «Одеська морська академія»

Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно проголосила коронавірусну хворобу пандемією на початку березня 2020 року. Хоча спалах захворювання розпочався у середині грудня 2019 року в місті Ухань у центральному Китаї. За цей час пандемія суттєво вплинула на тренди розвитку світової економіки, не залишивши осторонь жодної країни. Перш за все, це пов'язано із жорсткими карантинними заходами, які ввели уряди багатьох країн: закриття торгово-розважальних центрів, заборона відвідання усіх масових заходів, обмеження у пересуванні як у межах країни, так і при перетині її кордонів, скорочення виробництва (через встановлення лімітів одночасного перебування працівників в одному приміщенні) тощо [1].

В результаті поширення коронавірусної хвороби такі компанії зі світовим ім'ям, як Apple, Toyota, Starbucks, McDonald's та Volkswagen, призупинили виробництво чи продажі в Китаї. Під загрозою опинилися світові виробничі ланцюжки – від електроніки й авто до курятини [1].

Поширення коронавірусу завдало серйозного удару по світовій логістиці та забезпечення ланцюжка постачання сировини та готової продукції. Так, великі міжнародні організації: Міжнародний союз дорожнього транспорту (IRU) та Міжнародна федерація працівників транспорту – опублікували відкритий лист до урядів усіх країн із проханням підтримки транспортної галузі в умовах поширення COVID-19. Криза викликала дисбаланс вантажопотоків, пов'язаний із змінами попиту, призупиненням виробництв та запроваджених обмежень. У зв'язку з цим фактором уряди держав та міжнародні організації надали найвищий пріоритет підтримці безперервності та міцності ланцюжків поставок [2].

Вдавалося вирішити і проблеми на морських лініях, незважаючи на те, що морська логістика менш еластична і потребує більше часу на відновлення нормального ритму. Але тут оператори намагалися гнучко реагувати на ситуацію, розгортаючи екстрені фідерні сервіси [3].

Пік активності COVID-19 у Європі був причиною скасування виходу океанських суден із Південно-Східної Азії, оскільки неможливо було обробити суднові партії у європейських портах [3].

Приблизно з серпня світова торгівля вийшла з коми і стала стрімкими темпами зростати, а доступних контейнерів залишалося все менше. І ціни на перевезення збільшилися в рази [4].

Важливу роль у функціонуванні морегосподарського комплексу відіграла Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), що відкрилася у Барбадосі у 2021 р., Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш закликав зупинити каскад криз, що обрушився на людство: від бідності та нерівності, конфліктів та зміни клімату, деградації навколишнього середовища, стихійних лих – до недовіри між державами [4].

Глава ООН наголосив, що до всіх цих проблем додалася пандемія COVID-19, яка призвела до загибелі вже майже п'яти мільйонів людей. Пандемія завдала серйозної шкоди світовій економіці, було перервано потоки міжнародної торгівлі, підірвано виробництво та порушено транспортну систему [5].

У зв'язку з цим голова ООН запропонував міністрам країн-членів ЮНКТАД взятися за вирішення чотирьох важливих завдань: пом'якшення тягаря зовнішньої заборгованості; відродження бізнесу на користь всіх; відновлення міжнародної торгівлі та збільшення потоків прямих іноземних інвестицій; та просування екологічно чистого економічного розвитку [5].

Третє завдання, як сказав Гутерріш, полягало в тому, щоб наново запуснути механізми торгівлі та інвестицій та забезпечити користь найбільш бідним країнам. COVID-19 загальмував внесок торгівлі в економічне зростання [5].

На думку фахівців ЮНКТАД, глобальне відновлення економіки багато в чому залежало від ситуації з морським транспортом. Крім того, йшлося в доповіді, величезне значення мав хід глобальної вакцинації проти COVID-19 з урахуванням специфічних потреб країн, що розвиваються [5].

У звіті ЮНКТАД говорилося, що пандемія серйозно ускладнила існуючі проблеми у галузі морського транспорту, особливо нестачу робочої сили та потребу у розширенні інфраструктури. Автори документа закликали негайно вжити заходів, щоб полегшити становище сотень тисяч моряків, які залишаються в морі через закриті кордони, скасування міжнародних рейсів, а також призупинення ротації персоналу. У звіті йшлося про те, що уряди країн та міжнародні організації мають забезпечити вакцинацію моряків у пріоритетному порядку [5].

Ефективність морського транспорту залежить від реального спрощення процедур торгівлі та перевезень, що дозволяє скоротити час та витрати на здійснення митних та інших торгових процедур та впроваджувати нові технології для виконання адміністративних формальностей. Спрощення процедур торгівлі та перевезень підвищує ефективність всього логістичного ланцюжка, надаючи позитивний вплив на морський транспорт. В останні роки завдяки впровадженню нових технологій при вчиненні адміністративних процедур підвищилася ефективність логістичних ланцюжків постачання. Це передбачає цифровізацію та автоматизацію митних процедур, безпаперові формальності та організацію обслуговування за принципом «єдиного вікна», стимули до чого виникли під час пандемії COVID-19. Прикладом використання ІКТ служить розроблена ЮНКТАД Автоматизована система обробки митних даних (АСОМД), яка включає автоматизацію та цифровізацію логістичних систем. Нещодавно розроблене програмне рішення ASYNUB спрощує передачу

даних між портами відправлення та прибуття, використовуючи концепцію управління ризиками для прискорення процедур митного оформлення та запобігання непотрібному застряганню товарів у портах. Ще однією ІКТ-інновацією на базі технології ЮНКТАД є портал торгової інформації (ПТІ) - веб-сайт у кожній країні, який дозволяє трейдерам легко отримати доступ до інформації про регулюючі положення та процедури у сфері торгівлі. ПТІ ЮНКТАД пропонує імпортерам та експортерам онлайнні покрокові посібники з процедур, пов'язаних з торгівлею, а також допомагає країні виконати зобов'язання, що випливають із Угоди про спрощення процедур торгівлі Світової організації торгівлі [6].

Цифровізація дозволяє створити безпаперове середовище, в якому всі процедури торгівлі здійснюються онлайн. Для трейдерів це скорочує витрати часу та коштів, підвищує прозорість та розширює доступ до ринку, а також знижує ймовірність фізичного контакту та ризик зараження. Крім того, «розумні» цифрові рішення покращують державне управління торгівлею та підвищують ефективність експортних, імпортних та транзитних операцій. До того ж, зводячи до мінімуму використання паперу, спрощення процедур торгівлі також може сприяти пом'якшенню наслідків зміни клімату. Учасники багатосторонньої торгової системи просувають реформи у сфері спрощення процедур торгівлі, зокрема у межах Угоди СОТ про спрощення процедур торгівлі СОТ та Конвенції ІМО щодо полегшення міжнародного морського судноплавства. У цих угодах передбачено загальні норми та правила, корисність яких особливо виявилася під час пандемії COVID-19. Ефективність морських перевезень та транспорту буде залежати від узгодження та оптимізації функцій та діяльності різних (державно-приватних партнерств) ДПП [6].

У січні 2021 року було опубліковано «Декларацію Нептуна» про благополуччя моряків та зміні екіпажу, яку до червня 2021 року підписали понад 600 компаній та організацій морської галузі. Вони також розробили індикатор зміни екіпажу «Декларації Нептуна», який об'єднує дані 10 провідних управляючих компаній. До пріоритетних напрямків діяльності відносять: вакцинація всього світу, пошкваллення багатосторонньої торгової системи, покласти край кризі зміни екіпажів (усі держави мають бути учасниками відповідних міжнародних правових документів, включаючи КТМС 2006 року, Конвенції МОП № 108 та № 185 про посвідчення особи моряків та Конвенції ФАЛ ІМО), вакцинація моряків (узгодженими спільними зусиллями вся галузь, уряди та міжнародні організації повинні домогтися, щоб моряки були віднесені до категорії ключових працівників та проходили вакцинацію у першочерговому порядку), організація зміни екіпажів (урядам та підприємствам галузі слід продовжувати спільну роботу, у тому числі в рамках ініціативи «Декларація Нептуна», та у співпраці з відповідними міжнародними організаціями сприяти організації зміни екіпажів відповідно до міжнародних норм та з урахуванням міркувань охорони здоров'я), забезпечити надійність та ефективність морського транспорту (зацікавлені сторони в морському ланцюжку перевезень, а саме перевізників, порти, операторів та вантажовідправників налаштувати на

спрощення процедур торгівлі та впровадження цифрових інструментів та технологій), зниження витрат (за рахунок розширення потужностей відповідно до попиту, підвищення ефективності портів, поліпшення планування, прогнозування та прозорості, а також впровадження заходів щодо спрощення процедур торгівлі); декарбонізація (використання альтернативних видів палива, вкладання коштів у наземну інфраструктуру та замінювати старі судна більшими судами, що забезпечують більш оптимальну витрату палива), кліматостійкий морський транспорт (передбачати зміну клімату, готуватися та адаптуватися до нього) [6].

Список використаних джерел:

1. Долбнєва Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-1_0-pages-20_26.pdf
2. Mark Felsenthal COVID-19 загрожує вкинути світову економіку у тяжку рецесію з часів Другої світової війни URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/06/08/covid-19-to-plunge-global-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>
3. Логістичні тренди 2020-2021 року: вплив пандемії COVID-19 на перевезення URL: <https://www.retail.ru/articles/logisticheskie-trendy-2020-2021-goda-vliyanie-pandemii-covid-19-na-perevozki/>
4. Колганов Г. COVID-19 загальмував вантажоперевезення URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4652860>
5. ООН Огляд морського транспорту листопад 2021 р. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2021summary_ru.pdf
6. Звернення Генсека ООН на Конференції по торгівлі і розвитку ЮНКДАТ URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411172>

МОЛОДІ ЛЮДИ УКРАЇНИ: ДИНАМІЧНИЙ ПОРТРЕТ

Вецко Анастасія Іванівна

здобувачка освіти 2 курсу за ОПП «Соціальна педагогіка» факультету
психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Байдарова Ольга Олегівна

кандидатка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної
реабілітації та соціальної педагогіки

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Молодь, як особлива соціально-демографічна група, з найбільшим потенціалом, цікавить дослідників, які у різний спосіб – через вивчення їхніх соціальних потреб і проблем, ціннісних орієнтацій, громадської і політичної активності тощо – намагаються створити своєрідний портрет сучасної молодої людини. Хоча загальні уявлення про те, що хвилює молодих людей на різних вікових етапах соціалізації, є досить стійкими, кардинальні зміни самих умов соціалізації і розвитку молоді останнього десятиліття дозволяють припускати, що самі молоді люди сьогодні значно відрізняються від своїх однолітків, які брали участь у цих дослідженнях 10-15 років тому. Відтак, ми взяли собі за мету з'ясувати: як же змінився портрет молодого українця за останні три п'ятиріччя? Аби зрозуміти, у яких сферах життєдіяльності молодь відчувала найбільше труднощів та у чому вбачала свої пріоритети, ми здійснили аналіз і порівняння низки звітів соціологічних досліджень за відповідний період, доповідей та наукових публікацій з проблем формування і реалізації молодіжної політики.

Загалом українці, за даними міжнародних досліджень «Світові цінності» 1996 та 2006 рр. та «Європейські цінності» 1999 та 2008 рр., визначали значимість базових ціннісних настанов (у порядку зниження їхньої значущості) так: сім'я, друзі, робота, вільний час, релігія, політика [1]. Однак у другому десятилітті ХХІ ст. ціннісні орієнтації молоді зазнали змін. За результатами двох хвиль соціологічних досліджень «Цінності молоді» у 2016 та 2017 рр., основними пріоритетами в житті для більшості молодих людей були сімейне щастя, здоров'я та кар'єра, на третє та четверте місце у своїх вподобаннях молодь ставила можливість бути вільними і незалежними у своїх рішеннях та вчинках і мати можливість реалізувати свій талант і здібності, а також здобуття багатства [2, 3]. А у 2021 р. найважливішими для молоді України були бажання бути здоровими та добре почуватися (76%), мати матеріальний добробут (59%) та добрих і надійних друзів (46%), щасливу власну родину (41%), відчуття захищеності та впевненості у майбутньому (40%), можливості щодо особистісного розвитку та наявності цікавої і улюбленої роботи (37%), а також відчуття свободи та незалежності у власних рішеннях та діях (36%). Така зміна цінностей пов'язана із динамікою проблем молоді у різних сферах [4].

Поширення наркоманії та СНІДу у 2007 р. були серед проблем, які найбільше хвилювали українську молодь (25% та 23%). Починаючи з 2013 р., спостерігалось зростання показника поширюваності ВІЛ-інфекції та СНІДу серед молоді, значними були також показники поширення наркологічних розладів і туберкульозу. Водночас спостерігалось поступове зростання значущості дотримання здорового способу життя та зменшення показників куріння, вживання алкоголю, транквілізаторів, інших наркотиків, окрім канабісу [5]. У 2015 р. лише кожен п'ятий серед опитаних не вважав свій спосіб життя здоровим, а у 2017 р. переважна більшість (52%) молодих людей вважали себе практично здоровими, у кого практично не буває навіть нетривалих захворювань.

Загалом протягом першого десятиліття ХХІ ст. відбулося зменшення груп найбільш вразливих і зростання груп молоді з кращою самооцінкою свого матеріального становища [6], хоча безробіття та низький рівень заробітної плати також входили до списку ключових проблем молоді у 2007 р. (55% і 42%). У 2009 р. українці відчували наслідки фінансово-економічної кризи, зокрема загальне зниження рівня життя, зростання цін на житлово-комунальні послуги. Водночас, незадоволення власним становищем часто поєднувалось у молоді з пасивністю і недостатнім використанням наявних ресурсів для подолання проблем у сфері зайнятості. У 2015 р. лише 9% молодих людей активно шукали роботу. Прикметно, що близько половини безробітних молодих людей (51%) під час пошуків роботи не зверталися за послугами установ, агентств, організацій, що надають допомогу в працевлаштуванні, а 50% безробітної молоді навіть не мали резюме для надсилання роботодавцям [7, с. 6].

З числа працюючих представників української молоді у 2015 р. тільки 51% працювали за фахом і тільки 35% назвали цікавість роботи та її відповідність здібностям серед трьох найважливіших аспектів роботи (найважливішими аспектами виявились оплата праці (84%) та зручний графік роботи (37%)). Лише 15% назвали здобуття освіти (включно з самоосвітою) своїм життєвим пріоритетом. У 2017 р. 48% молодих людей в Україні не працювали за фахом або спеціальністю, здобутою в професійно-технічному або вищому навчальному закладі. Здобутий рівень освіти, на думку значної чисельності опитаних, не давав можливості для їх професійного розвитку [8, с. 13]. Тим часом, опитування у 2019 р. респондентів щодо рівня отриманої освіти показало, що більшість із них нею задоволені (70%), для переважної частини молоді (65%) вона давала можливість для професійного зростання, отримання високої заробітної плати та інше, а частка тих, для кого освіта, яку вони здобули, не була стимулом у трудовій діяльності, становила 22% [9, с. 47].

У сфері сімейних стосунків соціологи спостерігають феномен «постаріння» шлюбності й материнства, що виражається у підвищенні віку вступу до першого шлюбу й особливо – у «відкладанні» народження дітей до моменту здобуття професійної освіти, економічної незалежності [10, с. 33]. Поза тим, народження та виховання дітей для молодих українців входило у трійку життєвих пріоритетів

і у 2011, і у 2015 р. [10, с. 5]. У 2019 р. власна щаслива родина (19%) та діти (16%) у переліку найважливіших цінностей змістилися з топових позицій униз [9].

Через економічну нестабільність останніх років міграція молоді почала змінювати свій вектор із тимчасової на постійний виїзд громадян України за кордон. Пандемія COVID-19, війна та обмеження транскордонної мобільності суттєво загострили ці ризики. Посилилася тенденція перетворення частини тимчасової трудової міграції на постійну, зросли еміграційні настрої українців [11]. У 2018 р. відсоток молоді, що мав еміграційні настрої, складав 41% [12, с. 37]. У розрізі 2019-2020 рр. міграційні настрої найбільш поширені серед двох груп населення – 18-29 років (61%) та 30-39 років (52%) [13].

Найбільш яскраві зміни помітні у розвитку громадської свідомості молоді. Молодь є найяскравішим виразником вибору демократичної, ліберальної моделі розвитку суспільства. У кінці 1990-х рр. молоді українці більше прагнули свободи, ніж рівності, у 2008 р. збільшилася кількість респондентів, які вважають рівність важливішою за свободу [1, с. 241]. Повнолітні молоді українці у 2001-2010 рр. виявляли середню міру зацікавленості політикою (40%) [6]. У 2017 р. третина молоді України (32%) заявляла про відсутність інтересу до політики, однак така ж кількість молодих людей стежили за голосними подіями в політичному житті або за політичним життям України в цілому [8]. А у 2019 р. за політичним життям в країні постійно стежили вже 16% молодих людей і 37% відслідковували його головні події [9]. Частка молодих українців, які брали участь в діяльності організацій громадянського суспільства впродовж останнього року, є досить стійкою після подій Революції Гідності – 38%.

Як бачимо, сучасна українська молодь, як і молодь 15 років тому, цінує сім'ю, друзів, роботу, переймається власним матеріальним добробутом, що є передумовою незалежності. Як зазначає, Н. Дмитрук [3], молодь орієнтована на свідоме опанування, насамперед, інструментальних цінностей, які були б гарантією надбання соціально значущих термінальних цінностей (цінностей-цілей). Незадовільне матеріальне становище, виключення з ринку праці часто поєднувалось із несвідомим вибором професії, що потім не ставала основною сферою діяльності, та пасивністю у використанні можливостей для підвищення власної конкурентоспроможності. І лише в останні роки частка молоді, яка бачить у здобутій професії можливості для професійного зростання і отримання високої заробітної плати, зросла. Прикметно також, що сучасні молоді люди більшою мірою орієнтовані на здоров'язберігаючу поведінку, ніж просто уникнення суттєвих проблем зі здоров'ям. Рівень політичної участі, свідомості молоді за останні роки також помітно зріс, як і усвідомлення необхідності самостійно визначати власну долю. Водночас, загрозливою тенденцією, яка потребує реакції держави, є міграція молоді. Очевидно, ситуація повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та результати цієї війни суттєво позначаються на результатах досліджень, що відображатимуть портрет молоді людини повоєнного часу.

Список літератури:

1. Балакірева, О. М. (Ред.). (2011). *Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: монографія*. Київ: НАН України; Ін-т екон. та прогнозів.
2. Дмитрук, Н., Падалка, Г., Кіреєв С. Мостова, І., Бікла, О. & Шелепа, В. (2016). *Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді*. Київ: Центр незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА».
3. Дмитрук, Н. (2017). Між матеріалізмом і постматеріалізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 3, 57-67.
4. Міністерство молоді та спорту (2021). *Становище молоді України. Репрезентативне соціологічне дослідження*. Відновлено з: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/stanovishche-molodi-2021.pdf
5. Балакірева, О. М., Павлова, Д. М., Нгуєн, Н-М. К., Левцун, О. Г., Пивоварова, Н. П., Сакович, О. Т. & Флярковська, О. В. (2019). *Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD»*. Київ: ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ».
6. Злобіна, О. (2010). *Молодь Азербайджану, Росії та України: спільне та відмінне (2002-2010)* / Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Відновлено з: <https://dif.org.ua/article/dlya-molodi-azerbaydzhanu-rosii-i-ukraini-ne-vlastiviy-velikiy-interes-do-politiki>
7. Волосевич, І., Герасимчук, С., & Костюченко, Т. (2015). *Молодь України-2015*. Київ: ГФК ЮКРЕЙН.
8. *Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації: Щорічна доповідь Президентіві України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2016 року)* (2017). Тернопіль: ТОВ «Тернограф».
9. Боярко, І., Злуніцина, Т., Морозова, Н., Нагайчук, Н., Олефір, Є., Сидорова, О., Стороженко, О. & Хмелярчук, М. (2019). *Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік)*. Київ: Державний вищий навчальний заклад «Університет банківської справи», Міністерство молоді та спорту України.
10. Ілляш, М. М. (Ред.). (2012). *Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року)*. Київ: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України.

11. Драпушко, Р., Горінов, П., Попатенко, М. & Філик, Н. (2022). Молодіжна політика України через призму демографічних процесів: стан та тенденції. *Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики*, 1, 31-38.
12. Міністерство молоді та спорту України (2018). *Молодь України – 2018 / Результати репрезентативного соціологічного дослідження*. Київ: ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України».
13. Кушнір, Н. О. & Сюсько, О. І. (2021). Актуальні тенденції трудової міграції молоді в умовах глобалізації та їхній вплив на економіку країни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 39, 109-114. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-39-19>

APPLICATION OF NEURAL NETWORKS FOR SOLVING PROBLEMS IN ENGINEERING

Atadjanova N.

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Kharizmi

INTRODUCTION

Today we can talk about the rapid development formal theories neural networks . Developed huge quantity algorithms functioning and learning neural networks are underway work on the creation algorithms optimization their structures for the purpose raise speed , quality results , reduction time learning . neural networks technologies have found application in economics , medicine , industry , many other fields of science and technology , are capable of decide practically any tasks associated with modeling , forecasting , optimization [1] .

The lion's share of research in the field of neural network technologies falls on the tasks of mechanical engineering. In this field, there is a trend towards highly automated production modules, and this requires more and more intelligent self-adjusting and self-adjusting machines, which would be able to process a wide range of parts, assemble and adjust various devices, evaluate product quality at minimal control and assistance from the human operator [2].

The problem is that, as a rule, production processes are characterized by a huge variety of dynamically interacting parameters and are usually too complex to create adequate analytical models [3]. In addition, at the present stage of production development, there is a constant complication of tasks that need to be solved, which, firstly, taking up considerable time for the development and verification of analytical models, leads to an increase in the total time for the introduction of new technological solutions, and secondly, often turns the system under consideration into the so-called "black box", i.e., a system for which there is no analytical dependence between the input and output parameters (response) of the system.

It should also be noted that in some cases, successful analytical mathematical models from the point of view of the adequacy of the described process turn out to be untenable due to high requirements for computing power [4].

neuron-like elements, are becoming increasingly important. This approach provides great opportunities for creating models that work in real time with small errors, capable of retraining in the process of their use.

An additional impetus to the development of applied neurocomputing was given by the rapid development of microelectronics , the emergence of neurocomputers - electronic computers, the architecture of which is best suited for solving problems of building, training and using neural networks capable of implementing in hardware some elements of many algorithms for training neural networks.

1 SIMULATION AND OPTIMIZATION

Modeling of production processes in many cases is the basis for building complex systems used at various stages of the production process (automatic design systems, automatic control systems, diagnostic and quality control systems, organizational and technical systems management systems, etc.).

In the classical approach to the construction of mathematical models, depending on the type and level of complexity of the process, as a rule, a mathematical apparatus is used, based on algebraic equations, differential equations (both simple and partial derivatives), statistical modeling methods, etc. [5]. In the case of significant complexity, these methods, as mentioned above, do not always lead to the solution of the problem. This is due to the presence of a mass of intricately intertwined factors, many of which are random in nature, very complex dependencies between the input and output of the system. Under such conditions, for example, in analytical models it seems possible to take into account only a part of the process parameters, and even then with significant simplifications, while statistical models, although they give a more accurate result, become very cumbersome, inconvenient and, most importantly, very poorly suited to find optimal solutions.

neural network technologies can be a good solution . A neural network, having the ability to accumulate and subsequently represent experimental knowledge, can become a worthy alternative to a full-fledged mathematical model and be used to find optimal solutions. Of course, the "knowledge" of the neural network, as a rule, is limited to the interval on which it was trained (if the trends that the network "caught" are not preserved at other intervals), however, mathematical models for the most part have many coefficients defined only for some intervals.

An example indicative of this kind of problems is the modeling of material processing processes, in particular, cutting processes. These processes are characterized by great complexity, a fairly large number of variables and constants that are not defined for all possible processing systems. Their analytical models can be built, as a rule, only with a significant simplification [4], as a result, they are mainly evaluative in nature. Various aspects of this issue are considered in [3,4,6-11]. Here, a neural network designed to serve as a process model is trained on the basis of data from a real or numerical experiment. The resulting neural network model is further used, for example, to select the optimal parameters [12, 13], select a tool for processing material depending on some initial conditions [10], real-time process control, and other purposes. Of considerable interest is the work [11] devoted to neural network modeling of production processes with incomplete initial data. Here we consider an algorithm for training a neural network in cases where some input and/or output vectors lack some of the elements. This algorithm is further tested when modeling the cutting process.

2 FORECASTING

Because the forecasting behavior individual parameters or process as a whole based on modeling process (or only its individual parameters), then in this case from simulation inherited already mentioned flaws applications classical methods .

Prediction Based _ neural networks are by far very popular in the economy . In case mechanical engineering , using neural networks Can build models that fit the best reality , through which even without deep understanding all nuances interactions variables and constants characterizing process and also influence various factors that are often random , can be with enough high precision predict behavior individual parameters and the process as a whole .

This Maybe be useful , say, when planning production cycle , building control systems production processes , systems of diagnostics and quality control .

as _ example it is possible to carry out work on forecasting quality heat treatment of steels and alloys [14] or forecasting work _ resource metal-cutting tool [15].

3 APCS DESIGN

Unlike other mechanical engineering objects, which usually represent separate devices, an automated control system is a combination of various devices that perform some actions to control a given object. At the same time, procedures such as analysis of the stability, quality and accuracy of automated control systems, the synthesis of controllers, the construction of mathematical models of control objects and some parts of the automated control system itself, mathematical modeling, assembly and docking of individual structural units are extremely important [16].

Classical methods for constructing automated process control systems are based on the apparatus of integro-differential calculus. In this case, the automated control system is built on the basis of formalized human knowledge about the control object. Another option is the construction of control systems that use the methods of thinking inherent in a person, a special case of which are neural networks [17].

The use of neurocomputers in the construction of automated control systems is associated, first of all, with their ability to cope with the uncertainty of the course of technological processes, the possibility of creating object models with a high degree of reality identity, and the need for effective control in real time.

A neural network can be included in the ACS in the form of a neurocontroller or a neuroemulator that imitates the behavior of the control object as a whole or describes only some parameters that characterize the state of the object [18].

As examples of the successful application of neural networks in this area, one can cite works on the control of complex processes and objects under conditions of information uncertainty [19], control of electric drives [19] , a system for stabilizing cutting power with a hot-cutting saw for long products [20] , drives of a working stand rolling mill [21], machining processes [22] , robotic systems [23].

Automated control systems of this kind are able to implement almost any control functions in cases where the use of traditional controllers is ineffective due to the complexity of the control object. As a result, in most cases, this approach to increasing the efficiency of process control leads to an improvement in the quality of products, a reduction in their cost, a decrease in the number of defects, an acceleration of the production cycle, and often makes it possible to automate production modules, the automation of which is impossible or extremely difficult based on traditional approaches. .

4 DIAGNOSIS AND QUALITY CONTROL

To date , a large quantity work on the use neural networks dedicated creation diagnostic software and hardware funds , and funds automatic quality control . Such systems are Very important component production , because their presence Very desirable even with minimal level automation [2]. As in many other cases , due to the complex effect on the process masses factors , most cases do not appear possible on the basis of traditional approaches create a model that , considering interaction these factors , took into account would degree influence everyone of them for quality technological process and end product . At the same time , just a transition model from some diagnostic channel to forecasting indicator does not provide quality acceptable accuracy [24].

Works in this direction underway quite active. Thus, in [25], the neural net used for process monitoring and control high frequency quenching , in [26] it is undertaken attempt generating multipurpose models cycles technological processing materials for subsequent her use for quality control purposes , in operation [22] is described forecasting approach _ quality heat treatment of steels and alloys . In [27], neural networks are used in the system diagnostics process cutting , including state all machine elements , by diagnostic frequency estimates signal .

5 CREATION OF TECHNOLOGICAL DIRECTORIES AND INFORMATION AND ADVISORY SYSTEMS

promising task is development technological guides and advisers machine builder . Currently used _ _ reference bases in the form of a set of tabular data . On them basis using _ neural networks you can get an approximation surface possible reference values in some n - dimensional space . Such surface maybe not only contain status information _ object , but also describe its qualitative transitions .

Also useful there will be an adviser system machine builder , which , evaluating initial data , offered would possible option solutions delivered tasks . Possessing base data significant volume , such a system will able to find suitable decisions to come to Human even possessing significant experience would hardly have been possible without studying relevant literature , holding additional research , etc.

one of examples can serve as a complex of works carried out in this areas in Sumy state university at the department metal-cutting machines and tools . Here being developed neuromathematical model capable of replace reference bases used for selection _ optimal modes cutting .

6 CAD DEVELOPMENT

important and interesting direction is development using _ artificial neural networks intelligent CAD. In such systems, as a rule , complex computing , processing sick quantities information . Due to this , this kind systems require powerful funds processing geometric information and expertise . This defines direction their further development How integrated intelligent systems with the transition to the latest technologies multi-agent distributed systems intellect [16] , including using networks from neuro-like elements .

CAD tools should be developed enough good for _ user was able _ independently , without costly help programmers , build systems using _ personal knowledge and accumulated experience . [16]

Here neural network technologies may be useful in creating a set of base software models- blocks endowed with certain properties relevant some real processes or phenomena , for further their combinations in more complex systems. Moreover , the most complex Part such CAD is the environment itself interactions of such blocks Also Maybe be built on the basis neural networks .

7 INTELLIGENT TRAINERS

Many of the advantages of neural network technologies mentioned above provide a lot of opportunities for creating intelligent simulators - systems for emulating real objects and processes that can be used to acquire skills in production.

Such systems are able in real time to very “attentively” monitor the compliance of the actions performed by the user with established standards, report errors and flaws, and, if there is an appropriate knowledge base, advise the student and conduct his certification. This can in many cases significantly reduce the cost of training while increasing both the quality and speed of training. In addition, it seems possible to simulate various critical situations, in which behavioral learning is usually reduced to theoretical knowledge only.

One of the options for using neural networks is their use in universal systems that could accumulate the skills and knowledge of an experienced human operator for their subsequent use in modeling processes, building CAD, automated control systems or transferring them to another person through intelligent simulators.

Thus, in one system it is possible to accumulate the experience of individuals, working groups, structural divisions, entire enterprises and industries.

CONCLUSION

As the review of the existing works in the area under consideration showed, most of them are devoted to modeling, optimization and forecasting of production processes, a fairly large number - to the construction of automated control systems, CAD systems, diagnostics and quality control systems. At the same time, such areas as the development of intelligent simulators using neural networks, technological guides, information and advice systems, experience accumulation systems remain insufficiently studied. However, the use of neural networks in these areas is no less promising.

Neural networks provide a universal way to solve many non-standard problems, are able to catch complex nonlinear dependencies, improve themselves, learning in the process of use. The use of systems built on their basis is efficient, relatively simple and cheap. Therefore, it is not surprising that the growing interest in this technology has led to a significant expansion of the scope of its use, the emergence of many different approaches, learning algorithms, software products, and applications.

As for mechanical engineering, the use of this technology in such a science-intensive and multifaceted field provides great opportunities for finding effective solutions to a

wide variety of problems, many of which have not previously been solved with satisfactory accuracy. The most important and common of them have been described in this article. At the same time, the further development of "intelligent" production raises more and more questions, the answer to which can be found by specialists in the field of neural network technologies.

Bibliography

1. JK Saydazimov, Iskandarova SN. "SHIFOXONAGA TEGISHLI DORIXONALAR SOTUV KO'RSATKICHLARINI RAQAMLI TAHLIL QILISH." (2023).
2. Касимов, М. М., and Ж. К. Сайдазимов. "ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.10 (2022): 111-114.
3. Iskandarova, S. N., and J. K. Saydazimov. "IMPROVING THE VISUAL DIAGNOSIS OF DISEASES USING HYBRID NEURAL NETWORKS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.05 (2022): 20-25.
4. Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov "Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets" // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT).1-3pp.
URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>
DOI - 10.1109/ICISCT52966.2021.9670177
5. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.
URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>
DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>
6. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.
URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276
DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>
7. Iskandarova Sayyora Nurmatovna "To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script" // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.
URL: bibliotekanauki.pl/articles/1076553
8. Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic//Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837
URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076
9. Iskandarova, S. N., & Begimkulova, P. EFFICIENCY OF USING CNN+ LSTM+ FUZZY CTC HYBRID NEURON MODEL TO RECOGNIZE ARABIC TEXT FROM IMAGE. In *The VII International Scientific and Practical Conference*

«*Science, trends and perspectives of development*», February 21–23, Budapest, Hungary. 292 p. (p. 248).

10. Iskandarova, S. N., & Makhamova, D. A. ALGORITHMS FOR INTERPRETING WORD VECTORS. In *The VI International Scientific and Practical Conference «Tendencies of development science and practice»*, February 14–16, Boston, USA. 372 p. (p. 333).
11. Nurmatovna, I. S., & Karimovich, S. Z. RECOGNITION OF PNEUMONIA IN MSCT IMAGES USING NEURAL NETWORKS: A NEW STEP IN MEDICAL DIAGNOSTICS. In *The IX International Scientific and Practical Conference «Analysis of the problems of science and modern education»*, March 06–08, Prague, Czech Republic. 256 p. (p. 207).
12. Iskandarova, S. N., & Begimkulova, P. (2017). TASKS OF ASSESSMENT OF DIFFICULT OBJECTS. *Теория и практика современной науки*, (7), 228-230.
13. Искандарова, С. Н., & Бегимкулова, П. (2017). ЗАДАЧИ ОБЪЕКТА ПРЕДНАЗНАЧЕННОГО ДЛЯ СОЗДАНИЯ БАЗЫ ДАННЫХ. *Теория и практика современной науки*, (7), 230-234.
14. Искандарова, С. Н., & Хурсандова, Р. (2017). АЛГОРИТМ И ПРОГРАММА РАСПОЗНАВАНИЯ РУКОПИСЕЙ НА ОСНОВЕ НЕЙРОННОЙ МОДЕЛИ. *Теория и практика современной науки*, (7), 234-239.
15. Nurmatovna, I. S. (2020). CREATION OF ARAB GRAPHIC WRITINGS RECOGNITION PROGRAM. *EDITOR COORDINATOR*, 1389.
16. Nurmatovna, I. S. (2020). SEGMENTATION FOR ARABIC TEXT. *EDITOR COORDINATOR*, 1397.
17. Nurmatovna, I. S. (2020). CREATION OF ARAB GRAPHIC WRITINGS RECOGNITION PROGRAM. *EDITOR COORDINATOR*, 1389.
18. Xudayarovich, T. S., & Nurmatovna, I. S. (2021, March). CLASSIFICATION OF COVID-19 FOR NEURAL NETWORK. In *The VII International Science Conference «Modern science and practice»*, March 26–27, 2021, Boston, USA. 171 p. (p. 142).
19. Iskandarova, S. N. (2022). DEFINITION AND PRIMARY IMAGE ANALYSIS WITH NEURAL NETWORKS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 583-588.
20. Iskandarova, F. N., & Iskandarova, S. N. (2022). ARITHMETIC OPERATIONS ON Z-NUMBERS DESCRIBED BY PAIR OF TRAPEZOIDAL MEMBERSHIP FUNCTIONS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(5), 270-275.
21. Iskandarova, S., & Kuchkarov, Z. (2023). RECOGNITION OF UZBEK HANDWRITTEN TEXTS BY SELECTION OF ACTIVATION FUNCTIONS FOR CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORK. *Science and innovation*, 2(A2), 16-21.
22. Iskandarova, S., & Maxkamova, D. (2023). DIAGNOSIS OF KIDNEY MRI IMAGES USING DEEP LEARNING. *Science and innovation*, 2(A3), 13-17.
23. Iskanderova, S. N., & Parizod, B. (2023). DISTRIBUTION OF WORD STEMS FOR OLD UZBEK WRITING. *Science and Innovation*, 2(2), 115-118.

SOME OPTIMIZATION ALGORITHMS IN LEARNING METHODS

Atadjanova N.

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Kharizmi

Success in the development of neural networks is not least due to the deep biological foundations laid down in many architectures. Some features of biological evolution, at the level of the mechanism of coding and inheritance in DNA, formed the basis of the so-called *genetic algorithms* proposed in the early 1970s and have been intensively developed recently.

An arbitrary *object* or system (in biology - an organism) can be described by a set of features or traits that are encoded by a chain of symbols or bits and make up the object's *genotype*. Several objects form a *population* characterized by a set of chains of each of the objects, the totality of which determines *the gene pool* of the population.

Different objects can have, generally speaking, different sets of features. A wide variety of traits and populations are spoken of as a rich gene pool. During the evolution of a population, new objects appear in it, inheriting certain features from their ancestors. At the same time, the size of the population as a whole changes little, which is ensured by the competitive *selection* of objects. In the selection process, a directed search is made for such features or their combinations (codons and genes) that are valuable in the sense of some given *target function*, for example, the level of adaptation of an object to the conditions of existence. Therefore, evolutionary algorithms are also called *genetic search methods*.

001110101100001001 <i>000110100001101001</i>	a) Initial genetic chains
0011101 01100001001 <i>00001101001</i> <i>0001101</i>	b) Random formation of an area for subsequent crossing
0011101 <i>00001101001</i> 01100001001 <i>0001101</i>	c) Sharing code snippets
0011101 <i>00001101001</i> <i>0001101</i> 01100001001	d) Chains after crossing

Fig 1. The process of crossing two genetic chains.

The processing of information by a genetic algorithm uses two main mechanisms for selecting useful traits, borrowed from modern ideas about natural selection: *mutations* in a single chain and *crossing over* (crossing over) between two chains. Let us consider these mechanisms in more detail (Fig. 1).

On fig. 1 shows the successive stages of information exchange between two chains during crossing. The resulting new chains (or one of them) can be further included in the population if the set of features they specify gives the best value of the objective function. Otherwise, they will be weeded out, and their ancestors will remain in the population. Mutation in the genetic chain has a point character: at some random point in the chain, one of the codes is replaced by another (zero - one, and one - zero).

From the point of view of artificial information processing systems, genetic search is a specific method for finding a solution to an optimization problem. At the same time, such an iterative search is adaptable to the features of the objective function: the chains that are born in the process of crossing test ever wider areas of the feature space and are mainly located in the optimum area. Relatively rare mutations prevent the degeneration of the gene pool, which is equivalent to a rare but never-ending search for the optimum in all other areas of the feature space.

The genetic algorithm can be applied to train a neural network. In this case, the state of the network is encoded by the chain - the set of all weight coefficients. The code can be arranged as follows. The first eight elements of the chain correspond to the 8-bit representation of the first element of the weight matrix, the next eight to the second, and so on. The target function is the total learning error. The population of neural networks evolves to a trained state, while in the process of selection, chains that encode neural networks with small errors survive.

The genetic algorithm is an example of a problem that allows a high degree of parallelism when modeling on modern vector computers. The simplicity of the performed operations also opens up broad prospects for the development of specialized *genetic processors* .

Fuzzy logic systems. Fuzzy logic (fuzzy logic) is a generalization of the usual Boolean logic that operates on binary numbers that correspond to the concepts of *true* and *false* . In fuzzy logic, these concepts are generalized to all states intermediate between true and false. In accordance with this, fuzzy logic operates with numbers from the interval [0,1], which reflect the degree of truth of the statement. For the first time, the theory of fuzzy sets was formulated by a professor at the University of California, Zadeh.

Fuzzy logic is based on many practical needs of applied sciences, operating with incompletely reliable and contradictory information. These include the theory of management and decision-making based on incomplete information, systems ecology, dealing with risk assessments from the technogenic impact of industrial production and the consequences of accidents, macroeconomics, and others.

The transition from a binary representation of numbers to an interval one requires the generalization of logical operations to the corresponding operations with fuzzy numbers. At the same time, generalized operations must be transferred to classical ones if the operands have the values 0 or 1.

Consider an example of such a generalization. Let there be fuzzy numbers a and b . The sum of two fuzzy numbers is the fuzzy number that matches the maximum operand: $c = a + b = \max(a, b)$. The product of two fuzzy numbers is a fuzzy number equal to the minimum operand: $c = a * b = \min(a, b)$. In accordance with the introduced definitions, the set of fuzzy numbers is closed with respect to these operations.

Below we will focus on the formulation of neural network models in the language of fuzzy logic. In the Hopfield model with training the network according to the Hebb rule, all calculations are based on the operations of addition and multiplication. If we describe the values of weights and activity of neurons with fuzzy numbers, then the Hebb rule can be formulated in the language of fuzzy operations. The contribution to the matrix of connections from the image $\xi^{(k)}$ takes the form:

$$W_{ij}^{(k)} = \min\{\xi_i^{(k)}, \xi_j^{(k)}\}$$

The complete matrix of connections is obtained by fuzzy summation of individual contributions:

$$W_{ij} = \max_k\{W_{ij}^{(k)}\} = \max_k\{\min\{\xi_i^{(k)}, \xi_j^{(k)}\}\}$$

The calculation of the activity of neurons is performed using the scalar product:

$$S_i(t+1) = \max_j\{\min\{S_j(t), W_{ij}\}\}$$

The Hopfield neural network presented in fuzzy arithmetic is very convenient for modeling using conventional shadow optics. Operands can be represented by rectangular holes whose areas are proportional to the magnitudes of the numbers.

To multiply the numbers, the holes should be superimposed on each other, while the light transmission will be limited by *the minimum* hole, which gives the required product. When adding, two parallel beams of light should be focused on one plane, each of which is passed independently through one of the holes. The resulting light spot will correspond to *the maximum* aperture.

It should be noted that the optical implementation of the Hopfield neural network with the fuzzy Hebb rule naturally has a high computational speed and a high level of parallelism.

Cellular automata and neural networks. A cellular automaton is a network of elements that change their state at discrete times depending on the state of the element itself and its nearest neighbors at the previous time.

Different cellular automata can exhibit very diverse behavior, which can be adapted for information processing purposes by choosing (a) the law of element state change and (b) a specific definition of the concept of "nearest neighbors". An attentive reader will easily notice that, for example, the Hopfield neural network can be considered as a cellular automaton, the elements of which are formal neurons. The threshold transformation of the weighted sum of neuron inputs is used as the law of changing the state of the neuro-automaton, and the nearest neighbors of each element are *all* other elements of the automaton.

In the world of cellular automata, there is a classification according to which all automata are divided into four classes, depending on the type of dynamics of changing states. Automata *of the first* class, after a finite time, reach a homogeneous state in which the values of all elements are the same and do not change with time. The *second*

class of automata includes systems that lead to localized structures of stationary or time-periodic states of elements. *The third class* consists of “wandering” automata, which, over time, visit *all possible* states of elements in an arbitrary (non-periodic) way, without stopping in any of them. And, finally, the fourth class consists of “strange” automata, the nature of the dynamics of which depends on the characteristics of the initial state of the elements. Some initial states lead to a uniform degeneration of the automaton, others - to the emergence of a cyclic sequence of states, and others - to continuously changing (both "according to the system" and without a visible system) patterns of element activity.

The fourth type of automata includes the famous game "Life" by J. Conway . Each element (organism) of the "Life" colony can be in a state of rest or activity. Four of its neighbors on a square grid are declared nearest to a given element. A resting element can be revived to activity if it has exactly three active neighbors next to it. An active element retains "liveness" with two active neighbors. If there are more than two neighbors, then the element dies from crowding, and if there are fewer than two, then death comes from boredom. Although the observation of the complex evolution of the initial state of "Life" can provide some food for mental research activity, in general, this automaton remains nothing more than a mathematical curiosity.

There are, however, more serious applications of cellular automata. Among them, first of all, it is necessary to single out automata that implement discrete difference schemes for solving various problems.

mathematical physics. For these purposes, automata of the second kind are used.

The activity of a population of automaton elements can also describe such complex phenomena as the growth of crystals from embryonic states, diffusion and migration of a liquid in an inhomogeneous porous medium, features of the emergence and development of turbulence in liquid and gas flows, impulse propagation in the nervous system, and tumor growth in biological tissue. , the development of forest fires and other phenomena. The description of various applications of cellular automata deserves special attention.

Bibliography

1. JK Saydazimov, Iskandarova SN. "SHIFOXONAGA TEGISHLI DORIXONALAR SOTUV KO'RSATKICHLARINI RAQAMLI TAHLIL QILISH." (2023).
2. Касимов, М. М., and Ж. К. Сайдазимов. "ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.10 (2022): 111-114.
3. Iskandarova, S. N., and J. K. Saydazimov. "IMPROVING THE VISUAL DIAGNOSIS OF DISEASES USING HYBRID NEURAL NETWORKS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.05 (2022): 20-25.

4. Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov “Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets” // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT).1-3pp.
URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>
DOI - 10.1109/ICISCT52966.2021.9670177
5. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova “FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING” // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.
URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>
DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>
6. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova “Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts” // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.
URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276
DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>
7. Iskandarova Sayyora Nurmamatovna “To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script” // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.
URL: bibliotekanauki.pl/articles/1076553
8. Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic//Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837
URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076
9. Iskandarova, S. N., & Begimkulova, P. EFFICIENCY OF USING CNN+ LSTM+ FUZZY CTC HYBRID NEURON MODEL TO RECOGNIZE ARABIC TEXT FROM IMAGE. In *The VII International Scientific and Practical Conference «Science, trends and perspectives of development», February 21–23, Budapest, Hungary. 292 p.* (p. 248).
10. Iskandarova, S. N., & Makhamova, D. A. ALGORITHMS FOR INTERPRETING WORD VECTORS. In *The VI International Scientific and Practical Conference «Tendencies of development science and practice», February 14–16, Boston, USA. 372 p.* (p. 333).
11. Nurmamatovna, I. S., & Karimovich, S. Z. RECOGNITION OF PNEUMONIA IN MSCT IMAGES USING NEURAL NETWORKS: A NEW STEP IN MEDICAL DIAGNOSTICS. In *The IX International Scientific and Practical Conference «Analysis of the problems of science and modern education», March 06–08, Prague, Czech Republic. 256 p.* (p. 207).
12. Iskandarova, S. N., & Begimkulova, P. (2017). TASKS OF ASSESSMENT OF DIFFICULT OBJECTS. *Теория и практика современной науки*, (7), 228-230.
13. Искандарова, С. Н., & Бегимкулова, П. (2017). ЗАДАЧИ ОБЪЕКТА ПРЕДНАЗНАЧЕННОГО ДЛЯ СОЗДАНИЯ БАЗЫ ДАННЫХ. *Теория и практика современной науки*, (7), 230-234.

14. Искандарова, С. Н., & Хурсандова, Р. (2017). АЛГОРИТМ И ПРОГРАММА РАСПОЗНАВАНИЯ РУКОПИСЕЙ НА ОСНОВЕ НЕЙРОННОЙ МОДЕЛИ. *Теория и практика современной науки*, (7), 234-239.
15. Nurmamatovna, I. S. (2020). CREATION OF ARAB GRAPHIC WRITINGS RECOGNITION PROGRAM. *EDITOR COORDINATOR*, 1389.
16. Nurmamatovna, I. S. (2020). SEGMENTATION FOR ARABIC TEXT. *EDITOR COORDINATOR*, 1397.
17. Nurmamatovna, I. S. (2020). CREATION OF ARAB GRAPHIC WRITINGS RECOGNITION PROGRAM. *EDITOR COORDINATOR*, 1389.
18. Xudayarovich, T. S., & Nurmamatovna, I. S. (2021, March). CLASSIFICATION OF COVID-19 FOR NEURAL NETWORK. In *The VII International Science Conference «Modern science and practice», March 26–27, 2021, Boston, USA. 171 p.* (p. 142).
19. Iskandarova, S. N. (2022). DEFINITION AND PRIMARY IMAGE ANALYSIS WITH NEURAL NETWORKS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 583-588.
20. Iskandarova, F. N., & Iskandarova, S. N. (2022). ARITHMETIC OPERATIONS ON Z-NUMBERS DESCRIBED BY PAIR OF TRAPEZOIDAL MEMBERSHIP FUNCTIONS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(5), 270-275.
21. Iskandarova, S., & Kuchkarov, Z. (2023). RECOGNITION OF UZBEK HANDWRITTEN TEXTS BY SELECTION OF ACTIVATION FUNCTIONS FOR CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORK. *Science and innovation*, 2(A2), 16-21.
22. Iskandarova, S., & Maxkamova, D. (2023). DIAGNOSIS OF KIDNEY MRI IMAGES USING DEEP LEARNING. *Science and innovation*, 2(A3), 13-17.
23. Iskanderova, S. N., & Parizod, B. (2023). DISTRIBUTION OF WORD STEMS FOR OLD UZBEK WRITING. *Science and Innovation*, 2(2), 115-118.

METHODOLOGICAL BASIS OF DECISION-MAKING PROCESSES

Baibekova Amina,
2nd Year Master Student,
International Information Technologies University

Kolesnikova Kateryna
Doctor of technical science., Professor
International Information Technologies University

The modern stage in the development of information technology tools and systems is characterized by transition to the creation and implementation of information systems of various scales and purposes. At the stage of development of these systems, complex scientific and technical tasks must be solved complex scientific and technical problems: reengineering and optimization of business processes; selection of rational architecture of information system; optimization of requests and topology of computer network, etc. The basis of the toolkit for solving the above stated problems consists of the methods of

of the theory of decision making. This academic discipline includes ways and procedures for formalizing the decision-making process, which is understood as a certain type of human activity focused on establishing the best course of action. A choice of methods that are used depends significantly on the class of analyzed problems, which are divided into structured and weakly structured. To describe structured problems or to characterize them, objective models are used, which make it possible to find quantitative between the parameters of the environment, the system under study and performance criteria. Given that when creating, implementing and operating information systems integrators, in most cases, analyze structured problems, the main attention in the proposed tutorial was paid to the tasks involving the use of objective models of decision-making. Methods and models of investigation of weakly structured problems are discussed in detail in the textbook "Theory and Methods of Decision-Making and the Chronicle of Events in the Magic Countries" (M: Logos, 2000), whose author is the famous scientist in this field academician RAS O.I. Larichev.

The proposed article considers deterministic, probabilistic and game models of decision-making, as well as procedures for decision-making under conditions of complete uncertainty.

A distinctive feature of the decision-making models included in the work is that they involve analysis of a finite set of alternative solutions. Significant growth in the number of alternatives with increasing dimensionality of the problem predetermines the need for extensive use of such methods as branches and bounds, dynamic programming, selection from active schedules, solving rules, schedule generators, providing a significant acceleration in finding the best solution variant.

The article is intended for students of the specialty "Applied Informatics (by fields)", and also recommended for students, Automated Systems of Information Processing and Control; Computing Machines, Complexes, Systems and Networks; Information Systems and Technologies. The material presented in the manual can be used when studying the disciplines "Operations Research", "Optimization Methods", "Organization Management", "Corporate Information Systems", as well as graduate students and ungraduated students. The results of optimization of topology of local area networks, models for choosing optimal composition of application program packages for information systems, algorithms for evaluating reactivity of terminal complexes in the presence of resource locks presented in the work will certainly be of interest to specialists engaged in designing and operating modern information processing systems for various subject applications.

Decision Making Theory (DMT) is a set of methods and models designed to justify decisions made at the stages of analysis, development and operation of complex systems of different nature: informational, technical, ` production, organizational and economic, etc. A distinctive feature of the methods used to formalize a certain type of human activity, focused on establishing the best course of action. The choice of methods depends on the class of analyzed problems, among which are structured and weakly structured. Given the nature of the tasks solved by analysts, designers and consultants in the process of creating the above subject-oriented systems, the manual mainly deals with objective models, necessary for the study of structured problems and allowing to find quantitative relationships between the parameters of the external environment, the system under study and the performance criteria.

It is essential for information systems professionals to be able to optimize applications based on the allocation and engineering of business processes, as well as to determine the optimal parameters of information processing systems of various scales and purposes. The tasks of optimizing applications for organizational and economic systems include such things as; planning for the product line; production planning; planning and management of logistics; personnel management; equipment planning; planning management and financial accounting; inventory management, etc. Decision-making theory methods are also applied to quantitative analysis of processes in urban service systems, healthcare, education, transport, energy, real economy sector, etc.

Besides, at the stage of information processing system design the following problems should be solved by system integrators: optimization of computing system topology; optimal database distribution by nodes of distributed information system and types of data storage devices; selection of effective ways of organization of computing process, etc. effective ways to organize the computational process, etc. To study the discipline "Decision Theory" you need knowledge in the field of linear algebra, discrete mathematics, probability theory and mathematical statistics.

Considering that the formulation of problems, as well as the methods used to solve them, depends significantly on the degree of uncertainty of the parameters of the analyzed system and the state of the external environment, the generally accepted classification of DMT problems is shown in the Figure 1 below:

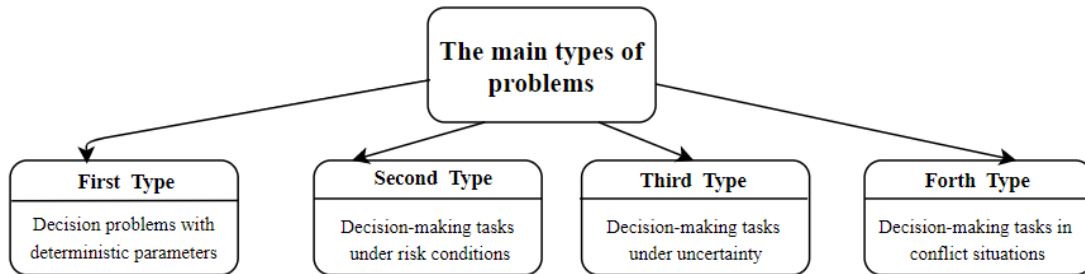

Figure 1. The main types of problems.

Problems of the first type are characterized by the fact that all parameters for the system under analysis and the external environment are deterministic, and the solutions sought are continuous or discrete. Most often only problems with discrete values of variables are considered, the most known and widespread of which are: the traveling salesman's problem; the the minimum graph coverage problem; the minimum assignment problem. In particular, the problem of selecting the composition of replicable software packages corresponding to the users' requirements to system's functionality reduces to the task of minimal graph coverage, and the task of topology design of local area network (LAN) of ring structure of the Token Ring- to the well-known problem of the traveling salesman.

To solve these problems, algorithms of Homori, branches and bounds, dynamic programming, heuristic algorithms, random search methods, etc. are used. Recently, annealing algorithms, genetic algorithms, and neural networks have been used.

One of the well-known problems is the traveling salesman's problem, which on the conceptual level is formulated as follows: a set of cities is given $A_1, \dots, A_i, \dots, A_n$ and a matrix of distances between cities is defined $C = c_{ij}, \dots$, where c_{ij} , is the distance between A_i and A_j cities, $i = \overline{1, n}$; $j = \overline{1, n}$.

The salesman is in the city A_1 , it is necessary to find such a closed route, linking all the cities, which would have minimal length.

The problem of optimization of the LAN topology is that a set of of personal computers (PCs) located in different buildings of the university. It is necessary to determine such sequence of their connection, in which the length of communication links would be minimal. In particular, the solution of this problem for SRSTU (NPI) in comparison with traditional heuristic methods gives a gain in the communications length of 1500m, which at the cost of one meter of communications, equal to about one euro. Another important problem is the problem of scheduling the training sessions, the resources are: classrooms; teachers; student groups; laboratory equipment. The minimum unit for a student group is a quarter group. This organizational unit is used when scheduling laboratory classes. The input data are a syllabus and a list of selected

methodological constraints: no "windows" for students in the schedule; impossibility of placing two lectures in a row on the same subject for the same student group, etc. General number of methodological restrictions for university schedules ranges from fifteen to twenty. Criteria that may be used include:

- uniformity of study load for students during the scheduling interval;
- minimization of student group transitions between buildings;
- minimization of the number of classrooms needed to implement the voluminous indicators of the curriculum.

The second type of problems refers to problems of decision-making in conditions of and is characterized by the fact that for a number of parameters the exact values are unknown, and the ranges of their variations are defined, and on each of the ranges the densities of distribution of random values. It is necessary to choose such a solution, which for the given probability distributions provides the extremum of an efficiency index. As an efficiency index we choose either mean value or combination of mean value and variance. The best-known problems of the second type are the problems of inventory control, The most known problems of the second type are the problems of inventory control, management of Markovian processes, analysis and synthesis of mass service systems, etc. In particular, a task of optimization of topology of university LAN may be considered as a probabilistic task, where possible places of installation of workstations are used as uncertain parameters. The need for placement of workstations in time and places of their mutual location are represented in the form of discrete Markov chains. Then it is necessary to determine such a topology of the LAN, so that on average over the period of network development would provide a minimum cost for the organization of communication connections.

The third type of problems is characterized by the fact that for each of the parameters set possible discrete values and for them defined values of the performance indicator, corresponding to each of the alternatives i.e. the original problem is represented in the form of table, in which rows correspond to alternative solutions, and columns - to discrete parameter values in table 1.

Table 1.
Decision-making matrix

Alternative solution options	Discrete values of the parameter					
	α_1	α_2	...	α_j	...	α_m
E_1	α_{11}	α_{12}	...	α_{1j}	...	α_{m1}
E_i	α_{i1}	α_{i2}	...	α_{ij}	...	α_{im}
E_n	α_{n1}	α_{n2}	...	α_{nj}	...	α_{nm}

It should be noted that in problems of this type there is no information about the probability distribution for the parameter values. As an example, we can consider the problem of the development of the university LAN. Alternative solutions are a different number of servers, which can be included in the computer network

$E = \{E_1, \dots, E_j, \dots, E_n\}$, and the number of workstations

$a = \{a_1, \dots, a_i, \dots, a_n\}$. Then the performance indicator is the value of network performance for different number of servers at fixed values of the number of workstations. Further development of problems of the third type involves the use of multi-step decision-making procedures based on the sequential selection of

alternatives. The interconnection of decisions made at different stages is represented in the form of a decision tree.

The fourth type of problems is characterized by the fact that a system analyst makes decisions in a competitive environment of conflicting parties. A game model is used as a scheme of decision-making. It should be noted that the above types of problems can be both single-criteria and multi-criteria. In multi-criteria problems the analyst in selecting an alternative seeks to improve the values of two or more indicators.

References:

1. Katarzyna Koziół-Nadolna, Karolina Beyer, Determinants of the decision-making process in organizations.
(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050921017439/pdf?md5=cb0f67c7f2895c267602c026019549ec&pid=1-s2.0-S1877050921017439-main.pdf>)
2. Abubakar Mohammed Abubakara, Hamzah Elrehailb, Maher Ahmad Alatailatc, Knowledge management, decision-making style and organizational performance
(<https://filinja.com/wp-content/uploads/2019/06/960912712f.pdf>)
3. Jennifer Murray, Mary E. Thomson, Glasgow Caledonian University Applying decision making theory to clinical judgements in violence risk assessment 54 (2007). doi:10.1145/1219092.1219093.
(https://researchonline.gcu.ac.uk/ws/portalfiles/portal/52370846/Murray_J._Thomson_M.E._2010_Applying_decision_making_theory_to_clinical_judgements_in_violence_risk_assessment.pdf)
4. Basu, A. K. (1973) "A Theory of Decision-Making," The Journal of Sociology & Social Welfare: Vol. 1: Iss. 1, Article 18.
(<https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol1/iss1/18>)

THEORETICAL ASPECTS AND CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF ONLINE GAMES

Huk Mariia

student

Lviv Polytechnic National University

Melnyk Nataliia

Ph.D., Associate Professor

Lviv Polytechnic National University

An online game is a type of video game that operates using the Internet or another computer network to allow players to interact in real time or asynchronously [1].

Creating a quality game that provides the most engaging experience for the player is a complex task that involves customizing many aspects, including gameplay, rules, and game structure. This in-depth design is called game design.

Online games cover many video game genres: first-person shooters, strategies, role-playing games, quizzes, board games, etc. The main characteristic that unites all online games is player interaction. It allows people even from different countries to communicate, cooperate, or compete.

There are many factors that make online games popular, but the following can be distinguished [2]:

- Satisfaction and psychological needs: online games provide an opportunity to feel competent, autonomous, and involved. According to self-determination theory [3], these elements are important for psychological well-being and intrinsic motivation;
- Sense of reward: online games often have specific goals, challenges that players need to pass to get a reward or measure their progress. In this way, players see their own achievements and feel successful, which is a powerful motivation for continuing to play and improving their skills;
- Social connection: Many online games facilitate social interaction between players - not only through direct communication and cooperation, but also during competition. These social connections can help players feel more connected to each other by simulating a sense of belonging and camaraderie;
- escape from reality and immersion: online games provide players with the opportunity to escape from the stress and trials of real life by immersing themselves in an alternative reality. Players get the rest they need while also gaining experience in a safe environment.

Therefore, when creating an online game, a game designer should definitely think about the interaction aspect, as it will become not only a key mechanic but also a motivation for people to play.

The duration of player engagement in the gameplay directly affects the success of the game and, as a result, the global development of gaming: the more high-quality and innovative games, the more the industry improves. Rapid development in a competitive environment can be observed on the example of many large companies. Apple and Samsung are two giant companies in the smartphone market, each of which strives to develop a more attractive product for the user than the other [4]. Through their competition, Apple and Samsung not only develop each other, but also help less influential companies (such as Xiaomi) as they try to emulate the patterns of successful products [5]. Thus, the competitive environment encourages gaming companies to develop and implement better projects.

In recent years, we can observe a trend of significant growth in the multiplayer games industry. According to statistics [6], from 2017 to 2022, the global revenue of the video game market grew from 91.18 to 196.92 billion US dollars. It is expected that the global video game market revenue will reach USD 258 billion in 2027. The share of online gaming in revenues grew from 13.85 to 23.56 billion USD, and in 2027 it will reach 32.98 billion USD (Fig. 1).

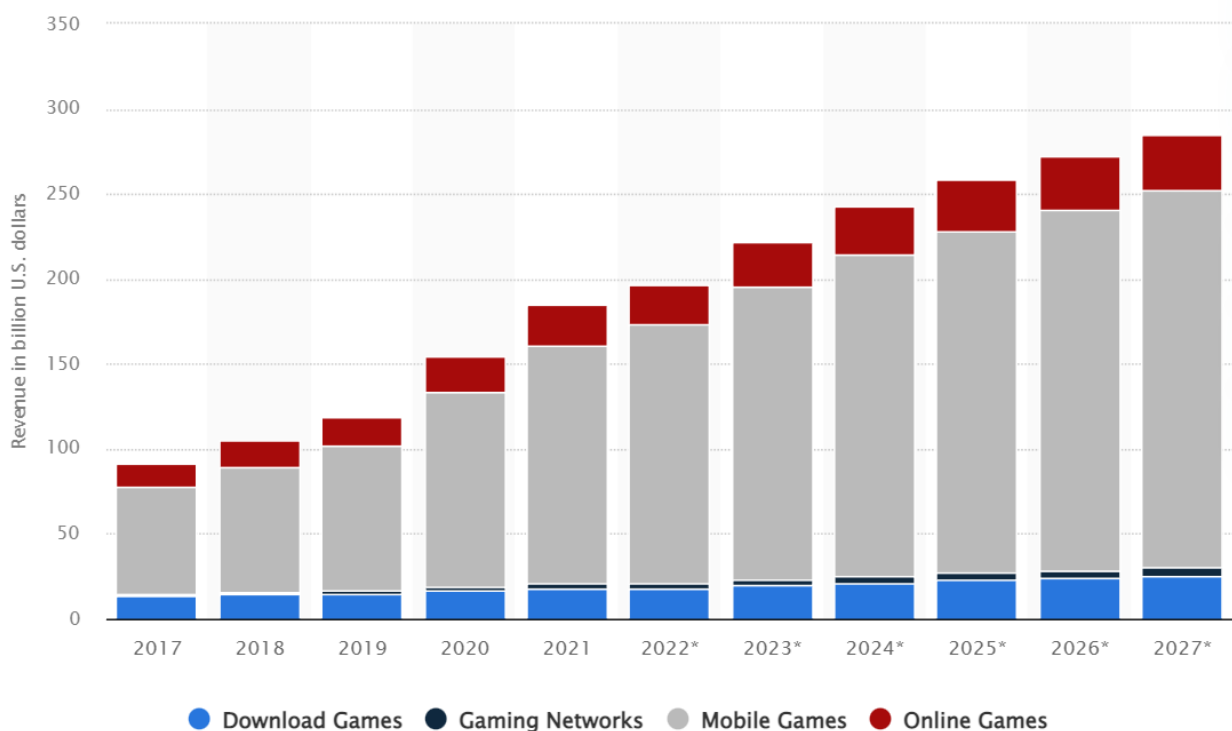

Figure 1. Global video game revenues from 2017 to 2027, by segment.

Every year, the number of online gamers increases as hardware and software are constantly evolving, and thus high-quality games become available to a larger audience. The following categories can be mentioned that have gained wide popularity:

- Mobile gaming: thanks to the widespread availability of tablets and smartphones, mobile gaming has become the dominant platform for online gaming. The share of mobile gaming capital reaches about 77.29% of the industry's capital (see Figure 1). A popular example of a mobile game is "Pokemon Go", which integrates augmented reality with animated creatures based on physical location [7];

- Esports: very popular among young people, as competitions, tournaments, and other esports events attract tens of millions of viewers, increasing advertising and sponsorship revenue. Popular esports games: "Dota 2", "League of Legends", "Counter-Strike: Global Offensive" [8];
- social games: online games are becoming more social, for example, in games such as Fortnite and Among Us, players are encouraged to interact with each other, because otherwise they will not win. Working toward a common goal awakens a sense of community involvement [9];
- virtual reality (VR) and augmented reality (AR): advances in VR and AR technologies provide completely new and incredibly realistic experiences for players. These are relatively new industries, but they are developing quite rapidly and have already achieved considerable success [10]. The VRChat game allows you to create your own character, explore the virtual world, and interact with other players in virtual reality;
- quizzes: such platforms have gained popularity because they combine educational and entertainment components [11]. For example, such systems as Kahoo!, Quizizz, Duolingo, and Jeopardy are used in educational institutions to consolidate knowledge in an active environment.

Thus, online games are very diverse, and their quality is growing every year. They attract billions of people due to their colorfulness, accessibility, and competent game design that makes players feel involved.

References:

1. Prensky, M. (2007). *Digital Game-Based Learning*. St. Paul, MN: Paragon House.
2. McGonigal, J. (2011). *Reality Is Broken: Why Games Make Us Better and How They Can Change the World*. Penguin Press.
3. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. Guilford Press.
4. Dedrick, J., Kraemer, K. L., & Linden, G. (2013). "Who Profits from Innovation in Global Value Chains? A Study of the iPod and Notebook PCs."
5. Chatterjee, S., & Sharma, P. (2017). The Rise of Chinese Smartphone Brands: Innovation, Imitation, and Brand Cult. *Journal of Information Technology Case and Application Research*, 19(1), 3-14.
6. Video games revenue in the world forecast [Electronic resource]. Statista. Retrieved from <https://www.statista.com/forecasts/456595/video-games-revenue-in-the-world-forecast>
7. Hjorth, L., & Richardson, I. (2017). Pokémon GO: Mobile Media Play, Place-making, and the Digital Wayfarer. *Mobile Media & Communication*, 5(1), 3-14.
8. Hamari, J., & Sjöblom, M. (2017). What is eSports and why do people watch it? *Internet research*, 27(2), 211-232.

9. Volda, A., Carpendale, S., & Greenberg, S. (2010). Console gaming across generations: Exploring intergenerational interactions in collocated console gaming. *Universal Access in the Information Society*, 9(4), 311-326.
10. Cummings, J. J., & Bailenson, J. N. (2016). How Immersive is Enough? A Meta-Analysis of the Effect of Immersive Technology on User Presence. *Media Psychology*, 19(2), 272-309.
11. Wang, A. I. (2015). The wear out effect of a game-based student response system. *Computers & Education*, 82, 217-227.

DEVELOPMENT OF AN ANDROID APPLICATION FOR SCHEDULING AFFAIRS

Spiritseva Olga,

Cand. of Tech. Sciences (PhD), Senior Lecturer of Computer Systems Department,
Oles Honchar Dnipro National University

Kuznetsov Kirill,

Student of Computer Systems Department,
Oles Honchar Dnipro National University

The relevance of the development. People carry smartphones with them everywhere, and sometimes there are situations where you need to quickly write down information, and this is where notes come in handy. They write down everything there such as ideas, thoughts, money expenses, their actions during the day (timing), tasks that need to be done, etc.

Purpose of the development. Develop an easy and at the same time functional Android application for writing down the information in Java. Most of such projects weigh a lot, have an inconvenient interface, lack functionality or are generally paid applications. Also, the creation of a mobile application can interest an employer who wants to take a developer to his company, buy the application for further improvement and introduction of already paid functionality.

Java is the official Android programming language. It was the first and remains the most common, even after the appearance of Kotlin, Dart and other languages for this OS. You can use Java to develop applications for smartphones, tablets, laptops, e-books, smart watches, and many other devices running Android. The Java language is valued in industries that require secure and fast sites for information systems.

Reasons to choose Java for Android development:

- **Nativity.** Allows you to use native interface elements, such as navigation, menus, pop-ups.
- **Versatility.** You can launch a startup or refine a ready-made application.
- **Developers.** The default code is convenient for several developers to work with at the same time, thanks to the built-in distributed computing mechanism.
- **Multithreading and automatic memory management.** Multithreading divides the load on the processor and RAM, which preserves the performance of the devices.

Android mobile applications development has some features. Android is the most popular operating system in the world, so there is a great variety of devices that are managed by it. At the development stage, it is worth taking into account the different sizes of Android devices, operation in multi-window mode, screen pixel density. The number of current versions of Android is large, so when developing, you should also take into account which of them the target audience uses.

The main characteristics of the Android application under development.

1) Cloud hosting and scalability. The Android program is optimized under placement in a field (private, public, or any other one), ensuring low memory consumption with high throughput. The program can be connected to the company's smartphone system by creating a "shared" task office. Moreover, the program will not consume a lot of memory because the optimization of the program helps to compress information.

2) Multi-platform. Thanks to cross-platform the program can work on both Android and IOS. The combination of recorded data is optimized for both systems. There will be no problems when using a common task cabinet on different systems.

3) Modularity and weak connectivity. The application can be connected to the phone system, using it as a module of the main system. That is, the program can be connected to a calendar or an alarm clock, specifying when creating a task, the time and day when the task should be done or completed.

Weak connectivity makes it possible to easily connect to both system and third-party applications (the same with disconnection).

4) Integration. Increasing the functionality of the application with the help of technologies already built into the smartphone (for example, camera, calendar, alarm clock, etc.).

5) Design. Modern design, selection of colors, ease of use.

6) Optimization. Optimization of the application uses the potential of the system to the maximum, which gives a smooth picture and fast movement in the middle of the application.

7) Localization. Localization in the application is developed in Ukrainian and English.

8) Technical features of the application:

- the small weight of the application itself is due to the fact that it is written in Java using popular libraries that are optimized and help save smartphone memory;
- fast operation of the application;
- convenient and understandable interface;
- connection to the cloud to store records;
- synchronization with Google account;
- changing the existing interface to another;
- adding videos and photos to recordings;
- a shared record room with users from your list.

What can you do with a task planner application?

And practically everything that a business person needs. All modern models of notebooks/notes allow you not only to enter contact information about clients and employees, but also to make a daily plan, write down the most important actions or events, put notes and notes in memory, which you can access instantly, simply by opening the application.

The application can be used as a personal organizer, and you will never miss an important event, because the application will definitely warn about it in advance. The memory of modern notes allows you to plan events for a week or even a month, so with

such "services" a business person should not worry about missing a meeting or the date of signing an important contract.

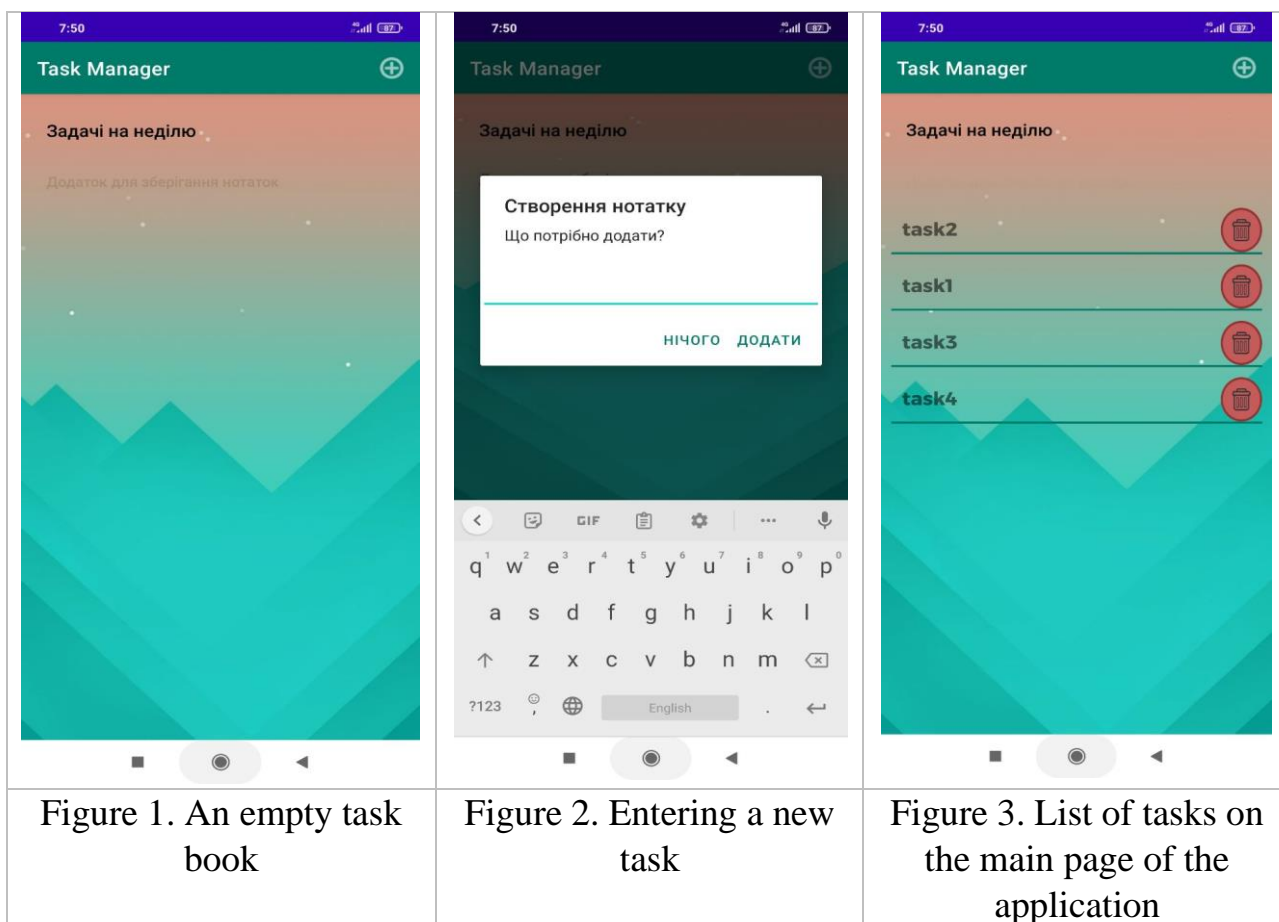
Thanks to its compactness, business people will be able to enter or receive the necessary information very quickly and efficiently, for example, during idle time in traffic. It will allow you not to miss even the smallest details of your business life, securely storing all the information provided to it. The convenient interface will allow you not to spend a lot of time studying its features and it is very easy to use it immediately after installing it on your smartphone.

Advantages of use: quick access; reliability of information storage; convenience; quick search for the required information; the possibility of making changes to the record.

A list of tips for the user from the application developer.

- Cache for the brain. As you know, you can hold a little more than 7 ± 2 objects in your mind at the same time. Entries in notes are visualization, data fixation helps to abstract from details and see the whole picture; or, on the contrary, having recorded the general picture in the notes, you can work well with the details. It helps with everything from planning tasks for the month to designing a large architecture.
- Time management. You can make a plan for the day in the notes.
- Record income/expenses. Arrival, plan, expenditure per day.
- Record thoughts. It is very useful when the so-called thought is spinning in the head, to take it and write it down, twist it this way and that, and formulate it finally.
- Writing down ideas. How many ideas did I miss because I got distracted for a second and forgot everything. Now, having grabbed the idea by the tail, I hold it, take out my smartphone, write it down - and everything is ready.
- Recording conversations. During negotiations, I keep a summary of the conversation. It helps a lot to outline an action plan afterwards, without much effort remembering the main points.
- Working records. You communicate with someone, and suddenly you, or the person, has the need to draw/write - you open the notes and that's it - an understanding is found.
- Address book. If you need to quickly write down a phone number.

The main functionality of the developed application includes adding and removing tasks, changing titles, the ability to choose the design of the application from the proposed list and task display mode, navigation through the sections of the application, choosing the language (Ukrainian or English), transferring tasks by dragging in the list mode, etc. Some of these functions are illustrated in Figures 1-3.

Conclusion. Using electronic notes/notebooks is a convenient and quick way to jot down something. Considering the fact that the smartphone has become one of those elements of everyday life that is always at hand, both at home, at work, and on the road.

The object-oriented and proven programming language Java has many advantages, it is capable of solving the most complex and diverse tasks. Choosing it for the development of your software product, you get a number of advantages, among which are high scalability, universality, community support, extensive libraries and frameworks, the possibility of cross-platform development, security, and a high rate of return on investment. All these factors are extremely important for successful development.

References

1. <https://docs.oracle.com/javase/tutorial/>(application date: 30.03.2023)
2. <https://brander.ua/technologies/java>(application date: 30.03.2023)
3. <https://developer.android.com/studio/intro/>(application date: 30.03.2023)

ОБРОБКА СИГНАЛУ ГРАВИМЕТРА

Безвесільна Олена Миколаївна,

д.т.н., професор
Національний технічний університет України “Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського”
м. Київ, Україна

Гриневиц Марія Степанівна

асистентка
Державний університет «Житомирська політехніка»
м. Житомир, Україна

Анотація: Проведено дослідження фільтрації вихідного сигналу авіаційної гравіметричної системи з двоканальним гравіметром. Описано методику фільтрації, що дозволяє відокремлювати сигнал аномалії прискорення сили тяжіння двоканального гравіметра від найбільшої перешкоди сигналу вертикального прискорення літального апарату з метою підвищення точності гравіметра у складі авіаційної гравіметричної системи шляхом вибору власної частоти коливань $0,1 \text{ c}^{-1}$ у точці перетину графіків спектральних щільностей корисного сигналу гравітаційної аномалії та основної завади вертикального прискорення.

Ключові слова: гравіметр, гравітаційне поле Землі, авіаційна гравіметрична система, фільтрація.

Авіаційна гравіметрична система (АГС) дозволяє швидше та з меншими витратами отримати гравіметричну інформацію у важкодоступних районах земної кулі, ніж за допомогою наземних або морських гравіметричних засобів. Результат вимірювань АГС містить як корисний сигнал аномалії прискорення сили тяжіння (ПСТ), так і найбільшу перешкоду - сигнал вертикального прискорення, який значно впливає на точність вимірювань.

За допомогою відомих гравіметрів можна отримати результат вимірювань, проте вони мають на порядок більші похибки вимірювань. Похибки вимірювань пов'язані з інерціальним абсолютним прискоренням, що зумовлено переважно вертикальним прискоренням літального апарату, на якому встановлено гравіметр. Величина завади може бути значно більшою, ніж величина корисної складової результатів вимірювань. Крім того, поступальні і кутові вібрації літального апарату також можуть впливати на точність вимірювань.

Необхідно вирішити проблему фільтрації вихідного сигналу гравіметра автоматизованої АГС.

В [2] отримано вихідний сигнал гравіметра АГС після обчислення і введення поправок E (поправка Етвеша), A (поправка за висоту), γ_0 (довідкове значення ПСТ (формула Кассініса):

$$T = f_z = g_z + \ddot{h}, \quad (1)$$

де \ddot{h} – вертикальне прискорення літака; g_z – прискорення сили тяжіння (ПСТ) вздовж осі чутливості гравіметра.

У відомих гравіметрів, як правило, використовують низькочастотні фільтри для фільтрації \ddot{h} . Наявність фільтра низьких частот у складі гравіметра суттєво зменшує надійність гравіметра та його точність [1]. З часом робота електронних компонентів фільтра стає нестабільною: фільтр буде пропускати завади на вихід гравіметра або не пропускати частину корисного сигналу. Тому пропонується інший підхід.

Оскільки у двоканальному гравіметрі виконується безпосереднє вимірювання прискорення сили тяжіння g_z або його аномалії Δg_z , то з'являється можливість виконати фільтрацію вимірювального сигналу.

На рисунку 1 побудовано графік спектральної щільності корисного сигналу прискорення сили тяжіння g_z або його аномалії $G_{\Delta g_z}(\omega)$ – крива 1. Також побудовано графік спектральної щільності сигналу основної перешкоди вертикального прискорення $G(\omega)$ – крива 2. Переважна частота першого сигналу дорівнює 0,00175 рад/с, переважна частота другого сигналу – 0,269 рад/с. Графіки частотних спектрів 1 і 2 перетинаються у точці $\omega = 0,1 \text{ с}^{-1}$.

За допомогою низькочастотної фільтрації з частотою зрізу 0,1 рад/с, можна відокремлювати ПСТ g від вертикального прискорення \ddot{h} із точністю 1 мГал. У вихідному сигналі гравіметра усуваються й такі збурення, переважна частота яких більша за 0,1 рад/с:

- поступальні віброприскорення (переважна частота яких 3140 рад/с);
- кутові віброприскорення (переважна частота яких понад 0,1 рад/с) [2].

Отже, обираємо частоту власних коливань гравіметра $0,1 \text{ с}^{-1}$.

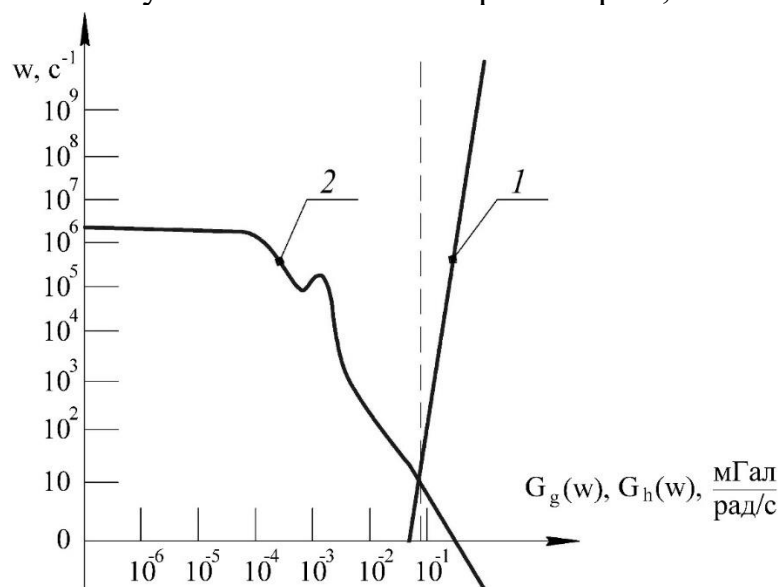

Рисунок 1 - Графіки спектральних щільностей корисного сигналу $2g_z$ (1) і вертикального прискорення ЛА (2) \ddot{h}

Основна частина потужності корисної складової вимірювального сигналу зосереджена на частотах, менших $0,1$ рад/с (крива 1, рисунок 1). Основна частина потужності похибок вимірювального сигналу від впливу вертикального прискорення зосереджена на частотах, більших за $0,1$ рад/с (крива 2, рисунок 1). Якщо вибрати частоту власних коливань гравіметра $\omega_0 = 0,1$ рад/с, то сам гравіметр буде фільтрувати сигнал похибки вертикального прискорення (гравіметр буде виступати як фільтр низьких частот). Введення додаткового фільтра не потрібне. Це збільшує надійність АГС.

Список літератури

1. Лозинская А.М., Фомина З.И., Яшаев ИЛ. Аэрогравиметрическая аппаратура на базе струнных датчиков // Прикладная геофизика. – М.: Недра, 1973. – С. 175-186.
2. Безвесільна, О. М. Авіаційні гравіметричні системи та гравіметри [Текст] / О. М. Безвесільна. – Житомир: ЖДГУ, 2007. – 604 с.
3. Пельпор Д.С., Матвеев В.С., Арсентьев В.Д. Динамически настраиваемые гироскопы: Теория и конструкция. – М. Машиностроение, 1998. – 264 с.
4. Безвесільна О.М. Вимірювання прискорень. Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – 264 с.

ПРОЦЕСИ ПЕРЕТВОРЕННЯ ТА ПЕРЕНЕСЕННЯ ІНТЕНСИВНИХ ПАРАМЕТРІВ В ГЕТЕРОГЕННИХ СЕРЕДОВИЩІХ

Володимир Тонконогий

д.т.н., професор.

Національний університет «Одеська політехніка»

Олександр Становський

д.т.н., професор.

Національний університет «Одеська політехніка»

Марина Голофєєва

к.т.н., доцент

Національний університет «Одеська політехніка»

Гетерогенне середовище складається з як мінімум двох компонентів (фаз). Тобто основною ознакою гетерогенної структури є межа поділу фаз, через або за допомогою якої відбувається взаємодія зазначених компонентів. Зрозуміло, що властивості такого середовища різняться з властивостями його компонентів. При цьому шляхом підбору складу (виду наповнювача і сполучного, їх співвідношення, орієнтації наповнювача і т.д.) домагаються необхідних експлуатаційних та технологічних властивостей гетерогенного середовища [1].

У машинобудуванні гетерогенні структури використовуються як конструкційні матеріали, що виконують теплоізоляційні, антифрикційні, віброгасні функції. Вони дозволяють знизити масу конструкції, підвищити ресурс та інші властивості виробів при збереженні, наприклад, характеристик міцності. Крім того, з'являється можливість створення нових деталей, вузлів і конструкцій [2-3]. Багаторівневий характер організації гетерогенних середовищ створює великі можливості спрямованого регулювання їх фізико-механічних властивостей.

Слід зазначити, що у більшості випадків гетерогенні середовища характеризуються специфічними фізико-механічними властивостями. Насамперед, це стосується неметалевих гетерогенних матеріалів. Вони відрізняються, наприклад, високими вібро-, звуко-, теплоізоляційними властивостями, немагнітністю, антикорозійними властивостями. Отже, і процеси перетворення і перенесення інтенсивних параметрів характеризуються певними особливостями. Це, в першу чергу, пов'язано зі складністю структури гетерогенних середовищ, і, для кожного конкретного випадку такі процеси описуються індивідуальними моделями, відмінними від інших.

По суті, гетерогенне середовище є якоюсь конструкцією з внутрішньою архітектурою – ієрархією структурних рівнів та підрівнів [1]. Розглядаючи її у

такому вигляді, можна оцінити внесок кожного структурного елемента у процес перетворення та перенесення певного інтенсивного параметра.

Розглянемо процес перетворення та перенесення інтенсивного параметра в гетерогенних середовищах на прикладі поширення в них пружних коливань. Відомо, що гетерогенні середовища характеризуються підвищеними дисипативними властивостями, що визначаються величиною безповоротних втрат енергії коливань. Такі процеси необхідно розглядати у нерозривному взаємозв'язку конструктивних, технологічних та експлуатаційних факторів [4].

Для характеристики демпфування енергії коливань у гетерогенних середовищах застосовують поняття «внутрішнього» (розсіювання у в'язкій матриці та жорсткому наповнювачі) та «конструктивного» (розсіювання на межах розділу фаз) розсіювання, на яке впливає особливості структури, механічні напруги, фазові перетворення, температура, розміри та форма об'єктів [5]. Крім того, необхідно відзначити залежність характеристик розсіювання енергії коливань від характеристик самих механічних хвиль (амплітуди та частоти). За рахунок адгезійних зв'язків компонентів на межі розділу фаз, що характеризуються різною жорсткістю, забезпечується набагато більший рівень гасіння коливань порівняно із сумарним розсіюванням на зазначених компонентах. Тому при схемотехнічному проектуванні процесів у гетерогенних середовищах необхідно відштовхуватися від реально існуючих механізмів розсіювання енергії, які характерні для конкретного гетерогенного об'єкта.

Розглянемо перетворення механічної хвилі під час проходження через гетерогенну структуру. Під час збудження коливань у цій структурі виникає ціла низка мод, отже, сама хвиля є комбінацію гармонійних компонентів, кожен із яких має власну амплітуду і частоту, поєднуються у своїй з іншими компонентами у різноманітних співвідношеннях [4]. Модель перетворення механічної хвилі, що проходить через гетерогенне середовище, що враховує її фізико-механічні характеристики має вигляд:

$$u_2(t) = u_1(t) \cdot \sum_{i=1}^n e^{-\lambda_i f_i S} \sin[2\pi f_i (t - S/c)] \quad , \quad (1)$$

де S – відстань, що проходить хвиля;

f – частота коливань;

λ – декремент затухання коливань.

i – ціле число від 1 до ∞ , що називається гармонічним порядком (кількість мод коливань);

t – час;

c – швидкість розповсюдження хвилі

$u_1(t)$ – вхідна форма хвилі

$u_2(t)$ – хвиля зміненої форми.

Як інший приклад перетворення та перенесення інтенсивних параметрів у гетерогенних середовищах розглянемо теплові процеси в них. Незважаючи на велику кількість досліджень, відкритим є питання моделювання температурних

процесів у складних гетерогенних структурах, що складаються з елементів з різними характеристиками теплообміну, за допомогою математичних моделей, які з достатньою точністю відображали б температурні розподіли і дозволяли б керувати ними [6].

У загальному випадку, об'єкт, що досліджується, нагрівається або за рахунок внутрішніх джерел, або за рахунок поверхневого нагріву від зовнішніх джерел, або в результаті комбінації цих процесів [7]. Внутрішніми джерелами теплової енергії, наприклад, можуть бути дефекти структури гетерогенного середовища при проходженні через неї механічних хвиль [8]. В аналітичній теорії теплообміну температурне поле характеризується безперервною та диференціальною функцією часу та координат точок фізичного простору [9]. Як поверхневий, і внутрішній потоки тепла розподіляються у просторі відповідно до Гауссовским законом, якщо структура середовища без особливостей, наприклад, тріщин чи порожнин.

Список літератури:

1. Solomatov V.I., Vyrova V.N., Dorofeev V.S., Sirenko A.V. Kompozitsionnyye stroitel'nyye materialy i konstruktsii ponizhennoy materialoyemkosti [Composite building materials and structures of reduced material consumption] - К. : Budivel'nik, 1991. - 144 p.
2. Забашта В.Ф. Полимерные композиционные материалы конструкционного назначения / В.Ф. Забашта, Г.О. Кривов, В.Г. Бондарь. – К.: Техника, 1993. – 160 с.
3. Kainer K.U. Metrix Composites. Custom-made Materials for Automotive and Aerospace Engineering WILEY – VCH. 2006, 15 p.
4. Tonkonogyi V.M., Holofieieva M.O., Balan V.O. Study of the characteristics of vibration energy dissipation in the basic parts of syntegran machines // Cutting and instruments in technological systems: Mezhdunar. scientific and technical Sat. - Kharkiv: NTU "Khpy", 2015. - Issue 85. - pp. 282-287 [in Ukrainian]
5. Пелех Б.Л. Экспериментальные методы исследования динамических свойств композиционных структур / Б.Л. Пелех, Б.И. Салек; Отв. Ред. В.В. Васильев; АН УССР Ин-т прикладных проблем механики и математики. – Киев: Наук. думка, 1990. – 136 с.
6. Ляшенко В.П., Кобильська О.Б., Дем'янченко О.П. Математичні моделі теплообміну з умовами імпедансного типу у багатошарових областях. Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла остроградського. 2017 Вип 6. Ч.1. С. 37-43
7. J. Wang, S. Zheng, Visible and Infrared image fusion method based on wavelet transform and YUV, Journal of Northwestern Poly Technical University 3(33)(2013) 208-211
8. Shiryayev V.V., Khorev V.S. Thermal control of impact damage in CFRP using ultrasonic stimulation. Control and Diagnostics, 2011. №11. С. 11-14. (in Russian)

9. Kobilskaya E., Lyashenko V., Hryhorova T. Integral conditions in the inverse heat conduction problems. *Mathematical Modeling and Computing*. 2020 Vol. 7 №2. P. 219-227

ПІДВИЩЕННЯ ГНУЧКОСТІ КЕРУВАННЯ МІКРОКЛІМАТИЧНИМИ ПАРАМЕТРАМИ ТЕПЛИЦІ

Гайдукевич Світлана Василівна

старший викладач кафедри електротехнологій та експлуатації енергообладнання, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України “Бережанський агротехнічний інститут”

Буцера Святослав Романович

здобувач вищої освіти факультету енергетики та електротехніки Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України “Бережанський агротехнічний інститут”

Головне завдання тепличного господарства – це підтримання нормалізованих параметрів мікроклімату, які безпосередньо залежать від зміни навколишнього середовища. Під мікрокліматом теплиці розуміють штучно створені кліматичні умови для забезпечення оптимального росту і розвитку сільськогосподарських культур [1, с. 105]. Технологічні процеси створення оптимального мікроклімату потребують дуже великих теплових та електроенергетичних витрат. Тому сучасні теплиці потрібно оснащувати інноваційними надійними та енергозберігаючими системами автоматизації, які б з великою точністю забезпечили алгоритм роботи та надали можливість досягти істотної гнучкості в керуванні. Оскільки недотримання режимів роботи може призвести не тільки до порушення темпів росту рослин, але й до втрати вирощуваної продукції.

В лабораторії «Сучасні електротехнології» при кафедрі електротехнологій та експлуатації енергообладнання було розроблено багатофункціональний електронний пристрій контролю та автоматичного керування мікрокліматом теплиці. В цю розробку великий внесок вклав здобувач вищої освіти Ярослав Леськів. Основною метою автоматизації управління є підвищення ефективності використання потенціальних можливостей об'єкта керування [2]. При забезпеченні нормованих параметрів теплиці пристрій може працювати в режимі реального часу, або за допомогою датчиків відстежувати стан навколишнього середовища і в результаті впливу збурюючої дії керувати технологічними процесами за прописаним алгоритмом. Збурення - це є нестандартні дії, які дуже важко спрогнозувати і передбачити, оскільки вони змінюються за випадковими законами, а основне, що рослини реагують на сукупність факторів неоднаково. Тому при проектуванні пристрою було проаналізовано взаємодію контролюючих параметрів та їх вплив. До контролюючих параметрів відносяться: температура і вологість повітря, температура і вологість ґрунту, швидкість повітря, та концентрація CO₂, освітленість та довжина хвилі світла.

Перелічені параметри є вихідними величинами, які потрібно підтримувати згідно нормативних документів.

Пристрій автоматичного керування мікрокліматичними параметрами завдяки відповідних датчиків одержує інформацію про середовище приміщення теплиці та відповідно програмного забезпечення аналізує та обробляє її. Відхилення параметрів від зазначених норм компенсуються завдяки систем керування, що передбачені розробленим пристроєм.

В результаті створення підпрограм для кожного виконавчого механізму, пристрій може одночасно контролювати усі контролюючі величини та забезпечувати функціонування усіх передбачених технологічних процесів. Така система одержує гнучкість керування та самоприспосовується до реальних змін.

Основною особливістю є те, що система не скидає налаштування при відключенні напруги.

Розробленому пристрою можна задавати метод керування в залежності від виду рослин та періоду росту. Система може працювати за замкненим циклом (рис.1), тобто використовується алгоритм зворотного зв'язку; за суворо заданою програмою; за часом, що налаштовується в залежності від години в дні, відповідно дня в місяці.

Рис. 1. Керування за замкненим циклом

Висновок. Багатофункціональність системи створює нові можливості керування, що дотримує точність системи, підвищує ефективність роботи, зменшує відхилення від заданого значення, знижує витрати електроенергії. Чіткість роботи системи не залежить від зміни збурюючих дій.

Такий пристрій автоматичного керування мікрокліматичними параметрами можна використати не тільки в теплицях але і в інших приміщеннях.

Список використаних джерел:

1. Євсеєнко О.М. Розробка апаратно-програмної системи керування мікрокліматом теплиці. Технічна інженерія

2. Керування мікрокліматом [Електронний ресурс] // Вікіпедія – Режим доступу до ресурсу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BC%D1%96%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BC

ВИБІР РАЦІОНАЛЬНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ МАРШРУТІВ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ВАНТАЖІВ НА ОСНОВІ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

Кузьменко Альбіна Ігорівна,

кандидат технічних наук, доцент, в.о. зав. кафедри
транспортних технологій та міжнародної логістики
Університет митної справи та фінансів, Україна

Слишик Тетяна Олександрівна,

студентка III курсу
Університет митної справи та фінансів, Україна

Чумак Іван Олександрович ,

студент III курсу
Університет митної справи та фінансів, Україна

Показники техніко-експлуатаційного та економічного характеру напряду впливають на конкурентоспроможність транспортно-експедиційного підприємства, що активно використовує свої автомобілі. Їх умовно можна розподілити на дві групи. До першої віднесемо ті показники, які характеризують ефективність використання транспортних засобів у діяльності підприємства: це коефіцієнти технічної готовності, випуску і використання рухомого складу; коефіцієнти використання вантажопідйомності, місткості і пробігу; середня відстань поїздки і середня відстань перевезення; час простою під навантаженням- розвантаженням; час в наряді; технічну та експлуатаційну швидкість. До другої групи віднесемо ті показники, що характеризують ефективність результатів роботи автопарку: кількість поїздок; загальна відстань перевезення пробіг з вантажем; обсяг перевезень і транспортну роботу [1].

У даній роботі розглядаються три маятникові маршрути. Умовою першого маршруту є доставка вантажу від складу ТОВ «ЛАНДТЕХ» м. Кропивницький, Кіровоградської області - с. Кривець, Уманського району, Черкаської області - м. Кропивницький, Кіровоградської області. Відстань за маршрутом ~ 430 км. Приблизний час поїздки в обидві сторони ~ 8 годин.

Умовою другого маршруту є доставка вантажу від складу ТОВ «АГРОРЕСУРС» м. Кропивницький, Кіровоградської області - с. Шрамківка, Золотоніському району, Черкаської області - м. Кропивницький, Кіровоградської області. Відстань за маршрутом ~ 460 км. Приблизний час поїздки в обидві сторони ~ 9 годин.

Умовою третього маршруту є доставка вантажу від складу ТОВ «АГРОРЕСУРС - А» м. Кропивницький, Кіровоградської області – с. Святовасилівка, Дніпропетровської області - м. Кропивницький, Кіровоградської

області. Відстань за маршрутом ~ 440 км. Приблизний час поїздки в обидві сторони ~ 8 .

Маятникові розрахункові схеми за маршрутом ТОВ «Ландтех» - фермерське господарство в с. Кривець зображені на рисунку 1.

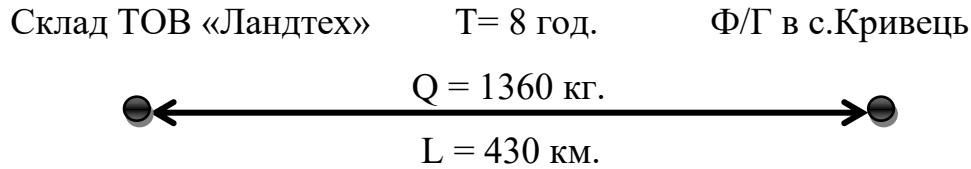

Рисунок 1 – Розрахункова схема ТОВ «Ландтех» - с. Кривець

Маятникові розрахункові схеми за маршрутом ТОВ «Агроресурс» - фермерське господарство в с. Шрамківка зображені на рисунку 2.

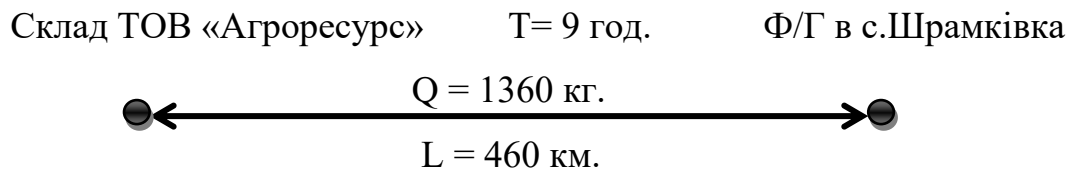

Рисунок 2 – Розрахункова схема ТОВ «Агроресурс» - с. Шрамківка

Маятникові розрахункові схеми за маршрутом ТОВ «Агроресурс - А» - фермерське господарство в с. Святовасилівка зображені на рисунку 3.

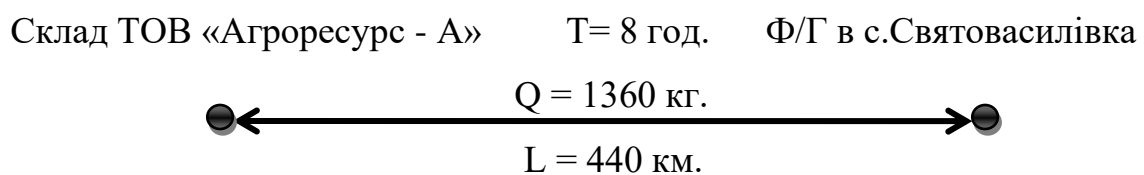

Рисунок 3 – Розрахункова схема ТОВ «Агроресурс - А» -
с. Святовасилівка

Отримані формули та розрахунки для зручності зведені у табл. 1, а результати показані на рисунках 4 та 5.

В таблиці 1 прийнято наступні позначення:

$V_{заг}$ – загальна вантажопідйомність;

V – фактична середня використана вантажопідйомність;

$M_{заг}$ – загальна місткість, m^3 ;

M – фактична середня використана місткість, m^3 ;

Π – середній пробіг авто з вантажем в день, км;
 $\Pi_{заг}$ – загальний середній пробіг авто в день, км;
 D – середня кількість доставок на одне авто в день;
 T_p – Час руху, год;
 T_n – Час в наряді, год.

Таблиця 1 – Розрахунок основних техніко-експлуатаційних показників

Показники	Формула	Розрахунок за маршрутами		
		1	2	3
Коефіцієнт використання вантажопідйомності	$\beta_v = \frac{B}{B_{заг}}$	$\frac{1360}{5500} = 0,25$	$\frac{1360}{5500} = 0,25$	$\frac{1360}{5500} = 0,25$
Коефіцієнт використання місткості	$\beta_m = \frac{M}{M_{заг}}$	$\frac{12}{30} = 0,4$	$\frac{12}{30} = 0,4$	$\frac{12}{30} = 0,4$
Коефіцієнт використання пробігу	$\beta_i = \frac{\Pi}{\Pi_{заг}}$	$\frac{215}{430} = 0,5$	$\frac{230}{460} = 0,5$	$\frac{220}{440} = 0,5$
Середня відстань перевезення, км	$L_{pn} = \frac{\Pi_{заг}}{D}$	$\frac{430}{1} = 430$	$\frac{460}{1} = 460$	$\frac{440}{1} = 440$
Технічна швидкість, км/год	$V_t = \frac{\Pi_{заг}}{T_p}$	$\frac{430}{8} = 53,8$	$\frac{460}{8} = 57,5$	$\frac{440}{8} = 55$
Експлуатаційна швидкість, км/год	$V_e = \frac{\Pi_{заг}}{T_n}$	$\frac{430}{12} = 35,8$	$\frac{460}{12} = 38,3$	$\frac{440}{12} = 36,7$

Рисунок 4 – Розрахунок технічної швидкості за маршрутами 1, 2 і 3

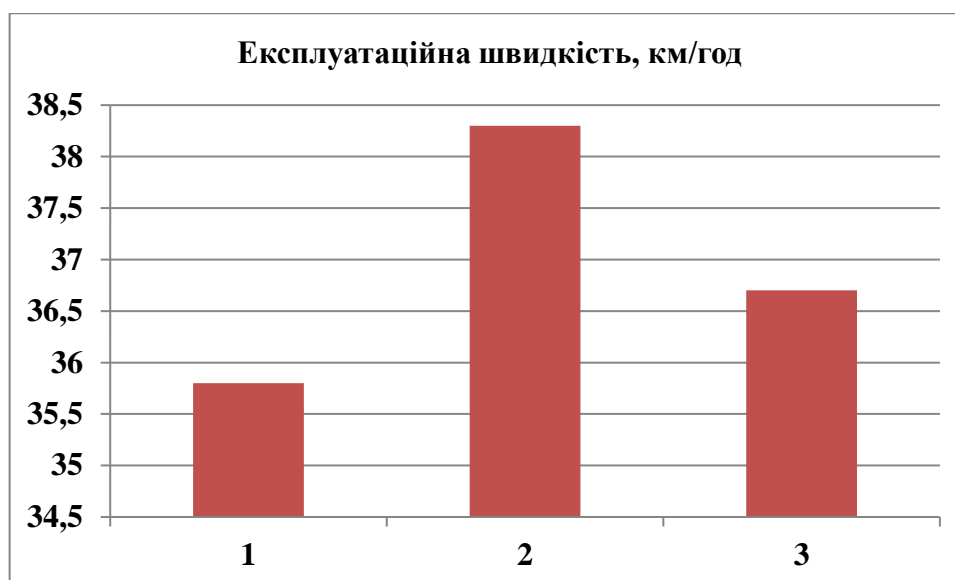

Рисунок 5 – Розрахунок експлуатаційної швидкості за маршрутами 1, 2 і 3

Розраховавши значення основних техніко-експлуатаційних показників можемо зробити висновок, що другий маршрут, а саме, маршрут ТОВ «АГРОРЕСУРС - с. Шрамківка, за техніко-експлуатаційними показниками має найбільші коефіцієнти в технічній і експлуатаційній швидкості з доставки сільськогосподарських вантажів споживачу.

В умовах військового стану, ринкова конкуренції та тяжіння підприємства до максимального збільшення прибутку, аналіз фінансової діяльності підприємства є невід’ємною частиною управління. Цей аспект управління підприємством стає найбільш вагомим на сьогоднішній день, тому що практика функціонування ринку показує, що без аналізу фінансово-господарської діяльності підприємство не може ефективно працювати. Проведення аналізу забезпечує правильне прийняття управлінських рішень та формування цілей підприємства. Для цього використовують різні форми фінансової звітності.

Результати розрахунків витрат за трьома маршрутами представлені в таблиці 2 та на рисунках 6 та 7.

Таблиця 2 – Порівняння загальних витрат за розробленими маршрутами

Маршрут	Відстань, км	Вага вантажу, кг	Транспорт -на робота, т-км	Витрати на пальне, грн.	Витрати на транспортну роботу, л.	Загальні витрати, л.
1	430	1360	709	3704	41,7	83,4
2	460	1360	759	3963	44,6	89,2
3	440	1360	726	3704	42,7	85,4

В таблиці 2 маршрути мають наступні позначення: маршрут 1 – ТОВ «Ландтех» – фермерське господарство в с.Кривець; маршрут 2 – ТОВ «АГРОРЕСУРС» – фермерське господарство в с.Шрамківка; маршрут 3 – ТОВ «АГРОРЕСУРС – А» – фермерське господарство в с. Святовасилівка.

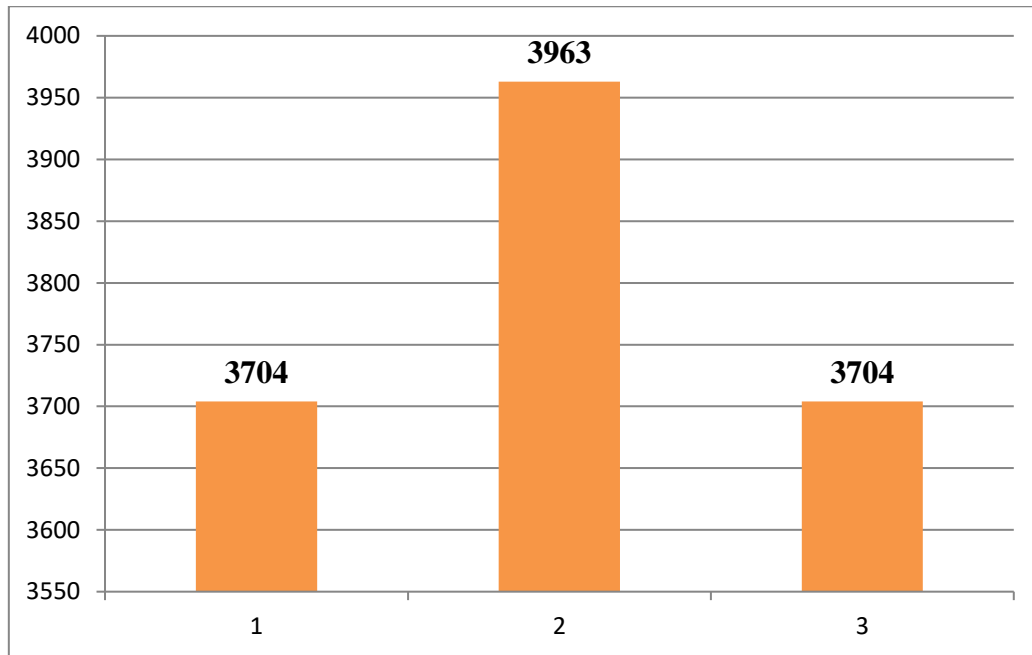

Рисунок 6 – Результати розрахунків витрат на пальне (грн.) за маршрутами 1, 2 і 3

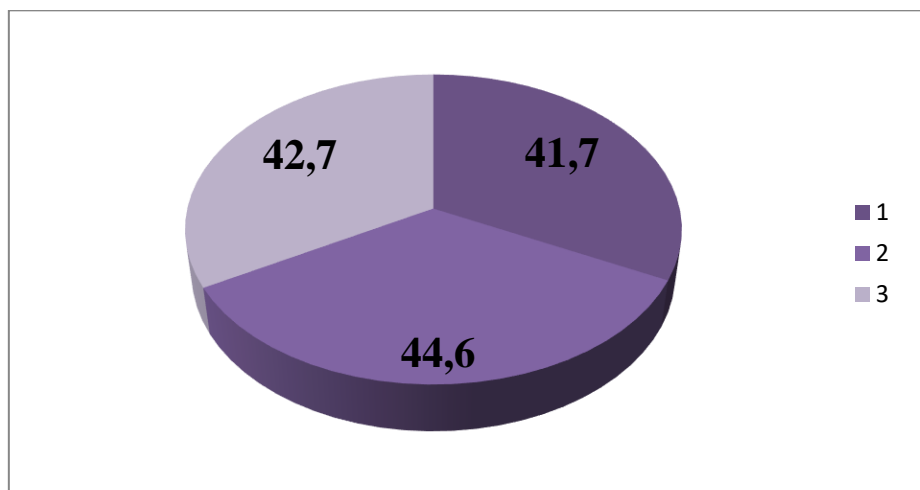

Рисунок 7 – Результати розрахунків витрат на транспортну роботу (л.)

Розрахувавши економічні показники, можна побачити, що чим більша відстань доставки сільськогосподарської техніки, тим більші витрати на паливо і оплату праці водія. Виконавши економічні розрахунки бачимо, що собівартість одного кілометра доставки приблизно однакова і складає приблизно 11 гривень за кілометр. Тож найбільш економічно вигідним є маршрут №1: ТОВ «Ландтех» - фермерське господарство в с. Кривець.

Список літератури

1. Дмитриченко М. Ф., Левковець П. Р., Ткаченко А. М., Ігнатенко О. С., Зайончик Л. Г., Статник І. М. Транспортні технології в системах логістики. Підручник. Київ: ІНФОРМАВТОДОР, 2007. 676с.

ДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПСЕВДОРІДИННОМЕТАЛЕВИХ КОНТАКТІВ В ЕЛЕКТРИЧНИХ АПАРАТАХ

Надія Ярославівна Габльовська

К.т.н., доцент кафедри електроенергетики, електротехніки та електромеханіки
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м.Івано-
Франківськ, Україна

Тетяна Павлівна Павленко

Д.т.н., професор кафедри електроенергетики, електротехніки та
електромеханіки
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м.Івано-
Франківськ, Україна

Петро Омелянович Курляк

К.т.н., доцент, завідувач кафедри електроенергетики, електротехніки та
електромеханіки Івано-Франківський національний технічний університет
нафти і газу, м.Івано-Франківськ, Україна

Широке застосування електричних апаратів автоматичних вимикачів у різних галузях виробництва та експлуатації висуває підвищені вимоги щодо надійності їх роботи. Остання, в свою чергу, залежить від контактної системи, де застосовуються срібломісткі композиції.

В системі електропостачання застосовуються багатоамперні автоматичні вимикачі, які виконують функції розподілу електричної енергії та забезпечують захист електричних мереж під час виникнення аварійної ситуації.

Завдяки особливостям конструкції контактної системи та функціональним діям багатоамперні вимикачі розподіляють струми у десятки тисяч ампер. Це сприяє їх широкому застосуванню в комплектних трансформаторних підстанціях, а також в промисловості, де здійснюються технологічні процеси виробництва металів і хімічних речовин електролізними засобами.

Особливістю конструкцій багатоамперних автоматичних вимикачів є розподіл контактів на головні та дугогасні. Головні контакти забезпечують пропускання номінального струму, а також струмів короткого замикання в зоні селективної роботи вимикача та відключення надструмів. Таким чином забезпечується процес бездугової комутації струмів головними контактами. Дугогасні контакти приймають все силове навантаження електричного ланцюга вимикача під час розходження контактів.

При роботі контактної системи спочатку відбувається замикання дугогасильного контакту, потім рухомого головного контакту. При відключенні контактної системи спочатку розмикається рухливий головний контакт. При цьому весь струм перетікає у дугогасильний контакт, який розмикається після

подолання проміжку, що контролює провал і виникає електрична дуга. Така особливість механізму контактної системи забезпечує виконання функції багатоступеневого розриву електричного кола. Струм короткого замикання, що проходить через електричні контакти впливає на зростання електродинамічних зусиль, які призводять до несвоєчасного розмикання електричних контактів. Це явище є небезпечним для багатоамперних автоматичних вимикачів та електричних мереж споживачів.

Для зменшення дії електродинамічних сил пропонуються нові конструкції контактних систем без застосування срібла. Принцип дії контактів заснований на рідинометалевому ефекті, що сприяє зменшенню габаритів механізму ввімкнення-вимкнення, контактних натискань і електричного апарату в цілому.

Доведено можливість та доцільність використання псевдорідиннометалевих контактів (ПРМК) у головних ланцюгах полюсів багатоамперних автоматичних вимикачів.

Фізичні процеси, що виникають на робочій поверхні контактів ПРМК та їх розвиток залежить від розподілу теплового й електричного поля у динамічному режимі.

Специфіка роботи псевдорідиннометалевих контактів полягає у зміні агрегатного стану складу композиції під впливом джоулевого тепла при проходженні струму.

В результаті збільшується ефективна площа контактування та зменшується перехідний опір. Зміна перехідного опору в залежності від величини струму, що проходить, залежить від багатьох факторів:

- співвідношення тугоплавкої та легкоплавкої складових;
- розміру пор в матриці контактної композиції;
- електро- та теплопровідності складу композиції контактів;
- твердості та зусиль натискання контактів;
- сумісності властивостей елементів матриці та рідкого наповнювача.

При виготовленні контактної композиції запропоновано використання мідної або бронзової основа, яка, перед пресуванням, перемішується з розпушувачем для утворення пор. Під час проведення експериментальних досліджень кількість розпушувача та матеріалу основи змінювалася в широких межах. Після пресування та спікання заготовки контактів просочувалися легкоплавкою складовою. На робочій поверхні таких контактів відбуваються різні процеси, які залежить від температурного розподілу поля під час проходження електричного струму. Тому під час створення композицій контактів визначалися основні параметри, які впливають на їх роботу.

Запропоновано склад контактної композиції має ряд переваг у порівнянні з іншими композиціями:

- відсутність токсичних і коштовних елементів,
- низький перехідний опір,
- висока електродинамічна стійкість.

Проаналізовано технічні рішення контактних вузлів багатоамперних вимикачів, умови роботи головних контактів, способи підвищення електродинамічної стійкості і зниження перехідних опорів.

Розроблена концепція нового контактного матеріалу, що реалізує принцип використання зміни агрегатного стану в точках контакту під час пропускання струму. Розроблені склад і структура нового контактного матеріалу, що не містить срібло і дефіцитних металів, який забезпечує низький перехідний опір контактів.

Проведені дослідження покладені в основу розробки методів виготовлення експериментальних контактів та дослідження експлуатаційних властивостей експериментальних контактів.

Список літератури

1. Павленко Тетяна, Габльовська Надія, Шиндак Любов. Аналіз можливості використання псевдорідиннометалевих контактів в електричних апаратах. *International Science Journal of Engineering & Agriculture* Vol. 2, No. 2, 2023, pp. 64-74. doi:10.46299/j.isjea.20230202.06

2. Павленко Т.П. Контактные композиции для многоамперных автоматических выключателей. Энергосбережение. Энергетика. Энергоаудит, Харьков: Информационный журнал. 4, 2013, 59–63.

3. Павленко Т.П. Физические процессы на поверхности контактов с учетом потоков плазмы и термоэмиссионной активности материала. *Електротехніка і Електромеханіка* 1, 2009, 25–28.

4. Павленко Т.П. Влияние активации на износ электрических контактов для сильноточных электрических аппаратов. *Електротехніка і Електромеханіка*. – Харьков, 2007. 3, 44–47.

5. Милых В.И., Т.П. Павленко. Фазовые превращения и свойства состояния системы контактной композиции. Проблемы энергоресурсосбережения в електротехнічних системах. Наука, освіта і практика. Наукове видання. Кременчук: КНУ. Вип.1/2011(1), 244–245.

ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОЧОГО ПРОЦЕСУ СОРТУВАННЯ МАТЕРІАЛУ НА СИТІ ГРОХОТА

Орищенко Сергій Вікторович,

к.т.н. доцент

Київський національний університет
будівництва і архітектури

Представимо процес сортування як деякий упорядкований процес руху великої кількості різних часток в шарі на ситі.

Кожну частку із розміром d характеризує її крупність, яка не міняється в процесі руху, і є величиною, що може мати дискретну безліч значень: d_1, d_2, \dots, d_n . Оскільки кількість часток у шарі велика, то d можна надавати довільні значення в інтервалі заданого шару фракцій, і таким чином, вважати її величину безперервною (рис. 1).

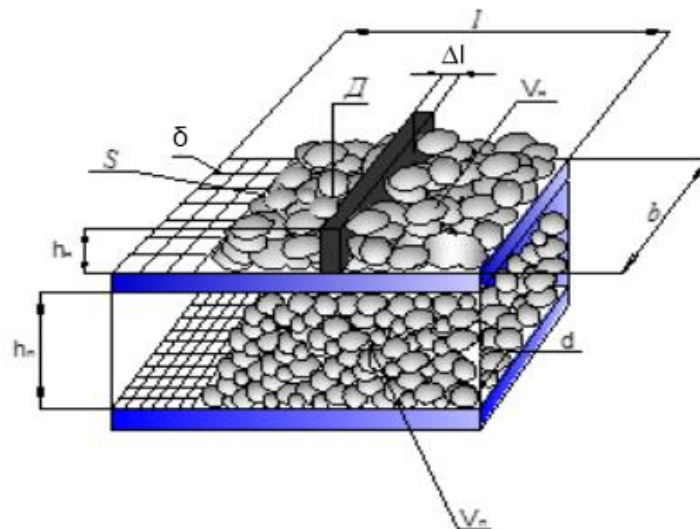

Рис.1. Схема розташування матеріалу на грохоті: l, b - довжина і ширина сита;

h_n, h_n - висота надрешітного і підрешітного продукту; S - площа сита; Δl - ділянка сита; D, d - середній діаметр надрешітних і підрешітних продуктів; δ - товщина проволоч сита; V_n, V_n - об'єм надрешітного і підрешітного продукту

Виходячи із цього припущення систему часток можна замінити її безперервною моделлю, а продуктивність Π буде визначатися за формулою:

$$\Pi = V / t = bhv = bhl / t = sh / t, \quad (1)$$

де V - об'єм шару матеріалу на ситі, m^3 ; t - час транспортування матеріалу по ситі, s ; b - ширина сита, m ; l - довжина сита, m ; S - площа сита, m^2 ; h - середня висота шару на ситі, m ; v - швидкість транспортування, m/s .

Об'єм можна представити як суму об'ємів надрешітного і підрешітного матеріалів:

$$V = V_n + V_n = S_n h_n + S_n h_n, \quad (2)$$

Якщо розділити сито по довжині на рівні ділянки Δl (див.рис.2) то

$$\Delta l = l / n = const, \quad (3)$$

де n - довільне число. Тоді об'єм V_n , розподілиться рівними порціями V_k по Δl :

$$V_k = \Delta l_k h_n b_n = const, \quad (4)$$

де k - номер відрізка Δl .

Розподілений таким чином по довжині l об'єм V_n утворює шар з вимірами паралелепіда, усереднюючи неоднорідність складових його зерен. Для продукту об'ємом V_n це означає, що всі чарунки сита, через які він отримується, для випадку щільного суміщення утворюється прямокутник, площа якого дорівнює S_n .

Використовуючи основні положення теорії вірогідності [1,2] процес розділення на фракції можна представити як вірогідність p проходження зерен d через комірки D :

$$p_i = (D - d_i)^2 / (D + \delta)^2, \quad (5)$$

де $i = 1, 2, 3 \dots m$ - порядковий номер фракції, відлічуваної за характеристикою крупності підрешітного продукту в напрям зростання d ; d_i - середній розмір зерен i -ої фракції, що відповідає за характеристикою крупності половині її виходу; δ - товщина дроту сита.

Графік залежності вірогідності p проходження шароподібних зерен d крізь квадратні отвори D приведені на рис. 2.3. [2]:

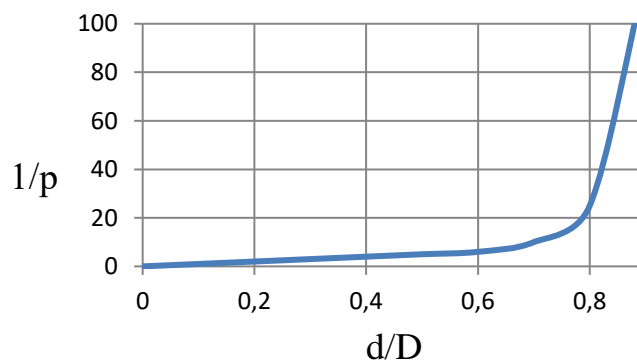

Рис. 2. Залежність вірогідності p від співвідношення d/D

Якщо вважати, що процес проходження зерен є максимальним по всій довжині сита ($\Delta l=l$), то об'єм підрешітного продукту:

$$\text{Згідно з (2.8)} \quad V_n = \Delta l \sum_{k=1}^n h_k b_k, \quad (6)$$

де h_k і b_k – середнє значення висоти і ширини шарів V_k , які залежать від вірогідності p .

Отже, зерновий склад кожної об'єму порції відрізняється від зернового складу аналогічних порцій підрешітного продукту, і являє собою величину:

$$V_k = \sum_{i=1}^m V_{i,k}, \quad (7)$$

де $V_{i,k}$ – частина об'єму i -тої фракції V_i , сортованої на ділянці Δl_k .
За умови (7) висота i -го шару:

$$h_{i,k} = d_i p_{\min,k} / p_{cp}, \quad (8)$$

де $p_{\min,k}$ - ймовірність просіювання найбільших зерен, що належать до складу V_k .

Враховуючи, що існує вірогідність непроходження частин матеріалу $l_{i(n)}$ ($l-l_i=l_{i(n)}$) і умову, що $1/p_{\min,k}=l_k/\Delta l$ можна отримати вираз для об'єму проходження матеріалу який буде пропорційним залишкам на ситі:

$$V_{i,k} = V_k \left(V_i - \sum_{i=1}^k V_{i,k-1} \right) / \left(\sum_{i=1}^k (V_i - V_{i,k-1}) \right), \quad (9)$$

Вираз (9) представляє собою залежність для визначення раціонального завантаження сита під час сортування на основі безперервної моделі, отриманої на ймовірності сортування зерен.

Для практичних розрахунків розглянута модель може бути замінена адекватною дискретною моделлю. З цією метою виразимо S_i з урахуванням S_n через площу, займану фракцією зерен, які за крупністю знаходяться біля D . Назвемо цю фракцію «важкою», тобто такою, що є граничною в загальному фракційному складі. Тоді будемо мати наступні співвідношення:

$$\begin{aligned} S_n &= S_g \Delta h_n \Delta C_n, \\ S_1 &= S_g \Delta h_1 \Delta C_1, \\ &\dots\dots\dots, \\ S_n &= S_g \Delta h_n \Delta C_n, \end{aligned} \quad (10)$$

де Δh -співвідношення висот h_B/h_n ; ΔC -співвідношення $C_n/C_{важ}$ в процентах від вихідного продукту ($C_{важ}$ -вихід «важких» зерен).

Із співвідношення (10) можна визначити площу «важких» зерен:

$$S_g = (S_n + S_1) / (C_1 \Delta h_g + C_n \Delta h_n + C_g). \quad (11)$$

Використовуючи вірогідність проходження (11) і передбачаючи, що за кожного кидка шару V_B на сито по його ширині висівається "важких" зерен $n = b_{шв} / d_{cp}$ і по довжині сита $n = 1 / d_{cp}$, отримуємо об'єм граничних зерен, які сортуються за один кидок шару на ситі:

$$V_g = (\pi d_{cp} b_g \cdot l) / 6. \quad (12)$$

Тоді продуктивність по сортуванні важких зерен становитиме:

$$P_g = V_g / T = 0,08 d_{cp} b_g l \omega. \quad (13)$$

Відповідно загальна оптимальна продуктивність за живленням:

$$P = 100 P_g / C_g. \quad (14)$$

Із врахуванням (14) остаточно одержимо формулу для визначення продуктивності:

$$P = (S_{ж} d \omega [1 - d/D]^2) / [(C_{\min} \Delta h_{\min} + C_{сер} \Delta h_{сер} + C_{важ}) \cdot (1 - \lambda)], \quad (15)$$

де $S_{ж}$ -площа живого перетину сита; λ -пустотність матеріалу; $\Delta h_{\min} = h_{важ} / h_{\min}$; $\Delta h_{сер} = h_{важ} / h_{сер}$;

Дисипативні властивості в загальній моделі матеріалу, що підлягає сортуванню, враховуються коефіцієнтами в'язкого і сухого тертя. За допомогою основних положень теорії вірогідностей здійснено оцінка частин подрешітного і надрешітного матеріалу в загальному процесі сортування, що дало можливість отримати уточнену формулу для оцінювання продуктивності.

1. Назаренко І.І. Основи моделювання і проектування логістичних систем та процесів будіндустрії: монографія. Київ: «Видавництво Людмила» 2019, 152 с

2. Назаренко І.І. Машини для виробництва будівельних матеріалів. – К.: КНУБА, 1999. – 488с.

3. Назаренко І.І., Берник І.М. Основи проектування і конструювання машин та обладнання переробних виробництв. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – 590с.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕОРІЇ КУМУЛЯТИВНОГО ЗРОСТАННЯ Г. МЮРДАЛЯ

Маслиган Олена Олександрівна,
д.е.н., професор
Мукачівський державний університет

Гоблик-Маркович Надія Михайлівна
к.е.н., доцент
Мукачівський державний університет

Потреба інтерпретації теорії кумулятивного зростання Г. Мюрдаля (1957 р.) зумовлена тим, що як система наукового бачення вона орієнтована на розвиток туризму і рекреації в окремих районах туристичного регіону. Передбачається, що такий розвиток найкращим чином досягається внаслідок ефекту концентрації спеціалізованих суб'єктів економічної діяльності.

Теорія формувалася під впливом ідей Е. Гувера та А. Маршала (1950—1960 рр.) тому наявна певна тотожність, щодо пояснення географічної близькості спеціалізованих суб'єктів економічної діяльності та змісту властивих окресленому явищу ефектів кумулятивного зростання, що визначаються поєднанням за рядом специфічних закономірностей [1].

За положеннями теорії ефект кумулятивного зростання є процесом, за якого якісна зміна у межах туристичної території починає набирати швидкості та впливає на інші зміни, що додатково збільшують її розмір. Іншими словами, це процес, за якого кількість якісних змін поступово накопичується, збільшується все швидше і швидше з часом. Наприклад, у контексті економіки ефект кумулятивного зростання може пояснювати, чому одні туристичні кластери стають успішними та домінують на ринку, а інші зникають.

Формуванню ефектів кумулятивного зростання властиві наступні закономірності [1; 2]:

- Ефект 1 формують великі туристичні території привабливі для розміщення нових суб'єктів економічної діяльності. Так, для синтезування першого ефекту важлива привабливість територій, яку визначає:

- наявність географічно визначених місць концентрації найцінніших туристичних ресурсів;

- наявність географічно визначених місць концентрації об'єктів туристичного інтересу;

- наявність концентрації внаслідок якої можна отримати економію на виробничих і трансакційних витратах в процесі діяльності. Ефект 1 посилюється тим фактом, що туристичні території, що діють у межах слаборозвинених регіонів, формують нижчу економію на виробничих і трансакційних витратах, але навіть незначна економія туристичної території розвинених регіонів, з часом може сприяти збагаченою.

- Ефект 2 формує гра ринкових сил, що призводить до мінімізації привабливості діяльності в межах туристичних територій слаборозвинених регіонів. Для синтезування такого ефекту важлива залученість туристичної території до процесів трудової міграції, оскільки кваліфіковані кадри мігрують з відсталих регіонів до провідних;

- Ефект 3 формують процеси міграції капіталу, зумовлені тим, що фінансові установи використовують заощадження менш розвинених регіонів для фінансування інвестиційних проєктів більш розвинених регіонів.

Специфічним є те, що для теорії кумулятивного зростання Г. Мюрдала важливий саме синтезований вплив окреслених вище ефектів 1-3, що проілюстровано за даними рис. 1.

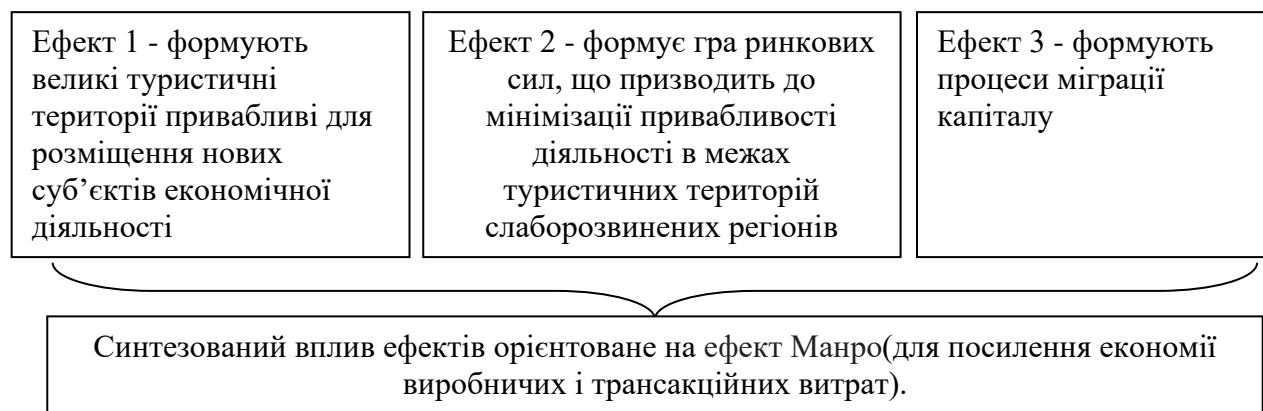

Рис. 1. Синтезований вплив ефектів кумулятивного зростання

Джерело: сформовано на основі [1; 2]

Формування впливу за теорією кумулятивного зростання орієнтоване на ефект Манро, що полягає у стимулюванні розвитку туризму і рекреації провідних регіонів, шляхом концентрації на формуванні, просуванні та реалізації туристичного продукту (для посилення економії виробничих і трансакційних витрат).

Базовою проблемою теорії є те, що продукований нею розвиток кластерів унеможлиблює рівномірність розвитку регіонів, що є невіддільним елементом соціально-економічної політики цивілізованих країн.

Список літератури

1. Мазнев Г.Є. Інноваційні технологічні кластери: особливості та застереження: особливості та застереження. *Економіка АПК*. 2013. № 8. С. 63-67.
2. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території / Монографія. - Львів: Новий Світ-2000, 2012. - 176 с.

Scientific publications

MATERIALS

The XIV International Scientific and Practical Conference
«Prospects for the development of science and the environment»

Helsinki, Finland. 415 p.

(April 10 – 12, 2023)